

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Ottuv slovník naučný na tle české tradice leksykografické :
encyklopedia - twórcy - język

Author: Dariusz Tkaczewski

Citation style: Tkaczewski Dariusz. (2013). Ottuv slovník naučný na tle
české tradice leksykografické : encyklopedia - twórcy - język. Katowice :
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja
ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach
niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci
(nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

DARIUSZ TKACZEWSKI

Ottův slovník naučný

NA TLE CZESKIEJ
TRADYCJI LEKSYKOGRAFICZNEJ:
ENCYKLOPEDIA – TWÓRCY – JĘZYK

Qui scit, ubi sit scientia

habenti est proximus

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu śląskiego
KATOWICE 2013

Ottův slovník naučný
na tle czeskiej tradycji leksykograficznej:
encyklopedia – twórcy – język

*Moim Najbliższym
i sprawdzonym Przyjaciołom*

NR 3128

Dariusz Tkaczewski

Ottův slovník naučný
na tle czeskiej tradycji leksykograficznej:
encyklopedia – twórcy – język

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego Katowice 2013

Redaktor serii: Językoznawstwo Słowiańskie
HENRYK FONTAŃSKI

Recenzent
MIECZYŚLAW BAŁOWSKI

Redakcja
DOROTA DOBREW
MAŁGORZATA POGLÓDEK

Projekt okładki
PAULINA DUBIEL

Redakcja techniczna i łamanie
BEATA KLYTA

Korekta
DOMINIKA MAŁSKA

Copyright © 2014 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-2246-9
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-8012-111-9
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 15,25. Ark. wyd. 16,0.
Papier offset III 90 g. Cena 34 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: PPHU TOTEM s.c.
M. Rejnowski, J. Zamiara
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Spis treści

Wstęp	7
1. Temat i tytuł oraz cele i założenia metodologiczne pracy	8
2. Stan badań i źródła bibliograficzne	10
3. Układ pracy, praktyczne rozwiązania redakcyjne i wykaz skrótów	11
ROZDZIAŁ I	
Wprowadzenie	17
1. Leksykologia i leksykografia. Aparat pojęciowy i terminologia leksykograficzna	17
2. Słownik i encyklopedia – definicje oraz typologia	26
3. Encyklopedia jako specyficzny typ słownika	37
Słownik językowy a encyklopedia	37
Słownik encyklopedyczny a encyklopedia	39
4. Z dziejów światowej encyklopedystyki	40
ROZDZIAŁ II	
Czeski i czechosłowacki dorobek encyklopedyczny	51
1. Czeskie tradycje leksykograficzne i encyklopedyczne do połowy XIX wieku	54
2. Czeskie i czechosłowackie encyklopedie z XIX i XX wieku	60
<i>Riegrův slovník naučný</i>	61
<i>Ottův slovník naučný</i> i <i>Ottův slovník naučný nové doby</i>	62
<i>Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí</i>	63
<i>Malý slovník naučný</i>	66
<i>Nový velký ilustrovaný Slovník naučný</i>	66
<i>Komenského slovník naučný</i>	67
<i>Příruční slovník naučný</i>	69
<i>Malá československá encyklopedie</i>	70
3. Współczesne encyklopedie czeskie	71
<i>Diderot. Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích</i>	72
<i>Všeobecná encyklopedie Universum</i>	73
Czeska wersja Wikipedii	75

ROZDZIAŁ III

Ottův slovník naučný jako česká encyklopedie narodowa	81
1. Jan Otto – sylwetka wydawcy i społecznika	82
2. Wydawnictwo J. Otto [Nakladatelství J. Otto]	85
3. <i>Ottův slovník naučný</i> i <i>Ottův slovník naučný nové doby</i> – twórcy i dzieje powstania	89
<i>Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí</i>	94
<i>Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky</i>	96
<i>Ottova encyklopedie obecných vědomostí</i> – cyfrowa wersja OSN i OSNND	100
4. Znaczenie oraz prestiż kulturowy OSN i OSNND	101

ROZDZIAŁ IV

Charakterystyka leksykograficzna i językowa OSN oraz OSNND

1. Leksykograficzny opis OSN i OSNND	105
a. Typologiczne cechy OSN	106
b. Makrostruktura encyklopedii OSN	106
Układ haseł	106
Zasady doboru materiału językowego (hasłowego)	107
Źródła materiału hasłowego	108
Hasłowanie	110
Homonimia i polisemia	110
Odesłania (hasła odsyłaczowe)	111
c. Mikrostruktura encyklopedii OSN	113
Budowa artykułu hasłowego	113
Zapis wymowy (transkrypcja fonetyczna)	117
Informacja gramatyczna	119
Kwalifikatory i skróty	120
Definiowanie i typy definicji	121
Egzemplifikacja	133
2. Opis języka encyklopedii OSN i OSNND – czeszczyzna przełomu wieków (1850–1945)	134
a. Charakterystyka leksykalna haseł OSN i OSNND	146
Zapóżycczenia z języków obcych (niesłowiańskich)	147
Zapóżycczenia innosłowiańskie	149
„Polskie ślady” w zasobie haseł OSN	157
b. Charakterystyka stylistyczna artykułów hasłowych OSN i OSNND	166

ZAKOŃCZENIE

Podsumowanie i wnioski	173
Aneks	185
Bibliografia i źródła	207
Indeks osobowy	221
Indeks rzeczowy	227
Shrnutí	241
Summary	243

Wstęp

Słynna encyklopedia Jana Otty, znana pod nazwą *Ottův slovník naučný* [Słownik naukowy Otty]¹, oraz jej suplementowa kontynuacja *Ottův slovník naučný nové doby* [Słownik naukowy Otty nowych czasów] to nie tylko jedno z najdonioślejszych dzieł czeskiej oraz czechosłowackiej leksykografii encyklopedycznej, lecz także wybitny projekt leksykograficzny nowoczesnej encyklopedystyki europejskiej. Jest to zarówno „księga-matka” każdego wykształconego Czecha, jak i niezastąpione kompendium wiedzy sławistycznej, którego nie powinno zabraknąć w podręcznej bibliotece bohemy i słowacysty, a nawet polonisty. Tak wielowymiarowym i rzetelnym źródłem wiedzy o Słowiańszczyźnie i Europie (nie tylko słowiańskiej) przełomu XIX i XX w. oraz okresu międzywojennego poszczycić się może niewiele narodów. Autor niniejszego opracowania uważa, że jest to nie tylko „encyklopedia narodowa” Czechów, lecz także

¹ Zgodnie z polskimi zasadami ortograficznymi (*SJP PWN*) obce nazwiska zakończone na -o (np.: *Canaletto*, *Tintoretto*) odmieniają się tak, jak polskie nazwiska typu *Puzio*; różnice mogą wystąpić jedynie w miejscowniku (np. o *Canaletcie*, o *Tintoretcie*). Mirosław BAŃKO z kolei wyjaśnia (<http://poradnia.pwn.pl>), że „imię *Otto* tworzy wprawdzie dopełniacz *Ottona*, ale nazwisko *Otto* powinniśmy odmieniać tak samo jak rzeczownik *lotto* – *Otta* i *Otcie*. W oryginalnym czeskim tytule znalazł się przymiotnik dzierżawczy *Ottův* (*Ottův slovník naučný*) utworzony od nazwiska inicjatora, redaktora i wydawcy encyklopedii – Jana Otty. W opinii autora, zastosowanie w polskim tłumaczeniu nazwy dzieła nieco archaicznego ekwiwalentu posesywnego *Ottów* (*Ottów słownik naukowy*) wydaje się niecelowe, w związku z tym w niniejszej pracy przyjęto współcześnie brzmiący odpowiednik tytułu *Słownik naukowy Otty*. W ten sposób dawny przymiotnik dzierżawczy tworzony od nazwy własnej (w tym wypadku od nazwiska) jest konsekwentnie zastępowany przydawką dopełniaczową, co stosuje się we współczesnej polszczyźnie. Jednocześnie – po licznych konsultacjach – przyjęto zgodną z polską ortografią odmianę tego nazwiska według paradygmatu rzeczowników rodzaju żeńskiego: *M. Otto*, *D. Otty*, *C. Otcie*, *B. Ottę*, *N. z Ottą*, *Msc. o Otcie*, co wydaje się bardziej naturalne od stosowania nieodmiennnej formy tego nazwiska. (*SJP PWN*: 68.3, <http://poradnia.pwn.pl/lista.php?szukaj=dope%B3niacz&kat=3&od=90>. [Dostęp: 20.01.2013]). Dodatkowo zastosowano tradycyjnie polski szyk wyrazów w tytule słownika – *Słownik naukowy Otty* – zamiast niezręcznego formalnie tytułu *Otty słownik naukowy*, analogicznie do zwyczajowych nazw polskich leksykonów (np. *Encyklopedia powszechna Orgelbranda*, *Słownik wyrazów obcych Kopalińskiego* itp.).

cenne dzieło leksykograficzne. Ze względu na to, że swój ślad odcisnęło na nim wspaniałe słowiańskie i czeskie Odrodzenie Narodowe przełomu XVIII i XIX w., a następnie swój wkład w dzieło wnieśli wybitni przedstawiciele nauki i kultury czeskiej przełomu XIX i XX w., budziciele narodził się oraz reformatorzy języka czeskiego, *Słownik naukowy Otty* oraz *Słownik naukowy Otty nowych czasów* należy uznać za cenny dokument stanu ówczesnej czeszczyzny i obiecujący przedmiot wielostronnych badań.

1. Temat i tytuł oraz cele i założenia metodologiczne pracy

Tematem monografii jest przede wszystkim sama encyklopedia Jana Otty zatytułowana *Ottův slovník naučný* (skrót: OSN) oraz jej kontynuacja *Ottův slovník naučný nové doby* (skrót: OSNND), w tym również aspekt merytoryczny i techniczny dzieła, ale także fakty (sprzyjające i negatywne), które ponad sto pięćdziesiąt lat czeskiej i czechosłowackiej historii wpływały na losy tego dzieła i jego publiczny odbiór.

Aby w skróty sposób oddać treść monografii i odzwierciedlić jej strukturę tematyczną, po długim zastanowieniu autor wybrał tytuł opracowania jego zdaniem optymalny: *Ottův slovník naučný na tle czeskiej tradycji leksykograficznej: encyklopedia – twórcy – język*.

Słownik naukowy Otty zasługuje na szerszą prezentację w Polsce nie tylko w gronie slawistycznym – to główny cel niniejszej książki, która jest pierwszym polskim opracowaniem monograficznym na temat tego doniosłego dzieła. Rozmiary encyklopedii J. Otty, znaczenie kulturowe i prestiż mogą budzić respekt wśród Słowian zainteresowanych swym rodowodem i historią, gdyż dzieło to może stanowić doskonałe źródło wiedzy o narodach słowiańskich oraz ich dorobku cywilizacyjno-kulturowym na tle europejskim. Silne ostatnimi czasy wśród Polaków „czechofilskie lobby”² oraz zainteresowanie „braćmi z południa” i ich językiem mogą stać się sprzyjającą okazją do prezentacji takiego opracowania.

Kolejne cele pracy to możliwie rozległa prezentacja OSN oraz OSNND w szerszym czeskim kontekście – historycznym, polityczno-społecznym i kulturowym, a nawet mentalnościowym i obyczajowym, ukazanie cywilizacyjnego i naukowego zaplecza, które umożliwiło powstanie encyklopedii i zapewniło

² Wspomnijmy tu ciągle rosnącą sympatię Polaków do Czechów oraz niezmienny szacunek dla ich kultury wysokiej (np. muzyka, literatura) i popularnej (np. kino), a także spory sukces rynkowy popularyzatorskich książek Mariusza SZCZYGŁA (*Gottland, Zrób sobie raj*), Mariusza SUROSZA (*Pepiki*), popularność internetowych blogów hobbystycznych (<http://czechofil.com/>, <https://www.facebook.com/czechofile>) czy też znaczny wzrost podróży Polaków do Republiki Czeskiej itp. Nie można także pominąć sporej polskiej emigracji zarobkowej do Czech oraz Polaków, którzy osiedlili się tam ostatnio na stałe.

jej sukces. Nie bez znaczenia jest historyczny i obecny odbiór tego dzieła (w tym kontrowersje wokół niego) oraz wpływ, jaki wywarło ono na Czechów zarówno w latach swego powstania, jak i w czasach nam współczesnych. Istotna i kluczowa wydaje się również sama postać inicjatora, protektora i faktycznego twórcy *Słownika naukowego* – Jana Otty, dynamicznego i oddanego swym ideom XIX-wiecznego przedsiębiorcy, przy tym wielkiego patrioty, społecznika oraz animatora życia narodowego i kulturalnego u schyłku czeskiego Odrodzenia Narodowego, który wydał go w okresie, gdy nadszedł „czas zbioru plonów” z nasion posianych przez wielkich budzicieli narodowych dekad wcześniejszych (do których należeli m.in. Josef Dobrovský, Josef Jungmann, František Ladislav Čelakovský, František Palacký) – budzenia się świadomości narodowej i patriotycznej oraz emancypacji Słowian, której następstwem było odrodzenie się bądź powstanie nowoczesnych słowiańskich państw narodowych po pierwszej wojnie światowej. Przy okazji przypomniani zostaną inni nie mniej zasłużeni redaktorzy słownika, w tym pierwszy prezydent Czechosłowacji – Tomáš Garrigue Masaryk, nie tylko ideowy polityk i mąż stanu, lecz także znakomity uczonec.

Ponieważ autorem książki jest językoznawca bohemista, jeden z głównych jej celów to prezentacja i charakterystyka lingwistyczna OSN i OSNND, czyli leksykograficzna analiza dzieła oraz wieloaspektowy opis języka czeskiego tej wybitnej encyklopedii. Należy podkreślić, że pierwotne dzieło OSN stanowi zasadniczy i dominujący obiekt badań, OSNND zaś traktowany jest drugoplanowo i uzupełniająco.

Tak sformułowanym celom odpowiada metodologia przyjęta w monografii – jest to analityczna metoda badawcza, która polega na zgromadzeniu, uporządkowaniu (pod względem przydatności źródłowej i merytorycznej), zestawieniu i naukowym opracowaniu prymarnego oraz sekundarnego materiału leksykograficznego, historiograficznego i językowego, dotyczącego problematyki teoretycznej i praktycznej badanego dzieła. Rozważaniom teoretycznym towarzyszy opis obiektu badań, charakterystyka jego makro- i mikrostruktury, analiza ciekawych zjawisk historycznych, kulturowych i językowych oraz wnioski wynikające z badań. Opierając się na skromnych – głównie czeskich – materiałach źródłowych oraz na własnych doświadczeniach częstego użytkownika, a zarazem badacza tego dzieła, autor zaprezentuje oba słowniki J. Otty z historycznego i merytorycznego (naukowego i treściowego) punktu widzenia możliwie szerokiemu gronu odbiorców, przedstawiając ten znaczący projekt encyklopedyczny i opisując jego cechy. Fakty istotne znajdują się w tekście zasadniczym monografii, jednak autor nie szczędzi czytelnikowi informacji dodatkowych, zamieszczanych w przypisach, do których zaliczamy definicje terminów i zjawisk, biogramy postaci historycznych, własne komentarze bohemistyczne oraz informacje dotyczące czeskich realiów i obyczajów, które rozbudowują przekazywaną wiedzę, ale które także z powodów percepcyjnych można pominąć. W opinii autora, jest to działanie przydatne i zasadne naukowo, gdyż tylko w ten

sposób można przedstawić dzieło encyklopedyczne wielowymiarowo, tak by zainteresowało czytelnika niebędącego bohemistą.

Warto wyraźnie podkreślić, że metajęzykiem niniejszego ujęcia jest polszczyzna, jednak w pracy zostaną zamieszczone także oryginalne teksty w języku czeskim i incydentalnie – w angielskim. Dla wygody czytelnika te przytoczenia, a także tytuły, nazwy, pojęcia i terminy będą w większości podawane również w języku polskim. Autor podobnie postępuje z niektórymi terminami polskimi, podając ich ekwiwalent czeski. O innych założeniach i praktycznych rozwiązaniach metodologicznych mowa będzie w kolejnych podrozdziałach *Wstępu*.

Autor przykłada również wagę do graficznego przedstawienia informacji, zamieszczając w niej tabele i zestawienia statystyczne, schematy i grafy oraz ilustracje (zdjęcia, skany lub odpisy oryginalnych dokumentów), co ułatwia lekturę i percepcję wiedzy zaprezentowanej w niniejszej książce. Elementy graficzne znajdują się zarówno w poszczególnych rozdziałach tekstu zasadniczego, jak i w *Aneksie*, zawierającym zdjęcia, rysunki i skany bądź fotografie dokumentów, do których odwołania zawiera tekst główny.

2. Stan badań i źródła bibliograficzne

Po wnikliwej kwerendzie bibliotecznej i internetowej w Polsce i Czechach autor zgromadził wiele pierwotnej i wtórnej literatury przedmiotu, nie zawsze bezpośrednio związanej z badanym dziełem (w tym – pozycje dotyczące analizy stanu czeszczyzny czasów, w których powstały badane dzieła). Nie brak źródeł starszych, sięgających XIX w. i reprezentujących XX w., jednak uwzględniono też kilka nowszych, „klasycznych” polskich i czeskich pozycji bibliograficznych z zakresu leksykologii i leksykografii, a także opracowań historiograficznych. Pełny wykaz wykorzystanych źródeł książkowych i internetowych z rozszerzonym zapisem bibliograficznym znajduje się na końcu książki, w części *Bibliografia i źródła*.

Dwuelementowy *Słownik naukowy Otty* (OSN i OSNND) znaleźć można właściwie w każdej czeskiej bibliotece naukowej lub publicznej, w postaci historycznego pierwodruku z przełomu XIX i XX w. lub fotoreprintu z lat 90. XX w., czy też w wersji zdigitalizowanej na CD. Pełna wersja *Słownika naukowego Otty* dostępna jest także w formie elektronicznej w Internecie, na stronach czeskich i zagranicznych instytucji naukowych. Nie bez znaczenia jest fakt, że – jak zapewniają respondenci (i co można zaobserwować także w czeskich mass mediach) – w Czechach mimo upływu czasu jest to nadal bardzo popularne i jednocześnie prestiżowe źródło encyklopedyczne, do którego większość użytkowników dociera obecnie za pośrednictwem Internetu.

Jak już wspomniano, w czeskiej bibliografii naukowej brakuje kompleksowych opracowań monograficznych na temat dorobku czeskiej i czechosłow-

ckiej encyklopedystyki, a w szczególności OSN i OSNND, nie licząc nowszych prac publicystycznych: Dagmar Hartmannovej (*Historie československé encyklopedistiky do 1945 r. oraz Historie československé encyklopedistiky 1945–1995*), Františka Koláře (*Jan Otto – knihtiskař a nakladatel*), Aleša Zacha (*Stopami pražských nakladatelských domů. Procházka mizející pamětí českých kulturních dějin*) czy Pravoslava Kneidla (*Z historie evropské knihy. Po stopách knih, knihtisku a knihoven*). Kwerenda wykazała, że nie ma ani czeskich, ani polskich szczegółowych opracowań językoznawczych na temat słowników J. Otty, co pozwala sądzić, że prawdopodobnie tego typu prace dotychczas nie powstały.

Podobna sytuacja dotyczy źródeł internetowych. Hasła *Ottův slovník naučný* i *Ottův slovník naučný nové doby* generują wiele wyświetleń odsyłaczowych w czeskich i obcych wyszukiwarkach, głównie w popularnej i „wszechwiedzącej”, lecz z naukowego punktu widzenia – mało wiarygodnej Wikipedii³. Są to przeważnie przekierowania na elektroniczną wersję OSN lub OSNND (kompletny cyfrowy skan poszczególnych stron dzieła), strony internetowe zawierające informacje bibliograficzne i katalogowe bibliotek, oferty internetowych księgarń i antykwariatów oraz treści uzupełniające dotychczasową wiedzę w niewielkim zakresie – a więc materiały przy pracy nad niniejszą monografią przydatne w niewielkim stopniu. Dała się zauważyć wtórność i powtarzalność większości informacji i materiałów (wręcz kopiowanie niezweryfikowanych merytorycznie treści bez odniesień źródłowych), co jest powszechnym negatywnym zjawiskiem w ogólnoświatowym Internecie. Rzecz jasna, przydatność informacyjna takich źródeł jest minimalna, a ich rzetelność naukowa – wątpliwa.

3. Układ pracy, praktyczne rozwiązania redakcyjne i wykaz skrótów

Jak wspomniano wcześniej, tytuł monografii oraz jej struktura są z sobą skorelowane, aby w sposób logiczny i optymalny wprowadzić czytelnika w tematykę badań i zasady opisu dzieła leksykograficznego (aparaturę pojęciową, typologię), a także prezentacji oraz charakterystyki OSN i OSNND, lokując badane dzieło na tle czeskiej historii, w szerokim kontekście kulturowym czeskiego i czechosłowackiego życia społecznego oraz twórczości intelektualnej. Dorobek encyklopedyczny omawianej epoki został możliwie wyczerpująco zaprezentowany oraz scharakteryzowany pod względem leksykograficznym i językowym.

³ Czeskiej wersji Wikipedii – encyklopedii elektronicznej *on-line* redagowanej przez czeskojęzycznych użytkowników Internetu – został poświęcony jeden z podrozdziałów niniejszej monografii. Należy podkreślić, że przy pisaniu niniejszego opracowania autor opierał się przede wszystkim na drukowanych źródłach naukowych i popularnonaukowych, jednakże ze wspomnianego medium internetowego (portalu Wikipedii) korzystał w trakcie poszukiwania materiałów ilustracyjnych, głównie zdjęć i rycin zamieszczonych w części końcowej – *Aneksie*.

Układ pracy znalazł szczegółowe odwzorowanie w spisie treści. Książka składa się z sześciu części: wstępu, czterech rozdziałów merytorycznych oraz zakończenia, zawierającego syntetyczne konkluzje i komentarz końcowy. Monografię zamykają: aneks, który zawiera ilustracje (zdjęcia i skany, ewentualnie odpisy oryginalnych dokumentów), materiały uzupełniające i techniczne: bibliografia, alfabetyczny indeks rzeczowy i osobowy, streszczenie w języku czeskim i angielskim.

Rozdział pierwszy, zatytułowany *Wprowadzenie*, zawiera aparat pojęciowy i terminologię leksykograficzną, którą autor będzie się posługiwał w swojej monografii. Następnie autor podaje definicje pojęć: „słownik” oraz „encyklopedia” („leksykon”) oraz szczegółowo charakteryzuje encyklopedię jako szczególny typ słownika. W tym rozdziale znajdziemy także zarys dziejów światowej encyklopedystyki, ze szczególnym uwzględnieniem wkładu uczonych słowiańskich w tej dziedzinie, jak również tabelę systematyzującą największe encyklopedie narodowe (w tym czeskie).

Rozdział drugi, zatytułowany *Czeski i czeskosłowacki dorobek encyklopedyczny*, stanowi historyczny przegląd tradycji leksykograficznych tego typu na ziemiach czeskich w trzech przedziałach czasowych: 1) twórczość encyklopedyczna do XVIII w., 2) nowoczesna XIX- i XX-wieczna encyklopedystyka czeska i czeskosłowacka oraz 3) współczesne encyklopedie czeskie. W każdym z podrozdziałów omówione zostały znaczące publikacje tego charakteru, dodatkowo scharakteryzowano czeską Wikipedię, porównując ją z jej wersją polską. W rozdziale tym zawarte zostały także dane statystyczne dotyczące tych leksykonów.

Rozdział trzeci, noszący tytuł *„Ottův slovník naučný” jako czeska encyklopedia narodowa*, poświęcony jest w całości temu dziełu i jego twórcom. Opisuje założenia i historię tego doniosłego projektu encyklopedycznego, następnie powstanie obu kolejnych edycji OSN i OSNND oraz trudne losy OSNND w czasie drugiej wojny światowej (Protektorat Czech i Moraw) i bezpośrednio po niej (komunistyczna Czechosłowacja). Rozdział zamykają uwagi na temat znaczenia dzieła dla kultury umysłowej Czechów.

Ostatni, czwarty rozdział monografii, pt. *Charakterystyka leksykograficzna i językowa „OSN” oraz „OSNND”*, stanowi opis tychże, ze szczególnym uwzględnieniem makro- i mikrostruktury *Słownika naukowego Ottý* oraz obcojęzycznych zapożyczeń, zwłaszcza słowianizmów (zapożyczeń innosłowiańskich). Zamieszczone tu zostały także wiadomości na temat czynników historycznojęzycznych i socjolingwistycznych, mających wpływ na powstanie oraz na odbiór OSN i OSNND.

Pracę zamykają *Podsumowanie i wnioski*, w których autor w syntetyczny sposób konkluduje swoje badania.

Aby osiągnąć zamierzone cele, autor musiał przyjąć i konsekwentnie stosować w monografii pewne praktyczne rozwiązania redakcyjne. Oto najważniejsze z nich:

- 1) używane będą wymiennie ekwiwalentne czeskie i polskie nazwy przedmiotu badań, tytułu dzieła *Ottův naučný slovník*, np.: *Slovník naukový Otty*, rzadziej: *Slovník J. Otty*, encyklopedia J. Otty, leksykon J. Otty, często stosowany będzie skrót nazwy: *OSN* (zamiast *Ottův slovník naučný*), *OSNND* (*Ottův slovník naučný nové doby*), czy też *Slovníki J. Otty* lub połączenie *OSN i OSNND*, oznaczające dwuelementowe dzieło słownikowe Jana Otty (pierwotne wydanie wraz z jego późniejszą kontynuacją suplementową);
- 2) wszystkie cytaty z opracowań teoretycznych i historycznych będą oznaczane kursywą, natomiast cytaty zwartych tekstów z *OSN* lub *OSNND* (z wyjątkiem pojedynczych haseł/leksemów), tj. artykuły hasłowe, przedmowy i komunikaty redakcji, będą oznaczane pismem prostym, lecz charakterystyczną dla tych słowników czcionką/krojem pisma Bookman Old Style;
- 3) przy leksemach i ich kombinacjach w nawiasie kwadratowym⁴ podawane będzie polskie tłumaczenie (ekwiwalent) czeskiej nazwy, co dotyczyć będzie tytułów dzieł, nazw instytucji, funkcji, pojęć, terminów itp., np.: *Ottův slovník naučný* [*Slovník naukový Otty*], *Ottovo nakladatelství*/Nakladatelství J. Otto [Wydawnictwo J. Otto], *frekvenční slovník* [słownik frekwencyjny], a także nazwy czeskich miejscowości mających historycznie utrwaloną polską wersję, która będzie odpowiednio deklinowana, np. w Czeskich Budziejowicach [České Budějovice]; w nawiasie zwykłym podawane będzie znaczenie (lub treść) danej jednostki leksykalnej (wyrazu słownikowego), np. *koň* [*kůň*] ('przrzęd gimnastyczny');
- 4) w nawiasie kwadratowym umieszczane będą lapidarne informacje lub komentarze autora (np.: [puste miejsce], [godło państwowe]) ewentualnie pominięcia w cytatach fragmentów tekstu (znak [...]); nawias kwadratowy stosowany będzie także w zapisie notek bibliograficznych przywołanych dzieł;
- 5) przy imionach i nazwiskach autorów dzieł lub wybitnych postaci historycznych pierwsza wzmianka zawierać będzie pełną wersję imienia (imion), natomiast kolejne przywołania – tylko inicjały imion;
- 6) daty zapisywane będą cyframi arabskimi według jednego formatu, np.: 20.01.2013;
- 7) biogramy wybitnych postaci, zamieszczone w przypisach, będą zbudowane według jednakowego schematu;
- 8) notki bibliograficzne, zamieszczone w przypisach, będą miały skrócony zapis według klasycznego schematu, tj.: inicjał (inicjały) imienia i nazwisko autora pisane kapitalikami, po dwukropku tytuł dzieła, W: tytuł dzieła zbiorowego lub w cudzysłowie tytuł czasopisma, inicjał imienia i nazwisko

⁴ W tym przypadku odmiennie od powszechnie przyjętych reguł opisu lingwistycznego – zamiast tradycyjnego zapisu fonetycznego leksemu.

redaktora lub tłumacza, rocznik czasopisma, miejscowość i rok wydania, strona (zakres stron), np.: B. HAVRÁNEK: *Vývoj spisovného jazyka českého. V: Československá vlastivěda, řada II. Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha 1936, s. 1–144; M. KOMÁREK: *Velká vědy cisterna. „Reflex”* [Praha] 2005, roč. 16, č. 37, s. 4 (kompletne dane bibliograficzne dzieła, wraz z pełnym imieniem autora i nazwą wydawcy lub wydawnictwa, zostały zamieszczone w części końcowej pt. *Bibliografia i źródła*);

- 9) jedynie w odniesieniu do OSN i OSNND uproszczona lokalizacja bibliograficzna hasła, artykułu hasłowego lub cytatu z OSN (ewentualnie OSNND) będzie zamieszczana w nawiasie zwykłym, gdzie obok numeru tomu zapisanego cyframi rzymskimi (ewentualnie tom wraz z numerem księgi) oznaczone zostaną strony, np. *pumpa* (XX/992, II 2/1055);
- 10) adresy bibliograficzne źródeł internetowych podawane będą w klasycznym zapisie adresu domeny lub strony internetowej <http://www>, wraz z datą ostatniego wyświetlenia, np.: <http://www.reflex.cz/Clanek30828.html>. [Dostęp: 20.01.2013];
- 11) w wypadku ponownego cytowania dzieła w kolejnych przypisach, w notce bibliograficznej, przyjęto odnośnik Ibidem z numerem strony;
- 12) źródło bibliograficzne informacji i komentarzy zawartych w przypisie zostanie podane w nawiasie na końcu przypisu.

Z uwagi na powtarzalność cytowań pewnych tytułów dzieł słownikowych, w pracy przyjęto następujące skróty, które występują w tekście głównym oraz przypisach lub notkach bibliograficznych oraz w *Indeksie rzeczowym*:

E PWN	– Encyklopedia PWN,
EJO	– Encyklopedia językoznawstwa ogólnego,
KSN	– Komenského slovník naučný,
MČE	– Malá československá encyklopedie,
mSN	– Malý slovník naučný,
MSN	– Masarykův slovník naučný,
NVISN	– Nový velký ilustrovaný Slovník naučný,
OSN	– Ottův slovník naučný,
OSNND	– Ottův slovník naučný nové doby,
PSN	– Příruční slovník naučný,
RSN	– Riegrův slovník naučný,
SC-P/Č-PS	– Słownik czesko-polski / Česko-polský slovník,
SJP PWN	– Słownik języka polskiego PWN,
SSČ	– Slovník spisovné češtiny (pro školu a veřejnost),
SSJČ	– Slovník spisovného jazyka českého,
SWOiZO	– Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych,
USJP PWN	– Uniwersalny słownik języka polskiego PWN,
VEDid	– Diderot. Všeobecná encyklopedie v osmí svazcích,
VEUn	– Všeobecná encyklopedie Universum.

* * *

Autor zdaje sobie sprawę z ogromu badanej problematyki, interdyscyplinarności i złożoności materiału oraz określonej, nieprzekraczalnej objętości prezentowanej monografii. Okoliczności te narzuciły mu pewne obiektywne ograniczenia w ujęciu tematu i zmusiły go do potraktowania niektórych zagadnień w sposób dość ogólny. Autor wyraża nadzieję na zrozumienie czytelników oraz z zainteresowaniem przyjmie ich uwagi czy podpowiedzi inspirujące do dalszych poszukiwań, badań i analiz. Jednocześnie pragnie podziękować wszystkim życzliwym osobom w Polsce i Czechach, które udzieliły mu pomocy w trakcie pracy nad niniejszą monografią, poświęcając swój czas na konsultacje merytoryczne i językowe⁵.

⁵ Szczególne podziękowania należą się pp.: Jiřiemu Damborskiemu, Jiřiemu Fiali, Marii Pałuch, Weronice Pałłowicz, Marii Sobotkovej oraz Andrzejowi Bilickiemu, Dorocie Dobrew, Jiřiemu Murycowi i Januszowi Sroce.

Wprowadzenie

Opisując i charakteryzując jakieś dzieło leksykograficzne – słownik czy encyklopedię – należy bez wątpienia w pierwszej kolejności zebrać i uporządkować, a następnie zdefiniować podstawową terminologię z tego zakresu, by potem można było się nią posługiwać w jednoznaczny sposób. Zatem zaczniemy od wprowadzenia teoretycznego w przedmiot badań, a jego zasadniczą część stanowi prezentacja polskiej i czeskiej nomenklatury naukowej związanej z leksykografią oraz zdefiniowanie i charakterystyka typologiczna dwóch kluczowych dla tej pracy pojęć, którymi są „słownik” i „encyklopedia”.

1. Leksykologia i leksykografia. Aparat pojęciowy i terminologia leksykograficzna

Najprostsza, popularna definicja informuje, że **leksykologia** to nauka o słownictwie, czyli o zasobie wyrazów i związków wyrazowych, badająca i opisująca znaczenie wyrazów oraz ich użycie. Jest to nauka pomocnicza leksykografii. Problematyką określoną w podanej definicji zajmowano się już od dawna, jednak terminu tego po raz pierwszy użyto w latach 20. XIX w. Do najważniejszych celów badawczych tej nauki należą: 1) ustalenie stosunków semantycznych pomiędzy leksemami, 2) opis własności kolokacyjnych wyrazów (uwzględnienie ograniczenia ich łączliwości na osi syntagmatycznej), 3) opis stałych połączeń wyrazowych (frazologizmów i idiomów), 4) opis rozwarstwienia stylistycznego słownictwa w aspekcie strukturalnym i socjolingwistycznym. Rozbudowując ten opis, można przyjąć, że leksykologia jest dyscypliną lingwistyczną, która zajmuje się leksyką (zasobem leksykalnym) danego języka oraz jego używaniem, a dodatkowo – podziałem i oznaczaniem (kwalifikatory), pragmatyką oraz frekwencją wyrazów.

Zasób leksykalny stanowi subsystem, którego jednostkami są wyrazy i ich ustalone połączenia, których zakres jest bardziej rozległy, gdyż uwzględnia

on rozczłonkowanie rzeczywistości pozajęzykowej. Płaszczyzna leksykalna jest powiązana ze wszystkimi pozostałymi systemami językowymi. Wyrazy składają się z jednostek poziomów niższych (fonem i morfem), za których pośrednictwem są formowane pod względem dźwiękowym, słowotwórczym i fleksyjnym, ale jednocześnie same są elementami składowymi formowanych jednostek wyższych poziomów, czyli służą do tworzenia połączeń słownych, zdań i całych tekstów. **Wyraz** uznawany jest za podstawową jednostkę płaszczyzny leksykalnej – ustaloną jednostkę języka, którą tworzy ciąg fonemów (rzadko jeden fonem), przemieszczaną w zdaniu, mającą leksykalne i (lub tylko) gramatyczne – ewentualnie także pragmatyczne – znaczenie. Z uwagi na niejednoznaczność teoretyczną pojęcia „wyraz” („słowo”) na potrzeby leksykologii stworzono dalsze: „leksem” i „jednostka leksykalna”. Z leksykologią blisko związane jest słowotwórstwo, którego domenę stanowi związek formy i znaczenia poszczególnych nowo powstałych nazw na podstawie nazw już istniejących, ewentualnie proces ich powstawania.

Leksykografia¹ (jako dziedzina lingwistyki stosowanej) zajmuje się teorią i praktyką tworzenia (opracowywania) słowników i encyklopedii zgodnie z pewną konwencją (sposobem i normą), a **metaleksykografia** jest teorią i metodą leksykografii, która od leksykologii różni się przede wszystkim swoim celem, jakim jest opracowanie (zestawienie) jakiegoś słownika². Zakładany cel ma również wpływ na metody wykorzystane do badania zasobu leksykalnego. Ze względu na cele teoretyczno-porządkowe leksykografię możemy podzielić na słownikową i encyklopedyczną, zwaną **encyklopedystyką**, tę ostatnią z kolei – na leksykografię encyklopedii systematycznych oraz alfabetycznych³. W zakres leksykografii wchodzi teoria leksykograficzna, która opiera się na wynikach badań leksykologicznych, analizie dostępnych słowników i encyklopedii, jak również na wynikach badań (fonetycznych, morfologicznych i syntaktycznych) konkretnych języków i języka w ogóle⁴.

¹ Lexikografie [...] podle jistého postupu zpracovává lexikální jednotky, slova a slovní spojení v jednotlivá hesla a sestavuje z nich slovníky různých druhů a typů. (J. FILIPEC: Lexikálně semantická výstavba hesla – ústřední otázka lexikografické práce. „Slovo a slovesnost” 1957, č. 18, s. 129–150).

² Má sice stejný předmět zkoumání jako lexikologie, t.j. lexikální zásobu, ale rozsah jejího popisu a výklad je zvláště u jednojazyčného slovníku výkladového širší – musí se zabývat např. i pravopisem slov a jejich výslovností, popř. i přízvukem, a kodifikuje i morfologickou vazebnou normu lexémů. (J. FILIPEC, F. ČERMÁK: Česká lexikologie. Praha 1986, s. 14).

³ A. MIELCZAREK: Z zagadnień leksykografii encyklopedycznej. Warszawa 1972, s. 22.

⁴ Ciekawa i bardzo konkretna wydaje się definicja R. HARTMANNA, mówiąca, że leksykografia to: aktywność zawodowa i dyscyplina akademicka dotycząca słowników i innych dzieł encyklopedycznych, która obejmuje praktykę leksykograficzną [dictionary making] – komercyjne tworzenie słowników i teorię leksykografii [dictionary research] – lingwistyczną dyscyplinę akademicką opartą na leksykologii. (R.R.K. HARTMANN & G. JAMES: Dictionary of Lexicography. London 1998, s. 85).

Zestawienie słownika – jako cel działań leksykograficznych – opiera się na wzajemnym przenikaniu działalności teoretycznej i aplikacyjnej, która uległa w ostatnim czasie dużym przeobrażeniom; w przeszłości za pomocą „fiszek” słowniki tworzyli przez kilkadziesiąt lat leksykografowie samotnicy (Jan Amos Komenský, Josef Jungmann, Władysław Kopaliński), później była to iście benedyktyńska praca kolektywna, wciąż oparta na tradycyjnych metodach manualnych. Obecnie opracowaniem słownika zajmują się całe sztaby specjalistów (nie tylko językoznawców), mających do dyspozycji najnowocześniejszy sprzęt komputerowy, którzy gromadzą materiał z wielu źródeł dostępnych w Internecie. Dzięki temu współczesna działalność leksykograficzna ma charakter bardziej organizacyjny i logistyczny. Najbardziej nowoczesne, wydajne i mające teoretycznie nieograniczone możliwości rozwojowe i funkcjonalne wydają się **komputerowe korpusy językowe**⁵ – języków narodowych i języków funkcjonalnych, socjolektów i idiolektów, które powoli stają się najdoskonalszym narzędziem leksykograficznym i statystycznym, a także dokumentacyjnym, weryfikacyjnym i niejednokrotnie edukacyjnym⁶. Warto wspomnieć, że czescy badacze byli pionierami i teoretykami lingwistyki korpusowej, a czeskie korpusy językowe uważane są przez znawców zagadnienia za wzorcowe, najbogatsze i najdoskonalsze pod względem funkcjonalności oraz bardzo przyjazne dla użytkowników⁷.

Tworzenie słownika za pomocą nowych metod informatycznych, co możemy nazwać **projektem leksykograficznym** [*lexikografický projekt*], przebiega zazwyczaj w czterech następujących obligatoryjnych fazach: 1) ustalenie bazy wyjściowej badania leksykograficznego, 2) gromadzenie informacji o jednostkach leksykalnych, 3) działalność redakcyjna zakładająca wydanie słownika, 4) aktualizacja informacji o jednostkach leksykalnych. Inny możliwy podział projektu leksykograficznego na etapy w dużym uproszczeniu wygląda następująco: 1) zbieranie materiału, 2) wybór haseł, 3) ustalenie struktury haseł, 4) redakcja poszczególnych haseł⁸. Polski leksykograf Piotr Żmigrodzki wskazał dwa fundamentalne elementy składowe budowy i jednocześnie opisu

⁵ D. TKACZEWSKI: *Český národní korpus – internetové źródlo standaryzacji i weryfikacji języka czeskiego oraz nowoczesne narzędzie dydaktyczne*. „Bohemistyka” [prace dedykowane XIV Międzynarodowemu Kongresowi Slawistów w Ochrydzie] 2008, nr 1–4, s. 363–378.

⁶ Korpusy możemy podzielić na: ogólne i specjalne, synchroniczne i diachroniczne, języka mówionego i języka pisanego, jednojęzyczne i wielojęzyczne (paralelne) itp.

⁷ Na przełomie XX i XXI w. Uniwersytet Karola w Pradze i Uniwersytet Masaryka w Brnie oraz Instytut Języka Czeskiego AN RCz [ÚJČ AV ČR] stały się bardzo silnymi ośrodkami lingwistyki korpusowej o znaczeniu co najmniej europejskim, o sporym dorobku nie tylko teoretycznym, lecz także praktycznym. Dużym osiągnięciem językoznawców czeskich jest liczący ponad 20 lat elektroniczny (internetowy) Český národní korpus (ČNK) [Czeski Korpus Narodowy]. (www.cnk.ff.cuni.cz; D. TKACZEWSKI: *Český národní korpus...*, s. 365).

⁸ L. ZGUSTA: *Manual of Lexicography*. Praha 1971.

(charakterystyki) każdego leksykonu: **makrostrukturę**⁹ słownika, czyli sposób uporządkowania w nim artykułów hasłowych (układ np. alfabetyczny, gniazdowy lub pojęciowy), oraz **mikrostrukturę**¹⁰, czyli zasady opisu hasła i sposób organizacji wewnętrznej artykułu hasłowego (kolejność występujących w nim elementów, rodzaj i liczba tych elementów itp.). Te dwa elementy powinny zostać określone na samym początku prac przygotowawczych, a potem być ściśle przestrzegane podczas samej realizacji dzieła i przekazane redaktorom-leksykografom w postaci „wiążących instrukcji”. Warto w tym miejscu wspomnieć również o terminie **megastruktura**¹¹, nazywającym całościową strukturę tradycyjnego słownika w wydaniu książkowym, w której skład wchodzi: **składniki początkowe** [*front matter*] (strona tytułowa, strona zawierająca informacje o prawach autorskich i znak wydawcy, podziękowania i dedykacje, przedmowa, wstęp, lista współpracowników, wykaz skrótów, spis ilustracji, zasady wymowy), **korpus słownika** [*body of the dictionary*] (zbiór artykułów hasłowych stanowiący jego makrostrukturę) i **materiały końcowe** [*back matter*] (indeksy i różnego rodzaju zestawienia specjalistyczne – rzeczowe, osobowe itp.).

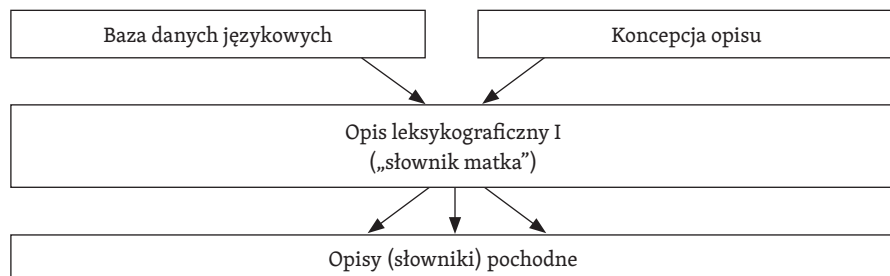
Podchodząc do sprawy bardziej szczegółowo, należy przytoczyć termin **opis leksykograficzny**, czyli kompleksowy zbiór informacji lingwistycznych zawartych w dziele leksykograficznym, dotyczących pojedynczej jednostki języka lub zbioru takich jednostek. Warto jednak zastrzec, że w przypadku języków naturalnych nawet najpełniejsze dzieła leksykograficzne nigdy nie dotyczą całego zasobu słownego danego języka, lecz jedynie pewnego obszernego (programowo pełnego), ale w rzeczywistości zawsze niekompletnego wyboru takich jednostek. Opis leksykograficzny, jako szczegółowa informacja o poszczególnych jednostkach języka, to zazwyczaj nie jedynie sam artykuł hasłowy (czy zbiór takich artykułów opisujących poszczególne jednostki), lecz także wiele innych konwencjonalnych danych, do których należą: 1) system odsyłaczy od lub do artykułów hasłowych i od lub do innych elementów opisu leksykograficznego; 2) zbiorcze zestawienia dotyczące wszystkich artykułów hasłowych (np.: tabele typów deklinacyjnych i koniugacyjnych, schematy słowotwórcze); 3) system skrótów i kwalifikatorów (ich objaśnienia, opis i zasady stosowania); 4) informacje dodatkowe dotyczące hasła w odsyłaczach hipertekstowych (w przypadku słowników elektronicznych) oraz 5) fragmenty

⁹ **Makrostruktura słownika** to wzajemny układ jego artykułów hasłowych. [...] Do zagadnień związanych z makrostrukturą należą również problemy hasłowania, tzn. różnych typów hasel obecnych w słowniku, także decyzje, czy określone fakty językowe odnotować w postaci hasel odrębnych (samodzielnych), czy podhasel włączanych w obręb innych hasel. (P. ŻMIGRODZKI: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*. Katowice 2005, s. 52).

¹⁰ **Mikrostruktura słownika** to wewnętrzna struktura artykułu hasłowego, a więc wyodrębnienie jego obowiązkowych składników (mogą one być różne w zależności od opisywanych faktów językowych), określenie ich kolejności i sposobu realizacji. (Ibidem, s. 52).

¹¹ R.R.K. HARTMANN & G. JAMES: *Dictionary of Lexicography...*, s. 92–93.

wstępu do słownika, zawierające zasady opisu jednostek języka w tym słowniku (gdy pochodzą od autora opisu lub odnoszą się bezpośrednio do samego opisu leksykograficznego i jego elementów)¹². Ogólne elementy składowe opisu leksykograficznego ilustruje schemat (zob. rys. 1).

Rys. 1. Elementy składowe opisu leksykograficznego

Źródło: P. ŻMIGRODZKI: *Słowo – słownik – rzeczywistość...*, s. 32.

W tym miejscu wskazane będzie choćby skrótowe omówienie¹³ kilku pojęć lub terminów związanych z opisem leksykograficznym, które w odniesieniu do OSN i OSNND zostaną scharakteryzowane szczegółowo (wraz z przykładami) w rozdziale IV niniejszej monografii. Do takich terminów należą: **siatka haseł**, czyli zbiór wszystkich haseł występujących w danym słowniku, oraz **hasło** [*hesło*], które odpowiada (w uproszczeniu) leksemowi; hasło rozumieć należy jako jednostkę systemu językowego o charakterze hipotetycznym, której w słowniku przypisane jest objaśnienie zawarte w artykule hasłowym. **Objaśnienie** – to z kolei sens tego hasła podany w kilku płaszczyznach (leksykalnej, semantycznej i frazeologicznej)¹⁴. Wprowadźmy w tym miejscu kolejny termin istotny w tej pracy – **hasło encyklopedyczne** [*encyklopedické hesło*], którym jest podstawowa jednostka informacyjna encyklopedii, stanowiąca kompleks logicznie uporządkowanych informacji, zawierających określone kwantum wiedzy praktycznej i uwag o rzeczywistości obiektywnej. Celem hasła encyklopedycznego jest podanie w skondensowanej postaci jak największej ilości informacji w sposób maksymalnie zwięzły, rzeczowy i za pomocą najprostszych środków językowych. Dodatkowo informacje mogą być dopełnione tabelami,

¹² P. ŻMIGRODZKI: *Słowo – słownik – rzeczywistość*. Kraków 2008, s. 26–27.

¹³ Na podstawie definicji i znaczeń zawartych w opracowaniach: T. PIOTROWSKI: *Z zagadnień leksykografii*. Warszawa 1994, s. 17–20; W. GRUSZCZYŃSKI: *Wokabularze ryskie na tle XVI- i XVII-wiecznej leksykografii polskiej*. Warszawa 2000, s. 13–16.

¹⁴ Przez **objaśnianie** w wypadku słowników dwu- lub wielojęzycznych rozumieć należy przypisywanie jednostce z jednego języka odpowiadających jej pod względem semantycznym jednostek z innego języka lub innych języków. Te jednostki z innych języków nazywa się **ekwiwalentami** lub **odpowiednikami**. (W. GRUSZCZYŃSKI: *Wokabularze ryskie...*, s. 15). We call **equivalent** such a lexical unit of the target language, which has the same lexical meaning as the respective lexical unit of the source language. (L. ZGUSTA: *Manual of Lexicography...*, s. 312).

grafami, statystykami i ilustracjami¹⁵. **Wyraz hasłowy** (także: **lemma**¹⁶) rozumiany będzie jako pewnego rodzaju „graficzna etykieta” hasła wyróżniona innym krojem pisma (zazwyczaj drukiem pogrubionym lub wersalikami). Ten napis-sygnal, oznaczający hasło, występuje zawsze na pierwszej pozycji w artykule hasłowym i decyduje o pozycji tego artykułu hasłowego w danym słowniku, co uzależnione jest od przyjętego układu słownika (alfabetyczny lub tematyczny/problemowy). Kolejnym terminem jest **artykuł hasłowy**, czyli wyraźnie wyodrębniona graficznie całość leksykograficzna, składająca się z nagłówka (wyrazów hasłowych) i treści. Jest to podstawowa jednostka przyjętej struktury słownika, zawierająca kompleks wiedzy i informacji odnoszących się do samego hasła i jego znaczenia¹⁷. Do nomenklatury leksykograficznej należą także dwa terminy dotyczące słowników dwu- i wielojęzycznych: **język wejściowy** [ang. *source language*], czyli język haseł słownika, oraz **język wyjściowy** [ang. *target language*], czyli język ekwiwalentów¹⁸. Warto tu zaznaczyć, że każdy słownik zasadniczo ma jeden język wejściowy, natomiast w słownikach jedno- i dwujęzycznych jest tylko jeden język wyjściowy, w słownikach wielojęzycznych zaś języków wyjściowych jest kilka.

Mówiąc o procesie redagowania słownika, należy również wymienić i zdefiniować kilka terminów semantycznych i leksykograficznych; spośród nich niektóre w tej pracy będą często przywoływane. Należy do nich termin **jednostka leksykalna** [*lexikální jednotka*], traktowany niejednokrotnie jako synonim terminu **leksem** [cz. *lexém*¹⁹]. Leksem to jednostka opisu słownikowego języka, wyraz słownikowy, rozumiany jako: 1) zbiór form wyrazowych przeciwstawiających się sobie pod względem kategorii fleksyjnej (np.: *obraz*, *obrazem*, *obrazy* itp.); 2) zbiór jednoelementowy w wypadku leksemów nieodmien-

¹⁵ Čo je encyklopédia. Encyklopedický ústav Slovenskej akadémie vied, <http://www.encyclopaedia.sk>. [Dostęp: 20.01.2012].

¹⁶ **Lemma** – reprezentativní, zástupná a obvykle invariantní forma lexému pro řadu jeho variant (alolexů, slov) ve slovníku, k níž je vztažena všechna další informace, např. u jmen je lemmatem obvykle nominativ sg. (E. ЛОТКО: *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc 1998, s. 60).

¹⁷ W słownikach dwu- i wielojęzycznych informacje takie stanowią przede wszystkim formy odpowiadających hasłu ekwiwalentów oraz – ewentualnie – metajęzykowa charakterystyka zarówno hasła, jak i niektórych spośród ekwiwalentów lub ich wszystkich. Sposób wspomnianego graficznego wyodrębnienia bywa w różnych słownikach różny [...], ale zazwyczaj nie sprawia użytkownikowi kłopotów w określeniu granic sąsiadujących ze sobą artykułów. (W. GRUSZCZYŃSKI: *Wokabularze ryskie...*, s. 15–16).

¹⁸ The first language, to whose lexical units the lexical units of the other language are co-ordinated is called the **source language**; the order of the entries in a bilingual dictionary is given by the source language. The other language whose lexical units are coordinated to the first ones, is called the **target language**. (L. ZGUSTA: *Manual of Lexicography...*, s. 294).

¹⁹ **Lexém** – dvojstranná formálně-významová lexikální jednotka lexikální slovní zásoby zahrnující u ohebných druhů slov celé morfologické paradigma; totéž co **lexikální jednotka**, **lexie**; může mít jeden význam nebo dva i více významů (polysémický lexém). (J. FILÍPEČ, F. ČERMÁK: *Česká lexikologie...*, s. 237–244).

nych (np. *przeciw*)²⁰. **Sém** [sém²¹] (od gr. *séma* = 'znak') to z kolei najmniejsza jednostka w planie treści, znana także jako „cecha semantyczna” lub „składnik semantyczny”; nie ma on swoich odpowiedników w planie wyrażania. Zespół semu tworzy **semem** [sémém²²], któremu w planie wyrażania odpowiada leksem²³. Z przytoczonymi pojęciami wtórnie powiązane są dalsze terminy leksykograficzne, które wymieniają w swej pracy Josef Filipec i František Čermák²⁴: **archileksem** [archilxém²⁵], **hiperleksem** [hyperlexém²⁶] i **alolex**²⁷ oraz **frazem** [frazém²⁸], **kolokacja** [kolokace²⁹], **łączliwość leksykalna** [kolokabilita³⁰], **walencja**³¹ [valence³²] i **kompatybilność** [kompatibilita³³].

Poszczególne projekty leksykograficzne różnią się między sobą zakresem informacji o leksemach, zarówno postulowanych, jak i faktycznie gromadzonych. Mogą one obejmować: 1) wyrazy hasłowe, czyli **lemma**, 2) wymowę i akcent, 3) charakterystyczne cechy ortograficzne, 4) informację o przynależności do części mowy, 5) cechy morfologiczne (morfologiczna struktura wyrazu, fleksja), 6) właściwości syntaktyczne (walencja obligatoryjna i potencjalna), 7) charakterystykę semantyczną (zespół relewantnych semów, intencja, walencja semantyczna), 8) właściwości syntagmatyczne (charakterystyka kolokacji),

²⁰ Na podstawie: EJO, s. 330.

²¹ **Sém** – komponent sémému; distinktivní metajazykový významový rys v mikrostruktuře sémému; ve své funkci metaznaku není jednotkou přirozeného jazyka a jeho existence vyplývá z vnitro-jazykové konfrontace sémémů. (J. FILIPEC, F. ČERMÁK: Česká lexikologie..., s. 237–244).

²² **Sémém** – hierarchizovaná mikrostruktura relevantních sémů, které tvoří intenzi sémému a vymezují jeho extenzi jeden význam hyperlexému. (Ibidem, s. 237–244).

²³ Np. na semem *kobieta* składają się następujące semy: +żywołność +osobowość +żeńskość +dorosłość, a na semem *dziewczyna*: +żywołność +osobowość +żeńskość [ale] –dorosłość. (EJO. Red. K. POLAŃSKI. Wrocław 1999, s. 521).

²⁴ J. FILIPEC, F. ČERMÁK: Česká lexikologie..., s. 237–244.

²⁵ **Archilxém** – lexém reprezentující svým významem nadřazené lexikální paradigma, např. pohyb u sloves pohybu. (Ibidem, s. 237–244).

²⁶ **Hyperlexém** – polysémický lexém-typ, nadřazený základním lexikálními jednotkám (lexiím), které zahrnuje. (Ibidem, s. 237–244).

²⁷ **Alolex** – výskyt; exemplář slovních tvarů lexému v textech. (Ibidem, s. 237–244).

²⁸ **Frazém** – frazeologická jednotka (druh lexému) jazykové roviny s obsahově sémantickou stránkou a zároveň syntagma prvků, z nichž jeden je z hlediska druhého členem extrémně omezeného a uzavřeného paradigmatu. (Ibidem, s. 237–244).

²⁹ **Kolokace** – spojení slov; souvýskyt slov v textu. (Ibidem, s. 237–244).

³⁰ **Kolokabilita** – formální a významová spojitelnost prvku s jinými, vytvářená jedním nebo (zpravidla) více jeho kolokačními paradigmaty a podmiňovaná jeho kompatibilitou s nimi; spolu s valencí patří k hlavním složkám syntagmatičnosti každého prvku. (Ibidem, s. 237–244).

³¹ **Walencja** (od łac. *collocatio* = 'umieszczenie') to synonim uwarunkowanej leksykalnie łączliwości wyrazów; oznacza możliwość wstępowania elementów językowych (wyrazów) w związki z innymi elementami. (EJO..., s. 303, 350).

³² **Valence** – schopnost jazykových jednotek vázat na sebe jistý počet dalších formálních jednotek (participantů), zpravidla též v jistých tvarech. (J. FILIPEC, F. ČERMÁK: Česká lexikologie..., s. 237–244).

³³ **Kompatibilita** – významová spojitelnost (slučitelnost) mezi prvky téže roviny. (Ibidem, s. 237–244).

9) ocenę stylistyczną, 10) informację o pochodzeniu leksemu, 11) objaśnienie znaczenia, nazywane też definicją leksemu, 12) egzemplifikację, 13) frazemy, w których leksem jest używany, 14) synonimy i antonimy leksemu, 15) informacje specjalne, 16) lemma obcojęzycznego ekwiwalentu, 17) informacje gramatyczne dotyczące obcojęzycznego ekwiwalentu³⁴.

* * *

Takie nagromadzenie informacji pierwotnych i wtórnych o poszczególnych hasłach słownikowych niesie z sobą nowe wyzwania, a co za tym idzie, tendencje technologiczne redakcji i produkcji dzieł słownikowych i encyklopedycznych. Warto w tym miejscu poruszyć jeszcze jeden ważki wątek związany ze współczesną praktyką leksykograficzną oraz z codziennym korzystaniem ze słowników czy z encyklopedii – dotyczy to także pierwotnego wydania OSN i OSNND i jego współczesnych następców (fotoreprintu i wersji cyfrowej na CD). Rewolucyjny postęp naukowo-techniczny oraz intensywny rozwój technik informatycznych rodzi pytanie: które słowniki (encyklopedie) są lepsze: klasyczne (drukowane) czy nowoczesne (elektroniczne) i z których należy korzystać? Każdy z użytkowników słowników odpowie inaczej, gdyż zdecydują tu względy subiektywne (antropologiczne i mentalnościowe: wiek, indywidualne potrzeby i przyzwyczajenia itp.) oraz obiektywne i pragmatyczne (charakter pracy poznawczej, metody, wymogi poszukiwań, ciągła aktualizacja danych czy dostęp do nośników).

Klasyczny **słownik drukowany**, określany także synonimicznie jako **słownik rękopiśmienny**, **słownik książkowy**, **słownik papierowy** – to leksykon dostępny zawsze „na półce” domowej lub firmowej biblioteczki, dla nieco konserwatywnych czytelników mający swój niepowtarzalny urok i urzekający prostotą korzystania. Do tej opinii często przychylają się również fachowcy (metaleksykografowie), którzy twierdzą, że taki książkowy, drukowany słownik ma wiele „duchowych zalet” i praktycznych zastosowań. Próbę ich systematyzacji i opisu podjął Gilles de Schryver: 1) *jest dobrze znany użytkownikowi, dodaje mu pewności*; 2) *jako obiekt fizyczny (książka) może być przedmiotem gromadzenia i podziwiania*; 3) *jest łatwy do przeglądania, może być czytany rekreacyjnie, noszenie go ze sobą jest częścią przyjemności czytania*; 4) *łatwo jest go czytać, jest „najlepszy dla oczu”*; 5) *łatwość czynienia adnotacji, pisanie po tekście*; 6) *trwały, może być przenoszony i przewożony bez obawy o zniszczenie lub zmniejszenie funkcjonalności*; 7) *posiada pełną, autonomiczną egzystencję (nic nie jest podłączone do niego ani on nie jest do niczego podłączony)*; 8) *do korzystania zeń nie potrzeba włączyć komputera* oraz 9) *jest łatwiejszy w użyciu, gdy chcemy szybko uzyskać dostęp*

³⁴ O. MALIŠ, S. MACHOVÁ: *Současný český jazyk. Nauka o tvoření slov. Lexikografie*. Praha 1992, s. 128.

do pojedynczych, krótkich haseł³⁵. Ostatnimi czasy jednak coraz więcej projektów leksykograficznych przygotowuje się tylko w wersji elektronicznej, co pozwala sądzić, że jest to już tendencja dominująca, by nie powiedzieć: docelowa.

Słownik elektroniczny korzysta z cyfrowego środka przekazu i nośnika danych oraz urządzenia o charakterze komputerowym. Jest uporządkowanym systemowo zbiorem danych informatycznych, umożliwiającym użytkownikowi błyskawiczne dotarcie do wybranych zasobów według przyjętej (zaprogramowanej) strategii, często wyposażony w specjalistyczne programy-narzędzia (wyszukiwarki). Słowniki tego typu dzielimy, według P. Żmigrodzkiego, na:

- 1) *słowniki prymarnie elektroniczne, tzn. zaplanowane od początku do funkcjonowania w postaci elektronicznej,*
 - a) *słowniki zaplanowane do istnienia wyłącznie w wersji elektronicznej;*
 - b) *słowniki przygotowane w formie elektronicznej (jako leksykograficzna baza danych), ale wydrukowane na papierze;*
- 2) *słowniki zdigitalizowane, tzn. zrealizowane jako drukowane i wtórnie poddane procesowi dygitalizacji*³⁶.

Słownik zdigitalizowany to z kolei specyficzny typ słownika elektronicznego, którego odmiennność wynika ze sposobu wprowadzania danych i z zapisu cyfrowego. W tym przypadku odbywa się to zazwyczaj przez skanowanie poszczególnych fragmentów słownika (rozdziały, strony, akapity), bądź – w sytuacji dzieła leksykograficznego o złej jakości technicznej (starodruk, wybrak) – przez ręczne wprowadzanie treści (ewentualnie transkrybowanie lub transliterowanie). Zapisany w ten sposób zbiór danych podlega specjalistycznemu opracowaniu (zgodnie z przyjętymi wytycznymi) i elektronicznemu połączeniu z narzędziami wyszukiwawczymi, które pozwalają na korzystanie z zapisanych danych w postaci częściowo lub w pełni funkcjonalnego słownika elektronicznego. Należy podkreślić, że opracowanie udanego słownika zdigitalizowanego to przedsięwzięcie skomplikowane, pracochłonne i kosztowne.

Bez wątpienia, nowe słowniki elektroniczne stopniowo wypierać będą te klasyczne (drukowane), których dni są już raczej policzone. Cyfrowe dzieła leksykograficzne (słowniki elektroniczne, zdigitalizowane i internetowe *online*) mają mnóstwo istotnych zalet praktycznych i teoretycznie nieograniczone możliwości. Posłużmy się ponownie zestawieniem G. de Schryvera przy wskazywaniu użytecznych pozytywów korzystania z takich słowników i encyklopedii: 1) *brak ograniczeń objętościowych, możliwość umieszczenia olbrzymiej ilości danych;* 2) *natychmiastowy dostęp do ilustracji przykładowej w korpusach tekstów;* 3) *możliwość dołączania sekwencji wideo, animacji, dźwięków;* 4) *aktualność, możliwość bieżącej korekty i uzupełniania;* 5) *uwolnienie od porządku alfabetycznego.*

³⁵ G. de SCHRYVER: *Lexicographer's Dreams in the Electronic Dictionary Age*. „International Journal of Lexicography” 2003, vol. 16, issue 2, s. 153. Cytat za: P. ŻMIGRODZKI: *Słowo – słownik – rzeczywistość*. Kraków 2008, s. 105.

³⁶ P. ŻMIGRODZKI: *Słowo – słownik – rzeczywistość...*, s. 101.

Dodatkowe zalety słowników elektronicznych zapisanych na dyskach optycznych (CD, DVD) oraz internetowych on-line są następujące: 1) dostępne są w nich informacje o wymowie w postaci plików dźwiękowych (multimedialność); 2) słownik taki zajmuje niewiele miejsca i ma bardzo niewielką masę; 3) daje użytkownikowi możliwość autokontroli (np. nagrywania własnej wymowy i konfrontowania jej z wzorcówką), (co jest ważne w wypadku słowników pedagogicznych); 4) umożliwia szybki dostęp do danych; 5) umożliwia alternatywne metody prezentacji danych (np. graficzne); 6) ułatwia wyszukiwanie danych na różne sposoby; 7) umożliwia dostosowanie do potrzeb użytkownika; 8) jest bardziej przyjazny dla użytkownika; 9) umożliwia przenoszenie danych do innych aplikacji za pomocą poleceń „kopiuj” i „wklej”, oraz – co dotyczy raczej słowników on-line: 10) dają możliwość symultanicznego wyszukiwania w kilku słownikach; 11) często są dostępne bez opłat w ogóle lub za niską opłatą za korzystanie (z możliwością subskrypcji ze stałą aktualizacją danych)³⁷.

2. Słownik i encyklopedia – definicje oraz typologia

Tematem niniejszej monografii jest *Słownik naukowy Otty*, który faktycznie jest encyklopedią uniwersalną, toteż celowe się wydaje w miarę szczegółowe zdefiniowanie terminów: **słownik** i **encyklopedia**, jak również prezentacja informacji typologicznych odnoszących się do tego typu dzieł. Rozpocznijmy od typologicznego zakwalifikowania słownika i encyklopedii do publikacji naukowych (tabela 1).

W tym miejscu przytoczymy też kilka uniwersalnych definicji obu tych pojęć, zaczerpniętych właśnie z dzieł o charakterze słownikowym i encyklopedycznym.

Słownik (lub słownik językowy) jest w różnych źródłach definiowany w podobny lub lekko zmodyfikowany sposób, zawsze jednak definicja tego słowa (pojęcia) zawiera pewien powtarzalny trzon:

SJP PWN: 1) zbiór wyrazów ułożonych i opracowanych według pewnej zasady, zwykle objaśnianych pod względem znaczeniowym; 2) indywidualny zasób wyrazów³⁸.

USJP PWN: 1) zbiór wyrazów ułożonych i opracowanych według pewnej zasady (zwykle alfabetycznie), najczęściej objaśnianych pod względem znaczeniowym i ilustrowanych przykładami użycia. [...] Zawiera znaczenia językowe, niespecjalistyczne, a przedmiotem opisu jest język; 2) indywidualny zasób wyrazów; słownictwo³⁹.

³⁷ G. de SCHRYVER: *Lexicographer's Dreams in the Electronic Dictionary Age...*, s. 153; P. ŻMI-GRODZKI: *Słowo – słownik – rzeczywistość...*, s. 106.

³⁸ <http://sjp.pwn.pl/szukaj/s%C5%82ownik>. [Dostęp: 20.01.2013]. Dodatkowe odsyłacze hasłowe: **słownik biograficzny** (słownik zawierający krótkie biografie wybitnych ludzi); **słownik dwujęzyczny** (słownik, w którym są podane wyrazy jednego języka i odpowiadające im wyrazy innego języka); **słownik frekwencyjny** (słownik rejestrujący częstość użycia poszczególnych wyrazów).

³⁹ *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*. Red. S. DUBISZ. T. 3. Warszawa 2003, s. 1273.

ISJP PWN: 1) Słownik to książka, która zawiera listę słów jakiegoś języka (zwykle alfabetyczną) i objaśnienia ich znaczenia, pisownię, odmianę itp. lub podaje ich odpowiedniki w innych językach. [...] Także podobna książka, przytaczająca encyklopedyczne informacje przy hasłach z jakiejś dziedziny wiedzy. [...] 2) Czyjś słownik to zasób słów tej osoby⁴⁰.

Tabela 1

Typy, rodzaje i odmiany publikacji naukowych

Publikacje naukowe (typy)			
publikacje badawcze (rodzaje)	publikacje przeglądowe (rodzaje)	publikacje dydaktyczno- -naukowe (rodzaje)	publikacje informacyjne (rodzaje i odmiany)
1) sprawozdanie z badań, oryginalne sprawozdanie naukowe 2) sprawozdanie tymczasowe z badań, komunikat wstępny 3) monografia 4) monografia systemowa 5) dysertacja 6) publikacja źródeł 7) materiały z konferencji naukowej	1) kompendium 2) sprawozdanie ze stanu badań, sprawozdanie przeglądowe	1) podręcznik dla szkół wyższych 2) książka pomocnicza 3) skrypt centralny 4) skrypt uczelniany 5) publikacja dla studentów podyplomowych	1) encyklopedia a) uniwersalna b) specjalistyczna 2) słownik a) ogólny jednego języka b) ogólny dwujęzyczny c) specjalistyczny językoznawczy d) specjalistyczny zawodowy e) onomastyczny 3) bibliografia

Źródło: opracowanie własne na podstawie: L. MARSZAŁEK: *Edytorstwo publikacji naukowych*. Warszawa 1986, s. 162.

Piotr Żmigrodzki zwraca uwagę na nieco inne aspekty leksykograficzne w definicji słownika: 1) *zbiór jednostek leksykalnych z informacjami o nich*; 2) *materiałny (książka, płyta CD) lub niemateriałny (np. program uruchamiany w Internecie) nośnik informacji zawierający ten zbiór*⁴¹.

W tym miejscu oddajmy hołd dziełu, które jest tematem niniejszej monografii, przytaczając nowoczesną, czeską definicję pojęcia „słownik” [*slovník*] pochodzącą z samego OSN, która brzmi następująco⁴²:

Slovník (angl. dictionary, fr. dictionnaire, pol. słownik, rus. slovarj, srb. rječnik), sbírka slov abe-

⁴⁰ *Inny słownik języka polskiego PWN*. Red. M. BAŃKO. T. 2. Warszawa 2000, s. 619.

⁴¹ P. ŻMIGRODZKI: *Słowo – słownik – rzeczywistość...*, s. 26.

⁴² Zapis oryginalnym krojem pisma Bookman Old Style.

cedně uspořádaná s připojeným výkladem nebo překladem. Podle obsahu neb účelu rozeznáváme tyto s-y: **1.** S. jazykový, slovní čili linguistický, vůbec lexikon zvaný, obsahuje veškerou zásobu slov některého jazyka, sebranou jednak z pramenů písemných, jednak ze živé mluvy lidu. Ke každému slovu bývá přidán buď překlad do jiného jazyka, nebo výklad jeho významu, etymologie a fraseologie. Vznik těchto s-ů padá do XVII. stol. [...] Jsou pak i speciální s-y jazykové, jež mají rozličná jména: glossarium nazývá se s. který obsahuje slova zastaralá, temná nebo jen u některého spisovatele obvyklá, idiotikon přináší slova z některého nářečí, etymologikon s výkladem etymologickým, synonymikon s výrazy podobného smyslu, s-y obsahující názvosloví a j. [...] **2.** **S.** naučný n. encyklopaedický, zkratka též encyklopaedie, studnice veškerých vědomostí, poskytující poučení o všech věcech, které mohou zajímati vzdělaného čtenáře. S-y toho druhu, při nichž osvědčil se nejlépe pořádek abecední, vyskytují se již koncem XVII. a na zač. XVIII. stol. [...] Jsou četne s-y speciální, které podávají poučení z některého oboru neb odvětví, jako: bohosloví, filosofie, dějepisu, práva, věd přírodních, zeměpisu, lékařství, umění, věd technických, s-y životopisné (na př. Gubernatisův, Vapereauův, Vengerova) a m.j.⁴³

Natomiast współczesna czeska definicja słownika: **slovník** – 1) (**jazykový**) **slovník** brzmi: *souhrnné zpracování slovní zásoby jazyka (nebo určité její složky) v jednotlivých heslech, nejčastěji abecedně řazených; knižní soubor těchto hesel; [...]* 2) (**naučný**) **slovník**: *souhrnné zpracování určitého souboru (všeobecných nebo tematicky omezených) informací z jednotlivých oborů (vědeckých nebo praktických) ve věcných heslech, nejčastěji abecedně řazených; lexikon: encyklopedický slovník, encyklopedie; [...]* 3) *slovní zásoba jazyka (nebo její složka); soubor slov použitých v určitém slovesném díle určitým umělcem, užívaných určitým jednotlivcem ap.⁴⁴*

Takie rozumienie tego pojęcia jest podobne do polskich definicji, z tą różnicą, że odróżnia się tu słownik językowy [jazykový slovník] od słownika naukowego [naučný slovník].

⁴³ OSN, sv. XXIII, s. 463–464.

⁴⁴ SSJČ, sv. V. Praha 1989, s. 391.

Typologia słowników jest dość rozbudowana. Biorąc pod uwagę kryterium objętości⁴⁵, możemy je podzielić na:

- **wielki słownik** – zazwyczaj wielotomowy; zbiór haseł jest rozbudowany i liczy średnio 100 000 starannie i wyczerpująco opracowanych wyrazów hasłowych;
- **średni słownik** – zbiór liczy 30 000–80 000 haseł;
- **mały słownik** – zazwyczaj jednotomowy; zasób jest niewielki, maksymalnie 20 000 haseł, i ogranicza się do tych najważniejszych, które są opracowane skromniej;
- **słownik kieszonkowy** – mały zbiór haseł opracowanych krótko i lapidarnie, format książki jest niewielki.

Kolejne kryterium podziału słowników – o czym była już mowa – może stanowić sposób wydania i forma utrwalenia, ewentualnie medium – papier lub zapis cyfrowy. Zgodnie z tym kryterium słowniki dzielą się na:

- **słownik książkowy** (klasyczny, drukowany),
- **słownik elektroniczny** (lub zdigitalizowany):
 - off-line zapisany na nośniku optycznym CD lub DVD,
 - on-line dostępny za pośrednictwem Internetu,
 - wielojęzyczny lub „elektroniczny tłumacz”, pozwalający tłumaczyć wyrazy i frazeologizmy na zaprogramowane języki.

Z uwagi na przeznaczenie i krąg odbiorców słownika wyróżniamy:

- **słownik naukowy** [*naučný/vědecký slovník*] – akademicki [*akademický*] lub szkolny [*školní*],
- **słownik popularny** [*populární slovník*],
- **słownik pedagogiczny** [*pedagogický slovník*] – dla osób uczących się danego języka obcego.

Słowniki mogą być dzielone z uwagi na układ artykułów hasłowych na:

- **słowniki alfabetyczne**:
 - *a fronte* – według pierwszych liter wyrazów hasłowych,
 - *a tergo* [*retrográdní s.*] – według ostatnich liter wyrazów hasłowych,
- **słowniki niealfabetyczne**:
 - gniazdowy – według gniazd jednostek leksykalnych związanych z sobą znaczeniowo lub formalnie (gniazda w kolejności alfabetycznej),
 - pojęciowy (tematyczny lub ideograficzny) – według schematu zgodnego z semantycznymi właściwościami jednostek leksykalnych.

Przyjęcie kryterium podejścia do materiału językowego pozwala wyróżnić:

- **słowniki opisowe** (deskryptywne) – charakteryzują jednostki językowe zgodnie z ich faktycznym użyciem, należą tu słowniki naukowe;

⁴⁵ Na podstawie: P. ŻMIGRODZKI: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej...*; T. PIOTROWSKI: *Z zagadnień leksykografii*. Warszawa 1994; W. GRUSZCZYŃSKI: *Słowniki w warsztacie pracy dziennikarza*. W: *Polszczyzna w komunikowaniu publicznym*. Red. J. BRALCZYK. W. GRUSZCZYŃSKI, G. MAJKOWSKA. Warszawa 1999, s. 115–151.

- **słowniki normatywne** (preskryptywne) – rejestrują zjawiska językowe zgodnie z normą, należą tu słowniki poprawnościowe.

Ze względu na zasięg czasowy i sposób analizy możemy wymienić:

- **słownik synchroniczny** – charakteryzuje słownictwo danej epoki lub danego okresu,
- **słownik diachroniczny** – charakteryzuje zmiany i ewolucję leksyki w czasie.

Można też przyjąć kryterium funkcjonalne i wyróżnić:

- **słownik pasywny** – pomocny w zrozumieniu i odbiorze tekstów (np. słownik wyrazów obcych),
- **słownik aktywny** – pomocny w tworzeniu i redagowaniu tekstów (np. słownik ortograficzny).

Ostatnim, ale chyba najważniejszym kryterium może być charakter zasobu haseł, zgodnie z którym wyróżniamy:

1) **słowniki językowe**, wśród których wymienimy następujące rodzaje:

- a) **słownik jednojęzyczny** [*jednojazyčný/výkladový slovník*] lub **słownik ogólny** [*obecný slovník*] (np. języka polskiego lub czeskiego) – zbiór wyrazów (haseł) opatrzonych opisem ich znaczenia (znaczeń) wraz z informacją fleksyjną (w odniesieniu do języków fleksyjnych) i etymologiczną oraz przykładami użycia wyrazu (hasła) w każdym z jego znaczeń:
 - antonimów – zbiór wyrazów (haseł) o przeciwnym znaczeniu;
 - archaizmów – zbiór wyrazów archaicznych lub takich, które wyszły już z użycia (np. *Słownik staropolski*, *Malý staročeský slovník*);
 - *a tergo* [*retrográdní slovník*] – zbiór wyrazów (haseł) uporządkowanych alfabetycznie, jednak zgodnie z kolejnością liter od końca wyrazów (przydatny zwłaszcza morfologom oraz poetom i krzyżówkowiczom);
 - etymologiczny – zbiór wyrazów (haseł) wraz z opisem ich etymologii (źródłostów, pochodzenie, chronologiczne zmiany ich znaczenia i formy, konkretne znaczenie); charakterystyka etymologiczna haseł zawarta jest zazwyczaj w wielkich słownikach językowych;
 - fleksyjny – zbiór wyrazów z podaną szczegółowo ich odmianą;
 - frazeologiczny – zbiór typowych dla danego języka wyrażań frazeologicznych, tj. idiomów i frazemów;
 - frekwencyjny (częstotliwościowy) – zbiór wyrazów lub związków frazeologicznych (haseł) uporządkowanych według częstości ich użycia i regularnego występowania w różnych odmianach języka (literacki, potoczny, wersja pisana lub mówiona itp.); kolejność haseł (słów lub wyrażań) narzuca ich frekwencja (na początku najczęściej występujące);
 - gwarowy (lub dialektologiczny) – zbiór haseł stanowi leksyka określonej gwary (dialektu) miejscowego;

- historyczny – prezentuje historyczny rozwój i ewolucję wyrazów;
 - homonimów – zbiór wyrazów (hasła) jednakowo brzmiących, mających jednak różne znaczenie;
 - idiolektyczny (słownik języka pisarza) – zbiór charakterystycznych jednostek językowych należących do idiolektu (języka osobniczego) danego twórcy;
 - onomastyczny – zbiór haseł wyrazowych (najczęściej rzeczowników), które są nazwami własnymi (osobowymi, geograficznymi itp.);
 - ortoepiczny – zawiera praktyczne instrukcje i zalecenia odnoszące się do szeroko rozumianej wymowy (fonetyki) oraz poprawnej fleksji i składni wyrazów budzących wątpliwości użytkowników języka;
 - ortofoniczny [*výslovnostní slovník*] – zawiera praktyczne instrukcje i zalecenia dotyczące poprawnej wymowy wyrazów (hasła);
 - ortograficzny języka [*pravopisný slovník*] – zbiór wyrazów (hasła) zawierający jedynie poprawną pisownię i odmianę słów bez opisu ich znaczeń;
 - paronimów – zbiór wyrazów (hasła) podobnie brzmiących, cechujących się bliskością artykulacyjną, jednak o innym znaczeniu;
 - poprawnościowy – np. ortograficzny lub ortoepiczny;
 - regionalizmów – zbiór wyrazów (hasła) charakterystycznych, używanych w danym regionie kraju;
 - rymów (ang. *rhyming dictionary*) – zbiór wyrazów lub członów wyrazowych umożliwiające łatwe odnalezienie rymujących się słów (przydatny zwłaszcza poetom);
 - składniowy – prezentujący możliwości składniowe i łączliwość jednostek leksykalnych;
 - slangowy – zbiór wyrazów (hasła) pochodzących z określonego slangu (profesjolektu, żargonu, argot);
 - skrótów – zbiór skrótów i skrótowców,
 - wyrazów bliskoznacznych – zbiór ekwiwalentnych synonimów, wyrazów (hasła) o tym samym bądź podobnym znaczeniu;
 - wyrazów obcych – zbiór wyrazów danego języka mających obce pochodzenie, zapożyczonych (przejętych) z innych języków.
- b) **słownik dwujęzyczny** [*dvojazyčný slovník*] lub **słownik przekładowy** [*překladový slovník*] – zbiór wyrazów jednego języka wraz z odpowiednikami (ekwiwalentami) w drugim języku, np. czesko-polski; zwykle dodatkowo zawiera opis gramatyczny odnoszący się do fleksji oraz często ekwiwalentne przykłady użycia w drugim języku;
- frazeologiczny dwujęzyczny – zbiór specyficznych wyrażenia frazeologicznych w jednym języku i ich ekwiwalenty w drugim języku (zazwyczaj niedosłowne tłumaczenie) wraz z przykładami tychże w obu językach;

2) **słownik specjalistyczny** (specjalny [speciální]):

- rzeczowy [věcný slovník] – zbiór haseł dotyczący danej rzeczy lub problemu, np. *Słownik II wojny światowej*, *Słownik religii świata*;
- tematyczny [tematický slovník] – zbiór haseł (pojęć, wyrażień i rozwiązań) z jakiejś dziedziny wiedzy, np. *Słownik wędkarza*, *Słownik techniczny*;
- terminologiczny [terminologický slovník] – zbiór nomenklatury naukowej lub haseł (wyrażień) związanych z jakąś dziedziną nauki bądź wiedzy wraz z opisem ich znaczenia, np. *Słownik terminologii prawniczej*, *Słownik terminów i symboli chemicznych*;
- biograficzny [biografický slovník] – zbiór biogramów lub życiorysów wraz z dorobkiem;

3) **słownik encyklopedyczny** [encyklopedický slovník] lub **leksykon**⁴⁶ [lexikón] – „mniejsza” pod względem objętościowym i merytorycznym wersja encyklopedii uniwersalnej (ogólnej lub powszechnej); zbiór haseł (artykułów hasłowych) uporządkowanych alfabetycznie lub rzeczowo, zawierających opisy bardziej szczegółowe niż w słowniku językowym.

Warto podkreślić, że wydawcy w celach marketingowych nieraz bardzo elastycznie operują tytułami słownik... (pewnej określonej dziedziny), używając nazw *mała encyklopedia...*, *leksykon...*, a nawet nazwy **przewodnik encyklopedyczny**, co ma na celu reklamowe podkreślenie wartości dydaktycznej opracowania.

Wymieniając nazwy stosowane w odniesieniu do słowników i encyklopedii, warto przypomnieć jeszcze kilka terminów łacińskich używanych w przeszłości. W średniowieczu w odniesieniu do dzieł typu encyklopedycznego stosowano następujące nazwy: *Speculum*, *Summa*, *Orbis disciplinarum*, *Imago mundi* i *Flores*. Epoka Odrodzenia przyniosła kolejne nazwy: *Polyhistoria*, *Pansophia*, *Polymatis*, *Sapientia*, *Theatrum vitae humanae*, *Paedia in cyclo*, *Janua rerum*⁴⁷. Oprócz tego w literaturze przedmiotu możemy natrafić na historyczne nazwy słowników i encyklopedii, które warto przytoczyć, chociaż we współczesnej leksykografii nie mają one jednoznacznie ustalonych znaczeń:

⁴⁶ **Leksykon** – słownik (encyklopedyczny); od. fr. *lexique* ‘słownik’, z późn.gr. *leksikón*; od leksikós ‘wyrazowy’, z gr. *léksis* ‘wyraz; mowa’ (SWOiZO, s. 298); 1) słownik o charakterze encyklopedycznym, 2) pierwotnie: uporządkowany zbiór objaśnionych wyrazów i terminów jednego języka (greckiego lub łacińskiego), dotyczących określonej dziedziny; 3) słownictwo, zwłaszcza jakiejś osoby lub grupy osób. (<http://sjp.pwn.pl/sloownik/2565844/leksykon>. [Dostęp: 20.01.2013]). Rozbudowując te lapidarne definicje słownikowe, można leksykon traktować jako formę pośrednią pomiędzy słownikiem, opisującym hasła czysto definicyjnie, a encyklopedią, zawierającą artykuły bogato opisujące przedstawiane tematy. Jest to zatem uporządkowany (zazwyczaj w alfabetyczny sposób) zbiór wiedzy w skondensowanej formie, zaprezentowany w postaci haseł i ich podstawowych opisów, które zawierają lub faktycznie stanowią rozbudowane informacje encyklopedyczne. Wyróżniamy leksykony uniwersalne (o bogatej tematyce ogólnej) lub specjalistyczne (opisujące wybraną tematykę wiedzy). Wyraz *leksykon* można traktować jako synonim funkcjonalny encyklopedii.

⁴⁷ A. MIELCZAREK: *Z zagadnień leksykografii encyklopedycznej...*, s. 29.

1. **Tezaurus**⁴⁸ – zbiór hierarchicznie powiązanych terminów z jednej dziedziny, uporządkowany semantycznie, który umożliwia wyszukiwanie pochodnych informacji, współcześnie także słownik wyrazów bliskoznacznych dołączany do komputerowych edytorów tekstu.
2. **Dykcjonarz**⁴⁹, **nomenklator**⁵⁰ i **wokabularz**⁵¹ – to, w opinii Włodzimierza Gruszczyńskiego, wymienne (synonimiczne) nazwy oznaczające najogólniej: dawny typ słownika dwu- lub wielojęzycznego o układzie tematycznym (onomazjologicznym) lub mieszanym tematyczno-gramatycznym, a nawet tematyczno-gramatyczno-alfabetycznym. Słowniki takie stanowiły pomoc w nauce języków obcych, najczęściej łaciny. Dwa pierwsze terminy stosuje się zwykle w odniesieniu do omówionego typu słowników powstałych w XVI w., trzeci – czasami do podobnych dzieł z XVII i XVIII w. Niekiedy odróżnia się nomenklator od dykcjonarza i uznaje, że ten pierwszy, w przeciwieństwie do drugiego, nie podaje żadnych informacji gramatycznych, stylistycznych itp., czyli – innymi słowy – nie zawiera żadnych kwalifikatorów. Wymieniony jako synonim dykcjonarza i nomenklatora termin wokabularz bywa też w literaturze fachowej używany w innych jeszcze znaczeniach. Przede wszystkim odnoszony jest często do średniowiecznych spisów słów (wyrażeń) o bardzo różnym układzie i przeznaczeniu, niekiedy bez objaśnień [...], niekiedy z ekwiwalentami z innego języka⁵².
3. **Glosariusz**⁵³ lub **glosarium**⁵⁴ – to słownik archaizmów, wyrazów przestarzałych lub rzadko używanych w dawnym tekście.

I ostatnie dwie nazwy – **wademekum** (lub *vademecum*) i **kompedium**, które mają pewien związek z leksykografią w kontekście encyklopedii, jednak raczej stanowią swoistą kombinację słownika, podręcznika, a nawet książkowego informatora i przewodnika. **Wademekum** (*vademecum*)⁵⁵ to zazwyczaj publikacja lub opracowanie, w którym zgromadzono podstawowe informacje i wiadomości z danej dziedziny wiedzy, w ujęciu raczej popularnym i praktycz-

⁴⁸ **Thesaurus** – [wym. *tesaurus*], tezaurus, książka zawierająca (kompletny) zbiór wyrazów a. wiadomości z określonej dziedziny; leksykon, encyklopedia itp.; z łac. 'skarb/zbiór/kolekcja', z gr. *thēsauros* 'magazyn/skarb(iec)'; por. *trezor*. (SWOiZO, s. 512).

⁴⁹ **Dykcjonarz** (od fr. *dictionnaire*) – przestarz. słownik, leksykon. (USJP, s. 738).

⁵⁰ **Nomenklator** (od łac. *nomenclator*) – 1) hist. w starożytnym Rzymie: niewolnik stale towarzyszący swemu panu, oznajmiający przybywających gości, przypominający panu, z kim powinien wymieniać pozdrowienia na ulicy; 2) daw. spis terminów z zakresu jakiegś nauki lub sztuki; także: spis nazwisk ludzi zasłużonych w jakiegś dziedzinie; słownik, katalog, rejestr inwentarzowy. (SWO, s. 773).

⁵¹ **Wokabularz** (od łac. kośc. *vocabularium*) – histor. słownik. (USJP, s. 487).

⁵² W. GRUSZCZYŃSKI: *Wokabularze ryskie...*, s. 13–17.

⁵³ **Glosariusz**, **glosarium** – słownik objaśniający nieznane wyrazy w tekście dawnym lub obcojęzycznym. (<http://sjp.pwn.pl/slownik/2559361/glosariusz>. [Dostęp: 20.01.2013]).

⁵⁴ **Glosarium** – słowni(cze)k wyrazów przestarzałych, trudnych, rzadkich, użytych w dawnym tekście; słownik ułożony dla elektronicznej maszyny przekładowej. (SWOiZO, s. 193).

⁵⁵ **Vademecum** – [wym. *wademekum*] książka-poradnik, przewodnik, informator w określonej dziedzinie; **kompedium**; z łac. *vade mecum* 'pójdź ze mną'; *vadere* 'iść; jechać'; *cum* 'z (kim, czym)'. (SWOiZO, s. 535).

nym. **Kompendium**⁵⁶ zaś to w miarę pełny zasób wiedzy na określony temat bądź podsumowanie jakiejś większej pracy naukowej, zwykle jednak opracowane w sposób skrótowy – całokształt wiedzy potraktowany jest tu rzetelnie, lecz „esencjonalnie” i koncentruje się na głównych zagadnieniach.

Podsumowując, warto zauważyć, że takim optymalnym i jednocześnie najdoskonalszym „kompendium wszystkich kompendiów” staje się encyklopedia uniwersalna (nazywana też powszechną), która gromadzi i systematyzuje wiedzę ze wszystkich dziedzin ludzkiego poznania, prezentując w ten sposób dorobek umysłowy i cywilizacyjny człowieka.

Na zakończenie zdefiniujmy i scharakteryzujmy typologicznie drugie prymarne pojęcie tej monografii. Termin *encyklopedia* – jako określenie słownikowego opracowania naukowego we współczesnym już rozumieniu – pojawił się w XVI w. i odtąd nazwa ta weszła na stałe do leksykografii europejskiej⁵⁷. Obecnie **encyklopedia** ma następujące znaczenie:

SJP PWN: 1) dzieło obejmujące wiadomości ze wszystkich dziedzin wiedzy lub z jednej dyscypliny, ułożone alfabetycznie lub tematycznie; 2) zbiór wiadomości z zakresu danej dyscypliny nauki lub z różnych dziedzin⁵⁸.

Encyklopedia PWN: encyklopedia [gr. egkýklios (‘tworzący krąg’, ‘całkowity’) + paideia (‘wykształcenie’)] – wydawnictwo informacyjne zawierające zbiór wiadomości ze wszystkich dziedzin wiedzy (encyklopedia ogólna, uniwersalna, powszechna) lub jednej dziedziny, dotyczące jednej epoki, jednego terytorium itp. (encyklopedia specjalistyczna, tematyczna), w układzie alfabetycznym lub rzeczowym – w wersji książkowej i/lub elektronicznej⁵⁹.

SWOiZO: wydawnictwo, dzieło, będące zbiorem (ułożonym alfabetycznie albo wg zagadnień) wiadomości ze wszystkich (e. ogólna lub powszechna) albo z niektórych (e. specjalna) dziedzin wiedzy; zbiór wiadomości z jakiegoś zakresu a. z różnych dziedzin⁶⁰.

Podobnie jak w wypadku hasła słownik [słownik], jako pierwszą zacytujemy czeską definicję encyklopedii ujętą w OSN:

Encyklopaedie (z řec.) vědy nějaké jest souhrn
všech záhad a úkolů, jež vědě té jest řešiti, jakož

⁵⁶ **Kompendium** – (dzieło podręczne, zawierające) skrót, zarys jakiejś dziedziny wiedzy (por. *summa*; *vadamecum*); z łac. *compendium* ‘skrót; oszczędność’... (SWOiZO, s. 271).

⁵⁷ Wyrazem tym po raz pierwszy posłużył się humanista chorwacki Pavao Skalić de LIKA: *Encyclopaediae seu Orbis disciplinarum tam Sacrarum quam profanarum epistemon*. Bazylea 1559, i Johann Heinrich ALSTEDT: *Cursus philosophiae Encyklopaedia*. Bazylea 1620, oraz *Encyclopaedia septem tomis distincta*. Herborn 1630. (A. MIELCZAREK: *Z zagadnień leksykografii encyklopedycznej*..., s. 29).

⁵⁸ <http://sjp.pwn.pl/szukaj/encyklopedia>. [Dostęp: 20.01.2013].

⁵⁹ <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3897884>. [Dostęp: 20.01.2013].

⁶⁰ SWOiZO, s. 148.

i všech pomocných věd, jež přímo nebo nepřímo přispívají k řešení oněch úkolů. V ohledu tom má více méně každá věda svou e-ii, i mluvíme na př. o e-ii paedagogiky, práva, theologie atd. E. lexikografické viz Slovník naučný⁶¹.

Współczesna czeska definicja zaczerpnięta z SSJČ brzmi: *encyklopedie – (z řečtiny) souhrnné zpracování jednotlivého nebo všech vědních oborů, zpravidla v abecedně uspořádaných věcných heslech; naučný slovník; [...] expr. je to živá encyklopedie – všestranně vzdělaný a poučený člověk*⁶².

Uzupełniając, należy stwierdzić, że w zasadzie każda encyklopedia spełnia trzy podstawowe funkcje: informacyjną, popularyzacyjną oraz kształcącą. Dzieło encyklopedyczne jest szczególnym, ideowo scalonym systemem informacji, co można rozumieć dwojako: 1) na płaszczyźnie horyzontalnej – przez logiczne powiązanie poszczególnych haseł w ramach jednej dziedziny wiedzy, 2) na płaszczyźnie wertykalnej – przez powiązanie wszystkich haseł w taki sposób, by całe dzieło tworzyło zamknięty krąg informacyjny (pojęcie pojawiające się gdziekolwiek w tekście danej encyklopedii powinno mieć w niej własne hasło z wyjaśnieniem lub odsyłacz do hasła, w którym znajdują się konkretne informacje na jego temat). Powiązanie poszczególnych haseł w encyklopedii to jej atut jako dzieła o charakterze informacyjnym, gdyż umożliwia to szybką i łatwą oraz kompleksową orientację nie tylko w ramach jednej dziedziny wiedzy, lecz także w interdyscyplinarnych kontekstach i zależnościach⁶³.

Klasyczna typologia dzieł encyklopedycznych jest przejrzysta i niezbyt rozbudowana, co ilustruje tabela 2.

Warto poświęcić więcej miejsca tym zasadniczym wytycznym przedstawionego podziału typologicznego, nieco go uzupełniając. Wydzielimy zatem różne rodzaje encyklopedii, biorąc pod uwagę następujące kryterium:

1) rodzaj i sposób wyboru materiału treściowego:

- encyklopedia ogólna lub uniwersalna – zawiera hasła z różnych dziedzin nauki i wiedzy,
- encyklopedia specjalistyczna (monotematyczna) – treść hasłowa obejmuje określoną dziedzinę wiedzy czy jej zakres⁶⁴,
- encyklopedia krajoznawcza – realia są prezentowane i omawiane hasłowo zgodnie z kryterium terytorialno-etnicznym,

⁶¹ OSN, sv. VIII, s. 463–465.

⁶² SSJČ, sv. I, s. 457.

⁶³ *Čo je encyklopédia*. Encyklopedický ústav Slovenskej akadémie vied. <http://www.encyclopaedia.sk>. [Dostęp: 20.01.2013].

⁶⁴ Tego rodzaju dzieła encyklopedyczne bywają nazywane także słownikami specjalistycznymi.

- 2) objętość:
 - encyklopedia mała (jednotomowa) – zwarte kompendium wiadomości,
 - encyklopedia średnia (kilkutomowa),
 - encyklopedia wielka (wielotomowa) – zawiera gruntowne i obszerne informacje,
- 3) stopień popularyzacji wiedzy:
 - encyklopedia powszechna – zawiera starannie opracowane wiadomości i skierowana jest do szerokiego grona czytelników o wyższym od przeciętnego poziomie wiedzy,
 - encyklopedia popularna – przeznaczona dla czytelników przeciętnie wykształconych, zwarte prezentuje wiedzę,
 - encyklopedia podręczna – zawiera esencjonalną wiedzę dla średnio wymagających czytelników,
 - encyklopedia szkolna – wiedza raczej podstawowa, zaprezentowana w bardzo przystępny sposób, przeznaczona dla młodzieży i osób uczących się,
- 4) struktura materiału treściowego:
 - **mikropedia** – encyklopedia hasłowo-artkułowa,
 - **makropedia** – encyklopedia artykułowa.

Oprócz tego istnieją encyklopedie adresowane do różnych grup użytkowników: szerokiego kręgu odbiorców, naukowców, specjalistów, młodzieży czy dzieci – adresaci niejednokrotnie określani są w podtytule leksykonu (np. encyklopedia dla młodzieży, krzyżówkowiczów czy szaradzystów).

Tabela 2

Typy encyklopedii w zależności od kryteriów

Zakres tematyczny	Zakres informacji	Układ	Autorstwo
encyklopedie uniwersalne: ujmujące wiadomości ze wszystkich dziedzin encyklopedie specjalistyczne: dotyczące jednej dyscypliny lub dyscyplin pokrewnych albo poświęcone jednemu wielkiemu tematowi, np. encyklopedia drugiej wojny światowej	encyklopedie wielkie, wielotomowe: zawierające gruntowne i obszerne informacje encyklopedie małe, zwykle jednotomowe: zwarte kompendium wiadomości encyklopedie pośrednie, kilku-tomowe	encyklopedie alfabetyczne encyklopedie systematyczne	encyklopedie dzieła zbiorowe: prawo autorskie należy do wydawcy i autorów artykułów podpisanych albo tylko do wydawcy, teksty haseł są niepodpisane encyklopedie autorskie: dzieło jednego lub kilku autorów, artykuły z reguły są podpisane

Źródło: L. MARSZAŁEK: *Edytorstwo publikacji naukowych...*, s. 247.

W świetle zaprezentowanego podziału OSN i OSNND jest encyklopedią uniwersalną, przyjrzyjmy się zatem dokładniej temu rodzajowi leksykonu. **Encyklopedia powszechna** lub **encyklopedia uniwersalna** zwana też **ogólną** [*všeobecná encyklopedie*]⁶⁵ to szczególny typ leksykonu, który ze „smogu informacyjnego” współczesnego świata powinien wybrać informacje najważniejsze, najbardziej wiarygodne i uporządkowane, skierowane do odbiorcy ciekawego świata i pragnącego zdobyć wiedzę. Bez względu na to, czy jest to człowiek młody, czy dorosły, autorzy i redaktorzy powinni pamiętać, że czytelnik jest zazwyczaj amatorem, a nie ekspertem w danej dziedzinie, w związku z tym informacje znalezione w encyklopedii posłużą mu do nauki, pracy, rozrywki czy do poszerzenia horyzontów myślowych i światopoglądu. Zatem idealne teksty encyklopedyczne powinny być obiektywne i merytoryczne, a dobór haseł pozbawiony jakichkolwiek ograniczeń (ideologicznych, politycznych, światopoglądowych, obyczajowych itp.) o charakterze cenzury. Merytoryczne proporcje faktów, dat i danych liczbowych – podobnie jak punktów widzenia – powinny być optymalnie zrównoważone, przy czym uwzględniona powinna być zawsze specyfika encyklopedii i krąg jej odbiorców (wiekowy, specjalistyczny, terytorialny).

3. Encyklopedia jako specyficzny typ słownika

Opierając się na prezentowanych wcześniej definicjach, które nie zawsze są jednoznaczne i podobnie rozumiane przez większość leksykografów, na potrzeby tej monografii możemy przyjąć pewne optymalne znaczenia pojęć „słownik (językowy)” i „encyklopedia”, uznając, że **słownik** jest ogólną nazwą wszystkich typów (uporządkowanych) zbiorów słownictwa, bez względu na ich przeznaczenie, **encyklopedia** zaś stanowi podzbiór najogólniej rozumianych słowników⁶⁶.

Słownik językowy a encyklopedia

Słownik językowy to zbiór wyrazów (jednostek wyrazowych – haseł) danego języka, ułożonych i opracowanych zgodnie z przyjętymi zasadami redakcyjnymi. Każdy z wyrazów hasłowych jest objaśniony pod względem semantycznym (tzn. podawane są niespecjalistyczne znaczenia językowe, przy czym przedmiotem opisu są jednostki języka naturalnego) oraz ilustrowany przykładami użycia samodzielnego lub kontekstowego (wyrazy tekstowe). **Encyklopedia** jest także – podobnie jak słownik – zbiorem wyrazów (pojęć), jednak

⁶⁵ Przymiotniki te określają już w pewien sposób charakter dzieła – jest ono przeznaczone dla wszystkich i dotyczy wszystkiego, co ma związek z życiem codziennym. Kolejny sens to: ogólność, codzienność i częstość zastosowań, czyli szeroki uniwersalizm.

⁶⁶ W. GRUSZCZYŃSKI: *Wokabularze ryskie...*, s. 13–17.

różnica między nimi polega na tym, że encyklopedia podaje informacje o desygnacie, a celem takiego zestawienia wyrazów w hasle jest prezentacja wiedzy na określony temat czy z danej dziedziny naukowej (lub z wielu dziedzin). Mówiąc inaczej: słownik to zbiór wiadomości o wyrazach, encyklopedia zaś jest zbiorem wiadomości o przedmiotach (rzeczach), przy czym obydwa te wydawnictwa to publikacje informacyjne.

Słownik (językowy) i encyklopedię łączy pewne „zewnątrzne” podobieństwo, dotyczące objętości takich dzieł, jednak zasadnicza, by nie powiedzieć: fundamentalna, różnica przejawia się głównie w charakterze haseł. Przytoczmy opinię Joanny Olkiewicz: *Artykuł w encyklopedii, którego przedmiotem jest pewien opis świata, posługuje się hasłem jako wprowadzeniem w opisywaną dziedzinę. Hasło w encyklopedii nie występuje jako znak, ale tylko jako sygnał pewnej zawartości treściowej. Oznacza ono pewne rzeczy, przedmioty, pojęcia, zjawiska. Hasła encyklopedyczne można by często zastąpić różnymi innymi słowami pokrewnymi z tego samego obszaru semantycznego. W słowniku języka zaś, którego celem jest rejestracja i opis słów, każde hasło jest ściśle określonym znakiem (desygnatem) – nie można go zastąpić żadnym synonimem, omówieniem czy tłumaczeniem. Słowo w słowniku to przede wszystkim słowo – towarzyszy mu tylko informacja o jego znaczeniu i funkcjach, w jakich występuje. Nazwy własne nie należą do języka – występują tylko w różnego rodzaju encyklopediach*⁶⁷.

Zasób wyrazów (haseł) w słowniku językowym i encyklopedii będzie się pokrywał tylko częściowo, gdyż w słowniku pojawiają się niektóre części mowy, np. czasowniki i przymiotniki opisujące nazwy czynności i cechy, których encyklopedia raczej nie będzie zawierać. W leksykonie natomiast znajdziemy wyrazy hasłowe dotyczące osób, pojęć geograficznych czy przyrodniczych, których w słowniku językowym nie będzie, chyba że omawiana jest w nim fonetyka (wymowa) i fleksja (odmiana) takich wyrazów. Hasło, które znajdzie się w obydwu typach takich dzieł, w każdym z nich będzie opracowane i omówione inaczej: w słowniku językowym znajdzie się kilka znaczeń (pierwotnych i wtórnych) danego wyrazu-hasła, informacje z zakresu słowotwórstwa i odmiany, przytoczone zostaną połączenia systemowe (konstrukcje) z innymi leksemami oraz frazeologizmy z jego udziałem; w encyklopedii z kolei hasło zawierać będzie szeroką charakterystykę danej nazwy lub przedmiotu, opis jego wyglądu i zastosowania oraz wiele innych informacji praktycznych. Zilustrujmy te różnice następującymi przykładami:

1) informacje dotyczące dziedziny (hasła) *szkolnictwo* w słowniku językowym są podzielone na cały możliwy zakres pojedynczych wyrazów (haseł) związanych z tym zagadnieniem, np.: *szkoła, uczeń, nauczyciel, ławka, boisko, lekcja, przerwa, zaliczenie, egzamin, wakacje, temat, przedmiot, wychowanie, gymnastyka, zachowanie* itp.; w encyklopedii zaś cały wykład dotyczący szkolnictwa

⁶⁷ J. OLKIEWICZ: *Od A do Z, czyli o encyklopediach i encyklopedystach*. Warszawa 1988, s. 11.

został zebrany i scalony w kilka mniej lub bardziej obszernych artykułów hasłowych, wśród których znajdziemy hasła dwu- lub wielowyrazowe, np.: *szkolnictwo, szkolnictwo podstawowe (średnie, wyższe, zawodowe, specjalne); (ministerstwo, reforma, system) szkolnictwa itp.*;

2) hasło *morze* w słowniku to jedynie słowo *morze* z odpowiednim opisem, natomiast w encyklopedii poza głównym artykułem hasłowym z nagłówkiem *morze*, wyjaśniającym geograficzne pojęcie morza, pojawi się także wiele artykułów o różnych typach mórz, np.: *morze przybrzeżne (morze śródziemne, morze międzywyspowe)* oraz o konkretnych morzach naszej planety (*Morze Azowskie, Morze Bałtyckie, Morze Kaspijskie, Morze Martwe, Morze Południowochińskie itp.*)⁶⁸.

Słownik encyklopedyczny a encyklopedia

Pomimo dosyć istotnych różnic między słownikiem (językowym) a encyklopedią⁶⁹ pomiędzy tymi dwiema formami leksykograficznymi doszło do swego rodzaju fuzji, w której wyniku zrodził się **słownik encyklopedyczny** [*encyklopedický slovník*], zwany też niekiedy **słownikiem rzeczowym** [*věcný slovník*] lub **leksykonem** [*lexikón*]. Jest to dzieło mające zarówno pewne cechy słownika, jak i pewne cechy encyklopedii. W Polsce pojęcie „słownik encyklopedyczny” (zwany też „leksykonem”) oznacza raczej niewielki (1- lub 2-tomowy) **słownik specjalistyczny** poświęcony jednemu zagadnieniu lub zespołowi zagadnień ściśle pokrewnych. Natomiast w Czechach (podobnie jak w Niemczech i we Francji) „leksykonem” [*lexikón*] i „słownikiem” [*slovník*] zwane są też wydawnictwa wielotomowe o charakterze uniwersalnym, tzw. **słowniki naukowe** [*naučný / vědecký slovník*].

Należy podkreślić, że słownik encyklopedyczny – zgodnie ze swoją nazwą – pozostaje słownikiem języka, jednakże szerszemu rozwinięciu podlega w nim wykład na temat przedmiotu, którego dotyczy hasło. Innymi słowy – w zakres opisu słowa w pewien sposób zostaje włączony fragment opisywanego świata. W słowniku encyklopedycznym wyrazy gramatyczne traktowane są przeważnie w sposób lingwistyczny, zawsze jednak w jakimś stopniu opis jest wzbogacony informacją encyklopedyczną. Imiona własne w słowniku encyklopedycznym traktowane są w sposób encyklopedyczny, choć forma opisu jest bardziej skondensowana niż w encyklopedii. Można więc stwierdzić, że w porównaniu

⁶⁸ Nowa encyklopedia powszechna PWN. T. 4: M-P. Red. B. PETROZOLIN-SKOWROŃSKA. Warszawa 1997–1999, s. 305.

⁶⁹ Różnice między encyklopedią a słownikiem przejawiają się nie tylko w sferze merytorycznej, ale również i w ich szacie graficznej. Encyklopedia jest z zasady ilustrowana, niekiedy bardzo bogato. Słownik natomiast pozbawiony jest na ogół (choć nie bez wyjątków) ilustracji. Na ikonografię encyklopedii składają się nie tylko ilustracje, lecz także tabele, schematy, wykresy, mapy itp. Materiał ilustracyjny w encyklopedii odgrywa podwójną rolę: przede wszystkim uzupełnia to, czego tekst nie może powiedzieć, a ponadto stanowi dla czytelnika atrakcję i „radość dla oczu”. (J. OLKIEWICZ: *Od A do Z...*, s. 12).

z encyklopedią słownik przekazuje wiedzę o pojęciu nieco inaczej, a mianowicie: bardziej neutralnie podchodzi do zagadnienia, gdyż w tym przekazie wiadomości (neutralnej wiedzy) niezauważalne lub nieobecne są interpretacja i dyskusja, uzasadnianie i wartościowanie. Aktualnie na rynku księgarskim dostępna jest ogromna liczba słowników encyklopedycznych – można śmiało powiedzieć, że każda dyscyplina naukowa i każda niemal dziedzina życia mają swój słownik encyklopedyczny.

Wspomniane opinie trafnie konkluduje zdanie-cytat: *Słownik znaczy „poznać”, a encyklopedia – „zrozumieć”!*⁷⁰, natomiast podsumowanie dotychczasowych rozważań na temat różnic między słownikiem (językowym) a encyklopedią prezentuje tabela 3:

Tabela 3

Opozycja opisu w słowniku językowym i słowniku encyklopedycznym

Słowniki językowe	Słowniki encyklopedyczne, encyklopedie, leksykony
1. Przedmiot opisu: wyrażenia językowe i ich właściwości	Przedmiot opisu: elementy świata rzeczywistego, pozajęzykowego
2. Punkt widzenia opisu: lingwistyczny	Punkt widzenia opisu: zgodny z ustaleniami określonych dyscyplin naukowych

Źródło: P. ŻMIGRODZKI: *Słowo – słownik – rzeczywistość...*, s. 18.

4. Z dziejów światowej encyklopedystyki⁷¹

Od początku ludzkiej twórczości umysłowej, od zarania kultury duchowej i materialnej, od pierwszych prób kodyfikacji języka jako najdoskonalszego narzędzia międzyludzkiego porozumienia odczuwano potrzebę zebrania i uporządkowania ówczesnej wiedzy w jakiejś „mądrej księdze” – źródle wiedzy dla potomnych, którzy będą z niej czerpać, pisząc swoje własne kroniki, podręczniki i kompendia wiedzy. Współczesne narody są dumne ze swoich ponadpokoleniowych, chwalebnych dokonań cywilizacyjnych i kulturowych, odwieczne jest bowiem nie tylko poczucie dumy z dorobku umysłowego i materialnego,

⁷⁰ Ibidem, s. 13.

⁷¹ Pod pojęciem encyklopedystyki rozumiemy szeroko pojmowaną leksykografię encyklopedyczną w ujęciu klasycznym lub nowoczesnym, współczesnym. Opracowanie na podstawie: W. KRYSZEWSKI: *Encyklopedia*. <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3897884>. [Dostęp: 20.01.2013]; J. OŁKIEWICZ: *Od A do Z...*; A. MIELCZAREK: *Z zagadnień leksykografii encyklopedycznej...*

lecz także potrzeba przekazywania go potomnym. Owocuje to pokoleniowym dziedziczeniem dokonań w zakresie nauki i techniki, języka i literatury, teatru, muzyki itp. sztuk. Narzędziem doskonale nadającym się do tego celu są dzieła o charakterze encyklopedii, leksykonu lub tezaursusa. Encyklopedie narodowe od kilku wieków dokumentują dorobek i przynoszą zestawienie osiągnięć narodów i społeczeństw, a jednocześnie podsumowują działalność wybitnych postaci we wszystkich dziedzinach ludzkiej działalności.

Światowe tradycje encyklopedyczne liczą ponad dwa tysiące lat i sięgają epoki antycznej. Pierwsze encyklopedie zaczęły powstawać w wielkich cywilizacjach owych czasów, by wspomnieć pierwowzory: zbiór dzieł Arystotelesa *Corpus Aristotelicum*, księgi Pliniusza Starszego⁷² oraz prace Warrona⁷³ i Kapelli⁷⁴. W starożytnej Grecji „encyklopedia”⁷⁵ oznaczała program i wzorzec wykształcenia, zawierający wiedzę uniwersalną oraz wszechstronną kulturę, była podstawą ogólnego wychowania, przeznaczonego dla każdego wolnego i wykształconego obywatela *polis*, stąd grecka nazwa: *enkyklios + paideia* (ἐγκύκλιος + παιδεία)⁷⁶. Ten zasób koniecznej wiedzy stanowił kanon *artes liberales*, które były dominantą dzieł encyklopedycznych w średniowieczu. Takie rozumienie pojęcia „encyklopedia” przetrwało od starożytności do wieków średnich. Zauważalne jest, że starożytne, a następnie średniowieczne encyklopedie służyły przede wszystkim funkcjom kształcenia i wychowania, stanowiąc kompendium wiedzy ogólnej, a zarazem pewien wzorzec wykształcenia, które posiadać powinien człowiek „mądry, kulturalny i wychowany”. Najbardziej znane średniowieczne dzieło tego typu stworzyli Kasjodor⁷⁷ i Izydor z Sewilli⁷⁸. W czasach nowożytnych nastąpiła pewna modyfikacja znaczenia terminu „encyklopedia” – stał on się modny w XVI w., dzięki F. Rabelais’mu, który w 1532 r. ponownie nazwał nim „całokształt wiedzy”. Tak też rozumiał to pojęcie chorwacki humanista Pavao Skalić de Lika, który w 1559 r. zatytułował

⁷² *Naturalis historiae libri XXXVII*.

⁷³ M. TERENCEIUS VARRO: *Disciplinarum Libri IX*.

⁷⁴ MARTIANUS CAPELLA: *De nuptiis Philologiae et Mercurii*.

⁷⁵ **Encyklopedia** – [gr. *egkýklios* ‘tworzący krąg’, ‘całkowity’, *paideia* ‘wykształcenie’], wydawnictwo informacyjne zawierające zbiór wiadomości ze wszystkich dziedzin wiedzy (encyklopedia ogólna, uniwersalna, powszechna) lub z jednej dziedziny, dotyczące jednej epoki, jednego terytorium itp. (encyklopedia specjalistyczna, tematyczna), w układzie alfabetycznym lub rzeczowym – w wersji książkowej i/lub elektronicznej. (SWO PWN, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3897884>. [Dostęp: 20.01.2013]).

⁷⁶ Tak rozumiał to pojęcie Hippas(z) z Elidy. Ideał wszechstronnego wykształcenia stworzyli greccy sofisci, jednak prawie każdy z nich nieco inaczej rozumiał zakres takich działań. Zazwyczaj zaliczano tu składowe późniejszych „nauk wyzwolonych”: gramatykę, retorykę, muzykę, arytmetykę, geometrię i astronomię, zestaw ten niejednokrotnie uzupełniano o medycynę, gimnastykę, malarstwo, prawo, architekturę i historię. (R. GIOVANNI: *Historia filozofii starożytnej*. T. 1. Lublin 2008, s. 281).

⁷⁷ *Institutiones divinarum et humanarum lectinum*.

⁷⁸ *Originum sive Etymologiarum libri XX*.

w ten sposób swoje dzieło *Encyclopaediae seu Orbis disciplinarum tam Sacrarum quam profanarum epistemon*. W XVII w. encyklopedią zaczęto nazywać wiadomości reprezentujące wszystkie nauki lub grupę nauk, ułożone alfabetycznie lub systematycznie według zagadnień. Od połowy XVII w. dzieła o charakterze encyklopedycznym zaczęto nazywać synonimicznie encyklopediami, leksykonami, tezaurusami i słownikami encyklopedycznymi itp. Wtedy też zaczął dominować układ alfabetyczny takich ksiąg. W XVII i XVIII w., a więc epoce oświecenia, pojęcie „encyklopedia” oznaczało już całokształt ludzkiej wiedzy i poznania; mimo upływu czasu encyklopedią nazywano wówczas – zgodnie z tradycją – wszechstronne wykształcenie oferowane wszystkim członkom społeczeństwa. Wtedy też encyklopediom przypisano kolejną funkcję – nad kształceniem zaczęło dominować informowanie, co szczególnie widoczne jest w XVIII-wiecznych angielskich encyklopediach i niemieckich leksykonach.

Chociaż wyraz *encyklopedia* pochodzi z języka greckiego, do naszej części Europy trafił za pośrednictwem języka francuskiego. Pierwsze bowiem rzeczywście przełomowe, nowoczesne opracowania słownikowe tego typu są dziełem **encyklopedystów francuskich**, wybitnych „dokumentalistów” osiągnięć ludzkiej wiedzy, umiejętności, kultury i cywilizacji⁷⁹. **Wielka encyklopedia francuska** [fr. *Encyclopedie, ou Dictionnaire raisonne des sciences, des artes et des metiers*, cz. *Encyklopedie, Racionální slovník věd, umění a řemesel*] – epokowe dzieło Denisa Diderota i Jeana le Rond d’Alemberta, tworzone i wydawane w latach 1751–1772 – w ideowy sposób przyczyniło się do Wielkiej Rewolucji Francuskiej, propagując krytykę despotyzmu i feudalizmu, emancypację mieszczaństwa, prawa człowieka oraz wolność ludzkich poszukiwań badawczych. Jest to wybitne dzieło, stworzone w celu „oświecenia każdego umysłu ludzkiego”, wywodzące się z racjonalistycznego i naukowego spojrzenia na otaczający świat. Jego koncepcja została przez autorów starannie przemyślana, zestawiona w sposób systemowy na podstawie określonego planu tematycznego, z użyciem sprawnego systemu odsyłaczy, co zaowocowało dziełem encyklopedycznym harmonijnie spajającym poszczególne dziedziny wiedzy w jedną całość.

W XIX w. encyklopedie przestały już społeczeństwo „oświecać”, a zaczęły je „informować”. Mając za podstawę doświadczenia WEF, w Europie zaczęły się dynamicznie rozwijać znane wydawnictwa encyklopedyczne: w Wielkiej Brytanii **Encyclopaedia Britannica Inc.**, w Niemczech **Brockhaus F.A.** i **Bibliographisches Institut**, a we Francji **Larousse**. Wraz z encyklopediami wydawanymi nakładem tych prestiżowych oficyn inicjatywy encyklopedyczne dotarły do Ameryki, a także do naszych krajów – Polski pod zaborami, Królestwa Czeskiego oraz Górnych Węgier. Okres ten przyniósł też pewną zauważalną ten-

⁷⁹ Wielcy encyklopedyści francuscy: J. le Rond d’Alembert, D. Diderot, A. Le Breton, É. de Condillac, L.J. Daubenton, C.A. Helvétius (Helwecjusz), P. d’Holbach, Ch. de Jaucourt, Ch.L. de Secondat baron de la Brède et de Montesquieu (K.L. Monteskiusz), J.J. Rousseau, A.R. J. Turgot, François-Marie Arouet (Volter), F. Quesnay.

dencję: nastąpił wyraźny podział na encyklopedie uniwersalne i specjalistyczne encyklopedie naukowe.

Bezpowrotnie przeminął jednak „romantyczny czas” wielkich encyklopedystów – jednoosobowego autorstwa słowników i encyklopedii. Współczesne encyklopedie są owocem pracy licznych zespołów autorskich. Dopiero kiedy wszystkie zespoły zakończą pracę, kończy się redakcja merytoryczna i zaczyna redakcja techniczno-edycyjna, po czym następuje druk encyklopedii i jej sukces rynkowy. Najlepsze warunki do powstania rzetelnej i wartościowej encyklopedii stwarza system demokratyczny, w którym autorzy-redaktorzy mogą reprezentować różne punkty widzenia i nie podlegają presji cenzury. Systemy totalitarne „okaleczają” nawet najdoskonalsze – w intencji autorów – projekty leksykograficzne. Presja ideologiczna, nadzór cenzorski czy sztuczne ograniczenia materialne ewidentnie obniżają, a niejednokrotnie nawet niszczą efekt końcowy.

Włodzimierz Kryszewski w następujący sposób ciekawie charakteryzuje dzisiejsze leksykony: *Encyklopedie współczesne stawiają sobie za zadanie szybko i łatwo dostępną informację, spełniającą postulaty: kompetencji, obiektywności i wiarygodności; służą doraźnym poszukiwaniom informacji i syntezy, a nie systematycznym studiom; w związku z tym charakteryzują się swoistymi cechami:*

- przejrzystym (zazwyczaj alfabetycznym) układem tekstu, jego segmentową strukturą, którą tworzą jednostki tekstowe zwane hasłami (szczegółowe – biograficzne i rzeczowe, przeglądowe);
- systemem odsyłaczy bezpośrednich (np.: artes liberales, sztuki wyzwolone) i pośrednich (np.: zobacz też wydawnictwo), wiążących hasła w hierarchicznie uporządkowane całości;
- zakresem informacji: hasła encyklopedyczne (w odróżnieniu od słownikowych) zawierają poza definicją wstępną, mówiącą, czym jest omawiany przedmiot, informacje rzeczowe, historyczne, geograficzne, systematyczne, techniczne;
- podaniem tylko istotnych informacji w sposób możliwie zwięzły, jasny i komunikatywny dla użytkowników, tak aby mogli uzyskać skondensowaną i aktualną wiedzę o przedmiocie zainteresowań⁸⁰.

Obecnie dają się zauważyć nowe tendencje i możliwości, związane z rewolucją informatyczną. Rola drukowanych i elektronicznych encyklopedii stale rośnie, gdyż bywają one uniwersalnym i koniecznym narzędziem, pomocnym w pracy, nauce i samokształceniu. To zapotrzebowanie podsyca pogłębiająca się specjalizacja nauk, rodzenie się nowych dziedzin i profesjonalnych specjalności, a także technik i technologii. Wydawcy encyklopedii również idą z duchem czasu: nie tylko doskonalą i upowszechniają tradycyjne techniki poligraficzne, lecz także sięgają po najnowocześniejsze elektroniczne i informatyczne technologie multimedialne, czego przykładem są nośniki optyczne (CD, DVD), które

⁸⁰ W. KRYSZEWSKI: *Encyklopedia*. <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3897884>. [Dostęp: 01.02.12].

stają się już wydawniczym standardem. 1992 r. przynosi elektroniczne wersje słowników i encyklopedii jako *on-line reference service*, a w 1995 r. pojawiają się pierwsze wersje multimedialne. Doskonalone są wyszukiwarki internetowe, które pozwalają docierać do potrzebnych haseł, informacji i dat według różnych kluczy systemowych i umożliwiają analizowanie oraz syntezywanie dowolnych zasobów danych. A „najmłodsze, 13-letnie dziecko Internetu” – Wikipedia, demokratyczne medium encyklopedyczne o nieograniczonych możliwościach, ma już miliony redaktorów opracowujących jej wersje w kilkudziesięciu językach...

Nowoczesne formy i narzędzia encyklopedyczne są coraz doskonalsze, wszechstronniejsze i bardziej niezawodne, jednak wytrawnym poszukiwaczom wiedzy i erudytom nie zastąpią one bezpośredniego kontaktu i „naukowego obcowania” z tradycyjną księgą, co niejednokrotnie bywa powodowane sentymentem (szelest papieru) i wiąże się z przeżyciem poznawczym i emocjonalnym. Na szczęście w światowych bibliotekach dzieła encyklopedyczne zajmują zawsze honorowe miejsce na półkach czytelników i w katalogach, będąc nieocenionymi „skarbnicami” wiedzy, ponadczasowym dokumentem ludzkiej mądrości, nauki i cywilizacji.

Historia światowej encyklopedystyki liczy sobie już ponad 23 wieki, a jej przełomowe etapy i najważniejsze dzieła (w tym słowiańskie) z krótką charakterystyką prezentuje tabela 4⁸¹.

Tabela 4

Ważniejsze dzieła encyklopedyczne w historii nauki

Rok powstania (wydania)	Tytuł, autor, redaktor, wydawca	Charakterystyka / opis
1	2	3
Około 340 r. p.n.e.	<i>Homoia</i> [‘pokrewieństwa’] Speuzyp (uczeń Platona)	pierwsze dzieło typu encyklopedycznego
Około 70 r. p.n.e.	<i>Corpus Aristotelicum</i> Andronikos z Rodos	teksty Arystotelesa i jego uczniów, zebrane i uporządkowane, stanowiące encyklopedyczną syntezę wiedzy filozoficznej starożytnej Grecji
Około 50 r. p.n.e.	<i>Disciplinarum libri IX</i> Terencjusz Warron	pierwsze rzymskie dzieło typu encyklopedycznego, obejmujące „krąg wiedzy” (gr. <i>enkýklios paidéia</i>) wchodzącej później w skład sztuk wyzwolonych
77 r. n.e.	<i>Historia naturalis...</i> Pliniusz Starszy	w 37 księgach; zawiera opis przyrody żywej i nieożywionej oraz to, co Grecy nazywali <i>egkýklios paidéia</i> – gł. źródło encyklopedycznej wiedzy do czasów odrodzenia

⁸¹ W tabeli nie uwzględniono kolejnych wznowień dzieł, lecz wydania najważniejsze lub przełomowe, co odnosi się szczególnie do dwóch encyklopedii angielskojęzycznych: *Encyclopaedia Britannica* i *Encyclopaedia Americana*.

cd. tab. 4

1	2	3
Przełom IV i V w.	<i>De nuptiis Philologiae et Mercurii</i> Kapella (rzymski retor)	encyklopedyczny podręcznik kanonu sztuk wyzwolonych; stał się podstawą wykładów sztuk wyzwolonych na średniowiecznych uniwersytetach
Połowa VI w.	<i>Institutiones divinarium et secularium litterarium</i> Kasjodor (uczony mnich rzymski)	klasztorny podręcznik encyklopedyczny
Początek VII w.	<i>Etymologiarum seu originum...</i> św. Izydor (biskup Sewilli)	w 20 księgach, zachowany dorobek myśli starożytnej i Ojców Kościoła w ujęciu hasłowym
Około 980 r.	<i>Rasa'il Ichwan as Safa</i> ['listy - traktaty Braci Czystości']	pierwsza kolektywna encyklopedia arabska (mutazylitów)
1244-1254	<i>Speculum Maius seu Quadruplex</i> Wincenty z Beauvais	złożone z 4 części: <i>Speculum naturale</i> , <i>Speculum doctrinale</i> , <i>Speculum historiale</i> i <i>Speculum morale</i> , w 95 księgach, największe dzieło średniowiecznej encyklopedystyki (6 wydań do końca XVI w.)
1250-1275	<i>Summy</i> filozoficzne i teologiczne św. Albert, św. Tomasz	syntetyzujące i całościowe ujęcie całokształtu ówczesnej myśli filozoficznej i teologicznej
1264-1266 (1992)	<i>Li livres dou trésor</i> (wyd. pol. <i>Skarbiec wiedzy</i>) Brunetto Latini	pierwsze dzieło encyklopedyczne w języku francuskim
1266-1268	<i>Opus maius, Opus minus, Opus tertium</i> Roger Bacon	3 dzieła o charakterze encyklopedii naukowej, torujące drogę nauce opartej na empirii i matematyce, a nie na scholastycznej spekulacji
Około 1300 r.	<i>Compendium philosophiae</i> anonim	kompedium encyklopedyczne, w którym „wiedza o naturze” nie jest podporządkowana wyższemu celom religijnym, jak w innych encyklopediach średniowiecznych, lecz stanowi „sama w sobie najwyższą wartość”
Około 1408 r.	<i>Yongle dadian</i> ['wielki słownik cesarza Yongle']	największa chińska kompilacja encyklopedyczna (ok. 11 tys. tomów)
1559 r.	<i>Encyclopaediae seu Orbis disciplinarum... epistemon</i> Pawo Skalić (humanista chorw.)	dzieło nazwane po raz pierwszy w tytule encyklopedią, stanowiące rodzaj katalogu wiedzy, którą osiągnął człowiek
1630 r.	<i>Encyclopaedia septem tomis distincta</i> Johann H. Alsted (niem. humanista, teolog protestancki)	ostatnia duża encyklopedia w układzie systematycznym napisana po łacinie
1639 r.	<i>Pansofia</i> Jan A. Komenský	projekt encyklopedycznej syntezy wiedzy „o wszystkim dla wszystkich”, kończący próby stworzenia encyklopedii jako zamkniętego systemu pedagogicznego
1674 r.	<i>Le grande dictionnaire historique...</i> Louis Moréri	pierwsza encyklopedia specjalistyczna historyczno-geograficzna w języku narodowym (10 wydań do połowy XVIII w.)

1	2	3
1690 r.	Dictionnaire universel... Antoine Furetière	pierwszy nowoczesny słownik encyklopedyczny
1696–1697	Dictionnaire historique et critique Pierre Bayle	pierwsze dzieło typu encyklopedycznego, w którym definicja jest wyraźnie oddzielona od interpretacji i krytyki (20 wydań do połowy XVIII w.)
1704 r.	Lexicon Technicum... John Harris	pierwsza angielska encyklopedia powszechna uwzględniająca naukę, sztukę i technikę
1725 r.	Gujin dushu jicheng [‘kompl. zbiór tablic i ksiąg starych i nowych czasów’] Kangxi (cesarz)	kompilacja encyklopedyczna całości wiedzy chińskiej XVIII w. obejmująca 1628 tomów (edycja szanghajska z 1898 r.)
1728 r.	Cyclopaedia... Ephraim Chambers	najpopularniejsza encyklopedia angielska XVIII w. (18 wydań), nowatorska, oparta na F. Bacona klasyfikacji nauk, podzielona na 47 działów, ułożonych alfabetycznie, z oryginalnym systemem odsyłaczy
1731–1754	Grosses vollständiges Universal Lexikon... Carl G. Ludovici, Johann H. Zedler	pierwszy 64-tomowy wielki leksykon, opracowany przez zespół uczonych, zawierający biografie osób żyjących
1751–1780	Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers... [Wielka encyklopedia francuska] Denis Diderot, Jean le Rond d’Alembert	35-tomowa (17 tomów tekstów do 1766 r., 11 tomów ilustracji-plansz do 1772 r. oraz 5 tomów suplementów i 2 tomy indeksów do 1780 r.) sztan-darowa publikacja francuskiego oświecenia, dzieło przełomowe w dziedzinie edytorstwa encyklope-dycznego, oparte na przemyślanym planie tematy-cznym i systemie odsyłaczy; opracowana przez zespół 150 wybitnych autorów i 40 zawodowych redaktorów posługujących się po raz pierwszy roz-budowanym warsztatem encyklopedycznym
1768–1771	Encyclopaedia Britannica	3-tomowe wydanie I. dające początek najbardziej rozpowszechnionemu w krajach anglosaskich typowi wielotomowej encyklopedii artykułowej, wydawanej nieprzerwanie przez Encyclopaedia Britannica Inc.
1782–1832	Encyclopédie méthodique, ou par ordre de matières Charles J. Panckoucke, Henri Agasse (księgarze paryscy)	196-tomowa encyklopedia systematyczna w ukła-dzie działowym obejmująca „całość nauk”; ze względu na 50-letni okres wydawania pierwsze tomy były całkowicie zdezaktualizowane, gdy przystępowano do wydawania ostatnich
1809–1811	Conversations-Lexikon Friedrich A. Brockhaus (księgarz lipski)	nowy typ dzieła encyklopedycznego – 6-tomowy słownik encyklopedyczny zawierający dużą liczbę krótkich haseł, nastawiony na informację i popu-laryzację wiedzy; w XIX w. stał się typem domi-nującym w Niemczech i wielu krajach Europy; dał początek firmie Brockhaus F.A., wydającej do dziś encyklopedie i słowniki encyklopedyczne

cd. tab. 4

1	2	3
1818–1889	Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste Johann S. Ersch, Johann G. Gruber	wydawane przez firmę Brockhaus najobszerniejsze 167-tomowe europejskie dzieło encyklopedyczne, przerwane na hasłach zaczynających się od „Phy” ze względu na rozmiary i 70-letni okres wydawania; koniec prób wydawania encyklopedii uniwersalnej artykułowej, obejmującej wszystkie nauki i opracowanej na poziomie naukowym, przeznaczonej dla specjalistów
1829–1833	Encyclopaedia Americana	13-tomowe wydanie 1. oparte na 7. edycji leksykonu Brockhausa w 12 tomach; zapoczątkowało działalność firmy Encyclopaedia Americana; współcześnie wydawane przez Grollier Educational Corporation w 30 tomach, w corocznych, rewidowanych i aktualizowanych dodrukach
Po 1830–1840	wyraźny podział encyklopedii na: encyklopedie specjalistyczne, poświęcone poszczególnym dyscyplinom i dziedzinom nauki, przeznaczone dla profesjonalistów, i encyklopedie uniwersalne o charakterze informacyjnym i popularyzacyjnym, przeznaczone dla niespecjalistów i szerokiego kręgu użytkowników	
1839–1852	Das grosse Conversations-Lexicon... Joseph Meyer (księgarz lipski)	46-tomowy (+ 6 tomów suplementu) wielki leksykon, łączący typ leksykonu Brockhausa z encyklopedią artykułową; położył podwaliny pod działalność firmy Bibliographisches Institut, wydającej encyklopedie i słowniki
1866–1876	Grand dictionnaire universel du XIXe siècle Pierre A. Larousse	15-tomowy, wielki słownik encyklopedyczny połączony w jedną całość ze słownikiem języka francuskiego; zapoczątkował działalność firmy wydawniczej Larousse w Paryżu
1875–1889	Encyclopaedia Britannica	25-tomowe wydanie 9. zawierające indeks analityczny do 17 tys. artykułów; uznana za dzieło podsumowujące osiągnięcia nauki epoki wiktoriańskiej
1882–1887	Grosses Brockhaus-Conversations-Lexikon	16-tomowe wydanie z systemem odsyłaczy łączących hasła artykułowe ze szczegółowymi w spójne całości; ilustracje w tekście, mapy na wkładkach; podział leksykonów Brockhausa na 2 typy: <i>Der Grosse Brockhaus</i> – wielotomowy na poziomie informacyjno-naukowym, i <i>Der Kleine Brockhaus</i> – kilkutomowy na poziomie popularnonaukowym
1885–1902	La grande encyclopédie Marcellin Berthelot	37-tomowa, scjentystyczna encyklopedia artykułowa, nawiązująca do tradycji <i>Wielkiej encyklopedii francuskiej</i>
1888–1909	OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ Jan Otto	28-tomowy, doczekał się fotoreprintu i wersji zdigitalizowanej (1996–2002)

1	2	3
1890–1907	<i>Encykłopedičeskij słowaf</i> Ilia A. Efron, Friedrich A. Brockhaus	82-tomowy, wydawany w Petersburgu; encyklopedia artykułowa, w której część artykułów została przetłumaczona z wydania 14. wielkiego leksykonu Brockhauusa, a część opracowana przez najznakomitszych uczonych rosyjskich (m.in. D. Mendelejewa, I. Pawłowa, A. Wołejkowa)
1898–1904	<i>Nouveau Larousse illustré</i> Claude Augé	7-tomowe (+ suplement) wydanie 2. <i>Grand dictionnaire universel du XIXe siècle</i> zwięźle ujęte, bez rozbudowanej części haseł lingwistycznych, z licznymi ilustracjami i mapami, przeznaczone dla szerokich kręgów użytkowników
1910–1911	<i>Encyclopaedia Britannica</i> tzw. <i>Cambridge issue</i>	29-tomowe, wzorcowe wydanie 11. anglojęzycznej encyklopedii artykułowej (40 tys. artykułów), opracowanej z udziałem czołowych uczonych z uniwersytetu w Cambridge
1918–1920	<i>Encyclopaedia Americana</i>	30-tomowe wydanie 20., nowatorsko opracowana encyklopedia artykułowa przy udziale miesięcznika „Scientific American”
1924 r.	<i>Nouveau petit Larousse illustré</i>	słynny 1-tomowy słownik wydawnictwa Larousse, podzielony na część słownikową i encyklopedyczną; zapoczątkował coroczną edycję małych, aktualizowanych słowników encyklopedycznych
1926–1947	<i>Bolszaja sowietskaja encykłopedija</i>	65-tomowa encyklopedia wydana w Moskwie, prezentująca wyraźne polityczne zaangażowanie i ideologiczne oparcie tekstów z zakresu nauk społecznych na zasadach marksizmu-leninizmu
1927–1933 suplement 1953 r.	<i>Larousse du XXe siècle</i> Paul Augé	6-tomowe (+ suplement) tzw. wydanie 3. <i>Grand dictionnaire universel du XIXe siècle</i> , redakcja P. Augé; wprowadzono do słownika encyklopedycznego słownictwo naukowe, specjalistyczne i techniczne
1927–1939 suplementy 1949–1952	<i>Enciclopedia italiana di science, lettere ed artii</i> Giovanni Gentile, Benedetto Croce	35-tomowa (+ 6 tomów suplementu), wydana w Rzymie, encyklopedia artykułowa, kładąca nacisk na nauki humanistyczne, literaturę i sztukę; w hasłach społeczno-politycznych inspirowana ideologią faszyzmu; wpływy ideologiczne eliminowano w wydaniu 2.
1928–1937	<i>Der grosse Brockhaus</i>	21-tomowe wydanie 5. ze zwiększoną liczbą (do 200 tys.) artykułów przeglądowych i haseł szczegółowych; wzorcowe wydanie encyklopedii hasłowo-artkułowej okresu międzywojennego
1930–1943	<i>OTŤŮV SLOVNÍK NAUČNÝ NOVÉ DOBY</i> Karel B. Mádl Bohumil Němec	suplementowa kontynuacja OSN, z planowanych 8 tomów (16 ksiąg) ukazało się tylko 6 tomów; 3 ostatnie księgi cenzurowane, wydawanie przerwane przez Niemców, dzieło niedokończone (ostatnie hasło <i>Užok</i>)

cd. tab. 4

1	2	3
1935–1966	<i>Encyclopédie française</i> Anatole de Monzie, Lucien Febvre	24-tomowa encyklopedia metodyczna w układzie systemowym i problemowym wedle głównych dziedzin nauki i życia
Po 1950 r.	wielki rozwój edytorstwa encyklopedii uniwersalnych w Stanach Zjednoczonych; na wyższym poziomie popularyzacji encyklopedie informacyjno-naukowe publikują cztery wydawnictwa: Britannica & Corp., Crowell-Collier Company, Field Enterprises i Grolier Educational Corporation	
1960–1964 suplement 1968 r.	<i>Grand Larousse encyclopédique</i>	10-tomowy (+ suplement) wielki słownik encyklopedyczny, zawiera ok. 250 tys. haseł encyklopedycznych i słownikowych
1962–1970	<i>Wielka Encyklopedia Powszechna PWN</i> Tadeusz Kotarbiński	12-tomowa (+ suplement), największa polska encyklopedia powszechna wydana w XX w.; problematyka społeczno-polityczna opierała się na doktrynie marksistowsko-leninowskiej, po marcu '68 kilkanaście haseł przeredagowano i dołączono w formie broszury-„erraty” zatytułowanej <i>Od wydawnictwa</i> (1969)
1968 r.	<i>Encyclopaedia Britannica</i> tzw. <i>bicentenary edition</i> [jubileuszowa edycja]	wydanie 14. (ostatnie) 24-tomowej encyklopedii artykułowej (47 tys. artykułów), z analitycznym tomem indeksowym
Po 1970 r.	rozwój encyklopedii uniwersalnych wydawanych w formie wielotomowych „pocketbooków”, np.: ang. <i>Penguin Bibliothek</i> , franc. <i>Encyclopédie de la Pléiade, Que sais-je</i> , niem. <i>Fischer Lexika</i>	
1970–1976 suplementy 1981–1985	<i>Grande encyclopédie Larousse</i>	20-tomowa (+ 2 tomy suplementu) wraz z unikatowym indeksem (1989), wiążącym ją z <i>Grand dictionnaire Larousse</i> (1985)
1971–1972 suplementy 1972–1994	<i>Encyclopaedia Judaica</i>	26-tomowa (+ 10 suplementów) angielskojęzyczna encyklopedia narodu żydowskiego i judaizmu; pierwowzorem tej encyklopedii była 10-tomowa, niedokończona z powodu antysemitów i nazijskich prześladowań, wydana w Berlinie niemieckojęzyczna <i>Encyclopaedia Judaica</i> (1928–1934), najnowsze wydanie (2007) zawiera 22 tomy
1974 r.	<i>New Encyclopaedia Britannica</i> , tzw. <i>Britannica 3</i>	nowatorska, 30-tomowa z podziałem na 3 części: <i>Propaedia</i> (1 tom) – przewodnik metodyczny po <i>Britannica 3</i> , z indeksem systematycznym; <i>Micropaedia</i> (10 tomów) – zawiera ok. 102 tys. krótkich haseł szczegółowych z odsyłaczami do odpowiednich haseł <i>Macropaedii</i> , rozwijających ich treść; <i>Macropaedia</i> (19 tomów) – zawiera ok. 4,2 tys. obszernych artykułów przeglądowych i analitycznych; <i>Britannica 3</i> podlega co 10 lat „generalnej rewizji” (1985, 1995) i corocznie jest aktualizowana w <i>Micropaedii</i> oraz w <i>Britannica Book of the Year</i>

1	2	3
1986-1994 suplement 1996 r.	Brockhaus Enzyklopädie	25-tomowa (+ suplement) z rocznikiem „Brockhaus Enzyklopädie Jahrbuch”
1990-1992	Encyclopaedia universalis	30-tomowe, wydanie 2. rozszerzone, z corocznie aktualizowanym dodrukiem i rocznikiem „Universalia”
1991-1992	Grand Larousse universel	17-tomowe wydanie 5. rozszerzone <i>Grand Larousse encyclopédique</i>
Lata 90.	wszechstronne zastosowanie komputeryzacji i mediów elektronicznych do opracowywania i wydawania wielkich encyklopedii uniwersalnych	
1992-1999	opracowywanie wersji elektronicznych większości renomowanych encyklopedii uniwersalnych	
1994-2005	opracowywanie wersji multimedialnych (połączenie tekstu, dźwięku, obrazu, sekwencji filmowych i animacji) encyklopedii narodowych na płytach kompaktowych oraz w sieci Internet	
Od 2001 r.	Wikipedia	wielojęzyczny projekt internetowej encyklopedii <i>open content</i> , obecnie rozrosła się do rozmiarów największej encyklopedii dostępnej w Internecie i nazywana bywa kosmicznym kompendium wiedzy [<i>cosmic compendium of knowledge</i>] ⁸²
2001-2005	Wielka encyklopedia PWN Jan Wojnowski	30-tomowa (+ suplement), dotychczas największa w wersji książkowej, polska encyklopedia uniwersalna

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3897884>. [Dostęp: 20.01.2013].

⁸² Tygodnik „Time”. <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,1570810,00.html>. [Dostęp: 20.02.2013].

ROZDZIAŁ II

Czeski i czechosłowacki dorobek encyklopedyczny

Dla elit intelektualnych i kulturalnych każdego społeczeństwa już od czasów oświecenia konieczność istnienia narodowej encyklopedii uniwersalnej (powszechnej) i potrzeba jej oryginalności nie budzą żadnych wątpliwości – to ewidentny dowód i miernik jego dojrzałości kulturowej, poziomu cywilizacyjnego i intelektualnego oraz okazja do prezentacji tego dorobku innym narodom. Ma to szczególne znaczenie dla małych i „młodych” narodów (zwłaszcza tych emancypujących się lub zrzucających obcą zwierzchność) oraz świadczy o świadomości potrzeby powstania takiego dzieła, a także o gotowości szerokich kręgów społeczeństwa do korzystania z niego. Dotyczy to także naszych narodów: Polaków¹, Czechów czy choćby Słowaków. Nie było to jednak zadanie proste i wymagało pracy wielu pokoleń...

¹ Polskie tradycje wydawnicze słowników i encyklopedii liczą sobie ponad 260 lat. Na przełomie XVIII i XIX w. na nasze tereny docierały przywożone z zagranicy księgi nowoczesnych wówczas zachodnich leksykonów, by wspomnieć prestiżowe dzieła niemiecko- i angielskojęzyczne, takie jak *Encyklopedia Brockhousa*, *Encyklopaedia Britannica* czy *Encyklopaedia Americana*. Pierwszą encyklopedią wydaną po polsku w latach 1745–1746 było 2-tomowe erudycyjne kompendium autorstwa ks. Benedykta Chmielowskiego pt. **Nowe Ateny** (pełny tytuł: *Nowe Ateny albo Akademia wszelkiej sciencyi pełna, na różne tytuły jak na classes podzielona, mądrym dla memoryjału, idiotom dla nauki, politykom dla praktyki, melankolikom dla rozrywki erylowana*); dzieło to budzi pewne wątpliwości dotyczące rzetelności, gdyż oprócz wielu informacji sprawdzonych i rzeczowych zawiera także (na podstawie anonimowych „antycznych źródeł i autorytetów”) sporo niesprawdzonej i niewiarygodnej wiedzy (np.: słynne hasła: *KOŃ jaki jest, każdy widzi*; *KOZY – śmierdzący rodzaj zwierząt*), autorskich opowieści, anegdot, osobliwości, zmyśleń (np. smoki, cyklopy i potwory), a nawet przesądów (np. *Nade drzwiami wilczy pysek dla prezerwatywy od czarów*). Można zrozumieć, że był to zabieg celowy, powiedzielibyśmy dziś: marketingowy – autor chciał zainteresować czytelnika, jednak już w epoce oświecenia dzieło zostało rzeczowo skrytykowane i wyśmiane, stając się symbolem ciemnoty epoki saskiej.

Dopiero w latach 1859–1868 warszawski księgarz Samuel Orgelbrand, pokonując wiele trudności finansowych i politycznych (nasiloną carską cenzurą po upadku powstania styczniowego 1863), wydał cenioną encyklopedię o charakterze narodowym – 28-tomową **Encyklopedię powszechną**, przy której redakcji uczestniczyło aż 181 polskich uczonych. Najwybitniejszym polskim dziełem leksykograficznym epoki zaborów na przełomie XIX i XX w. była 55-tomowa

W niniejszym rozdziale monografii omówimy szerzej czeski i czechosłowacki dorobek leksykograficzny i encyklopedyczny. Takie sformułowanie prezentowanego zagadnienia wydaje się optymalne, jednak oznaczać to będzie zarys materialnych dokonań dawnych czeskich i słowackich uczonych oraz współczesnych leksykografów, którzy tworzyli dzieła w językach narodowych – czeskim lub słowackim, czy też niejednokrotnie przez prawie 75 lat wspólnie redagowali „czechosłowackie encyklopedie” w czasach Czechosłowacji, byłego państwa Czechów i Słowaków. Zanim przejdziemy do szczegółowego omawiania tradycji czeskiej encyklopedystyki i czołowego dzieła tejże – OSN

(28 woluminów) *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, opublikowana w latach 1892–1914, której inicjatorem był Saturnin Sikorski, warszawski dziennikarz i wydawca. Wybuch pierwszej wojny światowej uniemożliwił mu dalszą pracę nad dziełem – edycja kończy się na hasłach rozpoczynających się od litery P (*Patroklos*). Mimo upływu czasu podziw budzi rzetelność tej encyklopedii, zwłaszcza jeśli chodzi o biogramy sławnych Polaków.

W okresie międzywojennym najbardziej obszernym wydawnictwem tego typu była wydana od 1927 r. *Encyklopedia powszechna Ultima Thule*, redagowana przez Stanisława F. Michalskiego i Juliusza W. Gomulickiego (współredaktora od r. 1935), która podzieliła los swej poprzedniczki – jej publikację przerwano w r. 1939 na 10. tomie (hasła od *Spa*).

Okres po drugiej wojnie światowej przyniósł rozwój polskiej leksykografii i encyklopedystyki – w 1951 r. powołano Państwowe Wydawnictwo Naukowe (wydzielone z Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych), które bardzo się zasłużyło na tym polu, stając się słownikowym i encyklopedycznym potentatem. Wydawnictwo PWN wydało kilka mniejszych encyklopedii uniwersalnych: *Małą encyklopedię powszechną PWN* (1959) i wielokrotnie wznawianą A–Z *encyklopedię popularną PWN* (1962). Dopiero w latach 1962–1969 w tejże oficynie powstała 12-tomowa *Wielka encyklopedia powszechna PWN* (13. tom – suplement 1970); wydano ją w imponującym nakładzie 178 000 egzemplarzy, a jej zawartość to: 10 715 stron, 80 000 haseł, 12 000 ilustracji, 200 kolorowych i 650 czarno-białych ilustrowanych wklejek, 120 kolorowych map. Komitet redakcyjny liczył prawie 100 redaktorów, 2 000 autorów i ok. 1 000 recenzentów i konsultantów, a na czele Rady Naukowej stał wybitny polski uczyony Tadeusz Kotarbiński. Nie uchroniło to encyklopedii przed poważnymi ingerencjami cenzury, zwłaszcza po marcu '68 i nagonce antysemitkiej, w wyniku czego przeredagowano wiele haseł (m.in. *obozy koncentracyjne hitlerowskie*), a ich nową wersję zawarto we wkładce-erracie oraz w suplemencie (1970). Na ciągle aktualizowanym i uzupełnianym materiale WEP PWN oparto kolejne publikacje: 4-tomową *Encyklopedię powszechną PWN* (3 edycje: 1973–1976, 1983–1987, 1984–1989 + suplement 1988), wydawaną wielokrotnie *Encyklopedię popularną PWN* (1980) – pierwsze wydanie bez cenzury (1991), 25. wydanie jubileuszowe (1995) i 30. wydanie (2002). Wśród innych przedsięwzięć PWN wypada wymienić starannie wydaną 6-tomową *Nową encyklopedię powszechną PWN* (1995–1996) wraz z suplementem (1999) i wydaniem elektronicznym (4 CD lub płyta DVD wraz z rocznikami 2001 i 2002).

Szybkie zmiany we wszystkich dziedzinach życia społeczno-politycznego w świecie, postęp naukowo-techniczny i nowe technologie wymusiły potrzebę powstania nowej i aktualnej, powszechnej encyklopedii narodowej; stała się nią 30-tomowa (+ 31. tom – suplement) *Wielka encyklopedia PWN*, wydawana w latach 2001–2005, którą można uznać za polską „rekordzistkę”. Zespół redakcyjny pod kierownictwem Jana Wojnowskiego liczył 100 osób, poszczególne hasła opracowywało i weryfikowało 3 000 autorów i recenzentów; encyklopedia zawiera 141 000 haseł (w tym 40 000 biogramów, 22 000 haseł geograficznych), 15 000 ilustracji (w tym 700 map). (J. OŁKIEWICZ: *Od A do Z, czyli o encyklopediach i encyklopedystach*. Warszawa 1988; <http://www.pwn.pl>; <http://ksiegarnia.pwn.pl/produkt/6298/wielka-encyklopedia-pwn-t-31-indeksowy-z-cdrom.html>).

i OSNND, doceniemy wkład twórców słowackich, poświęcając słowackiemu dorobkowi encyklopedycznemu więcej miejsca².

Rodzenie się świadomości narodowej Słowaków w XIX i kształtowanie się zrębów literackiego języka słowackiego nie zaowocowało niestety powstaniem dzieł encyklopedycznych po słowacku – aż do lat 30. XX w. Nie brak jednak prac tego typu tworzonych przez Słowaków (naukowców, budzicieli narodowych i patriotów) w ówczesnych Górnych Węgrzech, prowincji Królestwa Węgierskiego. Swymi korzeniami sięgają one wybitnych prac o charakterze historycznym i geograficznym z XVII w., trudno jednak uznać je za encyklopedie w dzisiejszym rozumieniu. W latach 1689–1702 Martin Sentiváni przygotował 3-tomowe, pierwsze na Słowacji i Węgrzech, opracowanie o charakterze encyklopedycznym pt. *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea* [Vzácné rozmanitosti vybrané z různých vedných odborov]. XVIII w. przyniósł kilka cenionych dzieł tego typu: *Notitia Hungariae novae historico-geographica* [Historické a zemepisné vedomosti o súvekom Uhorsku] (1735–1742) autorstwa Mateja Bel'a, *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn* [Geograficko-historický a tovarový lexikón Uhorska] (1786), który zestawili Ján Matej Korabinský oraz liczne opracowania słownikowe, by wymienić słownik pisarzy węgierskich Dávida Cvitingera pt. *Specimen Hungariae literatae vivorum eruditione clarorum natione Hungarorum, Dalmatarum, Croatarum, Slavorum atque Transylvanorum* [Pokus o zhrnutie vedeckosti Uhorska] (1711) czy syntetyczną historię literatury pt. *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria* (1785, 1808), której twórcą jest Pavel Valaský. Zaczęły ukazywać się także pierwsze, lecz nieliczne, słowniki po słowacku, by wymienić *Slovenští veršovci* (1805) autorstwa Bohuslava Tablica czy *Slovník slavianských umelcov všetkých kmeňov* (1843) Jána Kollára. Słowaccy redaktorzy współtworzyli encyklopedie i słowniki naukowe wydawane po węgiersku, np. 16-tomowy *Pallas nagy lexikona* (1893–1897), jednak na przełomie XIX i XX w. (aż do lat 30.) próby przygotowania słowackiej encyklopedii nie powiodły się (mimo działań wybitnych postaci, jak Ján Plech, Ľudovít Rizner czy Andrej Kmeť). Dlatego też na Słowacji w tym okresie korzystano z encyklopedii i ze słowników obcojęzycznych, zwłaszcza z węgierskich, niemieckich i francuskich oraz przeważnie czeskich opracowań (poświęcających sporo miejsca narodowi słowackiemu i jego kulturze), które także współredagowali słowaccy autorzy. Zaliczyć do nich możemy „zasłużone” encyklopedie czeskie: *Riegrův slovník naučný* (1860–1874), *Ottův slovník naučný* (1888–1909)³, *Masarykův slovník naučný* (1925–1933), *Ottův slovník naučný nové doby* (1930–1943), *Komenského slovník naučný* (1937–1938), do których nawiązemy w kolej-

² Na podstawie: D. HARTMANOVÁ: *Historie československé encyklopedistiky do roku 1945 r.* „Národní knihovna, knihovnická revue” 2000, roč. 11, č. 1, s. 15–21; EADEM: *Historie československé encyklopedistiky 1945–1995.* „Národní knihovna, knihovnická revue” 2000, roč. 11, č. 2–3, s. 80–88; <http://www.encyclopaedia.sk>.

³ O udziale Słowaków w redakcji OSN mowa będzie szczegółowo w rozdziale III monografii.

nych podrozdziałach. Dopiero w 1932 r. Pavol Bujnák zrehabilitował 3-tomowy *Slovenský náučný slovník*, a od 1953 r. w martińskim wydawnictwie „Osveta” zaczęto opracowywać pierwszą słowacką encyklopedię uniwersalną, jednak z przyczyn politycznych prace te przzerwano, a redaktora naczelnego A. Hirnera i kilku jego współpracowników aresztowano. W 1959 r. powstał Instytut Encyklopedyczny SAN [Encyklopedický ústav SAV], w którym powstała krajoznawcza 6-tomowa *Encyklopedia Słowacji* [Encyklopédia Slovenska] (1977–1982) oraz wiele mniejszych encyklopedii specjalistycznych i słowników z różnych dziedzin nauki. Słowaccy naukowcy współtworzyli także czeski *Příručný slovník naučný* (1962–1967), z ich udziałem powstała *Malá československá encyklopédie* (1984–1987). Od 1999 r. wydawana jest *Encyclopaedia Beliana*, niezwykle staranna i atrakcyjna edytorsko wielka słowacka encyklopedia uniwersalna. We wrześniu 2003 r. powstała także słowacka wersja Wikipedii, która pod koniec 2013 r. przekroczyła zasób 189 115 artykułów hasłowych⁴.

1. Czeskie tradycje leksykograficzne i encyklopedyczne do połowy XIX wieku

Początki dzieł encyklopedycznych na ziemiach czeskich (Czechy, Morawy, Śląsk) sięgają średniowiecza i związane są z powstaniem Praskiej Szkoły Wyższej [Pražské vysoké učení] (1348). W czasach Karola IV zajmował się tym zespół skupiony wokół jego osobistego lekarza Mistrza Klareta, który na tym polu ma duże zasługi. Wówczas to uniwersyteckie podręczniki łacińsko-czeskie uznawano za dzieła encyklopedyczne. Dorobek podręcznikowy Klareta i jego uczniów był imponujący – można wymienić tu przekład *Wielkiego zwierciadła świata* [Velké zrcadlo světa] autorstwa francuskiego dominikanina i powiernika króla Ludwika Świątego. Równie cennym dziełem jawi się encyklopedia *Jiří (ho) správnou* [‘zestaw rad ku naprawie’], którą opracował mistrz Pavel Žídek dla króla Jerzego z Podiebrad. Pod koniec XV w. pustelnik Honorius z Autunu sporządził dzieło *Elucidarium (Lucidár)* [Rozmowa z Bogiem o świecie], będący teologicznym podręcznikiem dla laików. Jest to faktycznie encyklopedia bardzo popularna wówczas w wielu krajach europejskich⁵. Prezentuje stan średniowiecznej wiedzy w wielu dziedzinach (medycyna, kosmogonia, geografia, teologia itp.), omawiając je w formie dialogu między Mistrzem scholastykiem i jego ciekawskim Uczniem.

Kamieniem milowym w dziejach dorobku encyklopedycznego na ziemiach czeskich w epoce odrodzenia stała się twórczość literacka i naukowa doświad-

⁴ http://sk.wikipedia.org/wiki/Wikip%C3%A9dia:O_Wikip%C3%A9dii. [Dostęp: 11.12.2013].

⁵ O popularności tej encyklopedii w Czechach i uniwersalnych nauk tam zawartych świadczy fakt, że ich wierszowane wersje były przekazywane w formie jarmarcznych śpiewek aż do początku XX w.

czonego tragicznie przez historię Europy i życie osobiste „nauczyciela narodów” – **Jana Amosa Komenskigo** (Comeniusa)⁶, zwłaszcza postulowana przezeń **pansofia**⁷. Jego badania i publikacje dotyczyły jednak w większym stopniu pedagogiki i teologii niż leksykografii. Wojna 30-letnia (1618–1648), klęska białogórska (1620), panowanie Habsburgów, kontrreformacja i zastój kulturowy, tzw. *doba temna* [‘okres ciemnoty / mroku’], nie sprzyjały takim działaniom. Dopiero nastanie odrodzenia narodowego i emancypacja Czechów (później też Słowaków) oraz panslawizm złożyły się na podatny grunt dla projektów encyklopedycznych. Pomysł stworzenia czeskiego słownika naukowego, swego rodzaju narodowej encyklopedii uniwersalnej, zainspirował **Josefa Jungmanna**⁸, który

⁶ **Jan Amos Komenský, Comenius, Komeniusz** (1592–1670) – czeski filozof, reformator i myśliciel protestancki, w latach (1648–1670) senior generalny braci czeskich, „nauczyciel narodów” – teoretyk i praktyk nowoczesnej pedagogiki oraz dydaktyki poglądowej; twórca i propagator jednolitego systemu powszechnego nauczania, propagator nauczania dostępnego dla wszystkich, bez względu na płeć, stan i bogactwo, oraz nauczania w języku ojczystym (łacina powinna być nauczana w wyższych klasach). Oryginalność jego poglądów polegała na głoszeniu wiary w dobrobyt i naprawę ludzkości dzięki rozpowszechnianiu wiedzy. Odbił wiele podróży (w tym do Polski, Anglii, Siedmiogrodu, Amsterdamu). Jako intelektualista protestancki, był zwalczany przez Kościół katolicki, schronił się w Polsce w Lesznie, na zaproszenie Rafała Leszczyńskiego (1628–1656), gdzie został rektorem i profesorem elitarnego leszczyńskiego gimnazjum (*Laesneum*, 1637–1641), a jego sława i prestiż przyciągały to tego ośrodka polską i zagraniczną młodzież; w Lesznie także opublikował swoje najważniejsze dzieła, np. *Janua linguarum reserata* (słynny podręcznik łaciny tłumaczony na kilkanaście języków). Przebywał także w Elblągu (1642–1648), gdzie w elbląskim gimnazjum wykładał filozofię (1644–1645). Po pożarze Leszna w 1656 r., w którym utracił swoje cenne zbiory i rękopisy, wyjechał do Holandii, gdzie zmarł w 1670 r. Dzieła J.A. Komenskigo o charakterze słownikowym i encyklopedycznym to: *Dvěře jazyků otevřené*, *Poklad jazyka českého*, *Slovník české řeči* i *Slovník pansofických definic* oraz elementarz/słownik *Orbis (Sensualium) Pictus*. (J.V. NOVÁK: *Jan Amos Komenský, jeho život a spisy*. Praha 1932, s. 129–168; Z. KALISTA: *Čechové, kteří tvořili dějiny světa*. Praha 2009, s. 198).

⁷ **Pansofia** (od gr. *pan* = ‘wszystko’ + *sophia* = ‘mądrość’) – „wiedza uniwersalna”, „*vševěda*” czyli „wszechwiedza” lub „wszechmądrość”; pojęcie upowszechnione przez J.A. Komenskigo, który oznaczył nim własny system pedagogiczny, zgodny z ideą: „nauczać wszystkich wszystkiego”. Słowa te pojawiają się w jego dziełach: *Schola Pansophica* (1650) i *Slovník pansofických definic* (1654). Jest to również nazwa XVI-wiecznego ruchu filozoficzno-religijnego, zapoczątkowanego przez niemieckiego alchemika i lekarza Paracelsusa (czyli P.A.T. Bombastusa von Hohenheim, 1493–1541) i jego uczniów (P. Severinusa, J.Ch. Helmonta, F.M. Helmonta, H. Cardanusa, R. Fludda), który postulował dążenie do osiągnięcia wiedzy uniwersalnej. (SWO PWN, s. 820; <http://portalwiedzy.onet.pl/25380,,,pansofia,haslo.html>. [Dostęp: 20.02.12]).

⁸ **Josef Jungmann** (1773–1847) – czeski filozof, językoznawca, sławista i leksykograf, pisarz, tłumacz i budzielnik narodowy. Uczył się w gimnazjum pijarskim w Pradze (1788–1792), studiował filozofię i prawo na Uniwersytecie Karola (1792–1799), potem pracował jako nauczyciel w Litomierzach i Pradze; w 1815 r. przeprowadził się na stałe do Pragi, gdzie został dyrektorem Staroczeskiego Gimnazjum, w 1817 r. uzyskał doktorat z filozofii i matematyki, dwukrotnie pełnił funkcję dziekana Wydziału Filozoficznego UK (1827, 1838), a od 1840 r. – rektora Uniwersytetu Karola w Pradze. Założył pierwsze czeskie czasopismo naukowe „Krok” i był patronem tzw. „Jungmannowskiej szkoły poetyckiej i naukowej” [*Jungmannova básnická a vědecká škola*], do której należeli wybitni budziciele narodowi, pisarze i naukowcy: F. Palacký, J.E. Purkyně, F.L. Čelakovský i A. Marek. Pozostawił po sobie obszerny dorobek naukowy: *Historię literatury czeskiej* [*Historie*

traktował takie dzieło jako podstawę nowoczesnej edukacji, a idei jego powstania upatrywał w kolektywnej pracy zespołu specjalistów, naukowców ekspertów. Jednak nie widział on potrzeby opracowania od podstaw w pełni nowego i oryginalnego słownika, lecz optował za czeską kompilacją niemieckiego leksykonu, którego autorem był C.F. Funke. Dopiero **František Palacký**⁹ dostrzegł potrzebę wydania czeskiego słownika naukowego i wystąpił z taką inicjatywą do hr. Karola Chotka, najwyższego burgrabiego Królestwa Czeskiego. Pomysł F. Palackiego zakładał 5- lub 6-tomową encyklopedię uniwersalną wzorowaną na niemieckich wydawnictwach Brockhause, ale w pracach redakcyjnych mieli wziąć udział czescy naukowcy, publicyści, twórcy kultury i sztuki. Poza tym encyklopedia miała być adresowana zarówno do inteligencji i młodzieży akademickiej, jak i do mieszczaństwa czeskiego, ze szczególnym uwzględnieniem elit z Moraw i ze Słowacji¹⁰. W 1829 r. F. Palacký przedstawił również ideową koncepcję encyklopedyczną, którą sformułował w artykule pt. *První návrh o slovníku naučném*¹¹. Obejmowała ona założenia teoretyczne przyszłego dzieła encyklopedycznego oraz praktyczne zasady organizacji i realizacji redakcyjnej

literatury české] (1825), Słownik czesko-niemiecki [*Slovník česko-německý*] (1834–1839), wzorowany na Słowniku języka polskiego S. Lindego, zawierający 120 000 haseł, który – wraz ze *Szczegółową gramatyką języka czeskiego* [*Zevrubná mluvnice jazyka českého*, niem. *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*] (1809) autorstwa J. Dobrovskiego – stał się wzorcem skodyfikowanego i nowoczesnego języka czeskiego. (V. FORST a kol.: *Lexikon české literatury, Osobnosti, díla, instituce*, sv. 2/I: H-J. Praha 1993; J. TOMĚŠ a kol.: *Český biografický slovník XX. století*. Praha 1999).

⁹ **František Palacký** (1798–1876) – czeski historyk, językoznawca, pisarz (twórca nowoczesnej czeskiej historiografii) i polityk (współtwórca i głosiciel austroslawizmu); jeden z najwybitniejszych „ojców narodu”, przywódców XIX-wiecznego czeskiego Odrodzenia Narodowego, inicjator i organizator Zjazdu Słowiańskiego w Pradze (1848). Był poliglotą, oprócz czeskiego znał biegle języki: angielski, francuski, grecki, łaciński, niemiecki, portugalski, rosyjski, starosłowiański, węgierski i włoski. W 1848 r. został wybrany do Ustawodawczego Sejmiku Rzeszy [Ústavodárný říšský sněm], na którym przedstawił propozycję konstytucji Monarchii, gwarantującą samodzielność narodów słowiańskich; 2 razy odrzucił stanowisko ministra szkolnictwa, przewodniczył Komitetowi Założycielskiemu Teatru Narodowego [Sbor pro zřízení Národního divadla] (1850). Autor wielu wybitnych dzieł naukowych i historycznych, wśród których należy wymienić m.in. wielotomowe niemiecko-czeskie *Dzieje narodu czeskiego w Czechach i na Morawach* [Dějiny národa českého v Čechách a v Moravě] (1836–1867), *Staći letopisové čeští od roku 1378 do roku 1527*, *Geschichte von Böhmen*, *Stručné dějiny Prahy* (niem. *Skizze einer Geschichte von Prag*), *Pomůcky ku poznání staročeského práva i řádu soudního*, projekt ustroju politycznego Austrii – *Idea państwa austriackiego* [Idea státu rakouského] (1865). Jest patronem drugiego najstarszego (po Uniwersytecie Karola) czeskiego uniwersytetu w Ołomuńcu, a jego podobizna zdobi banknot tysiackoronowy. (L. HRABOVÁ, M. POSPÍCHAL a kol.: *Palackého cesta, Pohledy na život a činnost Františka Palackého a lidí mu blízkých*, *Sborník příspěvků k 200. výročí narození Františka Palackého*. Olomouc 1998; J. KOŘÁLKA: *František Palacký (1798–1876). Životopis*. Praha 1998; J. TOMĚŠ a kol.: *Český biografický slovník XX. století...*).

¹⁰ František Palacký o planowanym słowniku: *Prozatím jsme se shodli v mínění, že naše dílo má spojovati pevnou vědeckou snahu s co možná největší srozumitelností a všeobecnou prospěšností, a že tedy má se sice dotýkati všech věd, ale všude především všímatí si věcí domácích.* (D. HARTMANOVÁ: *Historie československé encyklopedistiky do roku 1945...*, s. 15).

¹¹ F. PALACKÝ: *První návrh o slovníku naučném*. V: IDEM: *Radhost*. 3 díl. Praha 1873.

tego projektu, w tym budżet i sposób dystrybucji. Według uczonego, podstawowym problemem każdej encyklopedii są pytania: „Co pisać?” i „Jak pisać?”. Takie dzieło ma dwa cele: przedmiotowy (zgromadzenie zasobu obiektywnej wiedzy) i podmiotowy (uwzględniający potrzeby ewentualnego czytelnika/użytkownika). Czeska encyklopedia powinna być – według F. Palackiego – przeznaczona dla „narodu czesko-słowiańskiego” o dwóch wyznaniach, należącego do jednego wielkiego organizmu państwowego. Z rozwojem wykształcenia szerokich mas społecznych powinien iść w parze także rozwój języka czeskiego, aby osiągnął on poziom pozwalający doskonale opisać i oddać wyniki badań naukowych wszystkich dziedzin naukowych. Leksykon pod względem praktycznym miał opierać się na trzech kręgach tematycznych (historyczno-geograficznym, przyrodniczo-technicznym i filozoficzno-filologicznym), za które odpowiedzialni byłiby główni redaktorzy, wspomagani szerokim kręgiem redaktorów-korespondentów. Redakcja spotykałaby się regularnie i omawiałaby ewentualne wątpliwości merytoryczne oraz organizacyjne. Poszczególne hasła powinny zostać zredagowane krótko i rzeczowo, na podstawie jasnych faktów. Uczony postulował ostrożny stosunek redaktorów do neologizmów, sugerował używanie nazw rodzimych (ewentualnie podawanie obcych ekwiwalentów w nawiasie). Docelowo encyklopedia powinna się ukazywać regularnie w zeszytach (stanowiących kolejne tomy) i być dystrybuowana na zasadzie przystępnej prenumeraty, którą zajmowałiby się powszechnie szanowani i godni zaufania obywatele, odpowiedzialni także za reklamę przedsięwzięcia i oczywiście zbyt. W tym celu, za zgodą hr. K. Chotka, w 1830 r. powołano komisję redakcyjną i Macierz Czeską [*Matice česká*], w której skład weszło 12 najwybitniejszych czeskich uczonych (m.in. J. Jungmann, F. Palacký, J.S. Presl). Ich zadaniem stało się opracowanie czeskiego słownika naukowego. Jednak mimo kilku publikacji w latach 1833–1835 w czasopismach „Květy” i „Musejník”, dotyczących tworzenia słownika (w tym prezentacja przykładowych haseł), plany te nie zostały zrealizowane, gdyż inicjatorzy podjęli inne, „pilniejsze” zadania, a cały dotychczasowy majątek i dorobek komisji redakcyjnej (biblioteka i zredagowane materiały) zostały przekazane do Macierzy Czeskiej, która zdeponowała zasoby w nowo powstającym Muzeum Narodowym [*Národní muzeum*] w Pradze. Następnie zostały one tanio odkupione od MN przez księgarza I.L. Kobera, który wraz z **Františkem L. Riegerem**¹² rozpoczął prace redakcyjne nad ency-

¹² **František Ladislav Rieger** (1818–1903) – czeski polityk, publicysta, współzałożyciel i późniejszy prezes Partii Narodowej [*Národní strana*] (znanej później jako Partia Staroczeska [*Staročeská strana*]). Dzięki swej inteligencji i zdolnościom (był biegły zarówno w naukach humanistycznych, jak i ścisłych, grał na fortepianie, skrzypcach i gitarze) wyprzedzał swych rówieśników. Szybko zdobył wykształcenie; w latach 30. studiował (na poziomie średnim) nauki humanistyczne w Klementinum w Pradze; jego nauczycielem i opiekunem naukowym był J. Jungmann, który zainspirował go do tworzenia słownika języka czeskiego. Jako 17-latek podjął studia (filozofia, fizyka, logika, historia powszechna), zajmował się jednocześnie działalnością patriotyczną i współpracą z wybitnymi budzicielami narodowymi (m.in.: J.K. Tyl, K.H. Mácha,

klopedią – pierwszym dokończonym czeskim słownikiem naukowym. Był nim tzw. *Słownik naukowy Riegera* [(*Riegrův Slovník naučný*)] (skrót RSN), o którym szerzej mowa będzie w dalszej części pracy.

Zanim jednak przystąpimy do chronologicznej prezentacji czeskiego dorobku encyklopedycznego od połowy XIX w. do czasów współczesnych, poświęćmy nieco miejsca obiektywnym warunkom historycznym i polityczno-społecznym, które sprzyjały aktywności intelektualnej Czechów, a skutkowały powstawaniem wielu nowoczesnych i wyjątkowych dzieł słownikowych. W drugiej połowie XIX w. w Królestwie Czeskim – ówczesnej prowincji Austro-Węgier – nastały sprzyjające czasy dla takiej ideowej i praktycznej działalności patriotycznej. Po upadku tzw. „absolutyzmu Bachowskiego” na początku lat 60. przyjęto wiele demokratyzujących cesarstwo aktów prawnych¹³, które przyczyniły się do poszerzenia wolności i praw obywatelskich, a co za tym idzie – do powstania oddolnych inicjatyw społecznych i kulturalnych (szczególnie w latach 80.). Fundamentalne okazały się w tym wypadku następujące czynniki: pozwolenie na używanie języka czeskiego w kontaktach urzędowych, rozwój czeskiego szkolnictwa, wyodrębnienie czeskiej uczelni z Uniwersytetu Karola-Ferdynanda [Karlo-Ferdinandova univerzita], budowa „rękami całego narodu” i uroczyste otwarcie Teatru Narodowego [Národní divadlo] (1881, ponownie po pożarze 1883), założenie za zgodą cesarza pierwowzoru akademii nauk zwanej Czeską Akademią Nauki, Literatury i Sztuki [Česká akademie pro vědy, slovesnost a umění] (1890), organizacja wystaw krajowych prezentujących dorobek cywilizacyjny Czechów (1891 – *Jubilejní zemská výstava*, 1895 – *Národopisná výstava československá*). Nie bez znaczenia był też rozwój i potencjał gospodarczo-społeczny Królestwa Czeskiego pod koniec XX w., gdy ponad 60% przemysłu i produkcji Austro-Węgier skupione było na terytorium ziem czeskich, a odsetek analfabetyzmu wśród miejscowej ludności był najmniejszy w całym cesarstwie¹⁴. Nie można w tym miejscu pominąć rozwoju oddolnych inicjatyw kulturalnych (amatorskich i profesjonalnych) w dziedzinie nauki, teatru, muzyki, sztuk pięknych oraz wkładu Czechów w kulturę światową¹⁵.

K. Sabina, K.J. Erben, F.L. Čelakovský i F. Palacký). Jego „dziełem życia” jest 11-tomowy *Słownik Naukowy Riegera* [(*Riegrův Slovník naučný*), uniwersalna encyklopedia redagowana i wydawana w latach 1858–1874, której współtwórcami byli m.in.: J. Malý, J. Gebauer i K.J. Erben. (J. Tomeš a kol.: *Český biografický slovník XX. století...*).

¹³ Np.: *Dyplom pařížnický* [Oktoberdiplom] (1860), *Patent lutowy* [Februarpatent] (1861) i tzw. *Rakousko-uherské vyrovnání* [niem. Ausgleich, węg. Kiegyezés kompromis] (1867). (V. VEBER: *Dějiny Rakouska*. Praha 2010; <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3934624/lutowy-patent.html>, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3955312>. [Dostęp: 20.01.2012]).

¹⁴ J. MORAVEC: *Pohledy do českých dějin*. Praha 2008, s. 199; J. KOŘALKA: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytvoření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha 1996, s. 103.

¹⁵ Czasy drugiej połowy XIX w., przełom stuleci i pierwsze lata XX w. przed wybuchem pierwszej wojny światowej to z punktu widzenia historii sztuki niezwykle ciekawy okres w Czechach. Liczne ślady materialne odnajdujemy przede wszystkim w architekturze (neorenesans,

Warto wspomnieć o przemianach politycznych i świadomościowych narodu. W wyborach do czeskiego sejmu zwyciężyli tzw. „młodoczeši” (Narodowa Partia Wolnomysłicieli [Národní strana svobodomyslná]), pokonując konserwatywnych „staroczechów”. Przyjęcie nowoczesnego prawa wyborczego w 1907 r. przyczyniło się do ukształtowania się na długie lata podstaw politycznych przyszłego niepodległego państwa¹⁶. Wszystko to świadczyło o dojrzałości narodowej Czechów i sprzyjało czeskim aspiracjom intelektualnym oraz kulturowym.

Przełom XIX i XX w. można uznać za „złotą epokę wydawniczą” w Czechach, gdyż w okresie tym powstało i działało kilka znaczących oficyn (Bedřich Kočí, Jan Laichter, František Borový, Josef Florian) oraz trzy wielkie i dynamiczne wydawnictwa, które trwale zasłużyły się czeskiej kulturze: dom wydawniczy Jana Otty¹⁷, Josefa R. Vilímka¹⁸ i Františka Topiča¹⁹. Każdy z założycieli i właścicieli miał inny pomysł na swą firmę i działalność edytorską, aczkolwiek wiele

neobarok i najlepsza światowa secesja). W malarstwie i sztukach plastycznych dominowali realisci, w tym tzw. generacja Teatru Narodowego, ale jednocześnie dostrzegamy wpływy zachodnich stylów artystycznych, jak symbolizm, secesja, kubizm i ekspresjonizm. Literaturę początkowo opanowały dwa ścierające się środowiska (generacje): „lumirowcy” (skupieni wokół czasopisma „Lumír”) oraz „ruchowcy” („Osvěta”), jednak ci z biegiem czasu ustąpili miejsca młodym autorom – zwłaszcza po *Manifestie moderny* (1885), co w literaturze zaowocowało później elementami nowoczesnych kierunków (symbolizm, impresjonizm, naturalizm i dekadentyzm), prezentowanych w czasopiśmie „Moderní revue”. Na początku XX w. doszło do głosu nowe pokolenie „buntowników i wichrzycieli” [*generace buřičů*]. Czeska muzyka dzięki twórczości B. Smetany, A. Dvořáka i L. Janáčka święciła triumfy w kraju i na świecie.

¹⁶ Według opinii J. Kořalky, był to przełom polityczny, w którego wyniku: *se vytvořil pevný systém pěti moderních českých politických stran, který bez velkých změn ovládal národně politický život české společnosti až do zániku první Československé republiky na podzim r. 1938.* (J. KOŘALKA: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914...*, s. 118).

¹⁷ Do grona publikowanych przez J. Otte literatów należeli: J. Vrchlický, A. Jirásek, J.V. Sládek, K. Světlá, E. Krásnohorská, A. Heyduk, J. Arbes, S. Podlipská, a głównym ilustratorem był V. Oliva. (A. ZACH: *Stopami pražských nakladatelských domů*. Praha 1996; M. БОНАТЦОВА a kol.: *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha 1990).

¹⁸ **Josef Richard Vilímek** (1835–1911) – czeski wydawca, założyciel znanej praskiej oficyny, nazwanej jego imieniem i nazwiskiem; ojciec J.R. Vilímka ml. (1860–1938), który w r. 1885 przejął po ojcu wydawnictwo, uważał się bardziej za drukarza niż wydawcę, dlatego też za jego czasów wydawnictwo swoją raczej konserwatywną ofertę kierowało przede wszystkim do warstw ludowych (toteż dużą wagę przykładano do strony ilustracyjnej wydawanych dzieł). U J.R. Vilímka publikowali m.in.: K. Klostermann, F.X. Svoboda, J. Klecanda, natomiast głównym ilustratorem był V. Černý. (A. ZACH: *Stopami pražských nakladatelských domů...*; M. БОНАТЦОВА a kol.: *Česká kniha v proměnách staletí...*).

¹⁹ **František Topič** (1858–1941) – czeski wydawca, miłośnik sztuki, który uważał się przede wszystkim za księgarza; założyciel znanej praskiej księgarni na Národní třídě, która rozrosła się z czasem do dużego wydawnictwa. Skupił się raczej na czeskiej twórczości, ale nie stronił też od literatury obcej; wydawane przez niego książki były pięknie ilustrowane. Do publikowanych w jego oficynie autorów należeli: V.B. Třebízský, J. Neruda, Sv. Čech, I. Herrmann, K.V. Rais, a dzieła ilustrowali: J. Benda, J. Wenig i C. Bouda. (<http://euro.e15.cz/profit/frantisek-topic-nejvyznamnejsi-prazsky-nakladatel-897979>. [Dostęp: 20.02.2013]; A. ZACH: *Stopami pražských nakladatelských domů...*).

ich w tej materii łączyło²⁰. Wspomniane wydawnictwa nie poprzestawały tylko na działalności drukarskiej i dystrybucyjnej, ponieważ w gruncie rzeczy były to zasłużone ośrodki życia społecznego i kulturalnego owych czasów. W tym wypadku istotna była osobowość i działalność samego wydawcy – nie tylko właściciela, lecz także „przewodnika duchowego” całego przedsięwzięcia biznesowego i inicjatora aktywności kulturotwórczej, czy wręcz „budzicielstwa” intelektualnego i narodowego, co przekładało się nie tylko na publikowanie literatury naukowej (specjalistycznej), lecz także literatury pięknej najwyższych lotów i przekładu artystycznego. Z tych względów oficynę J. Otty – najstarsze ze wspomnianych wcześniej wydawnictw – należy traktować jako dominujące i wyjątkowe, również z uwagi na jego znaczenie społeczne, dorobek kulturowy, wszechstronność tematyczną oraz bardzo szeroki odzew wśród wszystkich warstw społecznych.

2. Czeskie i czechosłowackie encyklopedie z XIX i XX wieku²¹

Powstanie *Słownika naukowego Riegera* to przełom i narodziny leksykografii i encyklopedystyki czeskiej. I.L. Kobera i F.L. Riegera można uznać za ojców pierwszej nowoczesnej czeskiej encyklopedii uniwersalnej, która stworzyła podwaliny dla innych dzieł tego typu, z których Czesi mogą być dumni. Podstawowe informacje dotyczące tych encyklopedii prezentuje tabela 5.

Tabela 5

Najważniejsze czeskie i czechosłowackie encyklopedie uniwersalne wydane do 1989 r.

Tytuł	Wydawca	Rok wydania	Liczba tomów	Liczba haseł ²²
<i>Riegrův slovník naučný</i>	I.L. Kober	1860–1864	14	80 000
<i>Ottův slovník naučný</i>	Nakladatelství J. Otto	1888–1909	28	180 000
<i>Ottův slovník naučný nové doby</i>	Nakladatelství J. Otto	1930–1943	12	60 000

²⁰ Były to bez wątpienia pobudki patriotyczne i potrzeba promowania czeskiego dorobku cywilizacyjnego. Jak wspomniano wcześniej, każdy z wymienionych wydawców miał swoje stałe grono publikowanych autorów oraz artystów ilustratorów, aczkolwiek były wyjątki – jednocześnie ze wszystkimi współpracował Viktor Oliva, znakomity malarz i ilustrator. (A. ZACH: *Stopami pražských nakladatelských domů...*).

²¹ Podrozdział opracowany na podstawie: D. HARTMANOVÁ: *Historie československé encyklopedistiky do roku 1945...*, s. 15–21.

²² Jest to wartość przybliżona. Problemów przysparza ustalenie faktycznej liczby haseł w poszczególnych słownikach, gdyż różne źródła podają odmienne wartości. Nawet liczba tomów nie jest proporcjonalna do objętości siatki haseł, na co wpływa rodzaj (grubość) papieru i wielkość czcionki. W przypadku OSN widoczne są takie rozbieżności – D. Hartmanová mówi

cd. tab. 5

<i>Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí</i>	Československý kompas	1925–1933	7	100 000
<i>Malý slovník naučný</i>	Bedřich Kočí	1925–1929	2	100 000
<i>Nový velký ilustrovaný Slovník naučný</i>	„Nebeský a Beznoska”	1929–1934	25	100 000
<i>Komenského slovník naučný</i>	Nakladat. a vydavat. KSN	1937–1938	10	50 000
<i>Příruční slovník naučný</i>	Academia	1962–1967	4	42 472
<i>Malá československá encyklopedie</i>	Academia	1984–1987	6	110 000

Źródło: Opracowanie własne.

Riegrův slovník naučný

Riegrův slovník naučný [*Slovník naukový Riegera*] (*RSN*), wydawany pod nazwą **Slovník naučný**, to pierwsza czeska encyklopedia uniwersalna, ideowo wzorowana na pomysł F. Palackiego, a wydawniczo – na 4-tomowym niemieckim leksykonie *Kleineres Brockhaus'sches Conversations-Lexikon für den Hausgebrauch* [*Malý Brochhaus*] (1854). Redagowana była od 1859 r., a ukazywała się w latach 1860–1874 w wydawnictwie I.L. Kobera. *Slovník naukový Riegera* wydawano 15 lat, mimo różnych trudności – w wyniku napiętej atmosfery (zwłaszcza po śmierci wydawcy L. Kobera), kiedy w zespole następowały częste zmiany personalne, a redakcja kilka razy zmieniała adres i podczas przeprowadzek zaginęło wiele zredagowanych już materiałów. Podczas wojny prusko-austriackiej (1866) *RSN* przestał się ukazywać.

Dzieło składa się z 11 tomów i 3 tomów suplementowych; w 1865 r. uzupełniono go o 7-tomowy ilustrowany *Názorný atlas* [*Atlas poglądowy*]. Zawiera blisko 80 000 haseł. *Slovník naukový Riegera* miał ponad 5 000 abonentów z szerokich kręgów społecznych Austro-Węgier. Wśród nabywców byli także przedstawiciele ówczesnej elity intelektualnej. Głównym inicjatorem i twórcą *Slovníka naukowego*... był wspomniany już wcześniej polityk i działacz społeczny F.L. Rieger, do 1861 r. redaktor naczelny przedsięwzięcia, który opracował listę oraz szereg biogramów i haseł z zakresu polityki, gospodarki, wojskowości, statystyki i sztuki. Znamienne jest hasło znajdujące się w materiałach reklamowych oraz na pierwszej stronie *RSN* – ulubiona, rymowana sentencja F.L. Riegera będąca ideą przewodnią całego pokolenia czeskich budzicieli

o 150 000 haseł, z kolei twórcy zdigitalizowanej wersji *OSN* na CD podają liczbę 180 000, co może być bardziej wiarygodne i udokumentowane w zapisie cyfrowym. (D. HARTMANOVÁ: *Historie československé encyklopedistiky do roku 1945...*, s. 21).

narodowych – *V práci a věděni jest naše spasení* [„W pracy i wiedzy jest nasze zbawienie”]²³. Od 1862 r. na czele leksykografów stał J. Malý, a współpracownikami redakcji i autorami artykułów hasłowych, niejednokrotnie też sponсорami projektu, były wybitne czeskie autorytety naukowe owych czasów oraz entuzjaści wywodzący się z szerokich kręgów społecznych (nauczyciele gimnazjalni, działacze religijni oraz tzw. wiejscy mędrzy), jednak gros stanowili profesorzy akademicy, m.in.: K.J. Erben (sławistyka, językoznawstwo, poetyka), V. Hanka (literatura), J. Krejčí (nauki przyrodnicze), K. Kuzmány (tematyka słowacka), F. Palacký (historia), J. Palacký (geografia), J. Podlipský (medycyna), J.E. Purkyně (technika), F. Řezáč (pedagogika), V. Štulc (religia), A. Vrtátek (filozofia) oraz V. Tomek, A. Gindely i E. Grégr²⁴. Ukazanie się w 1874 r. kompletnego RSN przyjęto z entuzjazmem, gdyż było to pierwsze dzieło tego typu na czeskim rynku księgarskim tak szeroko omawiające tematykę słowiańską. Jednakże ówczesni krytycy zarzucali mu usterki formalne i edycyjne oraz incydentalne niedostatki faktograficzno-merytoryczne. Pod względem treści słownik ten ma wyraźnie charakter proslowiański, a nawet panslawistyczny, jednak do dziś jest szczególnie ceniony jako symbol odrodzenia i rozkwitu języka czeskiego owych czasów, szczególnie pod względem czeskiego nazewnictwa specjalistycznego. *Słownik naukowy Riegera* został w latach 90. XX w. zdigitalizowany w ramach grantu Biblioteki Narodowej Republiki Czeskiej [Národní knihovna České republiky].

Ottův slovník naučný i Ottův slovník naučný nové doby

W drugiej połowie XIX w. w wyniku starań czeskich patriotów powstało – wzorowane właśnie na *Słowniku naukowym Riegera* – doniosłe dzieło encyklopedyczne, któremu do czasów współczesnych nie dorównuje żadna czeska encyklopedia uniwersalna ani słownik naukowy ani pod względem objętości, ani poziomu merytorycznego oraz formalno-edytorskiego. Tą publikacją jest powstały w latach 1888–1909 *Słownik naukowy Otty* [*Ottův slovník naučný*] (OSN) oraz jego kontynuacja z lat 1930–1943 – *Słownik naukowy J. Otty nowych czasów* [*Ottův slovník naučný nové doby*] (OSNND), który należy zaliczyć do najlepszych dzieł światowej encyklopedystyki. Szczegółowe informacje o dziele, jego losach i twórcach oraz charakterystyka leksykograficzna i językowa OSN zamieszczone zostały w dalszych rozdziałach niniejszej monografii.

Powstanie w 1918 r. niepodległego państwa Czechów i Słowaków przyniosło wzrost aspiracji narodowych obywateli I Republiki Czechosłowackiej. Do tego doszedł powojenny postęp intelektualny i kulturowy, a także korzystny

²³ Hasło to towarzyszyło F.L. Riegerowi w jego rozległych działaniach kulturalnych i społecznych, a w działalności politycznej wiodła go inna ulubiona sentencja – *Nedejme se!* [„Nie dajmy się!”]. (OSN, t. 21, s. 713).

²⁴ *Kronika českých zemí*. Praha 2003, s. 501.

rozwój gospodarczy kraju. Wszystko to sprzyjało inicjatywom leksykograficznym i zaowocowało powstaniem kolejnych dzieł słownikowych. W początkach nowej czechosłowackiej państwowości potrzebne stało się opracowanie nowej encyklopedii (słownika naukowego). Taką świadomość miały zarówno elity, jak i władze młodej republiki. Pierwszym dziełem encyklopedycznym w nowym państwie stał się *Masarykův slovník naučný*.

Masarykův slovník naučný ***Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí***

Okazją do prac nad nową encyklopedią stało się powstanie w Pradze w 1919 r. nowej wydawniczej spółki akcyjnej pod nazwą Czechosłowacki Kompas [Československý kompas]. Spółka ta powstała pod patronatem państwa i miała charakter prawniczy – specjalizowała się w wydawaniu czechosłowackich norm prawnych (ustaw, kodeksów oraz przepisów wykonawczych), a także komentarzy i interpretacji praktycznych. Jej główną publikacją stał się organ prasowy Ministerstwa Sprawiedliwości [Ministerstvo spravedlnosti], dziennik ustaw „Informator Urzędowy” [Úřední oznamovatel]. Kierownictwo firmy postanowiło, że związani z nią uznawani w kraju i poza jego granicami redaktorzy i eksperci powinni zostać zaangażowani do prac nad nowym dziełem encyklopedycznym. Zakładano, że w realizacji tego zadania zostaną wykorzystane doświadczenia cenionego OSN. Kryzysowe powojenne czasy nie sprzyjały raczej tak ambitnym przedsięwzięciom, dodatkową przeszkodą stał się wówczas niezbyt nowoczesny i własnościowo rozdrobniony przemysł poligraficzny. Dopiero w 1924 r. dziennik „Republika Czechosłowacka” [Československá republika] opublikował artykuł autorstwa Emanuela Rádl²⁵, będący programową koncepcją takiego słownika, z informacją, że przeznaczona dla szerokiego odbiorcy nowa encyklopedia nosić będzie podtytuł *Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí* [Ludowa encyklopedia wiedzy ogólnej]. W praktyce ta mniejsza objętościowo – w porównaniu z wcześniejszymi dziełami – publikacja słownikowa miała wyakcentować specyficzne zagadnienia czeskie

²⁵ Emanuel Rádl (1873–1942) – wybitny czeski biolog i filozof witalistyczny, aktywny zwolennik Masarykowskiego realizmu krytycznego i przeciwnik pozytywizmu; autor kilkunastu cenionych i wznawianych publikacji z zakresu biologii, filozofii, historii i polityki, m.in.: *Nová pozorování o fototropismu zvířat* (1902), *Dějiny vývojových teorií v biologii 19. století* (1909), *Masaryk a Nietzsche* (1910), *Nová nauka o ústředním nervstvu* (1911), *Úvahy vědecké a filosofické* (1914), *Romantická věda* (1918), *Masarykův ideál moderního hrdiny* (1920), *O naší nynější filosofii* (1922), *O smysl našich dějin* (1925), *Křesťanství po válce ve světě a u nás* (1925), *Moderní věda. Její podstata, metody, výsledky* (1926), *Válka Čechů s Němci* (1928), *Dějiny filosofie I. (starověk a středověk) a II. (novověk)* (1932, 1933), *Dnešní stav filosofie a psychologie* (1933), *O německé revoluci* (1933), *K politické ideologii sudetských Němců* (1935), *Věda a víra u Komenského* (1939), *Útěcha z filosofie* (1946). (T. HERMANN: *Emanuel Rádl a české dějepisectví*. Praha 2002; Š. LOEWENSTEINOVÁ: *Filosof a moralista Emanuel Rádl*. Praha 1994; J. PATOČKA: *Věčnost a dějinnost. Rádlův poměr k pojetím člověka*. Praha 2007).

i słowackie oraz słowiańskie, jak również problematykę krajów sąsiadujących z Czechosłowacją. Informacje miały być w niej podawane w „telegraficznym skrócie”, a historię wyznaczać ważniejsze daty historii powszechnej i czesko-słowackiej. Patronem ideowym i honorowym słownika stał się prezydent republiki T.G. Masaryk, co zawarto symbolicznie w nazwie. Pierwszy naczelny redaktor słownika E. Rádl, jego uczeń i późniejszy współpracownik, podzielał przekonania i poglądy tego męża stanu, nie wyłączając tzw. międzywojennego realizmu filozoficznego T.G. Masaryka. Prezydent państwa publicznie propagował i wspierał słownik organizacyjnie, lecz nie zredagował już żadnego hasła mimo olbrzymiego doświadczenia z czasów, gdy był redaktorem OSN²⁶. Plany wydawnicze zakładały, że 6-tomowy słownik ukaże się na rynku księgarskim pod koniec 1923 r. To jednak się nie udało i dopiero w październiku 1924 r. wydrukowano pierwszy tom *Słownika naukowego Masaryka* [*Masarykův slovník naučný*] (MSN), który w końcu uroczystie zaprezentowano i wprowadzono do sprzedaży w marcu 1925 r., z okazji 75. urodzin T.G. Masaryka. Emanuela Rádl w funkcji redaktora naczelnego później zastąpił historiograf i bibliograf Zdeněk V. Tobolka. Redakcja, którą kierował Karl Franzl, skupiała 14 stałych redaktorów²⁷, a wraz z nimi nad encyklopedią MSN pracowało 754 ekspertów, autorów haseł i innych współpracowników.

Masarykův slovník naučný. *Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí* liczył 7 tomów; jego sprzedaż prowadzono faktycznie w latach 1925–1933 na zasadzie przedpłaty. Agenci wydawnictwa Československý kompas (gdzie mieściła się główna siedziba redakcji, drukarni i dystrybucji) odwiedzali szkoły i instytucje kultury oraz „miejscowe elity”. Czytelnik otrzymywał starannie wydane książki o wymiarach 27 × 17 cm, oprawione w płótno, z bogatymi, złotymi napisami i ze znakiem graficznym wydawnictwa na okładce i grzbiecie – niestety nie przewidziano tańszej wersji broszurowej MSN. Każdy tom liczył sobie średnio około 1100 stron. Objętość kompletnego dzieła to z grubsza 100 000

²⁶ Ciekawostkę stanowi fakt, że duży fragment tekstu hasłowego *Czechosłowacja*, który przygotował T.G. Masaryk dla MSN, został wykorzystany w 14. edycji jubileuszowej [*bicentenary edition*] doskonałej angielskiej *The Encyclopaedia Britannica* z 1968 r. Było to wydarzenie bardzo nobilitujące, gdyż w tym wydaniu *Britanniki* – uznanej powszechnie za encyklopedię najlepszą pod względem naukowym – ukazały się również hasła (artykuły) światowej elity intelektualnej, np.: A. Einsteina (hasło *czas i przestrzeń*), B. Russela (*filozoficzne dowody teorii względności*), G.B. Shawa (*socjalizm*), H. Forda (*przemysł*), E. Rutherforda (*radioaktywność*), F. Focha (*moralność wojenna*), L. Trockiego (*Lenin*) czy R. Baden-Powella (*skauting*). (D. HARTMANOVÁ: *Historie československé encyklopedistiky do roku 1945...*, s. 21).

²⁷ W ich gronie znalazły się wybitne postacie czeskiego i czechosłowackiego życia społeczno-kulturalnego, takie jak: reżyserzy J. Honzl i E. Klos (zdobywca pierwszego czechosłowackiego Oscara), K. Kreibich (polityk), V. Nezval (poeta), V. Procházka (dziennikarz korespondent, ekspert ds. Rosji i ZSRR), K. Teige (literaturoznawca i teoretyk literacki), B. Václavek (krytyk i teoretyk sztuki), J. Weil (dziennikarz) i wielu innych. V. Procházka to także późniejszy redaktor pierwszej powojennej encyklopedii czechosłowackiej pod nazwą *Příruční slovník naučný* [Podręczny słownik naukowy].

hasel²⁸, zawartych na 7 762 dwukolumnowych stronach. Wzorcem językowym i formalnym stały się wcześniejsze dzieła tego typu – słowniki F.L. Riegera i J. Otty. Oprócz materiału hasłowego w kolejnych tomach zawarto dane redaktorów i poszczególnych autorów (imiona, nazwiska, stopnie i tytuły naukowe), listę skrótów i wykaz załączników, a tomy 1., 2., 5. i 7. mają nawet dodatkowo nieco patetyczną (wręcz kuriozalną) odezwę redakcji²⁹. Słownik jest bogato ilustrowany, lecz niezbyt atrakcyjnie dla czytelnika. Uzupełnienie wielu haseł stanowią odpowiednie ryciny lub rysunki piórkiem (tzw. *pérovky*), dodatkowo rzadziej pojawiają się całostronicowe jednobarwne ilustracje i zestawy map.

MSN stanowi znakomite źródło wiedzy o I Republice Czechosłowackiej. Prezentuje bogate życie polityczno-społeczne i kulturalne Czechów i Słowaków w latach międzywojennych w szerokim kontekście europejskim oraz słowiańskim, a hasła dobrane są w sposób optymalny i spełniający praktyczne potrzeby czeskiego czytelnika jako członka narodu czechosłowackiego i [obywatela – D.T.] demokratycznego państwa, z myślą o jego interesach i potrzebach gospodarczych, społecznych, politycznych i kulturalnych³⁰. Mimo to w latach 30. słownik został ostro skrytykowany (przynajmy, że często była to krytyka uzasadniona)³¹.

²⁸ Redakcja nigdy nie podała tej liczby, jednak zawarta w 4. tomie informacja mówi, że tomy 1–4 zawierają prawie 64 500 haseł. Faktycznie jest ich ok. 100 000.

²⁹ Ze wstępu do 1. tomu MSN: *ČESKOSLOVENSKÉ VEŘEJNOSTI*. „Masarykův Slovník Naučný”, jehož tímto odevzdáváme do rukou československého čtenářstva, jest třetí pokus o všenárodní encyklopedii československou. První pokus byl proveden za redakce dr. Fr. L. Riegera v letech 1860 až 1874, druhý v letech 1888 až 1908 nákladem J. Otty, třetí pokus jest „Masarykův Slovník Naučný”. Že jest u nás nejvyšší měrou potřebí lidové encyklopedie všeobecných vědomostí, jakou jest „Masarykův Slovník Naučný”, o tom, doufáme, nepochybuje ani jediný příslušník našeho národa, uváží-li, že od dob, kdy vyšla poslední česká encyklopedie, svět vůbec a zvláště náš československý svět podstatně se změnil. Za poslední dvě desetiletí nastal netušený rozvoj věd exaktních, technických, vojenských, sociálních, hospodářských. Světová válka měla za následek podstatnou změnu mapy celého světa, nové třídy se dostaly vedle dřívějších vlivem demokracie k rozhodování o osudech států atd. Náš národ, který úpěl až do 1918 r. pod cizím panstvím, stal se svobodným. Čtenáři vyrojily se četné otázky, na něž si žádal rychlé odpovědi, ale dřívější naše slovníky, pokud ještě bylo lze je na knihupeckém trhu získati, na otázky ty odpovědi nedávaly. A nejenom to. Dřívější slovníky naše (současné taky – pozn. red.) nemohly psáti volně a svobodně o četných problémech, těsně se dotýkajících našeho národa, poněvadž cizí panství, pod nímž jsme úpěli, toho netrpělo a bylo třeba se na ně ohlížeti v stylisaci i ve věci. Náš národ o svých vlastních věcech podle pravdy, svobodně a bezohledně mohl být poučován až od státního převratu 1918 r. „Masarykův Slovník Naučný” jest první naší encyklopedií, která československému národu se dává do ruky za jeho plně samostatnosti a která píše v naší svobodné republice otevřeně a zcela podle pravdy.

³⁰ D. HARTMANOVÁ: *Historie československé encyklopedistiky do roku 1945...*, s. 21.

³¹ Prasowi recenzenci Słownika naukowego Masaryka – P. Váša (redaktor poczytnych „Lidových novin”) oraz historyk B. Mendl, zarzucali dziełu zdradę idei swego powstania, czyli sprzeniewierzenie się Masarykowskiemu ideałom i poglądom, jak również samej koncepcji merytoryczno-redakcyjnej (niedosyt i uproszczenia treści haseł) oraz formalno-edytorskiej dzieła. Dodatkowo jeden z zarzutów krytycznych dotyczył faktu, że opracowanie słownika powierzono jedynie praskim autorom i ekspertom – specjaliści spoza Pragi stanowili zaledwie około 3% ostatecznego składu redakcji spośród 255 stałych autorów dzieła.

Malý slovník naučný

Lata 20. i 30. przyniosły jeszcze kilka godnych uwagi publikacji o charakterze encyklopedycznym. Do takich opracowań leksykograficznych możemy zaliczyć 2-tomowy **Malý slovník naučný** [*Mały słownik naukowy*] (*mSN*) ukazujący się w latach 1925–1929³² staraniem dynamicznego praskiego księgarza, wydawcy i agenta reklamowego Bedřicha Kočígo. Słownik pojawił się w wersji broszurowej w formacie 17 × 34 cm. Na 2 132 stronach zawarto około 100 000 haseł, definicji i odsyłaczy. Dzieło to przekazywało wiedzę w sposób dość „skompresowany”, z zastosowaniem licznych skrótów, zamieszczanych na końcu kolejnych zeszytów. Wyrazy obce często transkrybowano. Dzięki swej zamierzonej prostocie i wielu atrakcyjnym i praktycznym z punktu widzenia zwykłego użytkownika informacjom (np. zdrowie i higiena, porady medyczne) stał się wówczas dość popularnym kompendium wiedzy. Był to słownik postępowy i nowoczesny pod względem naukowym i społecznym (hasła dotyczyły też aktualnych problemów polityczno-społecznych), ceniony za obiektywizm, bezstronność (problematyka religijna) i rzetelność informacyjną oraz optymalny dobór haseł. Zespołem redakcyjnym, w którego skład wchodziło 71 specjalistów z terenu całej ówczesnej Czechosłowacji, kierował František A. Šídl.

Do młodego pokolenia Czechów i Słowaków skierowana była ukazująca się w wydawnictwie Příklad knihy (E. Reis) w latach 1929–1940 **Encyklopedie česko-slovenské mládeže pro školu a dům** [*Encyklopedia młodzieży czechosłowackiej do użytku szkolnego i domowego*], której redaktorem naukowym był Josef Kepřt. Ta 7-tomowa encyklopedia, oparta częściowo na materiale *mSN*, została opracowana jako zbiór uporządkowanych alfabetycznie artykułów oraz pogrupowanych do poszczególnych dziedzin nauki, techniki, kultury i sztuki. Publikacja cieszyła się dużą popularnością z uwagi na rzetelną wiedzę, niską cenę i atrakcyjność formalną, chętnie nabywały ją biblioteki szkolne.

Nový velký ilustrovaný Slovník naučný

Godne uwagi, aczkolwiek niedoskonałe dzieło encyklopedyczne stanowi ukazujący się w latach 1929–1934 w praskim wydawnictwie „Nebeský a Beznoska” 22-tomowy (+ 3 tomy suplementowe) **Nový velký ilustrovaný Slovník naučný** [*Nowy wielki ilustrowany Słownik naukowy*] (*NVISN*). Jego głównym redaktorem był Antonín Dolenský, naczelný bibliotekarz Muzeum Narodowego w Pradze. Nie był to słownik ceniony przez użytkowników mimo swej sporej wartości naukowo-informacyjnej, ponieważ słabym punktem tej publikacji były nieak-

³² Biorąc pod uwagę lata powstania i ukazywania się tego dzieła, możemy potraktować je jako pierwszy czechosłowacki słownik.

tualne już w chwili powstania dane liczbowe dotyczące innych państw, gdyż – jak informuje notka w 1. tomie suplementów – redaktorzy nie dysponowali wówczas najnowszymi statystykami. Trzeci tom suplementowy zawiera wykaz źródeł danych oraz autorów i redaktorów haseł, wśród których są pracownicy czechosłowackich urzędów, placówek dyplomatycznych innych państw, także tajemniczego Instytutu Bibliograficznego z Lipska. Godny uwagi wydaje się zawarty również w tym tomie *Slovník pseudonymů a kryptonymů v Československé literatuře* [Słownik pseudonimów i kryptonimów w literaturze czechosłowackiej], którego autorem jest wspomniany redaktor A. Dolenský. Wart podkreślenia jest fakt natury językowej – w słowniku tym zastosowano najnowsze zasady czeskiej ortografii wprowadzone w 1926 r., w wyniku czego niektóre hasła pochodzące z języków obcych mają kilka form czeskiego zapisu, co różni ten słownik od innych jemu współczesnych.

Komenského slovník naučný

Ostatnim godnym uwagi międzywojennym słownikiem o charakterze encyklopedycznym jest 10-tomowy ***Komenského slovník naučný*** [Słownik naukowy Komenskiego] (KSN), drukowany w latach 1937–1938 w specjalnie do tego powołanym wydawnictwie³³. Mimo że idea powstania tego leksykonu była szczytna, a patronem projektu był wielce zasłużony humanista Jan A. Komenský (Comenius), już pierwszy kontakt z tym dziełem sprawia wrażenie ascetyczności formy wydawniczej, a bardziej szczegółowa lektura odkrywa pewne niekonsekwencje i redakcyjne niedopracowanie całości. W KSN brak przedmowy lub krótkiego wstępu, zwyczajowo zamieszczanych w tego typu dziełach. 8-osobową redakcję przedstawiono alfabetycznie (m.in.: František Bednařík, dr Antonín Dolenský i prof. Jiřina Karasová), poszczególni autorzy artykułów hasłowych są również wymienieni w porządku alfabetycznym, jednak w całym słowniku brak przy ich nazwiskach informacji, które dziedziny wiedzy opracowywali, chociaż w tomie 1. obiecano, że takie dane znajdą się w tomie 3., z kolei tom 2. i 3. tego słownika bardzo ciekawie i szczegółowo omawia hasło *Czechosłowacja* [Československo], co jest jego cennym atutem. Zarówno w trakcie pobieżnego przeglądania słownika, jak i uważnej lektury poszczególnych artykułów hasłowych rodzi się przekonanie, że autorzy większą uwagę skupili na zawartości merytorycznej i raczej starannym opracowaniu haseł, na drugi plan odsuwając jego stronę edytorską, co spowodowane było naukowym charakterem opracowania i być może bardzo przystępną ceną tego słownika. Artykuły hasłowe są starannie zredagowane, lecz bardzo skondensowane treściowo – to wręcz „esencja wiedzy”. Na pierwszy rzut oka dla czytelnika KSN nie jest atrakcyjny pod względem wydawniczym, gdyż

³³ Nakladatelství a vydavatelství Komenského slovníku naučného. Praha II. Žitná ul. 13.

zawiera niewiele ciekawych ilustracji uzupełniających omawiane hasła, a te, które zamieszczono, to wyłącznie małe, czarno-białe ryciny słabej jakości. Brakuje w tekście fotografii powszechnie stosowanych już wtedy w tego typu publikacjach. Te zauważalne niedoskonałości ilustracyjne rekompensowane są czytelnikowi częściowo w postaci barwnych kart-wkładek umieszczonych pod koniec każdego tomu, na które znów składają się tylko ryciny, ale tym razem barwne i bardziej atrakcyjne (np. rasy ludzkie, zwierzęta i rośliny czy światowe zabytki).

Warto w tym miejscu podkreślić, że wybór tytułowego patrona słownika – J.A. Komeńskiego, wielkiego „nauczyciela narodów” i twórcy nowoczesnej pedagogiki pogładowej, był celowym zabiegiem, gdyż słownik ten, chociaż miał ambicje naukowe, przeznaczony był dla nauczycieli szkół wszystkich szczebli jako źródło wiedzy cechujące się wysokim poziomem merytorycznym oraz jako pomoc dydaktyczna dla uczącej się młodzieży.

* * *

Druga wojna światowa raptownie przerwała lub znacząco ograniczyła rozwój czeskiej encyklopedystyki. W latach 1939–1945, w czasach Protektoratu Czech i Moraw, na rynek księgarski z trudem trafiły trzy „wojenne” tomy OSNND, zmodernizowanej kontynuacji *Słownika naukowego Otty*, z których dwa zostały zredagowane jeszcze przed niemiecką okupacją. Jednak mimo „trudnych czasów” i sporych ingerencji protektoratowej cenzury książki te nadal utrzymywały wysoki – jak na ówczesne warunki – poziom merytoryczny i edytorski. W 1943 r. władze okupacyjne nakazały przerwać bezterminowo dalszą edycję encyklopedii. Kompletne materiały zredagowane do dwóch ostatnich tomów, których wydanie planowano po wojnie, uległy rozproszeniu i częściowemu zniszczeniu w czasie powstania praskiego. Nie bez znaczenia był też powojenny zamęt polityczny i gospodarczy, brak zainteresowania władz tym przedsięwzięciem oraz zwyczajna urzędnicza niekompetencja, skutkiem czego ten trwający niemal 50 lat projekt leksykograficzny został nieodwracalnie pogrzebany. Więcej szczegółowych informacji o losach *Słowników Jana Otty* (OSN i OSNND) znajduje się w rozdziale III niniejszego opracowania.

Również pierwsze lata powojenne – zwłaszcza okres po 1948 r. – nie sprzyjały powstawaniu rzetelnych czeskich encyklopedii, chociaż wojna nieodwracalnie zmieniła obraz świata, co rodziło potrzebę opracowania aktualnej encyklopedii, która zarejestrowałaby te zmiany. Nowy światowy ład (zwłaszcza europejski) oraz nowe wówczas postacie i fenomeny otaczającej rzeczywistości uzasadniały konieczność podjęcia działań mających na celu powstanie nowego leksykonu.

Příruční slovník naučný

Dopiero w 1962 r., a więc po 19 latach, do czeskich i słowackich czytelników trafił inicjujący tom pierwszej powojennej encyklopedii czeskiej i zarazem czechosłowackiej, którą stanowił 4-tomowy **Příruční slovník naučný** [Područný slovník naukový] (PSN). Jest to publikowany w latach 1962–1967³⁴ przez Akademię³⁵ (wydawnictwo Czechosłowackiej Akademii Nauk [ČSAV]) czeski leksykon, ukazujący się w nowych warunkach polityczno-społecznych oraz gospodarczych Czechosłowacji. W zamyśle partyjnych decydentów z KPCz i „zaangażowanych” autorów miał stać się pierwszą encyklopedią socjalistyczną i zastąpić nieoceanione, ale „nieaktualne już” ONS i ONSND. Zamierzano w sposób szczególny wyakcentować problematykę światowego ruchu komunistycznego, wiele haseł miało być poświęconych europejskim krajom demokracji ludowej oraz przywódcom i działaczom komunistycznym. Na czele komitetu redakcyjnego stanął akademik V. Procházka³⁶, do którego należała też koordynacja działań wielu uczestniczących w projekcie redaktorów³⁷ i ekspertów³⁸ z licznych instytutów i placówek naukowych (wśród nich były m.in. Instytut Encyklopedyczny Czechosłowackiej Akademii Nauk [Encyklopedický institut ČSAV] i Pracownia Encyklopedyczna Słowackiej Akademii Nauk [Encyklopedický kabinet SAV]). Encyklopedia ta w czterech tomach na 3 648 stronach zawiera 42 472 hasła, każdy z tomów – z wyjątkiem tomu 3. – zaopatrzony jest na końcu w suplement [dodatky]. W jej skład wchodzi 223 kart-załączników, które są bogato ilustrowane³⁹. Mimo swych politycznych ograniczeń, ale dzięki bogatej szacie graficznej PSN cieszył się wśród użytkowników dużą popularnością, dlatego aż dwadzieścia lat trzeba było czekać na jego następcę.

³⁴ Kolejne tomy PSN: 1: A–F (1962), 2: G–L (1963), 3: M–Ř (1966), 4: S–Ž (1967). Nakłady poszczególnych tomów wahały się od 50 000 do 93 000 egz., a cena ksiąg wynosiła od 85 do 90 koron, kompletu zaś – 348 koron.

³⁵ Od 1966 r. pod tą nazwą.

³⁶ **Vladimír Procházka** (1895–1968) – czeski prawnik i dyplomata, tłumacz i publicysta, polityk KPCz, poseł do parlamentu (Ústavodárné Národní shromáždění, Národní shromáždění ČSR), nauczyciel akademicki, profesor UK i członek CzAN [ČSAV], ekspert w sprawach Rosji i ZSRR. (J. Rychlík: *Češi a Slováci ve 20. století*. Praha 2012, s. 308).

³⁷ Jego zastępcami zostali V. Knapp i A. Kolman, a redaktorami odpowiedzialnymi za poszczególne dziedziny byli: J. Fragner (nauki przyrodnicze i technika), B. Franěk (nauki społeczne), V. Smetana (geografia), B. Janda (teksty wprowadzające), Š. Pisoň (dyrektor EK SAV, problematyka słowacka), V. Procházka (sekretarz redakcji), J. Turek (redaktor techniczny), J. Šváb (redaktor graficzny).

³⁸ Z redakcją współpracowało wielu wybitnych i znanych naukowców, m.in.: A.M. Brousil (teoretyk, krytyk i reżyser filmowy), F. Čůta (profesor chemii), K. Horálek (profesor slawistyki), Ar. Jirásek (lekarz), A. Pilát (mykolog i botanik), L. Svoboda (profesor filozofii), O. Šík (polityk i ekonomista), F. Vodička (historyk literatury).

³⁹ 1 741 ilustracji czarno-białych i 464 ilustracje kolorowe oraz 63 barwne mapy.

Malá československá encyklopedie

Ta 6-tomowa *Malá encyklopedia czechosłowacka* (MČSE) ukazywała się w latach 1984–1987 nakładem podległego Czechosłowackiej Akademii Nauk [Československá akademie věd] wydawnictwa Academia. Redaktorem naukowym tego projektu był Miroslav Štěpánek, dyrektor Instytutu Encyklopedycznego CzSAN [Encyklopedický institut ČSAV]. W skład redakcji wchodziło 60 leksykografów (w tym 25 wyspecjalizowanych redaktorów), z którymi współpracowało ponad tysiąc autorów i konsultantów zewnętrznych z różnych dziedzin nauki. Byli to zazwyczaj eksperci związani z CzSAN⁴⁰. Redaktorem graficznym i głównym edytorem był Ivan Krejzlík. Encyklopedia ta przeznaczona jest dla szerokiego grona odbiorców i zawiera ponad 110 000 haseł dotyczących dziedzin humanistycznych, społecznych, przyrodniczych (technika) oraz kultury (literatura, sztuka) i sportu. Przeglądając zredagowane artykuły hasłowe wzbogacone są o tabele historyczne i statystyczne (zawarte bezpośrednio w tekście i stanowiące około 30% jego objętości), system odsyłaczy przedmiotowych, 11 000 czarno-białych rysunków, schematów i grafów poglądowych oraz 2 000 barwnych ilustracji. Wartość informacyjna i naukowa, a także organizacja formalna tego dzieła znakomicie sprawdzają się nadal, chociaż wyraźnie da się zauważyć presję polityczną czasów „Husakowskiej normalizacji”. Sporo tekstów stanowią biogramy historycznych i współczesnych, głównych i pomniejszych działaczy aparatu Komunistycznej Partii Czechosłowacji [Komunistická strana Československa] i funkcjonariuszy państwowych, natomiast pominięto większość polityków-reformatorów komunistycznych Praskiej Wiosny (1968–1970), z wyjątkiem głównych postaci: A. Dubčeka, O. Černíka i J. Smrkovskiego (ich biogramy są bardzo okrojone i odpowiednio skomentowane)⁴¹. Warto jednak podkreślić dużą rzetelność autorów encyklopedii, gdyż – wbrew powszechnym stalinowskim wówczas praktykom ówczesnej encyklopedystyki socjalistycznej – w *Małej encyklopedii czechosłowackiej* (MČSE) zawarto brakujące wcześniej biogramy wybitnych postaci z czasów przedwojennej i demokratycznej Czechosłowacji (1918–1939, 1945–1948), sporo uwagi poświęcono przedwojnemu systemowi politycznemu (partyjnemu)

⁴⁰ Na 5. stronie encyklopedii wymienieni są członkowie Redakcji Głównej MČSE [Hlavní redakce Malé československé encyklopedie]. Przewodniczącymi byli: tom 1. i 2. – Bohumil Kvasil, od tomu 3. prezes CSAN – akademik Josef Říman, brak jest jednak listy wszystkich autorów i konsultantów, natomiast szczegółowo wykazani są członkowie Redakcji Wykonawczej [Výkonna redakce], czyli kierownicy poszczególnych działów Instytutu Encyklopedycznego, także kierownik działu gospodarczego i nawet – co dziwne – przewodniczący organizacji partyjnej (!) w redakcji MČSE.

⁴¹ Podobne praktyki dotyczyły rosyjskich i radzieckich postaci kontrowersyjnych czy niewygodnych dla Związku Radzieckiego i całego ruchu komunistycznego (np.: L. Trocki, L. Kameniew, G. Zinowiew, M. Bucharin); mimo ich oficjalnej rehabilitacji brak było informacji, czy ich więziono i jak zmarli.

Czechosłowacji, działalności czechosłowackiego – nie tylko komunistycznego – ruchu oporu oraz czeskim i słowackim bohaterom walczącym na zachodnich frontach. W ostatnim tomie suplementowym z 1988 r. dokonano aktualizacji danych z roku poprzedniego.

Czechosłowacka „aksamitna rewolucja” w 1989 r. przyniosła doniosłe zmiany zarówno w życiu polityczno-społecznym i gospodarczym, jak i w kulturze Czechów i Słowaków, narodów nadal bratnich, które wszakże nieco później (1992) zdecydowały się na rozdzielenie wspólnego państwa. Ostatnie 23 lata zaowocowały wieloma godnymi uwagi encyklopediami, które prezentuje tabela 6.

Tabela 6

Najważniejsze czeskie encyklopedie uniwersalne wydane po 1989 r.

Tytuł	Wydawca	Rok wydania	Liczba tomów	Liczba haseł
<i>Malá ilustrovaná encyklopedie</i>	Encyklopedický dům	1999	1	30 000
<i>Encyklopedický slovník</i>	Encyklopedický dům, Odeon	1993	1	35 000
<i>Ilustrovaná encyklopedie</i>	Encyklopedický dům	1995	3	45 000
<i>Diderot. Všeobecná encyklopedie</i>	Nakladatelský dům OP	1998	4	50 000
<i>Diderot. Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích</i>	Diderot	1999	8	100 000
<i>Velký slovník naučný</i>	Diderot	1999	2	100 000
<i>Všeobecná encyklopedie Universum</i>	Euromedia Group Odeon	2001	10	150 000
<i>Ottův slovník naučný</i> <i>Ottův slovník naučný nové doby</i> fotoreprint słowników z lat 1888–1909 i 1930–1943	Paseka, Argo	1996–2002	28 + 6	180 000 + 60 000 ilustracje: 5 100 + 1 500 załączniki: 500 + 400
<i>Ottova encyklopedie obecných vědomostí</i> zdygit. replika OSN i OSNND	Argo, Aion CS	1996–2003	4 płyty CD	240 000 kompletne dzieło

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: http://www.universum.cz/10_zaklad.asp.

3. Współczesne encyklopedie czeskie

Przyjrzymy się dokładniej dwóm słownikom godnym uwagi pod względem merytorycznym oraz edytorskim, tzn.: *Diderot. Encyklopedii powszechnej w 8 tomach* [*Diderot. Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích*] i *Encyklopedii powszechnej Universum* [*Všeobecná encyklopedie Universum*].

Diderot. Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích

Pod koniec XX w. wydawnictwo Diderot⁴² zaplanowało wprowadzenie na rynek dwóch obszernych encyklopedii: 8-tomowej i 20-tomowej. Dotychczas jednak tylko pierwszy projekt zakończył się sukcesem. **Diderot. Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích** [Diderot. Encyklopedia powszechna w 8 tomach] (VEDid)⁴³, opublikowana w 1999 r. w klasycznej wersji książkowej i elektronicznej (kilka edycji CD), obok wydawanej jednocześnie „konkurencyjnej” encyklopedii *Universum* (wydawca Bertelsmann)⁴⁴, była pierwszym w pełni oryginalnym czeskim leksykonem, bogato uwzględniającym zmiany polityczno-społeczne i gospodarcze, które nastąpiły po aksamitnej rewolucji. Do grona współpracowników redakcji opracowujących poszczególne hasła należeli specjaliści z całych Czech, wielu z nich było pracownikami naukowymi z dużym doświadczeniem. Zawierała ona prawie 100 000 haseł/artykułów i ponad 8 000 ilustracji⁴⁵, w tym: map, tabel, schematów i grafów. Encyklopedia ta jest naprawdę powszechna (*sensu stricte*) i przeznaczona dla bardzo szerokiego grona użytkowników, doskonale sprawdza się w szkole, ale również w domu, gdyż była planowana jako kompendium do celów edukacyjnych⁴⁶. Aby jeszcze bardziej zwiększyć jej dostępność, wydawnictwo zdecydowało się opublikować ją jako 2-tomowy **Velký slovník naučný** [Wielki słownik naukowy] (VSNDid), jednak ta wersja encyklopedii Diderot... jest bez ilustracji, na cieńszym papierze formatu A4. W obydwu publikacjach hasła są bardzo rozbudowane i starannie opracowane pod względem leksykograficz-

⁴² Wydawnictwo Diderot [Nakladatelství Diderot] prześladowa, według opinii publicznej, jakieś fatum; jest ono poniekąd następcą prawnym oficyny wydawniczej Nakladatelství OP [Dom Wydawniczy OP], którego dotyczyła głośna afera finansowa z lat 1995–1997, kiedy to w wyniku intensywnej kampanii reklamowej nowej największej czeskiej encyklopedii „zagięło” 4 mln koron, zgromadzonych wcześniej przez to wydawnictwo w ramach przedpłat. Również wydanie przez Diderot 20-tomowego leksykonu w latach 2000–2006 skończyło się kolejną aferą, tym razem dotyczyła ona praw autorskich do haseł, co doprowadziło firmę do bankructwa. (D. HARTMANOVÁ: *Diderot, nebo Universum? „Vesmír” (Nad knihou)*, 2001, č. 10, s. 585).

⁴³ W publikacjach reklamowych i publicystycznych na temat omawianej encyklopedii tytuł ten ma dwójaki zapis – człon nazwy Diderot pisany jest raz jako pierwszy, innym razem jako ostatni. Podobna niekonsekwencja dotyczy zapisu tego członu wielkimi literami.

⁴⁴ Ponieważ encyklopedie obydwu wydawnictw – Diderot i Universum – ukazywały się prawie jednocześnie, często były porównywane w mass mediach i prasie specjalistycznej. Stwierdzić należy, że publikacja Diderot pod bardzo wieloma względami (merytorycznymi i formalnymi) przewyższa *Universum*, co potwierdza zainteresowanie czeskich użytkowników (zarówno młodzieży, jak i dorosłych), którzy ją bardzo cenią do dziś.

⁴⁵ Świetne ilustracje (zwłaszcza zdjęcia) najczęściej znakomicie uzupełniają treść hasła, ale niejednokrotnie ilustracja dominuje nad tekstem, który jest „tylko” podpisem ilustracji.

⁴⁶ Co ciekawe, 8-tomowa encyklopedia Diderot była wówczas w dużej części dotowana z Narodowego Programu Wspierania Wykształcenia [Národní program na podporu vzdělanosti], co przełożyło się na jej bardzo przystępną cenę – cały komplet kosztował 1 992 koron. Wydawnictwo wydało także jeszcze tańszą wersję tej encyklopedii (w cenie 999 koron) pod nazwą *Wielki słownik naukowy* [Velký slovník naučný].

nym. Znalazły się tu także „modne” zagadnienia i hasła, których wcześniej nie zamieszczano w leksykonach, jak np.: *astrologia, ekologia, ezoteryka, politologia, religioznawstwo, sci-fi*, oraz przystępny dla młodzieży, uproszczony zapis fonetyczny, realizowany za pomocą czeskiego alfabetu w przypadku haseł, które w opinii redaktora mogły sprawić kłopot⁴⁷. Ciekawostką jest fakt, że nazwiska wszystkich cudzoziemek zakończone są sufiksem *-ová*, zgodnie z czeską zasadą *přechylování*⁴⁸. Równie starannie opracowano zagadnienia geograficzne, tabele cechują się przejrzystością, a podane dane statystyczne (liczby mieszkańców państw i miast) zawsze opatrzone są datą. Na pierwszy rzut oka encyklopedia sprawia wrażenie bardzo rzetelnej, wyczerpującej i atrakcyjnej formalnie, a ponadto solidnej w sensie fizycznym, czyli odpornej na zniszczenie (dzięki obróbce introligatorskiej).

Sukces rynkowy tego dzieła leżał u podstaw wydania w latach 2000–2006 jego rozszerzonej wersji pt. *Diderot. Velká všeobecná encyklopedie* [*Diderot. Wielka encyklopedia powszechna*] (VVEDid). Dzieło zostało zaplanowane jako 20-tomowa encyklopedia o objętości 150 000 haseł, o bogatej szacie graficznej (ok. 20 000 barwnych ilustracji, map, tabel i grafów)⁴⁹. Jednakże w 2000 r. ukazały się tylko trzy początkowe tomy, po czym publikację zawieszono z powodu przekazania jednej ze spółek – na niezbyt jasnych zasadach – praw do bazy danych projektu, co spowodowało bankructwo wydawnictwa i pozostałych udziałowców.

Všeobecná encyklopedie Universum

W 2001 r. czeskie wydawnictwo Odeon (należące do spółki Euromedia Group, składowej koncernu medialnego Bertelsman) wydało 10-tomową encyklopedię uniwersalną *Všeobecná encyklopedie Universum* [*Encyklopedia powszechna Universum*] (VEU), będącą w istocie rzeczy sporządzanym przez dwa lata czeskim przekładem niemieckiego oryginału pt. *Das Bertelsman Lexikon*. Encyklopedię uzupełniono czeskimi i środkowoeuropejskimi informacjami i realiami. Opracowywał ją zespół prawie 350 czeskich i 500 zagranicznych autorów haseł oraz konsultantów naukowych⁵⁰. Leksykon ten liczy 7 000 stron, na których zawarto

⁴⁷ Chińskie nazwy geograficzne podawane są w międzynarodowej transkrypcji fonetycznej, którą stosują współczesne atlasy geograficzne.

⁴⁸ *Mocja* – tworzenie derywatów zawierających informację o płci (głównie feminatiwów, np. *Marie Curieová-Sklodowska*). *Moce – tvoření substantiv záležející v tom, že se k pojmu živé bytosti připojí doplňující znak určitého pohlaví, zpravidla ženského, u jmen zvířat také mužského; přechylování [...]* (E. Lotko: *Slovník lingvistických terminů pro filology*. Olomouc 1998, s. 66).

⁴⁹ Ówczesne materiały reklamowe proponowały wersję standardową (okładka ze sztucznej skóry, cena tomu: 800 koron), *Classic* (skóra i płótno, 1 600 koron) oraz *Classic Plus* (skóra, 2 800 koron), z zastrzeżeniem że po 2006 r. ceny kompletu wymienionych wersji ulegną podwojeniu (!).

⁵⁰ Skład redakcji cyklu encyklopedycznego *Universum*: A. Kočí (kierownik projektu), J. Jůzllová (redaktor naczelny), J. Čermák (kierownik zespołu autorskiego), J. Chlebounová (redaktor graficzny) i M. Páral (redaktor wersji elektronicznej).

150 000 haseł, 20 000 ilustracji, map oraz zdjęć, schematów i grafów, które są optymalnie skorelowane z tekstami artykułów hasłowych. Hasła zawierają prawie 130 000 odsyłaczy przedmiotowych wewnętrznych oraz 2 000 odsyłaczy (adresów) internetowych. Ciekawe i bardzo pożądane wydaje się szczególnie potraktowanie haseł dotyczących funkcjonowania Unii Europejskiej w aktualnym aspekcie prawnym, politycznym, ekonomicznym i społecznym. Niemniej jednak powoływanie się w tych hasłach jedynie na niemieckie realia i praktyki wydaje się nieco stronnicze. *Universum* bez wątpienia stanowi bardzo obszerne źródło, które w miarę wyczerpująco traktuje historię, kulturę, literaturę, muzykę, teatr i film, prezentując różne prądy, kierunki i trendy oraz twórców i ich dorobek – zwłaszcza w wypadku muzyki i filmu (wykonawcy, reżyserzy i aktorzy), co wyróżnia tę encyklopedię spośród innych. Ale i tu zauważalne są pewne niedoskonałości, jak choćby cezura czasowa – dla wielu haseł granicą jest 1945 r. lub 1948 r., a w wypadku współczesnych haseł dotyczących kultury lata 60., 70. i 80. są pomijane lub traktowane bardzo wybiórczo. Do godnych odnotowania plusów tej encyklopedii należy rzetelna prezentacja najważniejszych światowych firm i koncernów (w większości niemieckich) wraz z dotyczącymi ich danymi statystycznymi (np. profil i wartość produkcji, obroty, liczba pracowników). Niestety, zauważalny jest pewien negatywny trend doboru biogramów postaci zagranicznych. Dominują tu osoby z niemieckiego kręgu kulturowego i reprezentujące zazwyczaj dziedziny nauk humanistycznych, wśród haseł zaś geograficznych i krajoznawczych gros stanowią teksty dotyczące wielkich i małych miejscowości w Niemczech, co wyraźnie zaburza proporcje w czeskiej przecież encyklopedii. Warto też wspomnieć o bogatej reprezentacji haseł będących tłumaczonymi na język czeski łacińskimi sentencjami i cytatami, co stanowi *novum* we współczesnych czeskich encyklopediach; jednak brak tu haseł w układzie odwrotnym – czeskie przysłowie czy sentencja i jej „wyjściowy” łaciński ekwiwalent⁵¹. Encyklopedia *Universum* jako uniwersalny i popularny leksykon – mimo tych uwag – jest dziełem udanym i komplementarnym⁵².

W latach 2002–2003 wydawnictwo Euromedia Group na podstawie omówionej wcześniej 10-tomowej encyklopedii *Universum* przygotowało także jej mniej obszerne wersje: encyklopedię 4-tomową (3 200 stron, 80 000 haseł, 9 000 barwnych ilustracji, map, grafów i tabel), wersję 2-tomową *Universum A–Ž* (1 250 stron, 35 000 haseł, 4 270 ilustracji, tabel i map satelitarnych) oraz 1-tomowy leksykon *Všeobecná encyklopedie Nové Universum* (1 300 stron, 4 000 haseł, 3 500 ilustracji). Co ważne, do każdego rodzaju książkowej ency-

⁵¹ Np. zdanie (z Księgi Rodzaju): *pulvis es et i pulverem reverteris* (*prach jsi a v prach se obrátíš*) – nieznający łaciny czytelnik raczej nie będzie mógł w leksykonie *Universum* dotrzeć do pierwotnej łacińskiej wersji tego zdania.

⁵² Encyklopedia *Universum* zdobyła nagrodę „Za wybitne dzieło encyklopedyczne” w konkursie *Slovník roku 2001*, organizowanym przez Stowarzyszenie Tłumaczy.

klopedii dodano bezpłatną wersję na CD (135 000 haseł, 10 000 barwnych ilustracji wysokiej rozdzielczości, 350 nagrań audio i video, odsyłacze internetowe oraz wszechstronna wyszukiwarka haseł i tematów), która może być aktualizowana co kwartał przez Internet⁵³.

W 2005 r. nakładem tego samego wydawnictwa ukazał się leksykon tematyczny pt. *Encyklopedia Czechy* [*Encyklopedie Česko*], nawiązujący do znanego już cyklu encyklopedycznego *Universum* i wzorujący się na popularnych wydawnictwach tematycznych: *Zvíře*, *Země* i *Člověk* brytyjskiego wydawnictwa Dorling Kindersley. Jest to oryginalna czeska encyklopedia poświęcona Republice Czeskiej. Na 512 stronach znajdziemy w niej aż 8 000 haseł, które zawierają alfabetycznie uporządkowane biogramy wybitnych czeskich postaci, jak również kompleksowe hasła dotyczące prawie 2 000 miast i gmin z Czech, Moraw i ze Śląska. Całość dopełnia ponad 2 500 ilustracji i zdjęć, map przeglądowych. Zawarto w niej również kalendarium – przegląd czeskich dziejów i wydarzeń społecznych. Ciekawym zabiegiem wydaje się zamieszczenie 35 rozdziałów tematycznych (w porządku alfabetycznym), mówiących o czeskich realiach i dorobku kulturowo-cywilizacyjnym oraz poszczególnych regionach kraju⁵⁴.

Czeska wersja Wikipedii

Nieustanny postęp informatyczny wymusza na nas modyfikację dotychczasowych zachowań i przyzwyczajęń, stymuluje do ciągłego uczenia się i doskonalenia. Dla niektórych osób – zwłaszcza tych bardziej konserwatywnych – technologiczne (komputerowe) „nowinki” to zbyt techniczne zabawki i gadżety, dla innych zaś – tych otwartych na świat i niebojących się wyzwań – to wirtualni nauczyciele i nieocenieni pomocnicy, których przydatność to niezaprzeczalna oczywistość. Pamiętać jednak trzeba, że wszystko ma swoje dobre i złe strony...

Czy tego chcemy, czy nie, musimy stopniowo przyzwyczajać się do tego, że tradycyjne papierowe książki i gazety ustępują miejsca publikacjom dostępnym na uniwersalnych multimedialnych czytnikach. Oczywistym faktem jest stopniowe zastępowanie papierowych wydań słowników i encyklopedii ich elektronicznymi (CD, DVD) oraz internetowymi wersjami *on-line*. Należą do nich nie tylko profesjonalne komputerowe publikacje przygotowane „po staremu” przez zespoły redakcyjne i specjalistów, lecz także oddolne inicjatywy internautów, wśród których najbardziej znanym przykładem jest słynna Wikipedia, ale też

⁵³ Szczegóły historyczne edycji leksykograficznych i oferta: <http://www.universum.cz>.

⁵⁴ Czeskie tytuły kolejnych rozdziałów (haseł) tematycznych: *architektura, Česká republika, dějiny, divadlo, film, hrady a zámky, hudba, Jihočeský kraj, Jihomoravský kraj, Karel IV., Karlovarský kraj, Královéhradecký kraj, Liberecký kraj, literatura, malířství a sochařství, Morava, Moravskoslezský kraj, noviny a novinářství, ochrana přírody, Olomoucký kraj, památky UNESCO, Pardubický kraj, pivo a pivovarnictví, Plzeňský kraj, Praha, pravěk, rostlinstvo, sklo, sport, Středočeský kraj, Ústecký kraj, Vysočina (kraj), Zlínský kraj, zoologické a botanické zahrady, zvířena*.

różne fora edukacyjne, tworzone *ad hoc*, z potrzeby chwili i serca oraz poczucia misji: pragnienia „dania czegoś wirtualnej społeczności”. Zdarza się, że taka internetowa publikacja jest efektem intelektualnego wygodnictwa (czy nawet lenistwa) oraz powierzchownych potrzeb informacyjnych i edukacyjnych, co prowadzi do bezkrytycznego powielania raz już opublikowanych informacji. Chociaż nie jest to regułą, bo większość wirtualnego materiału jest oryginalna i reprezentuje wysoki poziom merytoryczny (informacyjny), to jednak ryzyko trafienia na nierzetelną informację zawsze istnieje. Zajmując bezstronne stanowisko, w pracy poświęconej czeskiemu dorobkowi encyklopedycznemu należy poświęcić nieco miejsca najnowszej encyklopedii uniwersalnej, dostępnej całą dobę w prawie każdym czeskim domu, instytucji publicznej i firmie (tu raczej w godzinach pracy). Wikipedia jest bowiem pisaną i redagowaną przez internautów globalną, wielojęzyczną, darmową wolną encyklopedią powszechną. Przyjrzyjmy się więc dokładniej czeskiej wersji Wikipedii oraz porównajmy niektóre jej aspekty z wersją polską⁵⁵.

Światowa Wikipedia, jako globalny, ogólnodostępny, darmowy, tworzony przez wolontariuszy społeczny projekt encyklopedyczny, wystartowała przed dwunastu laty (powstała w 2001 r. w USA). Pod koniec 2013 r. miała 287 wersji językowych i 43 635 000 aktywnych użytkowników z całego świata. Do tej pory osiągnęła liczbę około 30 363 000 artykułów hasłowych (na 109 787 128 stron skojarzonych z globalną Wikipedią)⁵⁶, codziennie wzbogacając się o około 10 000 nowych haseł. To współcześnie piąta najpopularniejsza globalna domena www, na której główną stronę zagląda co dnia około 7 000 000 internautów (połowa z nich to goście angielskiej wersji encyklopedii). Spośród dwóch omawianych wersji językowych pierwsza powstała wersja polska. Tabela 7 prezentuje przegląd słowiańskich wersji Wikipedii na tle innych wersji językowych (w nawiasie podano miejsce w globalnym rankingu pod względem liczby haseł).

Polska Wikipedia (domena: www.pl.wikipedia.org) – polskojęzyczna autonomiczna edycja Wikipedii jest drugą (po rosyjskiej) największą spośród wszystkich Wikipedii w językach słowiańskich (stan na grudzień 2013 r.). Pod względem liczby artykułów znajduje się na 9. miejscu w pierwszej dziesiątce wśród wszystkich wersji językowych, osiągając liczbę ok. 1 015 000 artykułów hasłowych (na ok. 2 000 000 stron tej domeny), ustępując tylko wersjom: angielskiej, niderlandzkiej, niemieckiej, szwedzkiej, francuskiej, włoskiej,

⁵⁵ Na podstawie: http://pl.wikipedia.org/wiki/Strona_g%C5%82%C3%B3wna, http://cs.wikipedia.org/wiki/Hlavn%C3%AD_strana, http://sk.wikipedia.org/wiki/Hlavn%C3%A1_str%C3%A1nka; F. NACHTMANN: <http://www.mediafax.cz/domaci/3249192-Ceska-Wikipedia-presahla-hranici-200-tisic-clanku-prekonala-i-Ottuv-slovník-naucny>. [Dostęp: 07.07.2013]; ČTK: <http://tech.ihned.cz/c1-25610810-ceska-verze-wikipedie-uz-ma-sto-tisic-clanku>. [Dostęp: 20.02.2013], G. HANUSKOVÁ: <http://zpravy.ihned.cz/c1-49469350-wikipedia-slavi-10-let-svuj-potencial-vidi-v-zenach-a-lidech-z-rozvojovych-zemi>. [Dostęp: 20.02.2013].

⁵⁶ http://meta.wikimedia.org/wiki/List_of_Wikipedias. [Dostęp: 11.12.2013].

rosyjskiej i hiszpańskiej⁵⁷. Polska wersja Wikipedii została założona 26.09.2001 przez lekarza Krzysztofa Jasiutowicza oraz fizyka Pawła Jochyma, a pierwszy artykuł poświęcony był regule Titiusa-Bodego⁵⁸.

Tabela 7

Słowiańskie wersje Wikipedii na tle innych wersji językowych

Liczba artykułów	Wersja językowa
3 900 000(+)	angielska
1 000 000(+)	niderlandzka, niemiecka, szwedzka, francuska, włoska, rosyjska (7), hiszpańska, polska (9)
250 000(+)	ukraińska (16), czeska (18)
100 000(+)	serbska (28), słowacka (33), bułgarska (37), chorwacka (39), słoweńska (40)
50 000(+)	serbskochorwacka (52), macedońska (56), białoruska (58/67)
10 000(+)	bośniacka (69)
5 000(+)	górnolużycka (132)
1 000(+)	dolnołużycka (206)
500(+)	scs (239)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: http://meta.wikimedia.org/wiki/List_of_Wikipedias. [Dostęp: 11.12.2013].

Czeska Wikipedia (domena: www.cs.wikipedia.org) powstała w maju 2002 r., stając się obecnie największą „czeską encyklopedią narodową on-line” – pod koniec 2013 r. przekroczyła pułap 281 100 zamieszczonych tam artykułów hasłowych (na 726 020 stron wersji językowej)⁵⁹. W ten sposób czeska Wikipedia przekroczyła o 100 000 haseł objętość OSN (o 40 000 haseł, licząc razem z OSNND), największej do tej pory encyklopedii uniwersalnej w Czechach. Codziennie przybywa jej średnio ponad sto nowych haseł, grono stałych edytorów, którzy kontrolują i weryfikują zamieszczone tam hasła, liczy prawie 1 000 osób (rekordzistą wśród nich jest A. Vítek z CzAN). Internetowy portal www.cs.wikipedia.org zajmuje pod względem liczby artykułów 18. miejsce na 287 istniejących wersji językowych (na pierwszym miejscu znajduje się Wikipedia angielska z liczbą około 4 400 000 haseł). Liczba jej zarejestrowanych użyt-

⁵⁷ Według badania Megapanel PBI/Gemius, przeprowadzonego we wrześniu 2011 r., Wikipedia miała w Polsce 9 436 027 faktycznych użytkowników i zajęła pod tym względem 9. miejsce wśród wszystkich witryn internetowych.

⁵⁸ Hipoteza, że średnie odległości planet od gwiazdy centralnej w Układzie Słonecznym można wyliczyć dość dokładnie według pewnego prostego arytmetycznego prawa.

⁵⁹ <http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Speci%C3%A1ln%C3%AD:Statistika&action=raw>. [Dostęp: 11.12.2013].

kowników osiągnęła już prawie liczbę 243 000. Pierwszym administratorem czeskiej Wikipedii był esperantysta Miroslav Malovec, który przetłumaczył z esperanto na język czeski pierwszy tekst na stronę główną portalu. Od września 2004 r. pojawiło się na stałe czeskie logo z napisem *Wikipedie Otevřená encyklopedie*. Portal obsługiwany jest przez oprogramowanie MediaWiki.

W tabeli 8 zawarte zostały ważne fakty i dane statystyczne dotyczące polskiej i czeskiej wersji „globalnej encyklopedii internetowej”.

Tabela 8

Porównanie polskiej i czeskiej Wikipedii. [Stan 2013 rok]

Fakty i liczby	Wersja polska	Wersja czeska
Adres/domena	www.pl.wikipedia.org	www.cs.wikipedia.org
Data uruchomienia	26.09.2001	14.11.2002
Liczba artykułów hasłowych	1 014 697	281 076
Liczba dotychczasowych edycji	38 979 261	11 347 451
Liczba zarejestrowanych użytkowników	590 576	242 772
Liczba administratorów	150	31
Logo narodowej wersji		
„Kamienie milowe”:		
100 artykułów	09.2001	–
1 000 artykułów	01.2002	–
10 000 artykułów	22.05.2003	06.2005
100 000 artykułów	16.09.2005	09.2008
500 000 artykułów	14.05.2008	–
1 000 000 artykułów	24.09.2013	–

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: http://meta.wikimedia.org/wiki/List_of_Wikipedias. [Dostęp: 11.12.2013].

Po 13 latach istnienia tej internetowej encyklopedii można się pokusić o pewną obserwację lingwistyczną dotyczącą prezentowanych wersji narodowych. Język Wikipedii, z uwagi na twórców haseł (którymi są wolontariusze, głównie studenci, hobbysci oddani misji tworzenia źródeł wiedzy dla innych), różni się zasadniczo od języka profesjonalnych encyklopedii. Wielu autorów

przed przystąpieniem do tworzenia i edycji haseł nie zapoznaje się z kardynalnymi zasadami Wikipedii, zaleceniami edycji czy poradami stylistycznymi. Efektem tego są nierzadkie błędy językowe, m.in. autorzy często posługują się kolokwializmami, używają pleonazmów, posługują się zbyt długimi zdaniami o złej konstrukcji gramatycznej lub stylistycznej. Często zdarzają się błędy ortograficzne, także „literówki” i niewłaściwa (bądź niedbała) interpunkcja, pomijane bywają polskie i czeskie znaki diakrytyczne. Dla czeskiej wersji specyficzne było maniereczne archaizowanie treści (charakterystyczna końcówka bezokolicznika -ti). Co równie ważne i bardzo zauważalne, autorzy haseł polskiej i czeskiej Wikipedii często nie przestrzegają jednej z podstawowych zasad, wręcz klasycznej wytycznej encyklopedystów – neutralnego punktu widzenia, i zamiast obiektywnej informacji prezentują subiektywne poglądy. Czasami zamieszczane są nierzetelnie odwołania do bibliografii i źródeł, co rzutuje na wiarygodność zawartych informacji. Należy jednak podkreślić, że po apelach administratorów obu Wikipedii i osób weryfikujących zawarte tam informacje stopniowo poprawia się ostatnimi laty jakość merytoryczna i językowa umieszczanych tam tekstów o charakterze słownikowym lub encyklopedycznym, co dobrze wróży na przyszłość.

*Ottův slovník naučný*¹ jako czeska encyklopedia narodowa

„Kompletny” *Ottův slovník naučný* – składający się OSN i niedokończanego OSNND – już od ponad wieku (a właściwie od 70 lat) stanowi wielkie osiągnięcie czeskiej (i czechosłowackiej) leksykografii i encyklopedystyki, a zarazem jest jednym z kamieni węgielnych czeskiej edukacji oraz źródłem wiedzy i mądrości kilku pokoleń Czechów, zarówno w przeszłości, jak i w teraźniejszości. Jest leksykonem o olbrzymim zakresie i treści (ponad 240 000 haseł), przewyższając bez wątpienia w tym względzie wszystkie dotychczasowe wydane drukiem projekty słownikowe i encyklopedyczne w Czechach (Czechosłowacji). Jest to również jedna z największych encyklopedii opublikowanych w krajach słowiańskich, należąca z całą pewnością do grona najlepszych tego typu publikacji wydanych w świecie na przełomie XIX i XX w., a jej niezaprzeczalny prestiż dotrwał do czasów nam współczesnych. W pewnym sensie jest to także dzieło historyczne, dokumentujące swój czas.

Historia powstania i aktywnego funkcjonowania OSN w świadomości narodowej Czechów i Słowaków oraz w przestrzeni publicznej Królestwa Czeskiego, Czechosłowacji i samodzielnej Republiki Czeskiej obejmuje bez mała 125 lat. Etapy powstawania nowoczesnej – i nowatorskiej – czeskiej encyklopedii narodowej oraz utrwalania się jej prestiżu przypadły na trudne czasy kryzysu lub upadku (Protektorat Czech i Moraw, komunistyczna Czechosłowacja) oraz na

¹ W niniejszej pracy stosowany jest zazwyczaj pełny (czeski lub polski) tytuł opisywanego dzieła bądź jego skrót. W bardzo niewielkim zakresie używane bywają wymiennie także polskie nazwy zastępcze prezentowanej encyklopedii, takie jak *Słownik J. Otty*, *Encyklopedia J. Otty* lub też *Słowniki Jana Otty*. Optymalnym rozwiązaniem w tym wypadku wydaje się jednak podawanie skrótów OSN i OSNND w sytuacji, gdy chodzi o kompletne, dwuelementowe dzieło encyklopedyczne (wraz z tomami suplementowymi z lat 30. XX w.). Warto jednocześnie wspomnieć o późniejszych, współczesnych nam wersjach czy mutacjach OSN – np. *Ottova obrazová encyklopedie* – jako encyklopediach mniejszych objętościowo i atrakcyjniejszych formalnie, zwłaszcza dla młodych użytkowników, ale też o encyklopediach w innej wersji, poświęconych określonej tematyce, np. *Ottova obrazová encyklopedie. Česká republika* czy *Ottova encyklopedie. Česká republika*. T. 4: *Historie. Stát. Společnost*.

okres istnienia demokratycznej Czecho-Słowacji (1989–1992), a potem niepodległego państwa czeskiego (ostatnie 20 lat). Prześledźmy szczegółowo losy OSN (i OSNND), by zrozumieć jego znaczenie dla czeskiej kultury końca XIX i całego XX w.

Idea powstania nowoczesnej czeskiej encyklopedii powszechnej o uniwersalnym charakterze zrodziła się na początku lat 80. XIX w., jako kolejne, dość późne echo czeskiego Odrodzenia Narodowego. Jej inicjatorem stał się zasłużony praski przedsiębiorca i społecznik **Jan Otto**, wybitny czeski działacz patriotyczny i budzieli narodowy, redaktor i drukarz, księgarz i wydawca. Poświęćmy więcej miejsca tej nietuzinkowej postaci.

1. Jan Otto – sylwetka wydawcy i społecznika²

Jan Otto urodził się 08.11.1841 w miejscowości Příbyslav jako najstarszy syn (spośród pięciorga dzieci) wojskowego felczera Františka Otty i Kateřiny Ottovej (z domu Netrovej). Rodzice wpoili mu dyscyplinę, odpowiedzialność, odwagę, a także empatię. W dzieciństwie interesował się przyrodą i podróżami, dużo czytał i często odwiedzał teatr, ale też opiekował się rodzeństwem (trzy siostry i brat), douczał kolegów z klasy, a także pomagał ojcu w pracy, przepisując dokumenty czy asystując mu przy zakładaniu opatrunków i wrywaniu zębów pacjentom. Zdobył raczej podstawowe wykształcenie (nauczał go w domu ksiądz P. Čermák) oraz później sporą wiedzę zawodową i doświadczenie praktyczne (1856–1870). Jako 15-latek na życzenie ojca został praktykantem w aptece (1856), przez pięć lat był handlowcem w Pradze, następnie pracował jako spedytor w firmie księgarskiej „Commission – Speditions – Waaren – Zeitungs – Geschäfte S. Lochner in Prag”, gdzie awansował na kierownika. W tej firmie nauczył się prowadzić korespondencję handlową oraz zdobył wiedzę i doświadczenie dotyczące obrotu książkami i czasopismami. Kolejne profesjonalne umiejętności praktyczne zdobył w drukarni i wydawnictwie braci E. i J. Grégerów, gdzie w latach 1862–1870 pracował jako księgowy i kasjer oraz kierownik i akwizytor wydawnictw Macierzy Ludowej [Maticce lidu]. Dzięki temu szybko zdobył dogłębną orientację w rynku wydawniczym oraz gustach czytelników, co pomogło mu potem w samodzielnej działalności wydawniczej, którą rozpoczął po konflikcie z E. Grégerem. Po śmierci ojca w 1863 r., jako 22-latek stał się faktycznie głową rodziny – opiekunem i żywicielem matki oraz rodzeństwa. Dzięki swej inteligencji, dyscyplinie, pracowitości i umiejęt-

² Opracowane na podstawie: J. TOMES a kol.: *Český biografický slovník XX. století*. Praha 1999; J. ŠVEHLA: *Jan Otto. Kus historie české knihy*. Praha 2002; Z. KALISTA: *Čechové, kteří tvořili dějiny světa*. Praha 2009; F. KOLÁŘ: *Jan Otto – knihtiskař a nakladatel*. „Historický obzor, časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie” 1997, roč. 8, č. 3–4; *Kronika českých zemí*. Praha 2003, s. 557.

nościom praktycznym udało mu się, mimo trudnej sytuacji finansowej rodziny, zdobyć zawód drukarza. W 1869 r. ożenił się z Miladą Pospíšilovą³ – córką zamożnego praskiego drukarza, wydawcy i księgarza Jana Pospíšila, co pomogło mu z czasem osiągnąć samodzielność biznesową. W 1871 r. Jan Otto założył własne wydawnictwo i księgarnię, które świetnie prosperowały i na długie lata zapewniły mu pewną pozycję na czeskim rynku wydawniczym. Zmarł nagle w Pradze 29.05.1916 r., w wieku 75 lat.

Zasłużony wydawca był człowiekiem skromnym, ale jednocześnie otwartym i towarzyskim. Znakomicie potrafił pogodzić pracę zawodową z życiem rodzinnym, a w jego domu i firmie pielęgnowano patriotyzm, szacunek dla historii, kultury i sztuki narodowej oraz swego rodzaju „kult książki”. Mimo że jego życie osobiste i rodzinne naznaczyły tragiczne wydarzenia (przedwczesna śmierć ojca, a później dwóch młodocianych synów), Jan Otto potrafił uporać się z przeciwnościami losu, a najbliższa rodzina i przyjaciele dodawali mu sił w jego wszechstronnej działalności, która przejawiała się w wielu sferach życia społecznego, politycznego, kulturalnego, edukacyjnego i gospodarczego⁴. Przez lata wspierał więźniów politycznych i był sympatykiem postępowej partii „młodoczechów”; od 1912 r. posłował również w austro-węgierskim parlamencie (Panská sněmovna⁵), którego stał się dożywotnim członkiem. Jego autorytet jako biznesmena został doceniony w największej czeskiej instytucji finansowej owych czasów – Banku Przedsiębiorczości [Živnostenská banka], gdzie w latach 1907–1916 przewodniczył radzie nadzorczej. Z jego inicjatywy powstała też Czechosłowiańska Akademia Handlowa [Československá akademie obchodní] (1870), konkurująca z niemiecką instytucją tego typu.

Aktywność J. Otty na niwie patriotycznej i kulturalnej rozpoczęła się już w latach 60. XIX w.: w czasach budowy Teatru Narodowego [Národní divadlo] aktywnie wspierał ideę jego powstania. Był inicjatorem szerokiej akcji społecznej tzw. podatku grajcarowego [krejcarová daň]⁶, która finansowo wspie-

³ Milada i Jan Ottowie doczekali się siedmiorga dzieci (czterech córek i trzech synów – dwaj zmarli we wczesnym dzieciństwie). Rodzice zapewnili im staranne wykształcenie i wychowanie, którym kierował prywatny nauczyciel. Dla dorastających córek regularnie urządzano w domu Ottów bale, na których gościły wybitne osobistości ówczesnego czeskiego życia kulturalnego. Dzieci wychowywane były z miłością przez matkę, do której grona przyjaciółek należały popularne wówczas czeskie pisarki: E. Krásnohorská, S. Podlipská i K. Světlá.

⁴ W OSN (t. 17, s. 989–990) skromne hasło Otto, Jan poświęcone samemu wydawcy. Jan Otto dal napsat svůj životopis podle vlastních poznámek a pak jej opravoval a brousil, že to byla vlastně jeho práce, nicméně velmi skromná, taková, jaký byl on sám. (J. ŠVEHLA: Jan Otto. Kus historie české knihy..., s. 189).

⁵ Sejm Panów [niem. Herrenhaus, cz. Panská sněmovna], organ Rady Rzeszy [niem. Reichsrat], wyższej izby parlamentu Austro-Węgier.

⁶ Ta powszechna akcja polegała na płaceniu dobrowolnego „podatku groszowego”, finansującego budowę Teatru Narodowego w Pradze, a pomysł polegał na zadeklarowaniu wpłaty 1 grajcara dziennie, za co otrzymywało się legitymację, gwarantującą przez trzy lata raz w roku darmowy wstęp na spektakl do Teatru Narodowego [Národní divadlo].

rała prace budowlane. W latach 80. przedstawił pomysł założenia czytelnicy i bibliotek ludowych. Aktywnie działał też w komitetach organizacyjnych i honorowych kilku ważnych inicjatyw narodowych, m.in. Towarzystwa Kulturalnego „Umělecká beseda” [Klub Artystów], Muzeum Etnograficznego [Národopisné muzeum], Muzeum Artystyczno-Przemysłowego [Umělecko-průmyslové muzeum], Towarzystwa Artystycznego „Mánes”, Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” [Sokol], komitetu organizacyjnego Jubileuszowej Wystawy Krajowej [Jubilejní zemská výstava] (1891) czy Wystawy Etnograficznej [Národopisná výstava] (1895). Brał udział w wielu akcjach i przedsięwzięciach patriotycznych, które ugruntowały jego autorytet: był inicjatorem pieszej pielgrzymki Czechów do Konstancji w rocznicę śmierci mistrza Jana Husa (1868) oraz uczestniczył w przygotowaniach do obchodów jego pięćsetnej rocznicy śmierci (1915). Był też inicjatorem budowy w Příbyslavi pomnika (grobowca) Jana Žižki (1874). W ten sposób rosło znaczenie rzutkiego wydawcy na polu towarzyskim i kulturotwórczym, co zapewniło mu trwałe miejsce w gronie „późnych” budzicieli narodowych drugiej połowy XIX w., animatorów czeskiej nauki i kultury oraz elity intelektualnej początków XX w. Warto podkreślić, że z jego inicjatywy powstały także organizacje branżowe strzegące etyki zawodowej, a także wysokiego poziomu sztuki drukarskiej i edytorskiej: Czeska Unia Graficzna [Česká grafická unie], skupiająca środowisko czeskich wydawców (J. Otto, F. Topič, J.R. Vilímek), oraz Stowarzyszenie Księgarzy i Wydawców [Spolek knihkupců a nakladatelů] – wydawcę periodyku „Literární rozhledy” [Horyzonty Literackie] (1907–1914), który z czasem stał się cenionym czasopismem literackim.

Nieprzeciętną pracowitość i aktywność społeczną J. Otty docenili współczesni, zjednywały mu wielu przyjaciół, pomocników i następców, którzy uważali go za człowieka charyzmatycznego, ale jednocześnie przyjaznego i sympatycznego⁸. Utrzymywał bliskie kontakty zawodowe i towarzyskie z wieloma wybitnymi postaciami owej doby, do których należeli m.in.: F.L. Rieger, T.G. Masaryk, E. Beneš. Jego dorobek i działalność społeczna doczekały się powszechnego szacunku, był często nagradzany wieloma dyplomami i wyróżnieniami branżowymi⁹ oraz medalami okolicznościowymi i wysokimi austro-węgierskimi odznaczeniami państwowymi, m.in. za zasługi dla czeskiej lite-

⁷ Pełny tytuł: „Literární rozhledy” (*Měsíční zprávy o knižních novinkách vydávaných členy Spolku českých knihkupců a nakladatelů*).

⁸ Jak wynika ze wspomnień współczesnych, J. Otto miał też swoje słabe strony, a mianowicie nie umiał przemawiać, co przy jego społecznikowskim zacięciu rzeczywiście było niepożądane. Do przemówień i wystąpień publicznych J. Otto był zawsze znakomicie przygotowany, używał pięknej czeszczyzny i starannie stylizował swe teksty, potrafił je też wygłosić płynnie i z dobrą dykcją, jednakże skromne zachowanie mówcy i jego cichy głos niweczyły efekt oratorski.

⁹ Medale i dyplomy czeskich wystaw krajowych (1891, 1895) oraz Złoty Medal Wystawy Światowej w Paryżu (1900).

ratury i sztuki drukarskiej został mianowany rycerzem orderu Franciszka Józefa [rytíř řádu Františka Josefa] (1891), otrzymał także Order Żelaznej Korony III klasy [řád Železné koruny III. třídy] (1998), a za zasługi dla słowiańskiej literatury był odznaczony Krzyżem Komtura Orderu Danilowa [komturský kříž Danilova řádu] (1912).

Zakończenie pierwszej wojny światowej i powstanie na gruzach Austro-Węgier nowego czechosłowackiego państwa stanowiły kolejny impuls do rozwoju firmy, którego sam Jan Otto nie dożył (zmarł w 1916 r.). Jednak z biegiem lat jego wydawnictwo stało się największym i najbardziej prestiżowym domem wydawniczym w międzywojennej Czechosłowacji.

2. Wydawnictwo J. Otto [Nakladatelství J. Otto]¹⁰

Za datę powstania oficyny wydawniczej działającej pod nazwą firmową **Wydawnictwo J. Otto** [Nakladatelství J. Otto] należy przyjąć 1871 r., kiedy to J. Pospíšil, teść J. Otty, korzystnie odsprzedał mu drukarnię na placu Wacława [Václavské náměstí] w Pradze. W tym samym roku nowy właściciel ją rozbudował, poszerzając o wydawnictwo, a trzy lata później o księgarnię. Firma J. Otty dwa razy zmieniała siedzibę, by ostatecznie osiąść w kilku dokupionych domach na placu Karola [Karlovo náměstí], gdzie rodzina wydawcy także zamieszkała. Rozrastanie się przedsiębiorstwa potęgowało obowiązki i wymusiło skupienie się J. Otty tylko na działalności wydawniczej, w wyniku czego w 1884 r. zaproponował on swoim współpracownikom – J. Bursíkowi i F. Kohoutowi – przejęcie księgarni, a sam wraz z F. Šimáčkiem i J. Vilímkem założył spółkę pod nazwą Czeska Unia Graficzna [Česka grafická Unie], której stał się udziałowcem i gdzie później drukował całą swoją ofertę wydawniczą. Jednocześnie założył w Wiedniu filię specjalizującą się w wydawnictwach dla mniejszości czeskiej w stolicy cesarstwa (po 1918 r. przeniesiono ją do Bratysławy). Dzięki swym motywacjom patriotycznym, ale też zdolnościom organizacyjno-biznesowym i wytrwałości zaczął odnosić sukcesy. Nie przerwał ich nawet pożar drukarni w 1908 r., który zniszczył głównie maszyny drukarskie.

Jak już wspomniano, Wydawnictwo J. Otto było cenione za wkład w czeską kulturę, wysoki kunszt drukarsko-edytorski, ale również za wszechstronność i szerokie horyzonty tematyczne i gatunkowe. Oferta oficyny skierowana

¹⁰ Opracowane na podstawie: D. HARTMANNOVÁ: *Historie československé encyklopedistiky do 1945 r.* „Národní knihovna, knihovnická revue” 2000, roč. 11, č. 1, s. 15–21; P. KNEIDL: *Z historie evropské knihy. Po stopách knih, knihtisku a knihoven.* Praha 1989; F. KOLÁŘ: *Jan Otto – knihtiskař a nakladatel...*; V. KORDASOVÁ: *Charakteristika a význam nakladatelství J. Otto.* [Bakalářská práce]. FF MU. Brno 2009; J. ОТТО: *Seznam knih a časopisů, které vlastním nákladem vydal J. Otto, nakladatel, majetník knihtiskárny, kupec České univerzity v Praze, na Karlově náměstí číslo 34 N, 1871–1896.* Praha 1892; *Literární zpravodaj nakladatelství J. Otta v Praze.* Praha 1898.

była właściwie do wszystkich warstw czeskiego społeczeństwa. Mimo że sam wydawca był zaangażowany politycznie, publicznie starał się reprezentować apolityczność, w ofercie wydawniczej zaś – trzymać się z dala od polityki lub zachować dużą ostrożność w tym zakresie. Warto zauważyć, że w wydawnictwie ukazała się seria tematyczna: Polityczna Biblioteka Czeska [*Politická bibliotéka česká*] oraz *Tom dzieł politycznych i narodowogospodarczych* [*Sborník spisů politických a národohospodářských*], jednak miały one charakter bardziej informacyjny niż polityczny. Jan Otto, hołdując przyjętej zasadzie apolityczności, zdecydował się na odważne i niekonwencjonalne przedsięwzięcie, polegające na wydawaniu jednocześnie dwóch czasopism, reprezentujących skrajne wobec siebie poglądy polityczne. Były to „Lumír” (magazyn postępowy i kosmopolityczny, postulujący wolność artystyczną i czystą formę) oraz „Osvěta” [Oświata] (konserwatywny organ szkoły narodowej tzw. puchowców, nawiązujących do Odrodzenia Narodowego i wzajemności słowiańskiej).

Analizując bardziej szczegółowo dorobek tej oficyny wydawniczej, możemy podzielić go na¹¹:

- 1) literaturę piękną oryginalną i przekłady (zarówno wydania luksusowe, jak i tanie, broszurowe):
 - a) beletrystykę: powieści, opowiadania, nowele:
 - pojedyncze dzieła,
 - dzieła zebrane, np. dzieła zebrane czeskich pisarzy, takich jak: J. Arbes, F. Herites, A. Heyduk, A. Jirásek, G. Preissová, J.V. Sládek, K. Světa, J. Vrchlický, Z. Wintera, ale też przekłady wszystkich dramatów W. Shakespeara,
 - biblioteki i serie wydawnicze¹², np. *Politická bibliotéka česká*,
 - literaturę popularną dla różnych środowisk (dla kobiet, dzieci i młodzieży),
 - b) poezję (oryginalną i przekłady),
 - c) almanachy, np.: *Almanach Matice divadelní*, *Almanach výstavní*, *Almanach Zlaté Prahy*,

¹¹ J. OTTO: *Seznam knih a časopisů...*; *Literární zpravodaj nakladatelství J. Otto v Praze...*; IDEM: *Seznam knih, časopisů, hudebnin a děl uměleckých, kteréž vlastním nákladem vydal J. Otto v Praze, Karlovo nám. 34. 1871–1911*. Praha 1911; K. NOSOVSKÝ: *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*. Praha 1927.

¹² Tytuły serii wydawniczych w porządku alfabetycznym: 1) *Anglická knihovna*, 2) *Bibliotéka humoristická*, 3) *Česká knihovna zábavy a poučení*, 4) *Hudební příloha Zlaté Prahy*, 5) *Knihovna Besed lidu*, 6) *Knihovna Lumíra*, 7) *Knihovna Pražských hospodářských novin*, 8) *Knihovna Zlaté Prahy*, 9) *Laciná bibliotéka pro mládež*, 10) *Laciná knihovna národní*, 11) *Lidové rozpravy lékařské*, 12) *Matice průmyslnická*, 13) *Osvěta lidu*, 14) *Politická bibliotéka česká*, 15) *Ruská knihovna*, 16) *Salonní bibliotéka*, 17) *Sbírka přednášek a rozprav*, 18) *Sbírka spisů filozofických*, 19) *Sborník spisů politických a národohospodářských*, 20) *Sborník světové poezie*, 21) *Slavische-Roman Bibliothek*, 22) *Světová knihovna*, 23) *Zábavné čtení pro mládež*, 24) *Z našich a cizích vlastí*, 25) *Ženská bibliotéka*, 26) niezidentyfikowana (J. ŠVEHLA: *Jan Otto...*, s. 97; I. JIRKŮ: *Bílý dům nad Vltavou. „Sanquis” 2005, roč. 7, č. 37*, http://www.sanquis.cz/clanek.php?id_clanek=515. [Dostęp: 20.02.2013]).

- d) „medaliony” i życiorysy, w tym wypadku również przejawiały się patriotyczne pobudki J. Otty, jednak obok wielkich Czechów (np.: J.A. Komenský, J. Hus, J. Žižka, B. Němcová, F. Palacký) w ofercie tej nie brak było też postaci światowych (np.: K. Kolumb, G. Leopardi, Konfucjusz);
- 2) literaturę naukową i specjalistyczną, np. dużym sukcesem rynkowym okazał się 10-tomowy *Świat zwierząt* [*Život zvířat* lub *Brehmův život zvířat*] (1902–1903) autorstwa znanego niemieckiego zoologa i pisarza Alfreda E. Brehma, wznawiany potem wielokrotnie także przez innych českých wydawców:
- a) encyklopedie i słowniki, np.: *OSN*, *Malý Ottův slovník naučný*, *Ottův kapesní slovník naučný*, *Ottův obchodní slovník*, *Slovník zdravotního, Česko-německý slovník*, 2-tomowy *Slovník francouzsko-český*, *Slovník německo-český*, *Slovník rusko-český*,
 - b) podręczniki szkolne i pomoce naukowe, np.: *Algebra*, *Brus jazyka českého*, *Čítanka pro školy rolnické a zimní hospodářské*, *Dějiny církve katolické pro střední školy*, *Medailony českých králů*, *Mluvnice francouzského jazyka*,
 - c) poradniki,
 - d) przewodniki i książki podróżnicze¹³; do najciekawszych należą przewodniki: *Průvodce po Slovensku i z Prahy do Svatojánských proudů*, wspomnienia słynnych podróżników: *Cesta po zemích východních* (autorstwa arcyksięcia Rudolfa Habsburga), *Druhá cesta po jižní Africe* (E. Holub), *Sedm let v jižní Africe* (E. Holub), *Na skandinávském severu* (J. Štolba), *Z dalekých krajín* (J. Kořenský), czy też przekłady dzieł Marco Polo i Jamesa Cooka¹⁴,
 - e) atlasy, np.: *Ottův malý atlas zeměpisný*, *Ottův velký atlas zeměpisný*,
 - f) nuty,
- 3) literaturę użytkową:
- a) kalendarze¹⁵, np.: *Hasičský rodinný kalendář*, *Kalendář besed lidu*, *Kalendář paní a dívek českých*, *Kalendář Zlaté Prahy*, *Lístkový kalendářík do tobolky*, *Menší slovanský kalendář*, *Poznámkový kalendář s podložkou*, *Velký slovanský kalendář*, *Vídeňský národní kalendář*,
 - b) śpiewniki,
 - c) katalogi, np. *výroční katalogy*,
 - d) materiały reklamowe¹⁶;

¹³ Tego typu oficyny były bardzo popularne na przełomie wieków, a Wydawnictwo J. Otto przykładało do nich dużą uwagę, zwłaszcza do ich strony graficznej.

¹⁴ J. Отто: *Seznam knih a časopisů...*

¹⁵ To istotna pozycja w ofercie oficyny, użytkowa i bardzo praktyczna, skierowana do szerokich warstw społecznych, niepozbawiona wyraźnych akcentów patriotycznych i słowiańskich.

¹⁶ W zamyśle właściciela firmy publikacje tego typu miały promować przede wszystkim samo Wydawnictwo J. Otto, informować o ofercie, jak również dokumentować ważne wydania i rocznice związane z oficyną, jak np. pięknie zdobione katalogi rocznicowe [*výroční*]

- 4) wydawnictwa artystyczne:
 - a) albumy¹⁷, np.: *Národní divadlo v Praze*, wydawnictwa biblijne, np. *Písmo svatého Starého i Nového zákona*, czy też okazjonalne publikacje, jak *Národopisná československá výstava*,
 - b) reprodukcje dzieł o charakterze patriotycznym, np. reprodukcje obrazów: *Kde domov můj?* (A. Liebscher), *Mistr Jan Hus koncilom kostnickým k smrti odsouzen* (V. Brožík), *Přemysl Oráč od pluhu za knížetě povolán* (F. Ženíšek), i liczne podobizny panującego cesarza Franciszka Josefa I oraz wielkich Czechów, np. M. Tyrša, J. Nerudy, J. Vrchlickiego;
- 5) czasopisma, np.: „Athenaeum”, „Besedy lidu”, „Hlasy řemeslnické”, „Listy průmyslové”, „Lumír”, „Obzor národohospodářský”, „Sborník historický”, „Sborník zeměpisný”, „Slovanský sborník”, „Společnost a sport”, „Světózor”, „Zlatá Praha”.

Na zakończenie prezentacji oferty omawianej oficyny wydawniczej Jana Otty jeszcze kilka danych statystycznych. W ciągu początkowych 40 lat istnienia wydawnictwa jego dorobek był imponujący i w 1911 r. liczył: 4 092 publikacji, w tym: 2 260 prac zawartych w 3 017 woluminach, z czego 222 książki (272 woluminy) to dzieła nowe i oryginalne, często wznawiane do czasów współczesnych, oraz 215 dzieł nutowych, 131 dzieł artystycznych i reprodukcji¹⁸. Warto wspomnieć, że wydawnictwo słynęło z 26 serii wydawniczych, w ramach których ukazało się prawie 1 500 woluminów¹⁹. Równie bogata była oferta czasopism publikowanych w Wydawnictwie J. Otto – w latach 1871–1916²⁰

katalogi], które składały się zazwyczaj z dwóch części: prezentacyjnej (zapowiedzi, recenzje, ilustracje) i bibliograficznej (dane, opis itp. informacje). Za materiały podobnego charakteru uznać można także prospekty i plakaty, załączane do sprzedawanych dzieł, jak również ogłoszenia reklamowe w ówczesnych czasopismach wydawanych przez J. Otę („Zlatá Praha”, „Besedy lidu”, „Obzor národohospodářský”). W wypadku dzieł ważnych i prestiżowych prowadzona była także reklama bezpośrednia w formie listów do osobistości, instytucji państwowych i społecznych. W latach późniejszych (od 1892 r.) zaczęto regularnie drukować ogólnie dostępny specjalny informator wydawniczy pt. *Literární zpravodaj* [Informator literacki], jak również rządziej *Ottův literární almanach* [Almanach literacki Otty] (np. 1912), gdzie prezentowano literatów i artystów związanych z oficyną. Wydawnictwo było również obecne na imprezach publicznych oraz wystawach krajowych (1891, 1895). Dynamiczne akcje reklamowo-promocyjne prowadziła także wiedeńska filia Wydawnictwa J. Otto.

¹⁷ Były to raczej bogato ilustrowane (często barwne) albumy z tekstem o charakterze patriotycznym, narodowym i proslawiańskim. Wspomnieć tu należy ukazujące się w latach 1883–1908, do dziś wzbudzające zachwyt, monumentalne 14-częściowe dzieło pt. *Čechy*, pięknie opisujące ojczyznę obrazem i słowem: 1) *Šumava*, 2) *Vltava*, 3/I) *Praha* (královský Hrad a Hradčany), 3/II) *Praha* (Malá Strana, Kamenný most, Staré a Nové Město, Josefov, Vyšehrad, Holešovice-Bubny, předměstí a okolí pražské), 4) *Polabí*, 5) *Orlické hory, Stěny*, 6) *Jihovýchodní Čechy*, 7) *Středoohoří*, 8) *Táborsko* (1892), 9) *Západní Čechy*, 10) *Krušné hory a Poohří*, 11) *Rakovnicko, Slansko a Středočeské Meziříčí*, 12/I) *Severní Čechy* (Pojizeří), 13. *Východní Čechy*, 14/II) *Severní Čechy* (Krkonoše).

¹⁸ K. NOSOVSKÝ: *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého...*, s. 317.

¹⁹ I. JIRKŮ: *Bílý dům nad Vltavou...*

²⁰ W tym roku zmarł J. Otto.

ukazywały się 23 tytuły²¹ (280 roczników gazet). Można je podzielić na założone osobiście przez wydawcę oraz te, które odkupił lub przejął; są wśród nich periodyki naukowe i specjalistyczne oraz magazyny rozrywkowe i satyryczne. Niektóre z nich były wzbogacane o beletrystyczne załączniki (wkładki), tworzące samodzielne komplety.

Jednak bez wątplenia trwałe miejsce w historycznym i kulturalnym pantheonie wielkich Czechów zawdzięcza Jan Otto swym wiekopomnym dziełom, którymi są: *Ottův slovník naučný* i *Doplňky* (1888–1908 i 1909) oraz jego „skromniejsze” wersje: 2-tomowy *Malý ottův slovník naučný* (1905–1906) i *Ottův kapselní slovník naučný* (1908), a także zmodernizowane wydanie suplementowe do pierwotnego OSN – *Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky* (1930–1943)²².

3. *Ottův slovník naučný* i *Ottův slovník naučný nové doby* – twórcy i dzieje powstania

Pomysł i plan wydania uniwersalnej czeskiej encyklopedii powszechnej²³ zaczął zamieniać się w czyn w latach 80. XIX w. dzięki energii i nieustępliwości wymienianego już wielokrotnie J. Otty. Wzorcem dla niego stało się pierwsze opracowanie tego typu, 14-tomowy *Riegrův slovník naučný*²⁴ powstały w latach 1860–1874. Od 1864 r. Jan Otto zaczął tworzyć pierwszy zespół redakcyjny, w którego skład weszli także współpracownicy F.L. Riegera, z których najcenniejszy dla całego projektu okazał się główny leksykograf i edytor **Jakub Malý**²⁵. Wcześniej całe przedsięwzięcie stało pod znakiem zapytania

²¹ Tytuły czasopism w porządku alfabetycznym: 1) „Athenaeum”, 2) „Besedy lidu”, 3) „Budečská zahrada”, 4) „Domáci krb”, 5) „Hlasy řemeslnické”, 6) „Listy průmyslové”, 7) „Lumír”, 8) „Obzor národohospodářský”, 9) „Osvěta”, 10) „Ozvěna”, 11) „Paleček”, 12) „Posel z Budče”, 13) „Pražské hospodářské noviny”, 14) „Samosprávný obzor”, 15) „Sborník České společnosti zeměvědné”, 16) „Sborník historický”, 17) „Sborník zeměpisný”, 18) „Slovanský sborník”, 19) „Společnost a sport”, 20) „Světozor” (wcześniej „Ilustrovaný svět”), 21) „Zlatá Praha”, 22) „Ženský svět, list paní a dívek”, 23) „Živa”. (K. NOSOVSKÝ: *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého...*; J. ŠVEHLA: *Jan Otto...*, s. 97; I. JIRKŮ: *Bílý dům nad Vltavou...*

²² Wszystkie wersje OSN były wielokrotnie wznawiane (także jako reprint lub multimedialne CD), pod oryginalnym tytułem lub jako seryjne i tematyczne encyklopedie J. Otty.

²³ Inicjatorzy myśleli pierwotnie o publikacji, którą nazywali: *konversační lexikon* [leksykon ‘konwersacyjny’ – lepszy ekwiwalent: ‘wykładowy’], wzorem niemieckiego wydawnictwa Brockhause.

²⁴ Szerzej na temat tego dzieła w II rozdziale niniejszej pracy.

²⁵ **Jakub Josef Dominik Malý** (1811–1885), pseudonimy: **Budislav** (poezja) i **Václav Pravda** (historiografia) – wybitny czeski historyk, dziennikarz i działacz narodowy, autor wielu prac historycznych i literaturoznawczych, tłumacz z języków: angielskiego, francuskiego, niemieckiego i polskiego; absolwent filozofii i prawa na UK. Przyjaźnił się i współpracował z wieloma budzicielami narodowymi, np.: z F.L. Čelakovskim, V. Hanką, J. Jungmannem, z F. Palackim, J.K. Tylem. Początkowo pracował jako nauczyciel języków i publikował wiersze, potem był redaktorem, tłumaczem, a także edytorem słowników i encyklopedii (*Slovník Jungmanna* i OSN)

z powodu braku doświadczonego redaktora. Dopiero J. Malý zaproponował skład zespołu oraz wystąpił z ideą, by nowe opracowanie potraktować jako encyklopedię i nazwać ją *Czeską encyklopediá narodowá* [Česká národní encyklopedie]. Gdy J. Malý zmarł (1885), jego następcą w roli głównego edytora stał się **Tomaš G. Masaryk**²⁶, redaktor czasopisma „Atheneum” („przeglądu

oraz własnego czasopisma literackiego „Dennice”. W swej pracy dziennikarskiej był krytyczny i bezkompromisowy (artykuły polityczne). Należał do najbardziej płodnych w owych czasach czeskich pisarzy i tłumaczy (np.: Ch. Dickens, O. Goldsmith, W. Irving, W. Shakespeare), pozostawił po sobie olbrzymi dorobek literacki, w tym wiele cenionych dzieł, np.: *Amerika od času svého odkrytí až na nejnovejší dobu I–VI*, *Anglická čítanka*, *Dějepis národu českého*, *Dějiny národu českého*, *Krátká mluvnice česká pro Čechy I–II*, *Napoléon Bonaparte I–II*, *Národní české pohádky a pověsti*, *Populární poučení o pravopise českém*, *Přehled národního života českého za poslední půlstoletí I–VI*, *Příkladové české mluvy*, *Rukověť anglického jazyka*, *Shakespeare a jeho dílo*, *Soustátí severoamerické a jeho ústava*, *Soustavný nástin slovesnosti*, *Spravedlivá kronika česká*, *Prostonárodní dějepis České země I–VII*, *Stručný obraz jazyka českého*, *Stručný všeobecný slovník věcný I–IX*, *Svět a jeho divy*, *Ukázka frazeologie česko-německé a německo-české*, *Úvahy Čecha o novém zřízení Rakouska*, *Vlastenecký slovník historický*, *Vzpomínky a úvahy starého vlastence*, *Vzorný dopisovatel*. (J. TOMĚŠ a kol.: *Český biografický slovník XX. století...*).

²⁶ **Tomaš Garrigue Masaryk** (1850–1937) – czeski polityk, założyciel Czeskiej Partii Ludowo-Postępowej (później realistycznej) [Česká strana lidová-pokroková/realistická], skupiającej zwolenników autonomii ziem czeskich w ramach monarchii austro-węgierskiej, współtwórca i pierwszy (najdłużej urzędujący) prezydent Czechosłowacji w latach 1918–1935, cieszący się do czasów współczesnych olbrzymim autorytetem wśród Czechów; pisarz i naukowiec, wykładowca i profesor praskiego Uniwersytetu Karola-Ferdynanda [Univerzita Karlo-Ferdinandova] w dziedzinie filozofii i socjologii (1882–1914). Pochodził z rodziny robotniczej o silnych tradycjach katolickich; jego ojciec był Słowakiem, a matka pochodziła z Moraw. W młodości pracował jako kowal i ślusarz; w latach 1872–1876 studiował filozofię w Brnie, Wiedniu i w Lipsku; następnie został profesorem filozofii na (czeskim) UK, założył i redagował czasopismo dotyczące czeskiej kultury i nauki pt. „Atheneum”. Był jednym z redaktorów przedmiotowych *Słownika naukowego Ottý*, opracowywał hasła z filozofii, logiki i nauk społecznych. Często prowokował gniew i niechęć elit polityczno-kulturalnych, pisząc rozprawy historyczne i aktywnie angażując się w medialne dyskusje na temat kontrowersyjnych spraw, za co niejednokrotnie był obrażany i uznawany za zdrajcę. Takie reakcje wywołały m.in. jego żądania uczciwej i naukowej analizy głośnych XIX-wiecznych fałszyfikatów: *Rękopisu królowodworskiego* i *Rękopisu zielonogórskiego* czy walka z antysemickimi uprzedzeniami podczas głośnego tzw. procesu Hilsnera (1899–1900). Jako filozof, rozwijał oraz propagował humanizm i racjonalizm (pod wpływem teorii anglosaskich) oraz etykę praktyczną, natomiast ostro krytykował niemiecki idealizm i marksizm; był członkiem Kościoła Ewangelickiego Braci Czeskich [Českosobrátská církev evangelická]. W latach 1891–1993 i 1907–1914 był posłem do austriackiego parlamentu Reichsratu (reprezentował Partię Młodoczeską, a potem Partię Realistyczną). Zagrożony aresztowaniem i oskarżeniem o zdradę stanu, po wybuchu pierwszej wojny światowej opuścił Czechy, by przez Szwajcarię i Włochy dotrzeć do Londynu (został profesorem słowianoznawstwa w King's College) i prowadzić agitację na rzecz niepodległości Czechów i Słowaków. W 1917 r. dotarł przez Francję do Rosji, gdzie współorganizował Legiony Czechosłowackie [Československé légie], walczące przeciwko Austriakom. Podczas podróży do USA, po spotkaniu z prezydentem W. Wilsonem, 18.10.1918 r. proklamował powstanie niepodległej Czechosłowacji. Po upadku Austro-Węgier został uznany przez aliantów za przywódcę czechosłowackich władz, a w 1920 r. wybrano go na prezydenta Czechosłowacji. Funkcję tę sprawował do 1935 r. (z powodu pogarszającego się stanu zdrowia przekazał ją E. Benešowi). Pozostawił po sobie bogaty dorobek publicystyczny, naukowy i polityczny. Żoną

intelektualnego” wychodzącego w Wydawnictwie J. Otto), który przedstawił własną koncepcję rzeczowego projektu leksykograficznego pt. *Program działań planowych dot. opracowania encyklopedii czeskiej* [Program o plánu ku zpracování české encyklopedie]. T.G. Masaryk zaproponował także podział na zakresy tematyczne oraz wystąpił z propozycją składu redakcji. Zgodnie z jego koncepcją leksykon miał się wzorować na *Encyklopaedii Britannica* i być „wielką czeską encyklopedią ilustrowaną”, co jednak spotkało się z krytyką przyszłych redaktorów, w związku z czym autor swój pomysł skorygował i ograniczył. Zakładał on, że realizacja kompletnego dzieła encyklopedycznego zajmie około ośmiu lat (historia pokazała, że aż dwadzieścia pięć!). Redakcja zaczęła intensywnie pracować od 1886 r., w jej skład weszli m.in.: Jaroslav Goll, Antonín Rezek, Konstantin Jireček, Václav Vladivoj Tomek, Josef Kalousek i Josef Enler. T.G. Masaryk jako redaktor naczelny, dobierając sobie współpracowników, zwracał szczególną uwagę na ich merytoryczny profesjonalizm i obiektywizm, czyli neutralne podejście do opracowywanych zagadnień, na co także kładł duży nacisk sam J. Otto. Według przyjętych przez redakcję wytycznych metodologicznych, prace badawcze i redakcyjne tworzonej encyklopedii powinny opierać się na podobnej, jednolitej konstrukcji każdego hasła, w którym miały się znaleźć następujące elementy: 1) definicja i opis nauki, 2) charakterystyka metody badawczej, 3) prezentacja części, 4) rzeczowy i logiczny stosunek do innych nauk, 5) zwięzła historia nauki, 6) wartość filozoficzna, nomenklatura zaś miała być najbardziej międzynarodowa, zwłaszcza w wypadku nauk planowano powołanie własnych komisji terminologicznych²⁷. Sam T.G. Masaryk, kierując się tymi zasadami, samodzielnie opracował artykuły hasłowe dotyczące filozofii i logiki oraz psychologii i socjologii. Niestety, późniejszy prezydent Czechosłowacji przerwał swą pracę w redakcji *Słownika naukowego Otty*, gdy bardzo aktywnie zaangażował się w naukowe i prawne spory, jakie rozgorzały wokół dwóch kontrowersyjnych tekstów owej doby, „staroczeskich” fałszyfikatów – *Rękopisu królowodworskiego* i *Rękopisu zielonogór-*

T. Masaryka została w 1878 r. amerykańska protestantka Charlotte Garrigue, której nazwisko przejął (zmarła nagle na nieznaną chorobę w 1923 r.). Mieli 5 dzieci (najstarszy syn, utalentowany artystycznie Herbert, zmarł młodo), z których młodszy syn Jan Masaryk był dwukrotnym ministrem spraw zagranicznych w latach 1940–1945 (rząd emigracyjny w Londynie) i 1945–1948.

Postać i działalność państwowa T.G. Masaryka cieszy się nadal olbrzymim szacunkiem i autorytetem. Nazywany jest „ojcem niepodległej Czechosłowacji” i „prezydentem wyzwolicielem” [prezident osvoboditel]. Był 17 razy kandydatem do Pokojowej Nagrody Nobla, a od 1930 r. jego cześć jest chroniona ustawą o zasługach dla kraju, tzw. *Lex Masaryk*, brzmiącą: *Tomáš Garrigue Masaryk zasloužil se o stát* [T.G. Masaryk zasłużył się dla państwa]. W 1990 r. ustanowiono nowe odznaczenie czechosłowackie (a od 1993 r. już tylko czeskie) Order T.G. Masaryka [řád T.G. Masaryka] przyznawane za zasługi dla rozwoju demokracji i praw człowieka. Niemal we wszystkich czeskich miastach znajduje się pomnik T.G. Masaryka (lub przynajmniej popiersie), jego podobizna zaś zdobi czeski banknot o najwyższym nominale 5 000 koron. (J. GRUCHAŁA: *Tomáš G. Masaryk*. Wrocław 1996; J. TOMÉŠ a kol.: *Český biografický slovník XX. století...*).

²⁷ J. ŠVEHLA: *Jan Otto...*, s. 174.

skiego [Královédvorský rukopis, Zelenohorský rukopis]²⁸. W redakcji encyklopedii dochodziło do napięć na tym tle²⁹, co opóźniało wydanie pierwszego tomu OSN, planowanego na 1887 r., i zagrażało budżetowi całego projektu. Warto podkreślić, że pełną odpowiedzialność prawną i ryzyko finansowe tego przedsięwzięcia wydawniczego przyjął na siebie J. Otto, inwestując w ów projekt pokątną kwotę ponad 40 000 ówczesnych złotych. Nie angażował się on jednak w wewnętrzne konflikty członków redakcji (np. podział na zwolenników i przeciwników autentyczności wspomnianych rękopisów), zwracał jednak szczególną uwagę na rzetelność merytoryczną i jakość formalno-edytorską Słownika. Dla dobra sprawy T.G. Masaryk zrezygnował ze swej funkcji, proponując jako swego następcę O. Hostinskiego, który po nieudanych próbach zainteresowania środowiska akademickiego pracą nad redakcją OSN, także zrzekł się swej funkcji. Skuteczna okazała się ostatnia próba zdesperowanego J. Otty, który cierpliwie apelował do przedstawicieli elity intelektualnej o patriotyczne wsparcie tego historycznego i wielkiego przedsięwzięcia.

²⁸ Te dwa kontrowersyjne „zabytki” wywołały wiele trwających do czasów współczesnych dyskusji (wręcz medialnych kłótni) oraz dały impuls do poważnych badań literaturoznawczych i kryminologicznych nie tylko w Czechach. Badania te wskazały, że inkryminowane teksty faktycznie są wynikiem fałszerstwa i zręcznej „mistyfikacji w dobrej wierze”. Sporządzili je w XIX w. dwaj budziciele narodowi – językoznawca i bibliotekarz Václav Hanka i pisarz Josef Linda. Orędownikiem rzetelnych badań naukowych, które skutecznie udowodniły fałszerstwo, był T.G. Masaryk. Teksty te są przechowywane w Dziale Rękopisów i Starodruków Muzeum Narodowego [Oddělení rukopisů a starých tisků NM] w Pradze, stanowiąc symbol owych, naznaczonych ideą nacjonalizmu, czasów. Pierwszy z nich *Rękopis královodvorský* [Rukopis královédvorský] został „odnaleziony” przez V. Hankę w 1817 r. w kościele św. J. Chrzciciela, w miasteczku Dvůr Králové nad Labem (stąd jego nazwa), rok później opublikowano go drukiem. Ten rzekomo XIII-wieczny zabytek piśmiennictwa składa się z 16 kart pergaminowych (12 × 7 lub 8 cm, 31–33 wersów tekstu) – 12 zapisanych na obu stronach i 4 pociętych na dwucentymetrowe paski. To kontrowersyjne dzieło zostało zaprezentowane również polskim czytelnikom – w r. 1836 przekładu dokonał L. Siemieński, zaś w r. 2010 wznowiło je ponownie Wydawnictwo Armoryka. Zawiera 6 epickich pieśni, które sławią zwycięskie bitwy Czechów z wieloma wrogami (*Ludissa i Lubor albo o sławnym turnieju* [Ludiše a Lubor], *Czestmir* [Čestmír a Vlaslav], *Zabój albo O wielkiej klęsce* [Záboj], *Oldrzych* [Oldřich], *Benesz Harmanów* [Beneš Heřmanův], *Jarostaw, czyli o wielkich bojach chrześcijan z Tatarami* [Jaroslav]), 2 pieśni liryczno-epickie (*Jeleń* [Jelen], *Zbychoń* [Zbyhoň]) oraz 6 pieśni lirycznych (*Wianek* [Kytice], *Jagody* [Jahody], *Róża* [Růže], *Zazulka* [Žezhulice], *Opuszczona* [Opuštěná], *Skowronek* [Skřivánek]). *Rękopis zielonogórski* [Rukopis zelenohorský] został odnaleziony „przypadkiem” w 1818 r., w zamku Zelená Hora (okolice miasta Nepomuk), wydany drukiem w 1822 r. (czasopismo „Krok”), jako rzekomy rękopis pochodzący z przełomu VIII i IX w. (a więc ponoć najstarszy zabytek piśmiennictwa w języku czeskim!), opisujący najstarsze dzieje Czech. Składa się z 4 kart (22,5 × 18 cm), zawiera dwa wierszowane utwory – *Sejmy* [Sněmy] (19 wersów) i *Sąd Libuszy* [Libušin soud] (121 wersów). (J. STRZELCZYK: *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*. Poznań 2007).

²⁹ T.G. Masaryk publicznie głosił swoje krytyczne i demaskatorskie opinie na temat rękopisów-falszyfikatów nie tylko w środowisku akademickim, co doprowadziło do podziału członków redakcji na dwa skonfliktowane obozy: jego zwolenników i przeciwników-„konserwatystów”. Obie grupy ścierały się w ostrych polemikach destabilizujących prace redakcyjne nad OSN.

Ten trud wydawcy się opłacił; mimo wspomnianych komplikacji negatywne nastroje stopniowo uległy uspokojeniu, redaktorzy zaczęli intensywnie pracować, a do redakcji przystąpiły kolejne wybitne osobowości: Jan Palacký, Josef Durdík, Emerich Maixner, Václav Kotyška i František X. Šalda. Wkrótce J. Otto zgromadził wokół siebie nowy, sprawny zespół redakcyjny liczący 56 osób (na stałe pracowało 15–18 osób), a kolejnymi szefami biura redakcyjnego OSN byli: Josef J. Kořán (1887–1892), Rudolf Dvořák (1892–1898) i Primus Sobotka (1898–1908). Z biurem aktywnie współpracowało 1 086 ekspertów (redaktorów korespondentów), wybitnych postaci ze świata nauki i techniki oraz z innych dziedzin kultury i sztuki.

Po dość skutecznej kampanii reklamowej (przepojonej elementami patriotycznymi) na początku 1888 r. ukazał się tom pierwszy encyklopedii, zaczynający się od hasła A – *Abelárd*. Publikacja ta została entuzjastycznie przyjęta i wzbudziła zainteresowanie w całym Królestwie Czeskim oraz na Słowacji, stając się w ten sposób wydarzeniem narodowym. Pierwszy nakład 40 000 egzemplarzy wykupiono błyskawicznie, konieczny był dodruk, by zaspokoić potrzeby rynku księgarskiego³⁰. Co ciekawe, z szerokich kręgów społecznych do redakcji zaczęły napływać oferty darmowej współpracy od przedstawicieli elity intelektualnej po zwykłych ludzi – każdy chciał wziąć aktywny udział w tym wielkim narodowym czynie i wesprzeć przedsięwzięcie, podejmując się zredagowania choćby jednego hasła lub złożenia symbolicznego datku. Z biegiem lat posiadanie OSN w bibliotece publicznej czy domowej stawało się swego rodzaju patriotycznym obowiązkiem, o czym świadczy fakt dużego zapotrzebowania na to czeskie dzieło encyklopedyczne – nakład kolejnych tomów sięgał średnio 10 000 egzemplarzy.

O wydanym w języku czeskim *Słowniku naukowym Ottý* możemy bez wątplenia stwierdzić, że jest to leksykon czechosłowacki (lub lepiej: czesko-słowacki). Prawie w każdym tomie OSN na pierwszych stronach znajduje się wykaz redaktorów oraz współpracowników, do których należeli czescy i słowaccy nauczyciele akademicki, nauczyciele innych szkół oraz historycy, specjaliści z różnych dziedzin, a nawet urzędnicy. W skład redakcji – poza wspomnianymi wcześniej naukowcami – wchodził także profesorowie, uczeni z Uniwersytetu Karola: František J. Studnička (FF UK), Jaromír Čelakovský (PF UK), Emerich Maixner (LF UK); Politechniki Praskiej: Otakar Feistmantel, Josef Šolin; teolodzy: Klement Borový i František Krásl, oraz zespół ekspertów, doktorów i docentów z innych renomowanych czeskich uczelni. Wśród wymienionych osób nie brakowało także Słowaków, spośród których najbardziej aktywny, zwłaszcza w początkowych latach ukazywania się OSN, był zaprzyjaźniony z T.G. Masarykiem historyk literatury, prof. UK Jaroslav

³⁰ J. MÁLEK: *Ottův slovník naučný*. „Přibyslavský čtvrtletník”, kultura, historie a příroda Přibyslavská 2009, roč. 8, č. 2, s. 16.

Vlček, który po powstaniu I Republiki Czechosłowackiej (1918) był organizatorem szkolnictwa na Słowacji i reformatorem Macierzy Słowackiej [Matica slovenská]³¹. Hasła dotyczące słowackiej literatury zredagował m.in. słowacki poeta Svetozár Hurban Vajanský³², a literatury i krajoznawstwa – Ľudovít Rizner, Pavel Socháň zaś opracował hasła związane z literaturą i dramatem oraz malarstwem i folklorem. Ján Kvačala, wybitny europejski badacz życia i dorobku J.A. Komenskiego, zredagował hasła poświęcone „nauczycielowi narodów”. Do grona słowackich autorów haseł w OSN należeli również: Ondrej Kovács (pisarz narodowości węgierskiej, historyk i tłumacz), Rudolf Uhlár (krytyk literacki i teatralny), Michal Ursíny (genialny inżynier i konstruktor, publicysta i tłumacz), Ivan Ballo (krytyk i publicysta muzyczny), wybitni językoznawcy – Martin Hattala (kodyfikator nowoczesnego języka słowackiego) i Eugen Paulíny (teoretyk słowiańskiej stylistyki) oraz znani intelektualiści słowaccy: Ján Beblavý, Josef Cíger Hronský, Július Gašperík, Anna Horáková-Gašparíková, Želmíra Gašparíková, Alžbeta Göllnerová, Dobroslava Menclová. Współpraca czeskich i słowackich naukowców oraz intelektualistów stanowi piękną kartę czesko-słowackich kontaktów naukowych i kulturowych, których owocem był między innymi OSN i OSNND³³.

Ottův slovník naučný ***Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí***

Pierwsze wydanie encyklopedii pod tradycyjną nazwą *Ottův slovník naučný* wraz z podtytułem *Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí* [Ilustrowana encyklopedia wiedzy ogólnej] ukazało się w latach 1888–1909³⁴ i zaowocowało 28 tomami (w tym 1 suplement pt. *Doplňky*)³⁵. Ukazywanie się kolejnych tomów przedstawia tabela 9.

³¹ Jaroslav Vlček starannie i wyczerpująco opracował m.in. artykuły hasłowe pt. *josefinismus* (epoka kulturalna związana z rządami Józefa II, na którą przypadał pierwszy etap Odrodzenia Narodowego) oraz biogramy – „medaliony” – charakterystyki twórczości Ľudovíta Štúra i tzw. pokolenia štúrowców, słowackich budzicieli narodowych i literatów (wśród nich byli: Jozef M. Hurban, Anton Bernolák, Ján Botta, Pavel Dobšínský, Ján Hollý, Ján Kalinčiak, Andrej Sládkovič, August H. Škultéty i in.). Hasła opracowane przez J. Vlčeka opatrzone były skrótem Včk.

³² Skrót HV oznaczał artykuły hasłowe, które zredagował Svetozár Hurban Vajanský.

³³ M. Písková: *Slovenští spoluautoři Ottova slovníku naučného*. „Knižnica” 2011, roč. 12, č. 9, s. 53–55; http://www.snk.sk/swift_data/source/casopis_kniznica/2011/september/53.pdf. [Dostęp: 20.01.2013].

³⁴ Pierwszy tom encyklopedii pojawił się na ładach księgarskich Królestwa Czeskiego (i nie tylko) 22.01.1888 r., a kolejne księgi wydawano regularnie, w tempie jak na owe czasy imponującym, co 8 lub 9 miesięcy – innymi słowy, przez prawie dwadzieścia lat co roku ukazywało się półtora kolejnego tomu.

³⁵ Dwa ostatnie tomy zawierają podziękowanie: *Slovutnému pánu Janu Ottovi, nakladateli „Ottova slovníku naučného”*.

Tabela 9

Chronologiczna kolejność tomów OSN

Tom I: A – Alpy 1888	Tom VIII: Dřevěné stavby – Falšování, 1894	Tom XV: Krajčij – Ligustrum 1900	Tom XXII: Rozkošný – Schloppe 1904
Tom II: Alqueire – Ažušak 1889	Tom IX: Falšování potravin a chutin – Gentriska, 1895	Tom XVI: Líh – Media 1900	Tom XXIII: Schlossar – Starowski 1905
Tom III: B – Bianchi 1890	Tom X: Gens – Hedwigia 1896	Tom XVII: Median – Navarrete 1901	Tom XXIV: Staroženské – Šyl 1906
Tom IV: Bianchi-Gioviny – Bžunda, 1891	Tom XI: Hédypathie – Hýždě 1897	Tom XVIII: Navary – Oživnutí 1902	Tom XXV: T – Tzschirner 1906
Tom V: C – Čechůvky 1892	Tom XII: Ch – Sv. Jan 1897	Tom XIX: P – Pohoř 1902	Tom XXVI: U – Vusín 1907
Tom VI: Čechy – Danseur 1893	Tom XIII: Jana – Kartas 1898	Tom XX: Pohora – Q. v. 1903	Tom XXVII: Vůz – Žyžkowski 1908
Tom VII: Dánsko – Dřevce 1893	Tom XIV: Kartel – Kraj 1899	Tom XXI: R (Ř) – Rozkoš 1904	Tom XXVIII (suplement): Doplnky, 1909

Źródło: Opracowanie własne.

Było to dzieło bez wątpienia oryginalne i nowatorskie pod względem redakcji haseł, tworzone na nowo, przy tym atrakcyjne pod względem formalnym i edycyjnym (z licznymi, pięknymi ilustracjami, w tym wieloma barwnymi kartami). Twórcy OSN założyli, że nie będzie to luksusowe wydawnictwo, tworzone dla zysku i przeznaczone dla bogatszego kręgu odbiorców – pierwszy tom *Słownika naukowego Otty* kosztował 36 grajcarów, a całość (czyli 28 tomów) pod koniec cyklu wydawniczego aż 544 korony³⁶.

Warto podkreślić, że encyklopedia J. Otty na przełomie XIX i XX w. była jedynym tak bogatym treściowo projektem encyklopedycznym w Europie,

³⁶ Wydawca zdawał sobie sprawę z faktu, że zakup kompletnego słownika, mimo szczerých starań minimalizacji ceny, to spory wydatek nawet dla bogatych rodzin, zwłaszcza że specjalnie dla tej publikacji przygotowana nabywczona olchowa biblioteczka z sekretarzykiem kosztowała tylko ówczesnych 35 koron (dla porównania: 5 koron kosztował wówczas szwajcarski zegarek kieszonkowy). Jednak OSN stał się także patriotycznym symbolem emancypacji Czechów, dlatego z dużymi wyrzeczeniami kupowano go „na raty” w zeszytach, które później można było składać w tomy. W czasach współczesnych cały komplet oryginalnego OSN, w zależności od stanu zużycia, można kupić w antykwariatach za 10 000–15 000 koron, ale zainteresowanie jest małe, ponieważ ukazał się fotoreprint OSN, a także dużo tańsze i wygodniejsze w użyciu wydanie zdigitalizowane na CD. (M. BURDÁTŠ: *Ottův slovník naučný*. „Naše rodina” 1999, č. 13; <http://www.antik-kant.cz/poradna/poradce/otto.html>. [Dostęp: 20.02.2013]).

a być może na świecie. Badania statystyczne podają zaskakujące liczby dotyczące OSN: 27 tomów obejmuje 27 789 (z suplementem 28 912) stron tekstu, na których zamieszczono 139 418 haseł (z odsyłaczami i suplementem około 180 000), 4 888 ilustracji i 479 specjalnych kart-załączników³⁷. Z dzisiejszego punktu widzenia można stwierdzić, że w wypadku OSN zauważalna jest tendencja do poświęcania szczególnej uwagi zwłaszcza czeskim dziejom narodowym oraz historii i kulturze pozostałych krajów słowiańskich, co odpowiadało potrzebom idei odrodzenia narodowego Słowian, a nie tylko Czechów, w duchu modnego wówczas prądu panslawizmu³⁸ (mniej austrosławizmu).

Jeszcze przed zakończeniem pierwszej edycji, korzystając z dużego powodzenia encyklopedii oraz opierając się na materiale leksykalnym OSN, wydawca zdecydował się wypuścić na rynek księgarski dwie mniejsze – można powiedzieć: esencjonalne – jego wersje: *Malý Ottův slovník naučný dvoudílný* [*Mały słownik naukowy Otty dwuczęściowy*] (1905–1906) i *Ottův kapesní slovník naučný jednodílný* [*Kieszonkowy słownik naukowy Otty jednoczęściowy*] (1908). Sukces rynkowy, wysokie oceny merytoryczne i popularność *Słowników* wśród użytkowników skłoniły J. Otty do podjęcia prac redakcyjnych nad zaktualizowanym, uzupełnionym i poprawionym wydaniem drugim zaraz po zakończeniu pierwszej edycji. Niestety, okoliczności nie były sprzyjające; stale rosnące koszty, wybuch pierwszej wojny i ostatecznie śmierć wydawcy (1916) przeszkodziły temu przedsięwzięciu. Mimo że prace redakcyjne kontynuowano, to jednak wywołana wojną inflacja w pierwszych latach niepodległej Republiki Czechosłowackiej „zamroziła” te działania na kilka lat. Współpracownikom i kontynuatorom dzieła J. Otty udało się jednak podjąć realizację jego idei – w 1926 r. na rynku księgarskim ukazał się kolejny mniejszy *Ottův kapesní slovník naučný a doplňky* [*Kieszonkowy słownik naukowy Otty z uzupełnieniem*], wydany w założonym przez twórcę OSN wydawnictwie – *Nakladatelství J. Otto spol. s r.o. v Praze, Karlovo nám.* 34³⁹. Ten „kieszonkowy” słownik zawierał 1 813 stron, około 25 000 haseł, 14 map oraz ponad 3 200 ilustracji.

Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky

Pod koniec lat 20. powrócono do pomysłu uzupełnionej i poprawionej reedycji OSN; w latach 1930–1943 szacowne wydawnictwo kierowane przez K.B. Madla⁴⁰,

³⁷ D. HARTMANNOVÁ: *Historie československé encyklopedistiky do 1945 r. ...*, s. 15–21; J. MÁLEK: *Ottův slovník naučný...*, s. 17.

³⁸ **Panslawizm** – ruch kulturalno-polityczny powstały w Czechach na początku XIX w., dążący do wyzwolenia, a następnie zjednoczenia politycznego, gospodarczego i kulturowego Słowian (później wyzyskiwany politycznie przez carat). (SWOiZO, s. 376).

³⁹ Nazwa wydawnictwa w pełnym zapisie. Po śmierci J. Otty jego wydawnictwo przyjęło formę i statut spółki z ograniczoną odpowiedzialnością.

⁴⁰ **Karel Boromejský Mádl** (1859–1932) – czeski historyk i krytyk sztuki, profesor Szkoły Artystyczno-Przemysłowej [Umělecko-průmyslová škola] w Pradze; należał do wybitnych kry-

zięcia J. Otty, opublikowało **Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky** [Słownik naukowy J. Otty nowych czasów. Suplementy] (OSNND). Są to tomy suplementowe, uzupełniające czy raczej kontynuujące pierwsze wydanie OSN, w których uwzględniono najnowsze wydarzenia historyczne oraz badania i opinie naukowe, a także uaktualniono dane statystyczne. W tym wydaniu większość haseł była nowa, a niewiele tekstów z wersji pierwotnej opracowano na nowo, poprawiono lub uzupełniono. Redaktorem naczelnym [šéfredaktor] został Bohumil Němec, a kierownikiem redakcji – Jaroslav Kolářik, za stronę graficzną odpowiadał Karel Svolinský. Niestety, kryzys gospodarczy lat 30. pogorszył sytuację Wydawnictwa J. Otty, w wyniku czego od 1934 r. projekt wydawniczy OSNND przejęło Wydawnictwo Novina⁴¹. W pierwotnych planach edytorskich OSNND miał obejmować 8 tomów suplementowych (każdy po dwie księgi, czyli 16 części), które miały ukazywać się corocznie. Historia pokrzyżowała jednak te zamierzenia. W niepodległej, przedwojennej Czechosłowacji udało się wydać 9 ksiąg; 2 części przygotowane przed wojną ukazały się (w minimalnie ocenzurowanej wersji) w 1939 i 1940 r., w warunkach okupowanego już pseudopaństwa – Protektoratu Czech i Moraw, w 1943 r. zaś wydano tzw. wojenną 12. księgę⁴², opatrzoną specjalnym komunikatem końcowym⁴³. Z nakazu niemieckich władz okupacyjnych projekt przerwano na czas nieokreślony.

Mimo tych niesprzyjających okoliczności kolejny OSNND z lat 1930–1943 zamknął się w 6 tomach (12 ksiąg), co ilustruje tabela 10. Oprócz uzupełnień faktograficznych uwzględnia szczegółowo rozwój wypadków historycznych od pierwszej wojny światowej do końca lat 30⁴⁴.

tyków generacji lat 90. XIX w. oraz znawców sztuki. Autor wielu opracowań naukowych, teoretycznych i publicystycznych dotyczących historii sztuki, zabytków Czech i Pragi oraz sławnych czeskich twórców (m.in.: M. Aleš, A. Chitussi, J. Kotěra, J. Mánes, J.V. Myslbek). (J. Tomeš a kol.: *Český biografický slovník XX. století...*).

⁴¹ Wydawnictwo to powiązane było z Partią Agrarną [Agrární strana] i miało status spółki z ograniczoną odpowiedzialnością.

⁴² W ostatnim zrealizowanym tomie z 1943 r. nie podano już szczegółowego składu redakcji (kierownictwo i redaktorzy problemowi). Poprzestano na enigmatycznej informacji: *Dodatky k velikému slovníku naučnému řídí vrchní redakce*.

⁴³ *Redakce OSNND předkládá tímto naší veřejnosti další polosvazek dodatků k velkému Ottovu slovníku naučnému, který končí písmenem U. Svazek vznikl v době mimořádných válečných poměrů, redakce se však ze všech sil snažila předložit naší veřejnosti dílo, které by nejen vyhovovalo požadavkům na ně kladeným, ale bylo též věrným zrcadlem doby. Avšak překotný spád událostí podmíněný válkou způsobil, že mnohá hesla, která v době zpracování byla aktuální, stala se zastaralými. Rovněž překážky technického rázu brzdily v poslední době pravidelné vycházení Dodatků, které je jedním z předpokladů úspěšného vydávání díla. Proto se rozhodlo nakladatelství přerušiti po dobu války vycházení Dodatků a dokončiti je po válce. Redakce děkuje tímto všem svým spolupracovníkům a příznivcům co nejvřeleji za jejich dosavadní činnost a pozornost, kterou věnovali dílu, a pevně doufá, že i po válce mu zachovají svou dosavadní přízeň.* (OSNND; ostatnia, nienumerowana strona VI tomu, 12. księgi).

⁴⁴ Přihlíží, zvláště pokud se týče politických a sociálních otázek, jakož i historie, ke světové válce, jakož i k změnám, které po ní následovaly, snaží se však také, aby v sebe pojoila pokroky přírodních věd, lékařství a techniky, umění, filosofie a psychologie a ostatních oborů vědních za posledních 20 let, jakož

Tabela 10

Chronologiczna kolejność tomów OSNND

Tom I księga 1: A – Bo 1930	Tom II 2: Gao – Isk 1933	Tom IV 1: Ma – Od 1936	Tom V 2: Ro – Sl 1939
Tom I 2: Br – Dej 1931	Tom III 1: Isl – Konkurence 1934	Tom IV 2: Oedem – Práh 1937	Tom VI 1: Sm – Še 1940
Tom II 1: Dek – Gan 1932	Tom III 2: Konkurs – Majo 1935	Tom V 1: Praha – Rom 1938	Tom VI 2: Ši – Už 1943

Źródło: Opracowanie własne.

Słownik naukowy Otty nowych czasów zawiera zazwyczaj zupełnie nowe hasła oznaczone gwiazdką, a także nowe opracowania haseł z OSN, zmodernizowane zgodnie z ówczesnym stanem wiedzy. Każdy artykuł hasłowy (co stało się już tradycją) opatrzony jest inicjałami lub znakiem autora tekstu. Encyklopedia obfituje w czarno-białe i barwne ilustracje⁴⁵. Przy opisie OSNND należy zwrócić uwagę na tom I, który zawiera wskazówki metodologiczne zamieszczone w obszernym wstępie autorstwa B. Němca, redaktora naczelnego. W dalszej kolejności na kilkudziesięciu początkowych stronach podano pełną informację o transkrypcji wyrazów obcych, a także wykaz bibliografii i źródeł, spis skrótów⁴⁶ i bogatą listę współpracowników; dalej pełny skład członków redakcji, konsultantów, korektorów, spis kart-załączników z numerem strony. Każdy tom kończy errata błędów drukarskich.

1945 r. przyniósł nadzieję na wznowienie i kontynuowanie wielkiego dzieła Jana Otty i jego następców, ale tak się nie stało – dwóm ostatnim, w pełni opracowanym w czasie wojny tomom (4 księgi) z przyczyn obiektywnych i subiektywnych nie było dane trafić na rynek księgarski i półki bibliotek. W niewyjaśnionych po dziś dzień okolicznościach gotowe teksty XIII i XIV tomu zdeponowane w Wydawnictwie Novina uległy rozproszeniu i prawdo-

i aby referovalo o všech nových zjevech v lidském myšlení. [...] Při tom ovšem je se zvláštní pozorností přihlíženo k otázkám, týkajícím se naší republiky, jejího vzniku a vnitřního vývoje, k jejímu postavení mezinárodnímu, a za druhé k otázkám slovanským. [B. NĚMEC: Wstęp. OSNND, t. I, s. 5–7].

⁴⁵ Dodatky nemohly býti tištěny na hlazeném papíru, který je vždy daleko méně trvanlivý, je těžší a tlustší než papír, jehož bylo k tisku užito. Poněvadž na něm však nelze tisknout obrázků barevných nebo sífkou reprodukováných, musí býti obrázky takové vlepuvány do textu, jak se to děje také u většiny jiných moderních encyklopedií [...]. [Ibidem].

⁴⁶ W ostatnim, „wojennym” tomie OSNND z 1943 r., zapewne pod naciskiem cenzury, dopuszczono się manipulacji skrótami – teksty biogramów osób o „niearyjskiej” narodowości opatrzone tajemniczym skrótem žp oznaczającym židovský původ [pochodzenie żydowskie], którego – co ciekawe – nie zamieszczono już w spisie skrótów. Prowadzi to niejednokrotnie do dezorientacji użytkowników tego tomu. Prawdopodobnie empatyczny redaktor nie chciał dodatkowo stygmatyzować wybitnych i zasłużonych Żydów.

podobnie częściowemu zniszczeniu w pierwszych dniach maja 1945 r. podczas powstania praskiego. Zespół redakcyjny był w stanie je odtworzyć, jednak tym razem na przeszkodzie stanęli niechętni OSNND politycy. Po osobistej interwencji bardzo wpływowego i kontrowersyjnego komunistycznego polityka Zdeňka Nejedlégo⁴⁷, dwukrotnego ministra szkolnictwa Czechosłowacji (1945–1946, 1948–1953), zakazano prac redakcyjnych i dalszej publikacji prawie gotowych, ostatnich czterech części (ksiąg) encyklopedii. Powodem tego zakazu był zarzut drastycznej ingerencji niemieckiej i protektoratowej cenzury w powstałe w czasie wojny tomy. Opinia ta była jednak niesprawiedliwa, toteż została ostro skrytykowana w kręgach ówczesnych czeskich (i czechosłowackich) elit intelektualnych. Zarzuty te były bardzo przesadzone, jak twierdzi współczesny historyk Jan Havránek⁴⁸; Niemcy co prawda cenzurowali okupacyjne tomy OSNND, ale w znacznie mniejszym zakresie, niż powszechnie sądzono po wojnie⁴⁹. Z. Nejedlý, korzystając ze swojej pozycji w czechosłowackim rządzie, przez lata podtrzymywał swój zakaz, nie zezwalając na rewizję i weryfikację treści dwóch ostatnich tomów ani na ich ewentualną korektę. W ten sposób okaleczono tę cieszącą się 70-letnią tradycją, nowoczesną czeską encyklopedię narodową o dwa ostatnie tomy. Jej historia kończy się zatem

⁴⁷ Zdeněk Nejedlý (1878–1962) – czeski historyk, muzykolog, historyk literatury i sztuki, postać kontrowersyjna – na początku XX w. ceniony muzykolog i historiograf, jednak w okresie późniejszym związał się z ruchem komunistycznym, czechosłowacki komunista, polityk i działacz państwowy, 1. prezes Czechosłowackiej AN (1947–1953), założyciel i prezes Związku Przyjaźni Czechosłowacko-Radzieckiej [Svazu československo-sovětského přátelství] (1948–1962); był ojcem socrealistycznego kompozytora muzycznego Víta Nejedlégo (jako żołnierz zmarł na tyfus w 1945 r.). Był dwukrotnym ministrem szkolnictwa (1945–1946, 1948–1953) i ministrem bez teki, po 1948 r. uczestniczył aktywnie procesie stalinizacji czechosłowackiego szkolnictwa, życia kulturalnego i naukowego. Autor licznych publikacji: *Dějiny předhusitského zpěvu v Čechách* (1903), *Gustav Mahler* (1912), *Hus a naše doba* (1919), *Bílá hora, Habsburg a český národ* (1920), *Alois Jirásek* (1921), *Božena Němcová* (1927), *Bedřich Smetana* (1924–1933), *T.G. M.* (1930–1937), *Opera Národního divadla do 1900 r.* (1935), oraz dzieł „ideologicznych”: *Lenin* (1937–1938), *Dějiny národa českého* (1949–1953), *30 let Sovětského svazu* (1948), *Staré pověsti české jako historický pramen* (1953), *Moskevské stati* (1950) *Nedělní epistoly* (1954–1956). (M. RANSDORF: Zdeněk Nejedlý. Praha 1988; P. KOSATÍK: Čestí demokraté. 50 nejvýznamnějších osobností veřejného života. Praha 2010; J. TOMĚŠ a kol.: Český biografický slovník XX. století...).

⁴⁸ J. HAVRÁNEK: *Institutionen der tschechischen Geschichtswissenschaft bis zum Zweiten Weltkrieg*. V: *University – historiography – society – politics. Selected studies of Jan Havránek*. Praha 2009, s. 141–150.

⁴⁹ Encyklopedia J. Otty nawet w przyjaznych dla swego rozwoju czasach demokratycznych miała „pewne” ograniczenia, nad którymi czuwała cenzura – w wypadku monarchii austro-węgierskiej była to obraza majestatu panującego cesarza i Habsburgów, a w czasach już czechosłowackich – rządu i prezydenta państwa. Niemiecka (i protektoratowa) cenzura trzech okupacyjnych ksiąg OSNND (1939–1943, hasła na litery Ro – Už) mimo oczekiwań nie była aż tak skuteczna. Możliwe, że była to zasługa patriotycznie nastawionego cenzora lub też urzędowo mniejsza uwaga skupiana na tego typu wydawnictwach, ale zdarzały się często „niedopatrzienia”, by wspomnieć biogram premiera rządu emigracyjnego w Londynie (1940–1945) – monsigniore ThDr. Jana Šrámka (1870–1956), który jest dość obszerny, ale tajemniczo „urywa się” na 1938 r. ...

na hasła *Užok*⁵⁰, kolejne hasła od V do Z już się nie ukazały. Mimo że czynniki historyczne i polityczne wpłynęły negatywnie na dokończenie wielkiego projektu Jana Otty, *Ottův slovník naučný nové doby* obejmuje 8 585 stron druku w 6 tomach (12 księgach) i zawiera ponad 60 000 haseł.

***Ottova encyklopedie obecných vědomostí* – cyfrowa wersja OSN i OSNND**

Ranga kulturowa OSN i OSNND, a także przywiązanie Czechów do jego obecności w domach i bibliotekach sprawiły, że na przełomie XX i XXI w. zrodziła się potrzeba ponownego wydania *Słowników J. Otty*. Encyklopedia wraz z suplementami ukazała się w latach 1996–2003 pod nieco zmodyfikowanym i rozszerzonym tytułem – *Ottova encyklopedie obecných vědomostí* [*Encyklopedia wiedzy ogólnej Otty*] (skrót OE OV), w dwóch wersjach o tradycyjnym, historycznym już układzie i wiernej szacie graficznej: w wersji drukowanej jako fotoreprint pierwszego historycznego wydania oraz wersji cyfrowej na nośniku CD.

Jako zdigitalizowana książka *Encyklopedia wiedzy ogólnej Otty* została opublikowana w 1999 r. przez wydawnictwo Argo na 4 płytach CD i jest wierną cyfrową repliką całości OSN wraz z OSNND (2 dyski OSN, 1 dysk mapy z OSN, 1 dysk OSNND). W ten sposób wygodny multimedialny produkt zastąpił użytkownikom lubiącym nowoczesność cieńszy reprint książkowy, który w całości zajmuje na półce biblioteczej – według obliczeń własnych autora – prawie 170 cm długości i waży aż 51 kg⁵¹. Oprócz wiernie zdigitalizowanej treści ta wersja encyklopedii zawiera bardzo sprawne i intuicyjnie funkcjonalne menu plików oraz bardzo szybkie wyszukiwarki nie tylko tekstów haseł, lecz także poszczególnych wyrazów i ich kombinacji w pełnym kompleksie *Encyklopedii wiedzy ogólnej Otty*. Menu umożliwia m.in.: szybkie dotarcie do poszukiwanego hasła, powiększanie tekstu oryginału, drukowanie wybranych haseł oraz konwertowanie tekstów do któregoś z popularnych edytorów tekstu⁵². O nowo-

⁵⁰ *Užok* [ukr. Ужок, pol. *Užok*, węg. *Uzsok*] – wieś na Ukrainie Zakarpackiej, leżąca w dolinie rzeki Uh; drewniany kościół św. Archanioła Gabriela z r. 1745 został zapisany na Liście światowego dziedzictwa UNESCO.

⁵¹ Zastosowano tu cieńszy, specjalnie wzmocniony papier bibułkowy i okładki obciągnięte cieńszą sztuczną skórą; także wklejki (karty-załączniki) są znacznie lżejsze od oryginalnych. Według obliczeń własnych autora, pierwotne i historyczne wydanie obu badanych *Słowników J. Otty* w całości zajmuje na półce biblioteczej prawie 2,5 m długości i waży aż 73 kg, co spowodowane jest grubszym papierem, okazałymi tekturowymi okładkami obłożonymi prawdziwą i grubą skórą.

⁵² Encyklopedia ta od chwili wydania nadal cieszy się dużym zainteresowaniem czytelników, poza tym otrzymała kilka prestiżowych nagród branżowych Chip Tip (1998, 1999). Została z sukcesem zaprezentowana w renomowanym europejskim konkursie produktów multimedialnych Europrix (1998, 2000). OE OV została objęta ochroną znaku towarowego, a jej obecna cena – według ulotek reklamowych i internetowej oferty księgarni z 2013 r. – wynosi nie więcej niż 7 000 koron (4 CD, kupowane osobno) i 5 000 koron (za komplet). Dość często wprowadzane są

czesności tej wersji świadczy także fakt, że wydawca przygotował też specjalną wersję OEOV przeznaczoną dla inwalidów wzroku, wyposażoną w syntezytor mowy i kierowane głosem funkcje (np. wyszukiwarka haseł, syntezytor głosowy pytań i odpowiedzi).

Na zakończenie warto wspomnieć, że w celu podkreślenia prestiżu OSN i OSNND pełna nazwa dzieła – *Ottův slovník naučný* – została uznana w 1997 r. za chroniony znak towarowy nr 204292 i objęta nadzorem czeskiego Urzędu Własności Przemysłowej [Úřad průmyslového vlastnictví] w Pradze w katalogu zawierającym: programy audiowizualne i ich nośniki, słowniki, encyklopedie, literaturę naukową, podręczniki, skrypty, programy edukacyjne i wykłady naukowe⁵³.

4. Znaczenie oraz prestiż kulturowy OSN i OSNND

Wielkie dzieło słownikowe Jana Otty oraz jego następców i entuzjastów miało szczęście – lata powstania OSN i gros OSNND przypadły na apogeum XIX-wiecznego Odrodzenia Narodowego Czechów i Słowaków w ramach pewnej autonomii i „swoistej” demokracji Austro-Węgier, a potem niepodległego i w pełni demokratycznego państwa czechosłowackiego, w wielu dziedzinach europejskiego wzorca polityczno-społecznego. Sam Słownik J. Otty zyskał przez lata wybitne grono twórców (wybitne postacie czeskiej nauki i kultury), ale też niezwykle protektorów, by wymienić T.G. Masaryka, jednego z autorów i redaktorów historycznej wersji, a potem prezydenta I Republiki Czechosłowackiej.

Czesi mają swoisty sentyment do OSN i OSNND, potocznie określając go już od lat pieśczośliwą nazwą *Ořas*⁵⁴. Mimo dezaktualizacji wielu haseł i zmiany ich znaczenia, a także rozwoju nauki i cywilizacji oraz współczesnego wzbogacenia nieujętej w nim problematyki OSN wspólnie z OSNND jest nadal nieocenionym źródłem wiedzy o faktach historycznych i współczesnych mu (ówczesnych) nie tylko czeskich realiach, które odbiły się najgłośniejszym echem w Czechach (i na Słowacji). Podobnym prestiżem w świecie może poszczycić się zasłużenie najlepszy wzorzec tego typu wydawnictw – angielska *Encyclopaedia Britannica*. Bogactwo hasłowe i ilustracyjne Słownika naukowego Otty jest godne podziwu, biorąc pod uwagę lata jego powstania, a szeroko rozumiany materiał encyklopedyczny nie został dotąd lepiej opracowany w żadnym nowym czeskim,

okresowe obniżki cen, a szkołom i instytucjom edukacyjnym zazwyczaj udzielany jest znaczny rabat (około 20% pierwotnej ceny).

⁵³ Výpis z databáze ochranných známek – *Ottův slovník naučný*: <http://isdv.upv.cz/portal/pls/portal/portlets.ozs.det?pozsk=52918&plan=cs>. [Dostęp: 11.02.2013].

⁵⁴ Pierwotnie nazwa ta – jako neologizm – funkcjonowała w środowisku nauczycieli i bibliotekarzy, ale szybko się upowszechniła.

wydawnictwie drukowanym⁵⁵. Celem pierwszych twórców OSN (wybitnych czeskich naukowców i redaktorów) było dokładne, rzetelne i wyczerpujące przedstawienie informacji, a tę dobrą tradycję kontynuowano także później na kartach OSNND. W jego tomach często zdarzają się hasła obejmujące od kilkunastu do kilkudziesięciu stron, jak np. hasła: *F. Palacký*, *T.G. Masaryk*, *Spojené státy severoamerické*, *Sovětské Rusko*, co stawało się często przyczynkiem do ich samodzielnego funkcjonowania jako odrębnych opracowań książkowych (dotyczy to zwłaszcza rozbudowanych biogramów)⁵⁶.

Ottův slovník naučný to bez wątpienia największy drukowany czeski słownik encyklopedyczny⁵⁷ (czy raczej encyklopedia narodowa)⁵⁸, ceniony mimo upływu czasu i używany nadal, mimo że pod względem zasobu haseł i dostępności konkurencję z nim w ostatnich latach wygrywa czeska wersja internetowej Wikipedii⁵⁹. Patyna czasu nie wpłynęła negatywnie na renomę i odbiór społeczny OSN, gdyż nadal jest on źródłem sprawdzonej wiedzy i znajduje się zarówno w bibliotekach, jak i w domach prywatnych. Wykształceni Czesi często i chętnie sięgają po tomy OSN (wydane pierwotnie w latach 1888–1909), jego suplementy OSNND (lata 1930–1943), lub korzystają z wersji współczesnej (fotoreprint i cyfrowe wydanie multimedialne na CD z przełomu XX i XXI w.). Wszyscy sławiści – nie tylko bohemiści i słowacyści – znajdują tam mnóstwo cennych materiałów, zwłaszcza w hasłach dotyczących rodzenia się świadomości narodowej i emancypacji nowożytnych społeczeństw słowiańskich oraz cywilizacyjnego i kulturowego potencjału Czechów, Słowaków – ogólnie: Słowian, na tle Europy. Uważny czytelnik dostrzeże umiejętnie i subtelnie przemycane poglądy antyniemieckie (antypruskie) i antywęgierskie twórców *Słownika*. Jest to prawdopodobnie wynik ukrytej misji politycznej i kulturowej jego słowiańskich twórców. Wiele z zawartych w *Słowniku naukowym Otty* haseł ma charakter mikrostudiów naukowych, przygotowanych przez cenionych badaczy, szczególnie te o charakterze historycznym, geograficznym, krajoznawczym, etnograficznym i folklorystycznym, ale także filozoficznym i literackim. Śmiało

⁵⁵ *Ottův slovník naučný* zůstává skvělou příručkou, nepřekonanou ničím, co (v Čechách) od té doby vyšlo. Ve své době to byla jedna z nejlepších encyklopedií na světě, snad druhá co do počtu hesel a ilustrací za *Encyclopædií Britannicou*. (D. SEYER: *The Coasts of Bohemia: A Czech History*. Princeton 1998, s. 96).

⁵⁶ Mowa tu o hasle (biogramie) Františka Palackiego, opracowanym przez wybitnego czeskiego historyka, rektora UK prof. Josefa Pekařa. (J. HANZAL: *Josef Pekař: život a dílo*. Praha 2002; *Ottův slovník naučný nové doby*. Praha 1937, sv. 8 (IV/2), s. 963).

⁵⁷ Niektóre czeskie źródła, zwłaszcza internetowe (np. Wikipedia), często nazywają OSN słownikiem lub leksykonem konwersacyjnym [*konverzační slovník*, *konverzační lexikon*].

⁵⁸ OSN w ówczesnych materiałach reklamowych określany był jako „księga ksiąg” [*kniha knih*] oraz „nieoceniony domowy skarb” [*neoceněný domácí poklad*] (*Literární zpravodaj nakladatelství J. Otty v Praze*. Březen 1898, roč. 1, č. 3, s. 37–38), który ma na celu dać czytelnikowi esencję ludzkiej wiedzy w sposób jak najbardziej przejrzysty i wygodny (*podati čtenáři jádro věděni lidského ve způsobě co nejpráhlednější a nejpoohodlnější*). (J. OTTO: *Seznam knih a časopisů...*, s. 41).

⁵⁹ Szerzej na ten temat w rozdziale II niniejszej pracy.

można stwierdzić, że *OSN* wraz z *OSNND* szczegółowo i rzetelnie obrazuje czeskie, europejskie i światowe realia przełomu XIX i XX w. (lata 1888–1943), stanowiąc do dziś cenny dokument historii nie tylko dwóch braterskich narodów.

Słownik został zredagowany w nowoczesny sposób, zawarto w nim najaktualniejszy wówczas stan wiedzy naukowej, nie tylko w zakresie nauk ścisłych i przyrodniczych oraz techniki i inżynierii (fotografia, lotnictwo), lecz także w dziedzinie nauk społecznych (socjologia, psychologia). Znalazły się w nim hasła kontrowersyjne i wcześniej tabuizowane (np. podstawy seksuologii, prostytutka i choroby weneryczne) oraz biogramy postaci niewygodnych dla dworu cesarskiego w Wiedniu⁶⁰.

Słownik naukowy Otty był również krytykowany przez ówczesne autorytety – zarzucano mu przede wszystkim „słowiańską stronniczość” i ukryty czeski nacjonalizm, a także zbyt liczne rozbudowanie (szczegółowość) niektórych „wybranych” artykułów hasłowych. Ale czeski i europejski świat naukowy zawsze doceniał jego naukową rzetelność, obiektywizm oraz staranność wydawniczą i atrakcyjność dla użytkownika (np. piękne karty heraldyczne), natomiast budziciele narodowi i językoznawcy chwalili jego nowoczesną (jak na owe czasy) i jednocześnie stylistycznie perfekcyjną czeszczyznę, z bogatym wykładem etymologicznym nazw w poszczególnych artykułach hasłowych.

Chcąc jednak zachować obiektywizm, należy przyznać, że mimo wymienionych wcześniej atutów 104 lata dla słownika encyklopedycznego, jakim jest *OSN* (czy 70 lat – w wypadku *OSNND*), to szmat czasu. Oczywistym jest fakt, że gros haseł z nowoczesnych na owe czasy *Słowników naukowych Otty*, zwłaszcza z zakresu nauk przyrodniczych i technicznych, to teksty treściowo już bardzo przestarzałe, by nie powiedzieć: archaiczne i anachroniczne, które zostały już w naturalny sposób zdyskredytowane przez współczesną naukę i inżynierię. Ale przecież wzbudzające dziś uśmiech pobażania „ramotki”, które znajdujemy na kartach *Słownika naukowego Otty* i *Słownika naukowego Otty nowych czasów*, stanowią dla czytelnika i badacza dodatkową atrakcję, pozwalającą mu zakosztować swoistej magii tego dzieła i poddać się jego sentymentalnemu urokowi.

⁶⁰ Np. biogram Kathariny Schratt (XXIII/48), utalentowanej wiedeńskiej aktorki o niemieckich korzeniach, przy tym bardzo wpływowej „intymnej przyjaciółki” cesarza Franciszka Józefa I, która nieoficjalnie zajęła miejsce jego małżonki cesarzowej Elżbiety (Sisi), gdy ich małżeństwo przeżywało kryzys.

Charakterystyka leksykograficzna i językowa OSN oraz OSNND

Ottův slovník naučný i *Ottův slovník naučný nové doby* to nie tylko doniosłe dzieła encyklopedyczne oraz dokumentalny zapis historii świata i ludzi, ich cywilizacji i obyczajów przełomu XIX i XX w. i pierwszych dekad XX w., lecz także wybitne projekty leksykograficzne i ciekawy materiał dla badaczy języka. Tym dwóm ostatnim aspektom wspomnianych encyklopedii poświęcony zostanie ostatni, IV rozdział niniejszego opracowania. Należy jednak pamiętać, że encyklopedia jest szczególnym typem słownika, o czym była dokładnie mowa w rozdziale I, dlatego też taki szczegółowy opis leksykograficzny i językowy będzie się znacznie różnił od podobnej charakterystyki typowego słownika i będzie zawierał mniej elementów. Aby leksykograficzne i językowe cechy tej encyklopedii uczynić pełniejszymi, wzbogacono je rozważaniami teoretycznymi, które można odnieść do OSN i OSNND.

1. Leksykograficzny opis OSN i OSNND

Przystępując do leksykograficznego opisu jakiegokolwiek słownika czy encyklopedii, należy wziąć pod uwagę kilka kolejnych kroków, z których logicznie pierwszym będzie w tym wypadku zaszeregowanie dzieła pod względem typologicznym i wskazanie jego indywidualnych cech wpływających z tego zaszeregowania. Następnie należy przeprowadzić analizę opartą na dwóch pojęciach, a dotyczącą teorii i praktyki (warsztatu) tworzenia słownika, które szerzej zostały omówione w rozdziale I niniejszej pracy – **makrostrukturę** słownika, czyli relacje między artykułami hasłowymi i sposób uporządkowania tychże artykułów w słowniku, oraz **mikrostrukturę**, czyli sposób organizacji wewnętrznej artykułu hasłowego (rodzaj i liczba występujących w nim elemen-

tów oraz kolejność tych elementów itp.)¹. Do tych pojęć można dodać jeszcze **siatkę haseł** – zestaw wszystkich haseł występujących w słowniku.

a. Typologiczne cechy OSN

Z typologicznego punktu widzenia wielotomowy *Ottův slovník naučný* oraz jego następca i kontynuator *Ottův slovník naučný nové doby* jest: wielkim, jednojęzycznym, alfabetycznym słownikiem naukowym, a właściwie ogólnodeficyjną, opisową encyklopedią powszechną (ogólną), w miarę wyczerpująco traktującą hasła problemowe oraz fakty z wielu dziedzin nauki i kultury, uwzględniającą pojęcia (obiekty) geograficzne, a także prezentującą biogramy i dorobek wybitnych jednostek ludzkich. Ze względu na formę utrwalenia publikację tę należy określić jako tradycyjną encyklopedię książkową, której sporządzony współcześnie książkowy fotoreprint ma także wersję elektroniczną *off-line* utrwaloną na CD.

b. Makrostruktura encyklopedii OSN

Analizując wewnętrzny porządek i organizację OSN (i jednocześnie OSNND), należy wziąć pod uwagę następujące zagadnienia²: układ haseł, zasady doboru materiału językowego, hasłowanie i odesłania.

Układ haseł

Jak przeważająca większość tego typu dzieł encyklopedycznych, OSN i OSNND mają – optymalny w tym wypadku – alfabetyczny układ haseł, zgodny z alfabetem czeskim³, aczkolwiek istnieją pewne odstępstwa od tej zasady⁴. Redakcja starała się tak podzielić encyklopedię, by stworzyć tomy zamknięte pod względem alfabetycznym⁵, jednak nie zawsze to się udawało ze względu na liczbę

¹ T. PIOTROWSKI: *Z zagadnień leksykografii*. Warszawa 1994, s. 17; P. ŽMIGRODZKI: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*. Katowice 2009, s. 52.

² P. ŽMIGRODZKI: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej...*, s. 53–63.

³ Dotyczy to kolejności liter, np. grafemy zaopatrzone w haczyk (č, ě, ň, š, ž) lub znak miękkiej wymowy głoski (ď, ť) znajdują się jako drugie po swych pierwotnych postaciach, dwuznak *ch* występuje po literze *h*, a litera *w* [dvojité ve] pojawia się tylko w wyrazach obcych i znajduje się po *v*. Wyjątek dotyczy iloczasu samogłosek (tzw. długość, np. *a/á*) oraz haseł mających w zapisie *r/ř* (np. tom XXI OSN), gdzie układ alfabetyczny (kolejność) nie obowiązuje.

⁴ Chodzi tu przede wszystkim o obcojęzyczne hasła, które obejmują terminy (pochodzące zwłaszcza z greki i łaciny), nazwiska zagranicznych postaci lub obce nazwy geograficzne, np. *president/praesident, danseur, Xantypa, Shakespeare, Aachen/Cachy*.

⁵ Kolejność alfabetyczna OSN: tom I: A – Alpy, II: Alqueire – Ažušak, III: B – Bianchi, IV: Bianchi – Gioviny – Bžunda, V: C – Čechůvky, VI: Čechy – Danseur, VII: Dánsko – Dřevce, VIII: Dřevěné stavby – Fašování, IX: Fašování potravin a pochutin – Gentriza, X: Gens – Hedwigia, XI: Hědypathie – Hýždě, XII: Ch – Sv. Jan, XIII: Jana – Kartas, XIV: Kartel – Kraj, XV: Krajčij – Ligustrum, XVI: Lih – Media, XVII: Median – Navarrete, XVIII: Navary – Oživnutí, XIX: P – Pohoř, XX: Pohora – Q. v., XXI: R (Ř)

leksemów rozpoczynających się danym grafemem. Każde hasło otwierające artykuł hasłowy jest pisane wytłuszczonym drukiem i rozpoczyna się wielką literą, a gdy pojawia się w artykule ponownie, zapisywane jest jedynie skrótem – wytłuszczoną pierwszą literą z kropką, np.⁶:

Babí hora (slovensky B a b i a h o r a, polsky B a b i a g ó r a) sluje lesnatá skupina horská v Beskydech, nad obcí Polhorou, v župě oravské. Hřbet její táhne se na 2 km zdělí, skládá se z karpatského pískovce a dělí se ve dvě části: západní, nižší, sluje P ó l b a b í, východní vyšší jest oddělena od předešlé horským sedlem a v ní nalézá se nejvyšší hora, zvaná B a b a čili **B. h.** (1722 m vysoká). Obyvatelé její jsou polští horalé, kteří na mýtinách pasou celé léto stáda ovci způsobem alpským a v salaších připravují sýr (bryndzu). Milovníci přírody navštěvují **B. h.**-ru jak pro znamenitý výhled s jejího chlumu, tak i pro bohatou její floru. Od r. 1876 jest na ní pomník palatina uherského arciknížete Josefa.

OSN, III/11

Zasady doboru materiału językowego (hasłowego)

Jak wskazano w rozdziale III niniejszej monografii, zamysłem inicjatora Jana Otty i wszechstronnego zespołu redakcyjnego OSN⁷ było przygotowanie i publikacja jak najdoskonalszego słownika naukowego, pełniącego funkcję pierwszej nowoczesnej, powszechnej encyklopedii narodowej typu uniwersalnego, słownika, który powinien stać się dla Czechów impulsem do emancypacji narodowej oraz pomagać w kształceniu szerokich warstw czeskiego społeczeństwa. Stąd dążenie zespołu redakcyjnego do tego, by jak najszerszy zakres haseł wyczerpująco dokumentował ówczesne osiągnięcia nauki, przedstawiał dawne dzieje oraz najnowsze zdobycze ludzkiej cywilizacji. Istotnym wątkiem przewodnim było także zwrócenie szczególnej uwagi – w myśl idei panslawizmu – na doro-

– Rozkoš, XXII: Rozkošný – Schloppe, XXIII: Schlossar – Starowolski, XXIV: Staroženské – Šyl, XXV: T – Tzschirner, XXVI: U – Vusín, XXVII: Vůz – Žyžkowski, XXVIII: Doplňky.

Kolejność alfabetyczna OSNND: tom I 1: A – Bo, I 2: Br – Dej, II 1: Dek – Gan, II 2: Gao – Isk, III 1: Isl – Konkurence, III 2: Konkurs – Majo, IV 1: Majon – Od, IV 2: Oedem – Práh, V 1: Praha – Rom, V 2: Ro – Sl, VI 1: Sn – Še, VI 2: Ši – Už.

⁶ Zapis stylizowany na oryginalny OSN, dotyczący: układu hasła, interlinii, wytłuszczeń i odstępów (rozstrzelony druk) oraz czcionki Bookman Old Style.

⁷ W każdym tomie przedstawiany jest skład redakcji, w następującym układzie (kategoriach): Vrchní redakce: z univerzity: [...]; Redaktoři odborní: [...], Spolupracovníci: [...]. W tomach następnych przybyły nowe grupy: Nově přibylí spolupracovníci: [...], Zemřelí spolupracovníci, Seznam chiffer přispěvatelů.

bek i zasługi Czechów jako świadomego, prężnego gospodarzo i dynamicznego kulturowo narodu wśród Słowian, w pełni dojrzałego do samodzielnego funkcjonowania we wspólnocie wolnych narodów świata, chociaż ta niepodległościowa intencja była często umiejętnie maskowana przez autorów i redaktorów OSN. Sama liczba haseł prezentowanych w *Słowniku naukowym Otty* jest imponująca, co świadczy o starannym i bogatym doborze wyjaśnianych (opisywanych) nazw/leksemów i terminów. Jak już wspomniano, OSN zawierał około 180 000 haseł (wraz z OSNND ponad 240 000), co sytuowało go w gronie najobszerniejszych dzieł encyklopedycznych w ówczesnym świecie. Selekcję siatki haseł powierzono redaktorom – specjalistom w poszczególnych dziedzinach wiedzy oraz biegłym w poszczególnych zagadnieniach tematycznych. Zgodnie z wytycznymi, poszczególne hasła i artykuły hasłowe redagowali samodzielnie redaktorzy tematyczni lub redaktorzy korespondenci (eksperti ze świata nauki), a ich autorstwo oznaczano na końcu artykułu skrótami nazwisk lub inicjałami ich imienia i nazwiska (np.: Br. – František Bayer, Bvý. – Klement Borový, J.V. – Josef Vančura). Nie ograniczali się oni jedynie do źródeł czeskich, korzystali także z obcych źródeł, tłumacząc je starannie na potrzeby *Słownika naukowego Otty*. Wybrany i opracowany w ten sposób materiał hasłowy weryfikowała następnie główna redakcja OSN.

Zasady doboru i opisu haseł określił T.G. Masaryk, pierwszy naczelny redaktor dzieła. Obowiązywały one (z małymi korektami) także w okresie późniejszym, gdy funkcję tę pełnili jego następcy. Reguły te gwarantowały, że *Słownik J. Otty* będzie odzwierciedlać najnowszą wiedzę, prezentowaną zgodnie z zasadą naukowego obiektywizmu. Hasła zawierały odniesienia do sprawdzonych źródeł bibliograficznych – w formie wykazu zamieszczanego na końcu dłuższych artykułów hasłowych (np. wielojęzyczna *Literatura* do artykułu *Krakov* (XV/30–34) obejmuje prawie 20 pozycji). Możliwa była także aktualizacja wiedzy i danych za pomocą systemu odsyłaczy do XXVIII tomu suplementowego OSN (potem funkcję tę spełniał OSNND).

Źródła materiału hasłowego

Współczesne słowniki, zarówno drukowane, jak i elektroniczne, w zależności od swego charakteru merytorycznego (tematycznego) opierają się na wypracowanym przez wieki oraz dostępnym w danej chwili zasobie leksykalnym języka⁸, a także na dorobku leksykograficznym (językoznawczym), historio-

⁸ Ostatnimi czasy zaczyna być w pełni doceniana lingwistyka korpusowa, przejawiająca olbrzymi potencjał badawczy oraz mająca wiele wspólnych pól poszukiwań z nowoczesną leksykografią, gdyż korpusy językowe możemy traktować jak szczególnego rodzaju quasi-słowniki. Dzięki technikom cyfrowym zebrany zostaje ogromny – a nawet niekiedy pełny – zasób leksykalny języka oraz kontekst poszczególnych jednostek leksykalnych. Czescy badacze są prekursorami lingwistyki korpusowej, opracowali w pełni funkcjonalne korpusy współczesnej czeszczyzny. Szerzej mowa o tym w rozdziale III niniejszej monografii.

graficznym, literaturoznawczym oraz ogólnonaukowym (przyroda, medycyna, geografia, nauki społeczne itd.) czasów współczesnych dziełu. Twórcy dzieł słownikowych czy encyklopedycznych bez wątpienia przykładają olbrzymią wagę do tego, by były to źródła najnowsze, rzetelne i obiektywne (aczkolwiek w czasach wszelkich totalitaryzmów te proste zasady niejednokrotnie mocno naruszano ze względów ideologicznych, religijnych czy politycznych).

Słowniki Jana Otty zaczęły się ukazywać w czasach prosperity Królestwa Czeskiego, które było „perłą w koronie” monarchii austro-węgierskiej, co sprzyjało pracom nad tą ponadczasową publikacją. Były to bowiem lata względnego pokoju, pozytywnie odbieranych reform politycznych i społecznych, rozwoju gospodarczego i postępu naukowo-technicznego, a także budzenia się świadomości narodowej Słowian. Nie bez znaczenia była także osobowość J. Otty, inicjatora i „ojca chrzestnego” *Słownika naukowego*, oraz grona wybitnych redaktorów-autorów, wśród których nie brakowało autorytetów europejskiego (a nawet światowego) formatu. Tego, że twórcy OSN korzystali z wszelkiej dostępnej wówczas literatury naukowej i faktograficznej, możemy się tylko domyślać, gdyż w żaden sposób nie jest to w dziele wyraźnie odnotowane; znajdujemy o tym fakcie jedynie wzmianki w *Przedmowie* [*Předmluva*] F.J. Studnički do I tomu OSN, w *Kilku uwagach...* [*Některé poznámky...*]⁹ autorstwa Jana Otty oraz w dokumencie programowym dzieła pt. *Narodowa Encyklopedia czeska. Program* [*Národní Encyklopedie česká. Program*], który zredagował J. Malý¹⁰.

Pewne jest jednak, że „dziełami wyjściowymi” są oświeceniowe, zagraniczne i czeskie publikacje słownikowo-encyklopedyczne¹¹, dorobek naukowy czeskich i zarazem słowiańskich budzicieli narodowych (J. Dobrovský, J. Jungmann, J.S. Presl, K.J. Erben, F.L. Čelakovský, F. Palacký, J.E. Purkyně), bezpośrednim źródłem (wzorcem) zaś stał się krytykowany i niedoceniony przez współczesnych *Słownik naukowy Riegera* [*Riegrův slovník naučný*]. Warto wyraźnie podkreślić, że OSN jako faktycznie druga czeska encyklopedia powszechna, korzystając z tak sprawdzonych źródeł naukowych, faktycznie pod wieloma względami merytorycznymi i formalno-edycyjnymi jest dziełem przodującym i niedoścignionym do czasów współczesnych.

⁹ Pełny tytuł: *Některé poznámky o vzniku „Ottova Slovníku Naučného” a o postupu při jeho vydávání*.

¹⁰ Pełne czeskie wersje tych tekstów zawarte są w *Aneksie*, zamieszczonym w niniejszej monografii.

¹¹ Bez wątpienia, były to prestiżowe i doskonałe pod wieloma względami XIX-wieczne dzieła: *Wielka encyklopedia francuska*, *Encyclopaedia Britannica*, niemieckie leksykony Brochhausa czy wydawnictw Bibliographisches Institut w Niemczech i Larousse we Francji. Należy także wspomnieć cenione w gronie czeskiej elity naukowej polskie źródła, by wymienić najważniejsze: *Słownik języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego (1807–1814), *Encyklopedia powszechna* Samuela Orgelbranda (28 tomów, 1859–1868), *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana* Saturnina Sikorskiego (55 tomów do litery P, 1890–1914).

Hasłowanie

Przez hasłowanie rozumiemy zasadę umieszczania danego hasła w określonym miejscu słownika, co jest problemem technicznym i musi być ustalone po dokonaniu wstępnego wyboru (selekcji) zagadnień, terminów i postaci, które w redagowanym słowniku staną się hasłami, a następnie zostaną opisane¹². W trakcie pracy nad encyklopedią powszechną, która – w porównaniu ze słownikiem językowym (którym faktycznie nie jest, choć pod kilkoma względami zbliża się do niego) – zawiera więcej długich haseł czy problemowych artykułów hasłowych, redaktorzy nie będą się zmagać z dylematami, o których pisze P. Żmigrodzki, a mianowicie: czy niektóre leksemy odrębnie traktować i poświęcać im osobne artykuły hasłowe, hasła lub podhasła (kolejnego niższego szczebla), czy też opatrzyć je tylko odsyłaczem. Chodzi tu przede wszystkim o wyrazy pochodne, które mogą powstać w wyniku regularnych operacji słowotwórczych, takich jak np. *mocja* (*student* → *studentka*), zdrobnienie (*ptak* → *ptáček*) i spieszczenie (*dítě* → *dítko* → *děťátko*), rzeczowniki odczasownikowe (*stravování*), wyrażenia *quasi-przysłówkowe* lub przysłówki (*po česku, polsky, zticha*). Takie rozterki budzić mogą także czasowniki mające odpowiednik zwrotny (*mýt* → *mýt se*), pary aspektowe prefiksalne (*platit* → *vyplatit*), związki frazeologiczne z wplecionymi hasłami (*mít švába na mozku*), międzynarodowe prefiksy, afiksy i sufiksy (*auto-*, *bio-*, *-logie*)¹³ itp.

W OSN (jak również OSNND) – co wynika z jego charakteru – nie ma hasłowania rozbudowanego do tego stopnia, jak w słowniku językowym – jest ono ograniczone do terminów i pojęć z różnych dziedzin wiedzy, znanych postaci i przedmiotów, nazw geograficznych itd. Tak więc brak tu leksemów jako poszczególnych części mowy (pominięto czasowniki, przymiotniki, zaimki i przysłówki), ze szczegółowym opisem słowotwórczym ich całych postaci lub kolejnych członów oraz fleksją (paradygmatyką).

Homonimia i polisemia

Wątpliwości podczas hasłowania może wzbudzić także homonimia leksykalna, czyli zjawisko jednej formy zewnętrznej dla wielu jednostek leksykalnych (np. *rys*¹⁴), która bywa mylona z polisemią, czyli wieloznacznością jednej jednostki leksykalnej (np. *řeč*¹⁵). W czeszczyźnie dodatkowy problem zarówno podczas

¹² Dotyczy on sposobów odnotowywania w słowniku informacji o jednostkach reprezentujących pewne typy strukturalne. (P. ŻMIGRODZKI: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej...*, s. 56).

¹³ Dylematem jest w tym wypadku pytanie, czy wyjaśnić tylko ogólnie znaczenie (sens) takiej części wyrazu, czy też podawać każde hasło, w którego skład ten człon wyrazowy może wejść. (Ibidem, s. 57).

¹⁴ Czeski wyraz *rys* w tej formie reprezentuje pięć jednostek homonimicznych: 1) 'ryś', 2) 'wykres', 3) 'rys, cecha, znak', 4) 'ryza papieru', 5) 'podbicie nart'. W OSN (XXII/444) podane są tylko dwa znaczenia – 'ryś' i 'ryza papieru'. (SP-C/P-ČS, s. 678).

¹⁵ Ten czeski wyraz w różnych słownikach języka czeskiego ma niekiedy od siedmiu do dziesięciu znaczeń, w Słowniku czesko-polskim zaś pięć znaczeń. (SP-C/P-ČS, s. 680).

hasłowania, jak i użytkowania słownika przez cudzoziemców może sprawić charakterystyczna czeska inicjalna głoska, oddawana graficznie za pomocą grupy liter: *ch*, która zgodnie z czeskim alfabetem umieszczana jest w słownikach po literze *h*. Kolejne problemy to: grupa głosek [fonetyczne *ks*] oznaczana łacińską literą *x*, rozpoczynająca wiele czeskich wyrazów (np.: *xantipa* ['ksantypa, jędza, kłótnica, sekutnica']¹⁶, *xylofon*¹⁷, *xylograf* ['drzeworytnik'], *xylolit* ['ksylolit', 'skałodrzew'] (XXVII/333)), czy też *y* (np. *Yorský poloostrov* (XXVII/343)), jak również homofonia wynikająca z systemu wokalicznego języka czeskiego, zwłaszcza w przypadku mających faktycznie taką samą wymowę grafemów opozycyjnych *i* : *y* (np.: *bil* : *byl*, *pil* : *pyl*, *mi* : *my*) czy *í* : *ý* (*bít* : *být*, *vír* : *výr* (XXVI/742, XXVII/48–49)).

Odesłania (hasła odsyłaczowe)

System zastosowanych w dziele słownikowym odesłań (odsyłaczy) ma istotne znaczenie, gdyż przyczynia się do uproszczenia i skrócenia opisu hasła, co pozytywnie wpływa na przejrzystość i optymalną klarowność słownika czy encyklopedii. Stosowanie odesłań może mieć różny zakres i wymiar. W wypadku haseł oczywistych (przynajmniej według intuicji leksykografa) czynność ta nie jest konieczna, gdyż twórca słownika zakłada, że użytkownik ma podobną wiedzę lub intuicję językową i odpowiednia forma pierwotna bądź pochodna wyrazu hasłowego (słowotwórcza lub fleksyjna) nasunie mu się sama lub czytelnik potrafi ją skojarzyć przez jakąś analogię systemową albo uzualną. Jednak w wypadkach wątpliwych i niejasnych form haseł najczęściej sam leksykograf podsuwa czytelnikowi pewne pomocnicze wskazówki, naprowadzające go na właściwe hasło – stosując właśnie odsyłacze, które ujmują „adres” hasła pochodnego (poszerzonego często o informację gramatyczną i przykłady). Zakres, liczba i charakter odsyłaczy oraz niejednokrotnie system przypisów¹⁸

¹⁶ W OSN dwa hasła: *Xantippé*, manželka Sókratova, žena prý svárlivá a hašteřivá, ač snad neprávem se jí tyto vlastnosti přidávají..., oraz *Xantippé*, planetoida objevená 22. listop. 1875 Palisou. (XXVII/323).

¹⁷ Przy hasle tym jest odsyłacz do: *Slamozvuk*, č. *x y l o f o n*, hudební nástroj u Rusů, kozáků, Tatarů a Polaků, zejména pak u horalů karpatských a uralských, poslez u tyrolských zpěváků oblíbeny... (XXIII/334).

¹⁸ Literatura przedmiotu wskazuje kilka sposobów klasyfikacji przypisów: 1) ze względu na miejsce ich umieszczenia: a) **przypis dolny**, b) **przypis końcowy**; 2) ze względu na treść i pełnioną funkcję: a) **przypis rzeczowy** (objaśnia, komentuje i poszerza odczytany tekst), b) **przypis terminologiczny** (tłumaczy lub interpretuje użyte terminy specjalistyczne bądź obcojęzyczne nazwy i zwroty), c) **przypis bibliograficzny** (podaje znormalizowany opis bibliograficzny źródeł informacji, cytatów i danych; może zawierać ich komentarz), d) **przypis informacyjny** (zawiera wskazówki pomocne czytelnikowi, poszerza wiedzę, podpowiada rozwiązanie lub wynik itp.). Bardziej szczegółowa typologia przypisów rzeczowych: a) **przypis źródłowy zwykły** (podaje źródło informacji lub poglądu), b) **przypis źródłowy rozszerzony** (podaje źródło informacji oraz poglądy autora, zazwyczaj w postaci cytatu), c) **przypis odsyłający** (informuje o danej kwestii i odsyła do źródeł, aby można porównać sąd autora z opiniami innych), d) **przypis polemiczny**

w słowniku lub encyklopedii bywają zazwyczaj ustalane na początku projektu leksykograficznego wraz z zasadami hasłowania i wchodzi w skład wytycznych mających zapewnić optymalną makrostrukturę dzieła słownikowego.

W przypadku OSN w artykułach hasłowych nie są stosowane przypisy, używany jest natomiast prosty system odsyłania przez „polecenie” viz [‘patrz’], np. Ryps viz Rips a Aksamít (XXII/444) lub rozstrzelanie druku (dotyczące hasła niższego w hierarchii bądź o innej pisowni), np.: Warschau, něm. jméno V a r š a v y, oraz Warszawa viz V a r š a v a. (XXVII/144). Wszystkie dodatkowe informacje uzupełniające (w tym nazwy obcojęzyczne) są podawane w nawiasie, np.:

Kapř o b e c n ý (*Cyprinus carpio* L.; viz přílohu), jediný druh svého rodu (*Cyprinus* L.), jenž s přecetnými rody příbuznými náleží v čeledi rybk a p r o v i t ý c h (v. t.). Tělo mívá z pravidla délku 30–50 cm (zřídka větší), jest na hřbetě vyklenuto, celkem poněkud se stran smačklé, vezpod na břiše oblé. Hlava jest lysá, tělo pokryto velíkými šupinami okrouhlými (cycloidními). Odrůda **k**-em l y s ý m (*C. rex cyprinorum* Kram.) řečená má řídké, velké šupiny, **k**. n a h ý (*C. nudus* Bl.) pak jest úplně lysý, nebo má hloučky drobných šupinek (oboji odrůdy zovou »špíglem«, také naháčem, králíkem, šupákem). Jiné odrůdy se i protáhlým tělem nebo špičatější přídou hlavy liší od typu obecně známého. Neveliká a do předu pohyblivá ústa nalézají se přímo na předním konci hlavy, mají masité rty a na hořejším pysku 2 menší a u obou koutků po 1 silném vousku (úhrnem 4 vousky). Ve dlouhé hřbetní i ve kratší řitní ploutvi jest 3. paprsek tvrdý, silný a vzadu hrubě pilovaný. Na každé kosti požerákové jest po 5 zubech ve 3 podélných řadách (1.1.3–3.1.1); korunky jsou oblé, na konci ploché a rýhované. Ostatní znaky viz ve článku K a p r o v i t é r y b y...

OSN, XIII/975

(autor polemizuje w nim z omawianymi poglądami, wyjaśniając, dlaczego wybrał z wielu innych tę właśnie opinię czy sąd), e) **przypis dygresyjny** (podaje uwagi i opinie niezwiązane bezpośrednio z tematem, jednak nasuwające się na marginesie zagadnienia). (J. ORCZYK: *Zarys metodyki pracy umysłowej*. Warszawa 1984; B. OSUCHOWSKA: *Poradnik autora, tłumacza i redaktora*. Warszawa 2005; R. CHWAŁOWSKI: *Typografia typowej książki*. Gliwice 2002).

c. Mikrostruktura encyklopedii OSN

Mówiąc o mikrostrukturze słownika (encyklopedii), należy poddać analizie podstawową jednostkę opisu leksykograficznego, czyli artykuł hasłowy, który jest z góry ustalonym kompleksem, a w skład jego struktury wchodzi elementy stałe i zmienne o wcześniej ustalonej przez leksykografa kolejności, ale narzuconej też przez leksykograficzną teorię, praktykę i zwyczaje. Należy podkreślić, że nieco inna jest mikrostruktura słowników ogólnych (zwłaszcza językowych), a inna leksykonów specjalnych (w tym słowników naukowych i encyklopedii), gdyż decyduje o tym poniekąd kilka wypadkowych: krąg adresatów słownika, jego przeznaczenie, zakres zamieszczonej wiedzy i szczegółowość informacji. W artykułach hasłowych poszczególne elementy mikrostruktury słowników tradycyjnie porządkowane bywają linearnie, w następującej kolejności: 1) budowa artykułu hasłowego, 2) zapis wymowy, 3) informacje gramatyczne, 4) kwalifikatory i skróty, 5) definiowanie i typy definicji, 6) ilustracja (językowa oraz ikoniczna).

Budowa artykułu hasłowego

W każdym słowniku jego podstawową treść stanowi siatka haseł (artykułów hasłowych), której najważniejszym elementem „otwierającym”, a zarazem identyfikującym jest wyraz hasłowy, będący jednocześnie etykietą czy nadrzędnym nagłówkiem hasła, który wprowadza zarazem pewien porządek w układzie całości dzieła. Funkcji tej sprzyja jego forma graficzna, a właściwie typograficzna, zgodnie z przyjętą jednolitą metodą, która zwyczajowo polega na wyróżnianiu wyrazu hasłowego za pomocą: wytłuszczenia, wersalików, druku rozstrzelonego (tzw. spacjiowania) lub też kursywy (tzw. wykursywienia). Tradycyjnie również wyrazy hasłowe pisane są z małej litery, chyba że nie są to wyrazy pospolite, lecz nazwy własne (w tym imiona i nazwiska itp.). Normą stało się także – jak jest to w wypadku leksemów – podawanie haseł (pojęć) w mianowniku liczby pojedynczej w odniesieniu do wyrazów nominalnych (rzeczownik¹⁹, zaimek, przymiotnik²⁰, liczebnik) oraz w bezokoliczniku w wypadku czasownika. W szczególnych sytuacjach homonimicznych niejednokrotnie podawany jest kolejny numer homonimu hasła.

Zamieszczone w OSN i OSNND artykuły hasłowe mają jednolity i bardzo przejrzysty układ, jednak niewielkie różnice formalne (strukturalne) spowodowane są ich tematyką: większość z nich zawiera w swej strukturze definicję (o czym będzie mowa później), następnie konkretny opis lub charakterystykę pojęcia. Duża część artykułów jest wzbogacona o materiał ikoniczny (rysunek,

¹⁹ Szczególnym przypadkiem są *pluralia tantum* czy też rzeczowniki tworzące formę żeńską na zasadach męskiej.

²⁰ Hasła z przymiotnikami i przysłówkami wzbogacane są także o formy stopnia wyższego i najwyższego.

zdjęcie, schemat). Widać to szczególnie w artykułach hasłowych poświęconych np. pojedynczej literze – i spółnikowi zarazem – a (piękne plastycznie inicjały rozpoczynające I tom OSN) czy zwierzętom (czarno-białe rysunki i zdjęcia lub barwne karty-załączniki), osiągnięciom i specjalistycznym urządzeniom technicznym (niezwykle starannie opracowane i wydrukowane ryciny umieszczone w tekście głównym), a także pojęciom geograficznym (mapy oraz wykazy statystyczne). Każdą kolejną stronę encyklopedii rozpoczyna nagłówek hasłowy, np. *Alpy*. (co charakterystyczne z kropką), graficznie zaś każda strona łamana jest na dwie kolumny tekstu lub incydentalnie – na trzy²¹.

Typografia artykułu hasłowego jest ujednolicona – hasło otwierające artykuł hasłowy rozpoczyna się z wielkiej litery i pisane jest wytłuszczonym drukiem. W dalszej treści hasło – gdy pojawia się w artykule ponownie lub po raz kolejny – zapisywane jest jedynie skrótem (wytłuszczona pierwsza litera z kropką). W OSN (podobnie jak w jego poprzedniku – *Słowniku naukowym Riegera*) charakterystyczne było nieodwołalne odejście od ugruntowanej także wcześniej w Czechach szwabachy [švabach] jako alfabetu (kroju pisma) na rzecz nowogotyckiego kroju *antiqua* [antikva], podkreślającego europejskie tradycje humanistyczne. Obecnie krój ten określany jest jako Times New Roman (stylem tym posługuje się zdigitalizowany OSN) – przy skanach oryginalnych stron encyklopedii OSN tekstowy konwerter OCR i edytor tekstu Microsoft Word rozpoznaje krój pisma jako czcionkę Bookman Old Style. Wspomniane cechy ilustruje zamieszczony tu tekst artykułu hasłowego poświęconego Katowicom.

84

Katona — Katovice.

Katovice: 1) K., městys v Čechách v hejt. a okr. strakonickém; má 123 d., 851 ob. č., 2 n. (1890), far. kostel Filipa a Jakuba, 5tř. šk., pš., teleg., stanici Rak. st. dr. (Cheb-Cmunt-Videň), vápenec. lomy, vápenice, cihelnu, továrnu na muž. a žen. klobouky, výrobu hospodář. strojů. Far. kostel stával zde již kol. r. 1350 a **K.** příslušely ke hradu Střele, cis. Ferdinand III. vysadil jim majestát na odbývání výroč. trhů, jež jim pro nezaplacení tax odňaty byly (1788).

OSN, IV/84–85

²¹ Wyjątkiem są tu załączniki [Přílohy k Ottovu slovníku naučnému] karty z pięknymi, niejednokrotnie barwnymi ilustracjami (np. reprodukcje godeł i herbów pt. *Znaky země Koruny české* na początku tomu I), które zajmują całą szerokość strony (szpalty); podobnie rzecz przedstawia się np. z drzewem genealogicznym Babenbergów [Rozrod Babenbergů rakouských] (III/8), pierwszych władców Austrii, czy też obrazki motyli rusałek z gąsienicami i poczwarkami [Babočky české s housenkami a kuklami] (III/15, příloha). W artykule hasłowym *Návěstnictví* (XXIII/2a–d), prezentującym szczegółowo urządzenie i znaki sygnalizacyjne w kolejnictwie i żegludze (tablice, semafor, chorągiewki), obrazki umieszczono w trzech kolumnach, w układzie poprzecznym strony.

Katovsko — Kattak. 85

2) K. (*Kattowitz*), krajské město v prus. vlád. obvodě Opolském (prus. Slezska). 272 m n. m., na tratich Vratislav-Osvětim, **K.**-Ratiboř, **K.**-Dědice (Dzieditz) a **K.**-Sosnowice prus. stát. drah, má 16.513 ob. (1890) většinou polské nár., nábož. katol. (2866 evang., 1483 židů), má nejkrásnější polohu v celém kraji, široké ulice, výstavné domy, pěkný park, 3 chrámy prot. a katol., synagogu, gymnasium, vyšší dívčí školu, četné šk. národní, velký průmysl železářský a hutnický (zinkové huti, strojírny, slevárny železa, parní pily). **K.** jsou sídlem hornoslezského obchodu uhelného, jsouce jedním z nejv. horních revírů v Německé říši vůbec; v okolí jsou četná průmyslová místa, jako Huti Martiny (Marthahütte), Bohušické, Rozdzinské, Hohenholské, Lauřiny a j. **K.** rozkvetly od r. 1867, kdy povýšeny na město; ještě r. 1815 byly nepatrnou vesnicí. — Katovický kraj má na 18.651 km² 120.762 ob. (1890).

OSN, IV/85

Katharinabrand — Kaulbars. 753

Katovice 1) mají 137 d., 898 oby v. čes., 2 něm. (1900).

OSN, XXVIII/753

Hasła geograficzne dotyczące kontynentów, oceanów, mórz i jezior, pasm górskich, krain geograficznych itp. oraz państw, krajów i miejscowości – oprócz parafraz danej nazwy, np. Katowice: městys v Čechách v hejt. a okr. strakonickém... (IV/84), opisu lokalizacji oraz charakterystyki historycznej, gospodarczej, polityczno-społecznej i kulturowej, np. Švédsko (XXIV/855–880) – wzbogacone są rysunkami (herby, mapy i plany miast) oraz najnowszymi wówczas danymi statystycznymi ich dotyczącymi. Artykuły rozwijające hasła biograficzne (biogramy) zbudowane są także jednolicie; znajduje się tu nazwisko i imię (imiona) w oryginalnej lub transliterowanej formie (w przypadku innych alfabetów, np. cyrylicy), określenie, kim była postać (np.: *největší ruský básník, fyzik něm., vynikající lékař italský (psychiatr) a anthropolog*), w nawiasie data i miejsce urodzenia (oznaczone symbolem *) oraz data i miejsce śmierci (oznaczone symbolem †), zarys biograficzny, funkcje, tytuły i odznaczenia, dorobek naukowy lub literacki (tytuły w oryginalnej i ewentualnie czeskie przekłady). Niejednokrotnie takie hasło kończy bibliografia [*Literatura*], którą posługiwali się autorzy, redagując materiał

biograficzny. W przypadku wielu postaci o tym samym nazwisku, podobnie jak w sytuacji haseł o wielu znaczeniach, oznaczane są one cyframi arabskimi, inicjałem nazwiska, imionami i charakterystyką według przyjętego wzoru. Warto też podkreślić, że w ostatnim, XXVIII tomie suplementowym OSN przy danym nazwisku wprowadzono uzupełniające dane (ewentualnie nowe fakty z życia, dzieła lub datę śmierci). Niektóre hasłowe artykuły biograficzne są bardzo rozbudowane i zajmują kilka lub kilkanaście stron – dotyczy to zarówno wybitnych postaci z Czech, np. Komenský (Comenius) Jan Amos (XIV/618–633) oraz Komenský Jan Amos (XXVIII/789), jak i ze Słowacji, np. **Štúr: 1) Š.** Karel [...], **2) Š.** Ludevít (XXIV/816–817), czy też innych krajów słowiańskich, np. Moniuszko Stanislav (XVII/554–555). W tej pierwszej grupie nie brak wybitnych budzicieli narodowych, np. **Palacký: 1) P.** František [...] (XIX/39–71), **2) P.** Jan Křt. Kašpar (XIX/71–73); **Palacký 2) Jan** (XXVIII/1019).

Puškin: 1) P. V a š i l i j L v o v i č, básznik rus., strýc Alexandra Sergějeviče **P**-a (* 1770—† 1830), sloužil ve vojště a později žil na odpočinku v Moskvě. V l. 1803—04 dlel za hranicemi, jmenovitě v Paříži. Byl znám jako veselý společník a štědrý hostitel. Literární činnost zahájil v časop. »Aonidy« a ve »Věstníku Jevropy«. Byl stoupenec Karamzinův a měl účastenství ve sporech se Šiškovém. Na obranu onoho napsal vtipnou, ale hrubou satiru *Opasnyj sosěd*. Později útočil proti romantikům básní *Kapitán Chrabrov*. Sám byl stoupenec klasicismu a napodobil Horatia, Tibula, Catulla a j., ač ke svému synovci mel neobmezenou úctu. Básně jeho vydány r. 1822 a 1835. Nejlepší vydání pořídil V. J. Sajitov (Petr., 1893), zařadiv do něho i články prosou. »Opasnyj sosěd« vydán byl v Lipsku (1855).

2) P. A l e k s a n d r S e r g e j e v i č, největší básník ruský (* 26. května 1799 v Moskvě — † 29. led. 1837 v Petrohradě), pocházel po otci ze starého rodu šlechtického, připomínaného nejednou v ruských dějinách, po matce byl potomkem Abrama Petroviče Hannibala, oblíbeného černocho Petra Velikého...

OSN, XX/1019

Krasicki I g n a c y, básník polský (* 3. ún. 1735 v Dubiecku v Halici — † 14. bř. 1801 v Ber-

lině), pocházel ze starobylého rodu šlechtického a otec jeho byl kastelánem chełmským. Osířev v 10. roce, určen byl matkou ku stavu duchovnímu, vzdělal se u jezuitů ve Lvově a nemaje ještě svěcení, zastával již dle tehdejšího zvyku některé výnosné úřady duchovní. Tak byl kanovníkem kijevským a průmyslským (1750), koadjutorem opatství wachockého a proboštem průmyslským (1758). Aby dovršil své vzdělání, odebral se do Říma a vrátiv se r. 1761 do vlasti stal se pro svůj vtip vítaným společníkem v aristokratických kruzích krakovských, Iwovských...

OSN, XV/74-75

Zapis wymowy (transkrypcja fonetyczna)

Fakultatywnym składnikiem artykułu hasłowego bywają często – jeśli, zdaniem redaktorów słownika, zajdzie taka potrzeba – wskazówki dotyczące wymowy, odnoszące się nie tylko do hasła, lecz także do wszystkich „ryzykownych” wyrazów w dalszym ciągu artykułu, najczęściej słów obcych i leksyki specjalistycznej, jak również nazw geograficznych. Takie podpowiedzi w ujednoliconej zazwyczaj formie znajdują się bezpośrednio po wspomnianych wyrazach lub po informacjach gramatycznych odnoszących się do hasła.

Bánffy-Hunyad [-huňad], město v kološské župě v Sedmihradech, na trati velko-varadínsko-kološské uherských státních drah. má 3152 obyvatelů (1880), z nichž napočítáno 1751 Maďarů, 168 Rumunů, 63 Němci a 3 Slované; jest sídlem okresního úřadu politického, okresního soudu, berního, postov. a telegraf. úřadu, má dva kostely a na blízku rozsáhlé lomy na trachyt a zvláštní odrůdu tohoto: dacit. **B.-H.** má rozkošnou polohu v údolí Rychlé Köröše; na návrší nad městem vypíná se zámek hrabat Bánffych. *Dki.*

OSN, III/229

Norwalk [noruók]: **1)** **N.**, město v sev.-amer. st. Connecticutu, při ústí ř. Norwalku do průlivu Long-Islandského, má 17.747 ob. (1890), pěkný přístav, továrny na zboží vlněné a plstěné, obuv, zámky, železárny, obchod květinami a ústřicemi. **N.** jest lázeňským místem. — **2)** **N.**, hlavní město hrabství hurónského v severoamer. státě Ohio,

jiż. od Sandusky, má 7195 ob. (1890), pily, mlýny
a strojírny.

OSN, XVIII/427

Podobnie wygląda to w OSN i OSNND – wymowę trudnych wyrazów (nazw) podano – zgodnie z powszechną praktyką – w nawiasie kwadratowym zaraz po hasle; może to dotyczyć tylko fragmentu lub całości hasła, jak ilustrują to podane przykłady. W uproszczonej transkrypcji fonetycznej posłużono się alfabetem czeskim, przy trudnych do wypowiedzenia zbitkach głoskowych (zwłaszcza w wypadku wyrazów angielskich i pochodzenia romańskiego) uwzględniono w czeskiej wersji rodzimy iloczas i zmiękczenia głosek, oznaczone diakrytem (np. haczykiem). Co warto zauważyć, słowiańskie nazwiska pochodzenia rosyjskiego lub serbskiego transliterowane są z cyrylicy na alfabet czeski, np. Nosovič Ivan Ivanovič (XVIII/434) lub Karadžić Vuk Stefanovič (XIII/1002), jednak w drugim wypadku po transliterowanym i jednocześnie transkrybowanym nazwisku, w nawiasie zamieszczono wersję oryginalną (tu: Караджич). W polskich nazwiskach i nazwach miejscowych zastosowano także podwójny zapis (nazwisko po polsku, a imię po czesku) oraz odsyłacz do „czeskiego” hasła, np. **Jagiello** Vladislav viz Jagello. (XII/1010), z kolei swoisty zapis fonetyczny (upraszczający nosówkę *ę* oraz transkrybujący grafem *ó*) zastosowano w nazwie: **Dąbrowa** [domb-]: [...] **3) D.** Górnicza [-gůrniča] [...] (VI/842). Hasła germańskiego pochodzenia nie są transkrybowane (pozostawiono tu tradycyjną pisownię z charakterystycznymi grafemami (litery z tzw. *umlautem*: *ä*, *ö*, *ü* oraz *ß*). Wynika to z praktycznego bilin-gwizmu ówczesnych Czechów i obecności języka niemieckiego w przestrzeni publicznej Królestwa Czeskiego.

Bogate informacje na temat transkrypcji i transliteracji nazw obcojęzycznych pt. *Objášniení/Opis transkrypcji wyrazów obcych* [Výklad transkripce cizích slov] zawarto dopiero we *Wstępie do OSNND z 1930 r.* ([Úvod], tom I, nienumerowane strony), gdzie opisano szczegółowo te zasady w odniesieniu do języków (kolejno): francuskiego, angielskiego, włoskiego, holenderskiego i hiszpańskiego. Następny, osobny akapit, opatrzone tytułem *Poznámka* [Uwaga], dotyczył języków słowiańskich, z których wydzielono język rosyjski i jego transkrypcję opisano osobno w części ostatniej.

Poznámka. U jmen s l o v a n s k ý c h nepřipomena transkripce (podle dosavadní tradice, která však není udůvodněna vzhledem k velké různosti pravopisné a fonetické jednotlivých jazyků slovanských). Jména s r b s k á přepsána po způsobu chárvatském, bulharská podobně (při čemž ж nebo ѣ uvnitř slov = à, což se vyslovuje jako angl. a), kdežto při ruských zavedena (bez vlivu

a odpovědnosti podepsaného) transliterace dosud nezvyklá (v. dále). Dr. Ant. Frinta²².

Na stronie pierwszej tego tomu, w części zasadniczej, zawierającej hasła, pojawiła się informacja prozodyczna: V **anglické** výslovnosti podtržené slabiky jsou **přízvukné**²³. [W *anglielskiej* wymowie podkreślone sylaby są **akcentowane**].

Informacja gramatyczna

Ten element mikrostruktury dotyczy w większym zakresie słowników językowych. Informacja gramatyczna w encyklopediach jest traktowana jako fakultatywna lub ogranicza się do niewielkiej liczby haseł²⁴. Z teoretycznego punktu widzenia jest to przede wszystkim *metajęzykowa informacja charakteryzująca dany wyraz słownikowy pod względem fleksyjnym, składniowym, a niekiedy także słotwórczym*²⁵. Polska literatura przedmiotu²⁶ opisuje następujące typy takiej informacji:

- 1) **informacja gramatyczna eksplicytna**, czyli jawna (odrębny element mikrostruktury słownika), która może przyjmować specyficzne postacie: a) pośrednią, czyli ogólną (tabele i schematy znajdujące się na początku słownika, powiązane odsyłaczami z artykułami hasłowymi), b) bezpośrednią, czyli szczegółową lub przyhasłową (znajdującą się w bezpośrednim sąsiedztwie artykułów hasłowych);
- 2) **informacja gramatyczna implicytna**, czyli ukryta (zbiór cech gramatycznych, które można wywnioskować z innych danych hasła, takich jak forma hasła, definicja czy przykłady).

OSN jako typowa encyklopedia uniwersalna nie zawiera w treści artykułów hasłowych żadnej informacji gramatycznej (z wyjątkiem fonetycznej), tzn. słotwórczej²⁷, fleksyjnej czy składniowej. Komentarz lingwistyczny ogranicza się jedynie do bardzo zawężonych aspektów leksykalnych – obcojęzycznych

²² OSNND, Wstęp. Tom I/strony nienumerowane.

²³ Zapis oryginalny tekstu.

²⁴ Nie dotyczy to wszystkich haseł/leksemów, lecz raczej tych, które szczegółowo omawiają jakieś zagadnienia lingwistyczne odnoszące się do tych wyrazów (np. morfologię, składnię, kulturę i poprawność językową). Może wtedy pojawić się szczegółowy komentarz dotyczący form lub poszczególnych kategorii gramatycznych itp.

²⁵ W. GRUSZCZYŃSKI: *Informacja gramatyczna w dawnych słownikach języka polskiego*. „Prace Filologiczne” 1982, t. 31, s. 67.

²⁶ Ibidem, s. 67–85; W. GRUSZCZYŃSKI: *Informacja gramatyczna w wielkim słowniku języka polskiego*. W: *Wokół słownika współczesnego języka polskiego. Studia leksykograficzne I*. Red. M. KUČAŁA, W. LUBAŚ, S. URBAŃCZYK. Wrocław 1988, s. 67–85; P. ŻMIGRODZKI: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej...*, s. 65.

²⁷ W tym wypadku pojawia się pewna uproszczona informacja – wskazywane są pierwotnie obcojęzyczne człony wyrazowe, tworzące wyrazy pochodne, np.: (psycho-/socio-/methodo-)logie, (geo-/lexiko-/poly-)grafie.

ekwiwalentów danego hasła, w tym nazwy oryginalnej, np.: **Švýcarsko** (něm. *Schweiz*, franc. *Suisse*, uředně *Schweizerische Eidgenossenschaft*, franc. *Confédération Suisse*, angl. *Switzerland*, it. *Svizzera*, lat. *Helvetia*, rus. *Švejcarija*, šp. *Suiza*)... (XXIV/885).

Kwalifikatory i skróty

Kwalifikator w leksykografii to *symbol lub skrót określający zakres używalności wyrazu hasłowego*²⁸, inaczej mówiąc, jest to informacja o przynależności konkretnej jednostki leksykalnej do odmiany języka nacechowanej emocjonalnie, regionalnie czy przypisanej innym sytuacjom komunikacyjnym (kwalifikatory waloryzujące). Kwalifikatory przyjmują w słownikach i encyklopediach postać skrótowych oznaczeń lub symboli, które stawiane są najczęściej po hasle, przed jego definicją lub podhasłem. Współcześnie stosuje się w słownikach polskich kilka rodzajów kwalifikatorów, np. według Elżbiety Kuryło, *terminologiczne, stylistyczno-środowiskowe, geograficzno-środowiskowe, dotyczące religii i mitologii, dotyczące rozrywki i sportu, chronologiczne i frekwencyjne*²⁹. Inny podział kwalifikatorów zaproponowano w USJP PWN: *profesjonalno-naukowe, socjolektalno-środowiskowe, stylistyczne, ekspresywne, chronologiczne i geograficzne*³⁰. Piotr Źmigrodzki postuluje, żeby kwalifikatory w opisie leksykograficznym:

- tworzyły w słowniku logiczny i rozłączny system (aby ich zakres się nie krzyżował),
- ich siatka była kompletna (wypełniała wszystkie dziedziny terminologii),
- zakres poszczególnych kwalifikatorów był ściśle wyznaczony i zdefiniowany we wstępie do słownika,
- stosować je konsekwentnie do wszystkich jednostek o określonym nacechowaniu lub pochodzeniu³¹.

Warto jednak zauważyć, że kwalifikatory w słowniku językowym będą miały nieco inny charakter niż te w słowniku naukowym czy encyklopedii uniwersalnej (powszechnej) i będą wskazywać inne kategorie.

W OSN kwalifikatory i skróty tworzą bardzo prosty system, jednak ich inwentarz nie jest zebrany w jakiś specjalny wykaz objaśniający (legendę). Zresztą znaczenie kwalifikatorów i skrótów jest tu bardzo czytelne, by nie powiedzieć – intuicyjne. Z kolei w OSNND takie szczegółowe, alfabetyczne zestawienie pt. *Spis skrótów [Seznam zkratek]* znajduje się we wstępie do tomu I z 1930 r. i obejmuje prawie 550 skrótów umieszczonych w dwóch kolumnach na ponad czterech nienumеровanych stronach. Znajdziemy wśród nich różne kategorie (m.in.: języki pochodzenia wyrazu, dziedziny nauki i wiedzy, terminy i symbole prawnicze i administracyjne itp.). Takie skróty, jednak w nieco mniej-

²⁸ EJO, s. 324.

²⁹ E. KURYŁO: Kwalifikatory w trzech największych dwudziestowiecznych słownikach języka polskiego. W: *Wokół słownika współczesnego języka polskiego...*, s. 61–68.

³⁰ Uniwersalny słownik języka polskiego PWN. Red. S. DUBISZ. Wersja na CD. Warszawa 2005.

³¹ P. ŹMIGRODZKI: Wprowadzenie do leksykografii polskiej..., s. 69–70.

szym zakresie, są stosowane także w dziele pierwotnym – *Słowniku naukowym Ott*y, skąd je prawdopodobnie redaktorzy OSNND zapożyczyli, następnie uporządkowali i rozbudowali ich system.

Ciekawy może wydać się fakt, że w drugiej księdze tomu VI OSNND (tzw. „wojennej” z 1943 r.) w artykułach hasłowych dotyczących postaci (w biogramach) pojawia się złowieszczy skrót *žp* oznaczający *židovský původ* [pochodzenie żydowskie], wprowadzony przez protektoratową cenzurę na polecenie władz niemieckich. Skrót ten obecny jest tylko na stronach encyklopedii przy hasłach (artykułach) biograficznych, natomiast czeski redaktor celowo nie umieścił go w wykazie wszystkich skrótów zastosowanych w tym tomie, by w ten sposób dodatkowo nie stygmatyzować wybitnych i zasłużonych Żydów.

Definiowanie i typy definicji³²

Definiowaniem nazywane bywa działanie, które polega na ustaleniu, jakie znaczenie ma określona jednostka leksykalna (wyraz lub wyrażenie) w danym języku³³. Takie postępowanie prowadzi do sformułowania wypowiedzi w ustalonej formie, podającej znaczenie danej jednostki leksykalnej w postaci jego ekwiwalentu (innego wyrazu czy wyrażenia) istniejącego i funkcjonującego w danym języku, którego znaczenia użytkownicy są świadomi. W wyniku takiego działania powstaje uporządkowana formalnie wypowiedź, nazywana definicją. Przedmiotowo z definicją wiążą się dwa inne zagadnienia – **pojęcie** i **termin**, poświęćmy im więc nieco więcej miejsca.

Hasło **pojęcie** [cz. *pojem* lub *koncept*] rozumiemy jako określenie abstrakcyjnego, myślowego odpowiednika przedmiotu, które może stanowić jednocześnie zbiorcze myślowe wyobrażenie całej klasy analogicznych zjawisk i faktów, przedmiotów i abstrakcyjnych tematów. Pojęcie staje się terminem po zdefiniowaniu; definicja taka podaje jego istotne cechy, odróżniające je od innych pojęć. Pojęcia mogą być oznaczane za pomocą jednego lub wielu wyrazów³⁴, jak również symboli.

³² Opracowano na podstawie: K. AJDUKIEWICZ: *Logika pragmatyczna*. Warszawa 1962; T. KWIATKOWSKI: *Wykłady i szkice z logiki ogólnej*. Lublin 2002; *Mała encyklopedia logiki*. Red. W. MARCISZEWSKI. Wrocław 1988.

³³ Takiego zabiegu dokonuje się w następujących przypadkach: 1) gdy określona jednostka leksykalna należy do słownika danego języka, lecz zupełnie nieznane jest jej znaczenie; 2) gdy określona jednostka leksykalna należy do słownika danego języka, lecz jej znaczenie nie jest jasne (brak możliwości jednoznacznego wskazania zbioru desygnatów tego pojęcia lub potrzeba poznania jego pozostałych znaczeń); 3) gdy określona jednostka leksykalna należy do słownika danego języka, znane jest jej znaczenie, lecz zachodzi potrzeba zmiany tego znaczenia; 4) gdy określona jednostka leksykalna nie należy do słownika danego języka, lecz zachodzi konieczność wprowadzenia jej do narodowego zasobu leksykalnego. (T. KWIATKOWSKI: *Wykłady i szkice z logiki ogólnej...*).

³⁴ Mowa tu o synonimach w obrębie jednego języka (np. *měsíc* i *luna*) oraz o ekwiwalentach z różnych języków (np. pojęcie psa oznaczają wyrazy: *pes*, *собака*, *the dog*, *der Hund*, *le chien* itd.). W odwrotnym wypadku, tzn. gdy jednym wyrazem oznaczane są różne pojęcia, występuje zjawisko homonimii, np. cz. *měsíc* [pol. *miesiąc* i *księżyc*].

W różnych dziedzinach nauki pojęcie ma nieco inny sens, np. w logice oznacza nazwę generalną, w filozofii – wytwory intelektualne i doświadczalne³⁵, w psychologii umysłową reprezentację obiektów i zjawisk³⁶, w kognitywistyce – podstawową strukturę poznawczą reprezentującą uogólnioną klasę obiektów, w językoznawstwie zaś – element znaczący znaku językowego³⁷. Pojęcia zapewniają ekonomiczne funkcjonowanie poznawcze, pozwalają rozumieć i wyjaśniać rzeczywistość, umożliwiają działania na reprezentacjach przedmiotów (a nie na samych przedmiotach), stwarzają warunki do komunikacji. Znaczenie poszczególnych pojęć prezentuje literatura naukowa oraz słowniki i encyklopedie. Inwentarz pojęć nie jest zbiorem zamkniętym, gdyż ciągle tworzone są nowe nazwy i określenia dotyczące nowych (a niejednokrotnie starych) zjawisk, działań, przedmiotów itp.

Typologicznie wyróżniamy³⁸:

- 1) **pojęcia klasyczne** (matrycowe, arystotelesowskie) – charakteryzujące się ostrymi granicami, oparte na ścisłej definicji zawierającej warunki konieczne i wystarczające, by dany obiekt mógł być uznany za reprezentanta danej kategorii;
- 2) **pojęcia naturalne** (rozmyte) – oparte nie na definicji i warunkach koniecznych i wystarczających, lecz na podobieństwie do przechowywanych w pamięci „typowych” egzemplarzy³⁹.

Należy zauważyć, że w języku codziennym, do którego odnosi się dany

³⁵ I. Kant wyróżnił pojęcia aprioryczne (wytwory intelektu) i aposterioryczne (wyabstrahowane z doświadczenia).

³⁶ Według psychologii, podstawową funkcją naszych umysłów przez całe życie jest kreowanie pojęć, które ułatwia nam gromadzenie i porządkowanie naszej wiedzy o otaczającym świecie.

³⁷ Pojęcie. W logice znaczenie (treść) nazwy lub ogólniej – sposób rozumienia danego wyrażenia. Określenie takie wiąże ściśle pojęcie z pewnym tworem językowym. W psychologii pojęcie jest definiowane jako wyobrażenie niezmysłowe. Rozpatrywanie pojęcia bez odpowiadającego mu wyrażenia językowego jest niekiedy konieczne, zwłaszcza w metodologii ogólnej, gdyż często pojęcie kształtuje się wcześniej niż odpowiadający mu element językowy. (EJO, s. 444).

³⁸ T. MARUSZEWSKI: *Psychologia poznania. Umysł i świat*. Gdańsk 2001, s. 315–353.

³⁹ Typologia bardziej szczegółowa wymienia: 1) **pojęcia ogólne** [*pojmy obecne*] – mogące oznaczać całą klasę przedmiotów i stanowić nazwę pospolitą (*appellativum*), 2) **pojęcia indywidualne** – oznaczające konkretny przedmiot, np. imię własne (*proprium*); 3–4) **pojęcia nadrzędne** i **podrzędne** (rodzajowe i gatunkowe) – tworzące ustaloną hierarchię (np. pojęcie *pes* zawiera się w zbiorze *śelmy*, z kolei *śelmy* w zbiorze *savce*, *savce* zaś w zbiorze *obratlovce* itd.); 5–6) **pojęcia konkretne** i **abstrakcyjne** – oznaczające relacje i własności; 7–8) **pojęcia absolutne** i **względne** – również oddające relacje (np. *otec*, *sestra*); 9–10) **pojęcia puste** i **pełne** [*p. prázdne* a *neprázdne*] oraz 11–12) **pojęcia pozytywne** i **negatywne** (np. *čestný*/*nečestný*). (T. MARUSZEWSKI: *Psychologia poznania...*, s. 315–353).

W wypadku dwóch pierwszych typów warto podkreślić, że obydwa typy pojęć – ogólne i indywidualne – są efektem procesu myślowego, który porządkuje i scala przeróżne zmysłowe wrażenia i doświadczenia, np. rozbudowane pojęcie *nasz pies* stanowi taką abstrakcję, która może obejmować wszystkie możliwe rasy psów, historię życia znanego nam psa oraz wszystkie osobiste doświadczenia z nim związane. (Ibidem, s. 344).

kontekst, obecność pojęć zazwyczaj nie jest koniecznością (a ich brak nie stanowi przeszkody), ponieważ sytuacja jest wystarczająco dookreślona. Inaczej w języku naukowym, tu konieczne jest posługiwanie się pojęciami jednoznacznymi niezależnie od sytuacji. Stosowanie w nauce dokładnej terminologii to wymóg podstawowy, gdyż właśnie specyficzna terminologia odróżnia język nauki od języka codziennego (kolokwialnego). Dlatego też terminologia naukowa posługuje się w tym wypadku standardową greką, łaciną lub językiem angielskim, ewentualnie tworzy międzynarodowe neologizmy terminologiczne (np. *gen*, *quark*). Zdarza się również, że terminy rodzime używane są na całym świecie (np. terminy międzynarodowe pochodzenia czeskiego: *robot*, *lustrace*, *tunelování firmy*).

Termin⁴⁰ Zygmunt Saloni w *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* definiuje jako *element słownictwa (leksem, związek frazeologiczny) używany w określonej dziedzinie wiedzy lub działalności ludzkiej w odniesieniu do obiektów specyficznych (zarówno do obiektów materialnych, jak i pojęć) dla tej dziedziny w sposób – w założeniu – ścisły i jednoznaczny. Ścisłość i jednoznaczność terminu uzyskuje się przez podanie jego definicji. Terminy są przejmowane ze słownictwa języka potocznego, np. na podstawie asocjacyjnej. W wypadku dwóch terminów mających przecinające się zakresy możemy określić jeden z nich jako szerszy (nadrzędny), węższy (podrzędny) lub współrzędny. Zbiór terminów danej dziedziny nosi nazwę terminologii⁴¹.*

Szereg krótkich i optymalnych definicji pojęcia *termin* i nazw od niego pochodnych – nie zawsze przydatnych w naszym przypadku – znajdziemy w *Tezaurusie terminologii translatorskiej*⁴²:

- **termin** – 1) ściśle zdefiniowany wyraz lub połączenie wyrazowe jako jednostka słownictwa specjalistycznego; 2) wyraz języka naturalnego zdefiniowany na potrzeby tłumaczenia maszynowego,
- **termin empiryczny** lub **termin-nazwa** – jednostka leksykalna oznaczająca konkretny obiekt będący przedmiotem opisu specjalistycznego,
- **termin fachowy** – jednostka leksykalna mająca w obrębie danego języka specjalistycznego ściśle określone znaczenie,
- **termin kluczowy** lub **wyraz kluczowy** – jednostka leksykalna (wyraz) odzwierciedlająca podstawowe pojęcia oraz dominujące tendencje danej epoki w zakresie kultury, filozofii, etyki itd.,
- **termin międzynarodowy** lub **internacjonalizm** – jednostka leksykalna (wyraz lub zwrot) mająca w kilku językach podobne znaczenie i podobną formę graficzną lub fonologiczną, wywodząca się z języków klasycznych lub żywych języków międzynarodowych,

⁴⁰ Z łac. *terminus* = 'kamień graniczny; granica, kres; ograniczenie'; *terminalis* = 'graniczny').

⁴¹ *EJO*, s. 602.

⁴² *Tezaurus terminologii translatorskiej*. Red. J. LUKSZYN. Warszawa 1998, s. 124, 342–345, 393.

- **termin naukowy** – jednostka leksykalna funkcjonująca w obrębie systemu pojęciowego danej dziedziny nauki,
- **termin obiegowy** – potoczny odpowiednik terminu fachowego,
- **termin techniczny** – jednostka leksykalna oznaczająca określone pojęcie z zakresu danej dziedziny nauki,
- **termin zawodowy** – termin fachowy,
- **terminologia** – 1) słownictwo specjalistyczne, 2) terminologia naukowa, 3) terminoznawstwo,
- **terminoznawstwo** – dyscyplina naukowa, której przedmiotem jest słownictwo specjalistyczne odzwierciedlające określony system pojęciowy,
- **terminologizacja** – nabywanie przez wyraz lub wyrażenie z języka potocznego cech terminu w obrębie słownictwa specjalistycznego.

Czeski lingwista Edvard Lotko w swoim *Slovníku lingvistických termínů pro filology* definiuje to pojęcie następująco: **termín** – je to výraz pro jistý pojem v soustavě pojmů vědního např. výrobního oboru, vyznačuje se kognitivním (racionálně pojmovým) významem, založeným na teoretickém poznání [**termin** – jest to wyraz dla danego pojęcia w systemie pojęć naukowych (np. w dziedzinie produkcji), charakteryzuje się kognitywnym (racjonalnie pojęciowym) znaczeniem, opartym na teoretycznym poznaniu], wyróżniając dodatkowo dwa jego typy:

- **termín preskriptivní** – termín, jehož význam určují odborníci příslušné tematické oblasti definicí obvykle při prvním užití termínu (srov. např. termíny exaktních věd) [**termin preskryptivní** – termin, którego znaczenie określają fachowcy z danej dziedziny tematycznej poprzez jego zdefiniowanie zazwyczaj przy pierwszym użyciu danego terminu (np. terminy nauk ścisłych)],
- **termín pseudopreskriptivní** – termín z tematické oblasti, kde pro hodnocení jevů je důležitý postoj či náhled člověka, nějaké školy, nějakého společenství, jeho význam je vymezen dohodou akceptovanou širším společenstvím (srov. např. převážnou část terminologie humanitních věd) [**termin pseudopreskryptivní** – termin z dziedziny tematycznej, w której dla oceny zjawisk ważne jest określone stanowisko lub pogląd człowieka, jakiejś szkoły, jakiegoś społeczeństwa, a jego znaczenie jest ograniczone pewną umową, którą zaakceptowała szersza społeczność (np. większość terminologii nauk humanistycznych)]⁴³.

Opierając się na przedstawionej klasyfikacji, dla podsumowania sformułujmy optymalną definicję: wyrazem **termin** można lapidarnie określić nazwę (w postaci wyrazu prostego lub złożonego) o ustalonym konwencjonalnie znaczeniu, jednoznacznie odnoszącą się do pojęcia z zakresu określonej dziedziny wiedzy, nauki, kultury, sztuki, sportu, działalności edukacyjnej i twórczej oraz techniki i gospodarki. Nazwa techniczna (w tym jednowyrazowa), która wymaga definicji, jest zawsze **terminem technicznym** (*terminus technicus*). **Terminologię** zaś stanowi zbiór wszystkich ter-

⁴³ E. LOTKO: *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc 1998, s. 104.

minów jako całokształt słownictwa odnoszącego się do określonej dziedziny nauki, techniki lub sztuki⁴⁴.

Warto podkreślić, że w codziennej praktyce spotykamy się z nazwami, które są „pełnowymiarowymi terminami”, ale równolegle z nimi istnieją „terminy potoczne”; np. wyraz *alkohol* [*lîh/alkohol*]⁴⁵ jako termin chemiczny (zazwyczaj w liczbie mnogiej) oznacza konkretny chemiczny związek organiczny pochodny węglowodorów o znanym symbolu: spożywczy etanol C_2H_5OH lub trujący metanol CH_3OH , o cechach rozpuszczalnika, właściwościach palnych (pędnych) i odurzających, jednak pierwotnie w znaczeniu podstawowym są to występujące w otaczającej nas przyrodzie wszelkiego rodzaju naturalne lub sztuczne mieszaniny, które tworzą roztwory użytkowe lub napoje wysokowe na bazie tego związku, oczywiście etanolu. Innymi słowy, w nomenklaturze chemicznej *czysty alkohol* [*čistý lîh*] to związek idealny (lub 100% alkohol absolutny), w języku codziennym zaś to spirytus lub jego roztwór (w postaci wódki), mocny, bardzo przeźroczysty, bez wyraźnych zanieczyszczeń (zawiesin) widocznych gołym okiem.

⁴⁴ W procesie formułowania terminów w nauce i technice oraz tworzeniu terminologii, zwłaszcza technicznej, przyjęto ogólne **zasady terminologiczne** o dużej „elastyczności”, które wyrażono hasłowo. Najważniejsze z nich to: 1) **powszechność** – tworząc terminologię, nie należy zmieniać tych nazw, które się już rozpowszechniły; 2) **rodzimość** – nazwy techniczne powinny być oparte na rodzimym nazewnictwie (zwłaszcza źródłosłowy); 3) **międzynarodowość** – nazwy techniczne powinny być zgodne odnośnie do źródłosłów z nazwami rozpowszechnionymi w terminologii międzynarodowej; 4) **jednorodność** – nazwa w całości powinna być utworzona albo ze źródłosłów rodzimych, albo ze źródłosłów obcych; 5) **logiczność** – swoim brzmieniem terminy techniczne powinny wzbudzać maksymalne skojarzenia z odnoszącymi się do tych nazw definicjami; 6) **systematyczność** – nazwom kilku pojęć równorzędnych powinna odpowiadać nazwa pojęcia bezpośrednio nadrzędnego, 7) **zwięźłość** – nazwa techniczna powinna zawierać tylko po jednej informacji na każdą okoliczność, 8) **jednoznaczność** – tylko jedno pojęcie powinno być oznaczone daną nazwą; 9) **jednomianowość** – tylko jedna nazwa powinna oznaczać dane pojęcie; 10) **reproduktywność** – nazwa powinna się opierać na źródłosłowie umożliwiającym tworzenie nazw pochodnych; 11) **jednolitość** – w nazwie powinien być zawarty źródłosłów wspólny grupie nazw pojęć pokrewnych; 12) **operatywność** – nazwa techniczna powinna być krótka, łatwa do wymawiania oraz kombinowania (zestawiania) z innymi wyrazami; 13) **poprawność** – nazwa techniczna powinna spełniać wymogi poprawności językowej; 14) **emocjonalność** – nazwy techniczne nie powinny budzić kontrowersji uczuciowych, czyli powinny się podobać swym użytkownikom. (M. MAZUR: *Terminologia techniczna*. Warszawa 1961; W. NOWICKI: *Podstawy terminologii*. Wrocław 1986).

⁴⁵ **Lîh** jest tekutina v obchodu se vyskytující, jejíž hlavní a jediné cennou součástí jest chemická sloučenina, zvaná **a l k o h o l e t h y l n a t ý**. Vedle 75–97% alkoholu ethylnatého obsahuje v sobě **l**. ještě vodu a v různém, celkem však skrovnějším množství některé těkavé sloučeniny organické (aldehydy, vyšší alkoholy, estery, kyseliny, furfuroly, pořidku i dusíkaté zásady), které mu dodávají zvláštního zápachu a charakteristické příchuti. Posléze jmenované látky obsahuje v sobě hlavně **l**. **s u r o v ý** ve větším množství, a poněvadž jsou upotřebeni-l-u k výrobě lihových nápojů na závadu, jest **l**. zbavován látek těch více neb méně dokonale **r a f f i n a c í** (čištěním). Rafinovaný **l**. má v sobě také vždy jenom skrovné množství vody (3 až 4 %). Ostatně viz **L i h o v a r s t v í**. (OSN, XVI/1).

Analogiczna sytuacja jest z terminami fachowymi (słownikowymi) i quasi-terminami – nazwami ludowymi (potocznymi), np.: pol. *prymula* [cz. *primula*] / pol. *pierwiosnek* [cz. *prvosienka/petrklíč*] (XX/693); *grafem* [grafém] / *litera* [písmeno] (XIX/790); *wyrostek robaczkowy* [apendix] (II/539) / *jelito ślepe* [slepé střevo] (XXIII/359) / *ślepa kiszka*; *dwunastnica* [duodenum/dvanáctník/dvanácti-prstník] (VIII/247) itd. Podobnie rzecz się ma z uznawanymi obecnie za synonimy wyrazami: *afekt* [affekt] (I/321–323), *amok* i *histeria* [hýsterie] (XI/1063–1064), które dawniej były terminami z dziedziny psychologii czy też psychiatrii i nie oznaczały tego samego, lecz dziś praktycznie mają jeden sens – według SSJČ, *amok* to: (z *mal.*) *vražedné šílenství, zuřivost...*⁴⁶, natomiast np. według OSN, definicja terminu *amoku* jest bardziej szczegółowa i wyraźnie ograniczona terytorialnie:

Amok (také a m u c k, malajsky) – z u ř i - v o s t, jest zvláštní duševní stav, jenž se pojednou člověka zmocní a jeví se v tom, že takový člověk vyrazí na ulici, chová se jako zběsilý a vraždí každého, koho napadne, až sám jest přemožen. Angličané tomu říkají *run-a-muck*. Vyskytuje se hlavně mezi Malajci, ale také v Indii. Příčinou zda se byti jisté rozčilení nad bezprávím a umínění pomstíti se; ale jindy zda se to byti následek hojného požívání opia nebo gandžy a bhangu (z *Cannabis sativa*). V Indii vyskytuje se **a.** hlavně u muhammedánů.

OSN, II/184

Definicja⁴⁷ to istotny element wewnętrzny hasła w układzie linearnym. Dla poszukującego wiedzy odbiorcy słownika czy encyklopedii „to konkretne znaczenie słowa/terminu” czy biogram danej postaci będzie chyba najciekawszą treścią hasła. Ale optymalne definiowanie jest z jednej strony procesem wieloetapowym, z drugiej zaś – wymagającym od leksykografa (eksperta w danej dziedzinie wiedzy) pewnych decyzji. Musi on wskazać możliwie wszystkie zna-

⁴⁶ SSJČ, sv. I, s. 29.

⁴⁷ **Definicja** (łac. *definitio* ‘odgraniczenie’, ‘określenie’) – 1) log. zdanie podające sens danego wyrażenia; 2) objaśnienie znaczenia wyrazu, wyrażenia lub pojęcia. Definicja ma na celu podanie równoważnika terminu nieznanego w postaci terminów znanych; jest narzędziem dydaktyki usprawniającym proces zapamiętywania, nauczania i uczenia się oraz formułowania wypowiedzi, zabezpieczając je przed wieloznacznością poprzez uściślenie znaczenia wyrazów i zwrotów, optymalizując jednocześnie ich zrozumienie. Wyróżniane są dwa podstawowe typy: 1) **d. realnoznaczeniowa** (polega na wyjaśnieniu znaczenia wyrazu bez odwoływania się do jego budowy słowotwórczej) i **d. zakresowa** (wskazuje na zakres desygnatów oznaczanych definiowanym wyrazem). (<http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3891298>; K. AJDUKIEWICZ: *Logika pragmatyczna...*; *Mała encyklopedia logiki...*).

czenia danego hasła oraz określić logiczną lub systemową kolejność prezentacji owych znaczeń. Wraz z tymi wymogami wyłaniają się dalsze kwestie do rozstrzygnięcia, jak np. wspomniane już **wieloznaczność** (polisemia)⁴⁸ i **homoni-mia**. W polskiej tradycji leksykograficznej, dotyczącej słowników językowych, przyjęto następujący porządek hierarchizacji znaczeń, oznaczany cyframi arabskimi i kolejnymi literami alfabetu⁴⁹: 1) znaczenie podstawowe (pierwsze „skojarzenie” *native speaker*), 2) kolejne znaczenia pochodne (związane ze znaczeniem podstawowym), 3) znaczenia specjalistyczne (z kwalifikatorami w układzie alfabetycznym), 4) znaczenia archaiczne i przestarzałe; jako poziom 5) pojawić się mogą znaczenia przenośne⁵⁰.

W encyklopediach, słownikach i podręcznikach naukowych stosowana bywa **definicja równościowa** (znana także jako definicja normalna lub klasyczna), wywodzona z zasad logiki, w której występują trzy kolejne człony⁵¹: 1) **definiendum** (człon definiowany), 2) **spójnik równości**⁵² zakresów lewego i prawego elementu (tę funkcję pełni: myślnik, znak równości lub wyrażenia: ... jest to ..., ... to ..., ... to tyle, co ..., 3) **definiens** (człon definiujący). Taką definicję spotkamy w OSN:

[1] *definiendum*:] Lih [2] spójnik równości:] jest
[3] *definiens*:] tekutina v obchodu se vyskytující,
jejíž hlavní a jediné cennou součástí jest chemická
sloučenina, zvaná a l k o h o l e t h y l n a t ý.

OSN, XVI/1

W nauce, w nauczaniu i uczeniu się oraz w życiu codziennym możemy się zetknąć także z innym rodzajem definicji, z tzw. **definicjami cząstkowymi**, które nie określają uniwersalnych kryteriów odnoszących do każdego przedmiotu (czy jest to wyraz lub zwrot definiowany, czy też nie) oraz nie charakte-

⁴⁸ Wieloznaczność w hasłach słownikowych oznaczana bywa według przyjętej strategii opisu, który dokonuje się najczęściej w kilku działaniach redakcyjnych: 1) wydzielenie różnych znaczeń danej jednostki leksykalnej (na podstawie analizy materiału przykładowego, tradycji i rozwiązań w źródłowych lub we wcześniejszych dziełach słownikowych), 2) zdecydowanie, które z haseł jest nadrzędne (które należy uwzględnić w podhasle lub oznaczyć jako kontekstowe), 3) ustalenie porządku prezentacji kolejnych znaczeń danego hasła. (P. ŻMIGRODZKI: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej...*, s. 76–77).

⁴⁹ W. DOROSZEWSKI: *Uwagi i wyjaśnienia wstępne*. W: *Słownik języka polskiego PAN*. Red. W. DOROSZEWSKI. T. 1. Warszawa 1958, s. XXIV–XXVI.

⁵⁰ W tym wypadku jednak o takim zakwalifikowaniu tychże znaczeń decyduje intuicja leksykografa lub redaktora słownika. Takie postępowanie z uwagi na pewną dowolność i indywidualne odczucia językowe bywa często pomijane; wątpliwych znaczeń danego hasła nie uwzględnia się w nowszych słownikach.

⁵¹ EJO, s. 109; P. ŻMIGRODZKI: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej...*, s. 82.

⁵² Nazywany też bywa synonimicznie łącznikiem lub spójnikiem definicyjnym.

ryzuje pełnego znaczenia i zakresu definiowanego wyrazu, lecz podają o nim jedynie częściową, niepełną informację⁵³.

Z językoznawczego punktu widzenia, biorąc pod uwagę treść pojęcia (zespół cech odnoszący się do wszystkich desygnatów tej nazwy), definicję można rozpatrywać w dwojaki sposób: jako realną i nominalną. **Definicja realna** to jedno- lub wieloznaczna charakterystyka danego przedmiotu, którą można wyrazić w jakimś języku (np. *Bursztyn jest to żywica skamieniała*⁵⁴). Cechą charakterystyczną takiego typu jest – odsyłający do cech owego przedmiotu – łącznik definicyjny, przyjmujący wspomnianą wcześniej formę, np.: *... jest to [je/jest to] ..., ... to tyle, co ... itp.*⁵⁵. **Definicja nominalna**⁵⁶ to z kolei wypowiedź podająca w danym języku znaczenie konkretnego wyrazu lub wyrażenia (np. dawny, pochodzący z języka niemieckiego, wyraz *szynk* znaczy *tyle, co podrzędna restauracja lub bar, w których sprzedaje się alkohol*)⁵⁷; w tym wypadku łącznik definicyjny ma formę – odsyłającego do znaczenia wyrazu w określonym języku – wyrażenia, np.: *... znaczy tyle, co ...* lub *... należy rozumieć jako ...*⁵⁸.

Definicja ostensywna⁵⁹ (zwana także **definicją deiktyczną**)⁶⁰ to szczególny typ definicji w procesie definiowania częściowego. W praktyce polega na wskazaniu w określony sposób (np. jakimś wskaźnikiem lub gestem wskazującym) konkretnego egzemplarza przedmiotu (bądź grupy przedmiotów), stanowiącego przykładowy desygnat definiowanego terminu. Taka definicja

⁵³ Definicje tego rodzaju charakterystyczne są np. dla nauk humanistycznych i stosujemy je w sytuacji, gdy na podstawie aktualnego stanu wiedzy w określonej dziedzinie nie można sformułować ekwiwalentnej definicji równościowej jakiegoś terminu lub taka definicja nie będzie w pełni jednoznaczna – termin zdefiniowany częściowo jest zawsze nieosty. Do definicji częściowych zaliczymy: 1) definicję ostensywną (deiktyczną), 2) definiowanie przez rodziny znaczeniowe i 3) zdania warunkowe.

⁵⁴ **Jantar**, proměněná pryskyřice předvěkých jehličnatých stromů, jest hmotou nekrystalovanou, beztvárovou čili amorfní... (OSN, XIII/34).

⁵⁵ Definicja realna odnosi się do faktycznie istniejących rzeczy, podając cechy istotowe definiowanej rzeczy, czyli istotę przedmiotu oznaczonego nazwą – takie określenie jest w miarę jednoznaczne.

⁵⁶ W logice **definicja nominalna** polega na wyjaśnieniu znaczenia wyrazu przez podanie wyrazów z nim równoznacznych. (<http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3948143>).

⁵⁷ <http://sjp.pwn.pl/szukaj/szynk>. [Dostęp: 20.01.2013].

⁵⁸ Należy jednak pamiętać, że wyraz w danym języku nic nie znaczy w innym, a definicja taka nie mówi o konkretnym przedmiocie, lecz o nazwie (znaczeniu) pewnego przedmiotu o pewnych cechach. Za pomocą definicji nominalnej nazywamy więc taki obiekt, co do którego mamy pewność, że właśnie do niego odnosi się ta definicja – nazywamy coś, o czym wiemy, że właśnie tak się to nazywa, a jeden w tym wypadku wyraz definiujemy, używając drugiego, bardziej zrozumiałego.

⁵⁹ Z łac. *ostendo* = 'wskazuję'.

⁶⁰ N. MIKOŁAJCZAK-MATYJA: *Definiowanie pojęć przez przeciętnych użytkowników języka i przez leksykografów*. Poznań 1998, s. 74–76; P. ŻMIGRODZKI: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej...*, s. 84.

wskazuje pewien hasłowy przedmiot i opisuje go za pomocą którejś z formuł: *To jest X* lub *X-em jest coś takiego jak to*⁶¹.

Konkludując dotychczasowe rozważania, można przyjąć, że za definicje możemy uznać określone wypowiedzi (zrealizowane werbalnie lub w inny sposób), których celem jest wyjaśnienie, *charakterystyka rzeczy, pojęcia lub znaczenia słowa*⁶². Warto wspomnieć o różnicach między **definicją logiczną** a **definicją leksykograficzną** – pierwsza z nich niedwuznacznie identyfikuje obiekt definiowany (który jest ewidentnie przeciwstawiony wszelkim innym przedmiotom podlegającym definiowaniu oraz jest jednoznacznie charakteryzowany jako egzemplarz najbliższej klasy), druga zaś wymienia jedynie najważniejsze cechy semantyczne definiowanej jednostki leksykalnej⁶³.

Warto w tym miejscu więcej uwagi poświęcić interesującemu z naszego punktu widzenia zagadnieniu – **definicji słownikowej** i **definicji encyklopedycznej**. Pierwsza odnosi się do słowników językowych, druga zaś do słowników encyklopedycznych, czyli dzieł zawierających odmienne rodzaje informacji⁶⁴. Definicja słownikowa za obiekt obiera sobie jednostki leksykalne wraz z ich charakterystyką semantyczną (a niejednokrotnie cechami gramatycznymi i pragmatycznymi). Obiektem w definicji encyklopedycznej jest także wyraz (jednostka leksykalna), jednak rozumiany bardziej jako prototypowa rzecz lub pojęcie; jest to raczej opis przedmiotów pozajęzykowych, będący definicją naukową, która zawiera optymalną lub nadmierną ilość informacji⁶⁵. Definicja taka przekazuje wiedzę o przedmiotach i stanach rzeczy; ich „naukowość” (naukowy obraz świata) polega na podawaniu cech desygnatu pozbawionego cech intuicyjnych (czy naiwnego rozumienia rzeczy), jednak cechy semantyczne powinny być wskazywane ze względu na ich przydatność

⁶¹ Takie postępowanie sprawdza się w wielu sytuacjach (np. w nauczaniu języków obcych oraz porozumiewaniu się bez znajomości języka), jest to narzędzie dydaktyczne metody pogładowej, ilustrującej przekazywane treści namacalnym przykładem. W praktyce leksykograficznej (w wypadku słowników) jest to definiowanie ikonograficzne uzupełniające znaczenie werbalne, które zwłaszcza w encyklopediach przybiera formę rysunku z podpisem.

⁶² N. MIKOŁAJCZAK-MATYJA: *Definiowanie pojęć przez przeciętnych użytkowników języka i przez leksykografów...*, s. 32.

⁶³ L. ZGUSTA: *Manual of lexikography*. Praha 1971, s. 252–253; N. MIKOŁAJCZAK-MATYJA: *Definiowanie pojęć przez przeciętnych użytkowników języka i przez leksykografów...*, s. 33.

⁶⁴ Współcześni leksykografowie obserwują obecnie tendencję do proporcjonalnego łączenia w niektórych definicjach ujęcia słownikowego i encyklopedycznego w odniesieniu do nazw gatunków naturalnych czy przedmiotów materialnych – definicje słownikowe bywają wzbogacone o typowo encyklopedyczne wiadomości o charakterze kulturowym, co najczęściej zaznaczane jest formalnie osobnymi akapitami lub paragrafami. Jest to zjawisko charakterystyczne szczególnie w słownikach dla dzieci i słownikach ilustrowanych. (A. BOGUSŁAWSKI: *Język w słowniku*. Wrocław 1988, s. 76; N. MIKOŁAJCZAK-MATYJA: *Definiowanie pojęć przez przeciętnych użytkowników języka i przez leksykografów...*, s. 59).

⁶⁵ N. MIKOŁAJCZAK-MATYJA: *Definiowanie pojęć przez przeciętnych użytkowników języka i przez leksykografów...*, s. 56.

dla „standardowego” (przeciętnego lub ogólnego) użytkownika języka, a nie tylko podawać szeroki zbiór właściwości, postulowany przez naukowców czy ekspertów z danej dziedziny⁶⁶.

Na zakończenie rozważań teoretycznych warto przytoczyć kilka terminów, które okazują się przydatne w opisie słowników i encyklopedii. Definicja encyklopedyczna, która zawiera zazwyczaj dużą ilość rzetelnych informacji, to w rzeczywistości klasyczna **definicja terminologiczna**, charakteryzująca pojęcie naukowe, która powinna być precyzyjna i jednoznacznie czytelna. Niektórzy autorzy w swoich pracach⁶⁷ wspominają o tzw. **prototypach pojęciowych**, które bywają wykorzystywane jako swoiste ilustracje we wspomnianej wcześniej definicji ostensywnej. W tym przypadku konkretny **desygnat** określa znaczenie, stając się przykładowym obiektem, opisywanym pośrednio w definicji. Z **teorią prototypów**, wywodzących się z lingwistyki kognitywnej, związane są tzw. **definicje kognitywne**, których celem jest *zдание sprawy ze sposobu pojmowania przedmiotu przez mówiącego danym językiem*⁶⁸. Jednak takie definiowanie kognitywne nie może być w żadnym wypadku dominujące, lecz jedynie używane pomocniczo i uzupełniająco, gdyż jest w pewnej mierze subiektywne, a jego „naukowość” budzi wątpliwości.

Biorąc pod uwagę te informacje, można stwierdzić, że w OSN i OSNND napotkamy przede wszystkim definicje: równościowe, realne (realnoznaczniowe), terminologiczne i prototypowe. Definiowane są oczywiście – jak to w encyklopedii uniwersalnej bywa – pojęcia (leksemy) realne, materialne, ale i abstrakcyjne. Niektóre z definicji, o objętości zazwyczaj kilku wersów, stanowią swego rodzaju inicjalny człon (fragment) artykułu hasłowego, który zajmuje od kilku wersów do nawet kilkunastu stron tekstu. Po definicji następuje lapidarna lub bardzo rozbudowana charakterystyka (dokładny opis, realia, dane liczbowe itp.), którą niejednokrotnie uzupełnia ilustracja ikoniczna (zdjęcia, obrazki). Niektóre czeskie leksemy – jak np. *kůň* [koń] – pojawiają się w OSN jako kilka osobnych i zdefiniowanych haseł, a nie tylko w formie kolejnych podhaseł (znaczeń) jednego leksemu. Przykładowy wyraz słownikowy *kůň* stanowi nagłówek 4 artykułów hasłowych: 1) miejscowość (dwa podhasła), 2) zwierzę (artykuł bardzo rozbudowany, do kilku stron tekstu; kilkanaście

⁶⁶ Istotne w tym wypadku wydają się także ilość i zakres uwzględnionych informacji; od definicji encyklopedycznych (w przeciwieństwie do słownikowych) oczekuje się, że będą dokładniejsze i bogatsze w szczegóły oraz zawierać będą odesłania przykładowe, jednak w tym wypadku są pewne nieprzekraczalne granice – rzetelnie wyważone optimum dokładności, znajdujące się pomiędzy skrajną oszczędnością treści a jej nadmierną szczegółowością. (L. ZGUSTA: *Manual of lexicography...*, s. 252–253).

⁶⁷ M. GROCHOWSKI: *Konwencje semantyczne a definiowanie wyrażen językowych*. Warszawa 1993; A. BOGUSŁAWSKI: *Język w słowniku...*; R. GRZEGORCZYKOWA: *Problem derywatów i wyrazów polisemicznych w opisie słownikowym*. W: *Wokół słownika współczesnego języka polskiego...*, s. 63–77.

⁶⁸ J. BARTMIŃSKI: *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa*. W: *Konotacja*. Red. W. BARTMIŃSKI. Lublin 1988, s. 169.

odsyłaczy oznaczonych rozstrzelonym drukiem⁶⁹ i kilka ilustracji), 3) przyrząd gimnastyczny i 4) znak herbowy.

Kůň: 1) K. B í l ý, osada v Čechách, hejtm. a okr. Vys. Mýto, fara Řepníky (část. Luže): 16 d., 75 ob. č. náleží ke katastr. obci Střemošnicům, 19 d., 81 ob. č. ke katastr. obci Košumburku (1890). mlýn. — **2) K.** Č e r n ý (*Schwarzes Ross*), hejtm. a okr. Stříbro, fara a pš. Černošín; 12 d., 73 ob. n. (1890).

Definicja 1. OSN, XV/356

Kůň (zool., *Equus L.*), jediný recentní rod čeledi téhož jména (*Equidae*), řádu k o p y t n a t c ů l i c h o p r s t ý c h (*Perissodactylá*). Čeleď tato jest zejména fossilními druhy bohatá, ale jest při této hojnosti forem genealogicky přesné ohrančeným celkem a málokde lze tak určité stopovati přechody od forem starších ku mladším a k rodu nynějšímu, jako právě v této skupině *Perissodactyl*, Všickni její rodové byli a jsou ssavci dosti [...]

Definicja 2. OSN, XV/356–363

Kůň, n á ř a d í t ě l o c v i č n é starého původu, sloužil původně k výcviku seskoků a skoků na koně v jízdě a k voltizování, později použito ho v tělocviku jako nářadí pro cvičení ve skoku vůbec. Skládá se z dřevěného těla. obecpaného a koží neb plátnem obšitého, jež spočívá na 4 nohách na stranách

[rysunek: Č. 2437. Kůň, nářadí tělocvičné.]

⁶⁹ W tym artykule hasłowym OSN odnotowuje kilkadziesiąt podhaseł lub odsyłaczy przedmiotowych: kopytnatec lichoprstý, jednokopytník, divoký k., zdivočelý k., tarpan, mustang, k. lehký, k. arabský, k. čistokrevný, k. berberský (k. jihošpanělský, k. mexický, k. lipický), k. mongolskotatarský (turkmenský, bessaarabský, rumunský, uhersko-sednihradský, bulharský, rumunský hucul, litevský, polský, řecký), k. anglický (dostihový, čistokrevný, plnokrevný), hunter (lovecký, irský), norfolkský klusák, hackney, cob, k. yorkshirský, klusák orlovský, klusák americký, k. uherský, k. radovecký, k. polský, k. trakhenský, k. meklenburský, pony, k. těžký, k. pincgavský/norický, k. belgický, k. ardenský, k. valonský, k. hollanský, k. pivovarský, suffolk, clydesdale, k. vozový, percheron, k. anglonarmanský, k. oldenburský, k. hanoverský, k. český (k. chrudimský, k. netolický/šumavský, k. kladrubský, chov koní (hřebčín, u rolníků), k. teplokrevný, k. chladnokrevný, k. ohnivý, k. glegmatický, hřebec, klisna (kobyła, sverepice, klisna hřebná), hříbě, k. myslivecký. (OSN, XV/356–363).

vnějších, rovněž obecpaných a obšitých. Na těle upevněna jsou madla, o něž se cvičenec při metech opírá. Nohy koně posunují se zvláštními přístroji do různých délek. Cvičí se na koni buď na šíř neb na dél postaveném skoky, mety, přemety, výdrže. (Viz dra Tyrše »Zaklady tělocviku« a F. Kožíška »Cvičební večery na koni na šíř«.) *Schn.*

Definicja 3. OSN, XV/363

Kůň, erbovní známění, a to z pravidla jen jeho přední polovice ve skoku a s uzdou. Stříbrný v červeném byl pánů z Pardubic a jest posud města Pardubic a Hlinska. Zlatý v modrém jest Malovcův z Malovic. Pro tento souhlas erbu pokládali Malovci Pardubské pány za své strýce, ač není nutno souvislost obojích krevnou předpokládati. Stejného původu s Malovci byli vladykové z Dobronic a Žimuntic v Bechyňsku a Kraselovšti v Prachensku; tito přidali si později kotouč Dlouhoveských na štít. Na Plzeňsku vyskytuje se již r. 1269 u Drslava, sudího krajského, a později u Rozvodovských z Něšova, Netonických z Nebílov a vladyk ze Záhořan. *Sčk.*

Definicja 4. OSN, XV/363

Z tych czterech definicji leksemu (hasła) *kůň*, zaczerpniętych z OSN, wynika, że wszystkie są klasycznymi definicjami encyklopedycznymi. Wnikając w szczegóły, możemy je nazwać definicjami równościowymi, gdyż kolejno występują tu trzy człony: człon definiowany (*definiendum*), człon definiujący (*definiens*) oraz „rozdzielający” je spójnik równości, którym jest w tym wypadku przecinek (trochę niezwykły w tej roli); w innych hasłach pojawia się czasownik *jest*⁷⁰ lub dwukropek wprowadzający kolejne podhasła. Są to również definicje realnoznaczeniowe, wyjaśniające treść znaczeniową hasła. Wszystkie definiują nominalnie wyraz *kůň*, jednak w czterech mniej bardziej zbliżonych (ale i odmiennych) znaczeniach, których wyjściem może być sens pierwotny lub przeniesiony (motywacje topomastyczne bądź podobieństwo formy). Dwie z nich są definicjami prototypowymi (2. koń – zwierzę i 3. koń – przyrząd gimnastyczny), gdyż charakteryzują ogólne „znaczenie-wizję” tego

⁷⁰ Np. **Aestetika** *jest* věda o kráse, pročež u nás vhodně krasovědou nazvána... (OSN, I/293–301).

hasła, jednak liczne ilustracje poglądowe bez wątpienia zawężają tę hasłową ogólność, podając konkretne obrazy (ryciny) odmian „żywych koni” albo wygląd „konia gimnastycznego”.

Hasła biograficzne w OSN stanowią również swoistą funkcjonalną „definicję konkretnej postaci historycznej”, przyjmując formę odpowiednio strukturalizowanego biogramu (przebieg życia wraz opisem działalności lub dorobkiem twórczym). Hasła abstrakcyjne zaś definiowane są w różny sposób; może to być typowe słownikowe wyjaśnienie, ale i bardziej rozwinięte (z uwagi na liczbę znaczeń czy odniesień), np. leksem *láska* [miłość] (XV/675–677) ma bardziej szczegółową definicję w postaci rozbudowanego artykułu hasłowego; oprócz znaczenia pierwotnego (‘uczucie, miłość’) występuje także hasło biograficzne z czterema podhasłami (*Láska*: 1) *L. Josef Ant. ...*, 2) *L. František ...*, 3) *L. Gustav ...*, 4) *L. Václav ...* (XVI/677–678)). Z kolei pojęcie abstrakcyjne *krása*⁷¹ [‘piękno’] (XV/72) ma tylko odsyłacz (viz) do kilkustronicowego artykułu hasłowego *Aestetika* (I/293–301), gdzie znajduje się tylko jako jedno z pojęć związanych z estetyką jako nauką o pięknie (np. **Aestetika** jest věda o kráse, pročť u nás vhodně k r a s o v ě d o u nazvána...).

Egzemplifikacja

Ostatni istotny element opisu leksykograficznego stanowi egzemplifikacja, czyli prezentacja przykładów ilustrujących zastosowania opisanego wcześniej hasła czy terminu. Nieco inna jest sytuacja w wypadku słowników językowych i encyklopedii⁷². W encyklopediach (słownikach specjalistycznych) ta przykładowa ilustracyjność może występować rozłącznie lub jednocześnie w dwojaki sposób – jako **ilustracja językowa** oraz **ilustracja ikoniczna** (obrazowa).

W OSN i OSNND ilustracja językowa jest szczątkowa i przejawia się w podawaniu synonimów w funkcji odsyłaczy przedmiotowych, np. **Kedluben**, z něm. *Kohlrübe* odvozené pojmenování b r u k v e. – **K.** zove se též český národní tanec, kolový, rychlého pohybu... (OSN, XIV/133), czy też obcojęzycznych nazw pojęć lub miejscowości, np. **Těšín**: [...] 4) T. (pol. *Cieszyn*, něm. *Teschen*)... (OSN, XXV/289). Jednak w artykułach hasłowych dotyczących problematyki językowej i terminów lingwistycznych taka ilustra-

⁷¹ Ponieważ hasła zapisywane są w OSN wielką literą, leksem *Krása* ma tu cztery znaczenia: abstrakcyjne, tj. ‘piękno’, dwa hasła biograficzne (*Krása Jan* i *Krása Alois*) oraz jedno z odsyłaczem *Krása viz Chrástava 1*). (*Krása* to jedno z historycznych określeń czeskiego miasta Chrástava, obok nazw: *Kracov*, *Kracová* (OSN, XII/385)). W tomie suplementowym pojawia się jeszcze raz hasło *Krása* 2) *A l o i s*. (XXVIII/815), jednak jest tu tylko informacja o jego śmierci w r. 1900.

⁷² W słownikach językowych ilustracja przykładowa (egzemplifikacja) w zależności od intencji leksykografa spełnia następujące funkcje: 1) prezentuje właściwości fleksyjne i składniowe oraz kontekst leksykalny i składniowy charakteryzowanego słowa/hasła (tzw. implicytna informacja gramatyczna), 2) podaje informacje o czasowym i środowiskowym zasięgu danego słowa/hasła, 3) podkreśla jego nacechowanie stylistyczne, emocjonalne i aksjologiczne. (P. ŻMI-GRODZKI: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej...*, s. 95–99).

cja pojawia się w pewnym zakresie, np. przy hasłach: *věta v mluvnictví* [zdanie w gramatyce] (XXVI/622–623) zamieszczono wykład teoretyczny dotyczący typologii i części zdania, z czytelnymi przykładami wypowiedzi w języku czeskim; podobnie zilustrowano językowo *slovo* [słowo, wyraz] (XXIII/464–465) czy *slovosled* [szyk wyrazów] (XXIII/466), natomiast hasło *jméno* [imię]⁷³ (XIII/573) zostało potraktowane po macoszemu.

Ilustracja ikoniczna w *OSN* (a potem *OSNND*) to wielokrotnie wyróżniany przez użytkowników atut tej encyklopedii, bardzo nowoczesnej na owe czasy także pod względem edytorskim. Było to bowiem „oczkiem w głowie” Jana Otty, mimo założenia że *OSN* będzie encyklopedią wydawaną tanio, przystępną i atrakcyjną dla czytelnika, co nie zawsze można pogodzić z planowanym i rzeczywiście osiągniętym bogactwem graficznym. Jak już wspomniano w rozdziale III niniejszej monografii, w *Słowniku naukowym Otty* znajdziemy stosunkowo dużą liczbę ilustracji obrazowych: rycin/rysunków czarno-białych i barwnych obrazów na kartach-załącznikach, zdjęć, map i planów miast, godeł i herbów oraz wykresów i grafów, tabel i schematów. Także logo *OSN*, zdobiące grzbiety kolejnych tomów, dzięki swemu alegorycznemu wyobrażeniu dostojnej nauki i wiedzy budzi respekt i szacunek.

2. Opis języka encyklopedii *OSN* i *OSNND* – czeszczyzna przełomu wieków (1850–1945)

Charakteryzując język encyklopedii Jana Otty, nie sposób nie zarysować kontekstu historycznego oraz uwarunkowań polityczno-społecznych i kulturowych tego dzieła. Czas powstania *OSN* przypadł na chyba najważniejszy etap kształtowania się odradzającej się czeszczyzny. Okresem tym był ostatni etap i dalsze kulturowe echa czeskiego Odrodzenia Narodowego. Już *Słownik naukowy Riegera* jako pierwowzór *OSN* korzystał z „najnowszych” wówczas ustaleń normatywnych języka czeskiego, przeżywającego zwłaszcza w połowie XIX w. swój ponowny rozkwit – po klęsce białogórskiej (1620) i wojnie trzydziestoletniej (1618–1648), germanizacji i rekatolizacji oraz po prawie 200 latach zastoju kulturowego – czasach tzw. „epoki mroku/ciemnoty [*doba temna*], kiedy to czeszczyzna straciła swoje znaczenie i blask, a jej przetrwanie było właściwie zasługą prostego ludu. Powrotowi do języka narodowego sprzyjały oświeceniowe działania modernizacyjne cesarzowej Marii Teresy oraz jej syna Józefa II (reforma szkolna)⁷⁴. Dzięki doniosłej działalności grona budzicieli narodowych na prze-

⁷³ Chodzi tu lingwistyczny sens – kategorię odmiennych wyrazów niebędących czasownikiem; *jméno* jako człon terminu: *podstatné jméno*, *přídavné jméno* i *zajméno*.

⁷⁴ Już w 1752 r. na Terezańskiej Akademii Wojskowej w Wiedniu wprowadzono naukę języka czeskiego, a od 1775 r. – na Uniwersytecie Wiedeńskim; pierwszymi wykładowcami byli W.M. Wiedemann i V.V. Zlobický. W Pradze na uniwersytecie język czeski był wykładany dopiero

łomie XVIII i XIX w. – wśród których naukowy prym wiedli, w dziedzinie językowej zwłaszcza, Josef Dobrovský i Josef Jungmann, a także ich poprzednicy: Bohuslav Balbín, František F. Procházka, František M. Pecl, i następcy: Pavel Josef Šafařík, František Palacký, oraz w wyniku emancypacji i rodzenia się poczucia tożsamości narodowej, powstały warunki, które sprzyjały reformowaniu skostniałego języka czeskiego czasów minionych, formowaniu się tzw. czeszczyzny odrodzeniowej [*obrozenecká čeština*] i jej doskonaleniu. Polegało to na eliminowaniu przestarzałych zasad języka i archaizmów⁷⁵, tworzeniu się i krystalizowaniu – na podłożu rodzimym lub słowiańskim – czeskiej terminologii naukowej i specjalistycznej w wielu dziedzinach⁷⁶, powstawaniu słowników, nowych gramatyk i podręczników języka czeskiego (także pisanych w języku niemieckim⁷⁷), a następnie – opracowywaniu i wydawaniu wielkich dzieł słownikowych oraz encyklopedycznych⁷⁸.

Dla czeskiego Odrodzenia Narodowego 1848 r. okazał się w wielu aspektach przełomowy. Powstały wówczas zręby nowoczesnego narodu czeskiego (i słowackiego), do tej pory nie w pełni wolnego – wręcz „upośledzonego” politycznie i gospodarczo. W sferze niematerialnej renesans przeżywała czeska symbolika narodowa, lew staje się popularnym znakiem wszelkiej aktywności patriotycznej, a tradycyjne do tej pory czeskie barwy narodowe – biała i czerwona – wzbogacone zostają o kolor niebieski, tworząc symbol o czeskiej nazwie *trikolora*, podkreślający nośne tradycje słowiańskie. Nowymi elementami czeskiej świadomości narodowo-kulturowej stają się: Praga, góra Říp i Wełtawa, symbolizujące chwalebne dzieje i piękno ojczyzny. Następuje rozkwit oddolnych inicjatyw patriotycznych i społecznych, oświatowych i naukowych oraz kulturalnych. Prężnie rozwija się czeskie szkolnictwo⁷⁹ i prasa. Formuje się inteligencja, two-

od 1793 r. (D. ŠLOSÁR, R. VEČERKA, J. DVOŘÁK, P. MALČÍK: *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Brno 2009, s. 104).

⁷⁵ Takie przestarzałe zasady językowe propagowały w Czechach tzw. (*matiční*) brusy [*oseřka/kamień szlifierski/ostrzałka*], oznaczające – w przenośnym oczywiście znaczeniu – konserwatywne opracowania językowe i językoznawcze (podręczniki, poradniki), opisujące oraz poprawiające powszechnie błędy w języku mówionym i pisanym, postulujące surowe przestrzeganie reguł i piętnujące niejednokrotnie pożądane uproszczenia i zmiany modernizacyjne w języku. Wśród takich publikacji najbardziej znane i krytycznie oceniane były (chronologicznie): J. KONSTANC: *Brus jazyka českého, spis o poopravení a naostření řeči české* (1667), M. HATTALA: *Brus jazyka českého: příspěvek k dějinám osvěty vůbec a slovanské i české zvláště* (1877) oraz F. BAČKOVSKÝ: *Oprávcé poklésků mluvnických, neboli, Brus jazyka českého* (1894).

⁷⁶ Jan Svatopluk Presl, Karel Bořivoj Presl.

⁷⁷ K.I. Thám, František Jan Tomsa, Frantisek Martin Pelcl.

⁷⁸ Chodzi tu o 5-tomowy *Slovník česko-německý* J. Jungmanna z lat 1830–1835, *Německo-český slovník* J.F. Šumavského (1846) oraz *Riegrův slovník naučný* (1860–1874).

⁷⁹ Przełomowy okazał się dopiero 1873 r., gdy Królestwo Czeskie otrzymało autonomię szkolną i zgodnie z prawem czeskie dzieci zaczęły uczęszczać do szkół czeskich. W 1882 r. uniwersytet w Pradze, który założył Karol IV (1348), potem prowadzony przez zakon jezuitów (1622–1773), a następnie (od 1654) niemiecki Uniwersytet Karola-Ferdynanda [Karl-Ferdinands-Universität, Univerzita Karlo-Ferdinandova] podzielił się na dwie autonomiczne uczelnie: nie-

rząc stopniowo elitę intelektualną narodu⁸⁰. Zmieniają się także stosunki językowe w Czechach – do tej pory, podczas „epoki ciemnoty” w XVII i XVIII w., czeszczyzna nie była językiem powszechnym, gdyż posługiwał się nią tylko lud, biedniejsze mieszczaństwo i załóżki rodzącej się w miastach klasy robotniczej, warstwy zamożne zaś – szlachta, bogate mieszczaństwo i formująca się burżuazja – były zazwyczaj zorientowane proniemiecko (z małymi wyjątkami), preferując raczej język niemiecki oraz francuski zamiast czeskiego, ojczystego (w przeciwieństwie do Polski i Węgier). Co ważne, Słowacy metodycznie, na podwalinach dialektów ludowych, tworzą właściwie od zera, a potem kodyfikują swój język literacki, zapożyczając sporo nowoczesnej leksyki z języka czeskiego.

Punktem wyjścia nowej kodyfikacji literackiego języka czeskiego na przełomie XVIII i XIX w. stała się klasyczna literacka czeszczyzna końca XVI w. (w tym *Biblia Kralická* [*Bible kralická*] i dzieła J.A. Komenskiego). Spośród wielu prób kodyfikacyjnych najdonioślejsza i najbardziej udana była gramatyka, którą opracował Josef Dobrovský (1809 i 1819)⁸¹, a jedno z jej ustaleń polegało na wprowadzeniu tzw. korekty analogicznej [*analogická oprava*], polegającej na zastąpieniu y przez i w pisowni po: s, z, c „analogicznie do skorygowanych” już wzorów *medvědí, sedím, vidím*, czym zerwano z tzw. ortografią bracką⁸² [*bratrská ortografie, bratrský pravopis*] i jednocześnie zakończono długoletni „spór jotystów z ypsilonistami” [*spor jotistů s ypsilonisty*]. W sporze tym zwolennikami zmiany pisowni j/y byli: F.M. Pelcl, F.J. Tomsa, A. Marek, V. Hanka, J.N. Hromádka, J. Jungmann (długo niezdecydowany), przeciwnikami zaś: A.J. Puchmajer, Š. Hněvkovský, J. Nejedlý, V. Nejedlý i J. Palkovič.

Do odrodzeniowej odnowy języka czeskiego należy także zaliczyć purystyczne (a więc niekiedy nieco przesadne) usuwanie z ówczesnej czeszczyzny germanizmów, faktycznych czy też domniemanych. Pewien przełom w tym zakresie i stabilizację leksykalną przyniósł dopiero wydany przez J. Jungmanna w latach 1830–1835 pięciotomowy *Slovník česko-německý*. Kolejnym ważnym krokiem była pragmatyczna korekta pisowni, tzw. *oprava skladná*, którą w 1843 r. wprowadził wybitny słowacko-czeski sławista Pavel Josef

miecką i czeską. Jednak niejednokrotnie bogatsze szkolnictwo niemieckie na poziomie średnim i wyższym stawalo się wówczas bardziej atrakcyjne dla czeskich uczniów i studentów. (*Dějiny Univerzity Karlovy*. T. 3: 1802–1918. Red. J. HAVRÁNEK. Praha 1995).

⁸⁰ Wokół czeskiego Uniwersytetu Karola-Ferdynanda w latach 80. i 90. XIX stulecia skupiała się grupa wybitnych uczonych i pedagogów, której przewodził T.G. Masaryk, „postać oświeceniowa”, z doświadczeniem wielokulturowym (pobyt w USA, praca na Uniwersytecie Wiedeńskim), popularny wśród studentów wykładowca filozofii i socjologii, w tym problematyki tabuizowanej do tej pory: religii, rodziny, seksuologii (również prostytucji). Do grona patriotycznych, „młodoczeskich” profesorów należeli także historycy: Václav Vladivoj Tomek i Jaroslav Goll; prawnicy: Josef Kaizl i Karel Kramář (pierwszy czechosłowacki premier od 1918 r.), oraz językoznawcy: Martin Hattala i Jan Gebauer. (*Ibidem*).

⁸¹ *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, 1809.

⁸² Bywa także nazywana czasami ortografią braci czeskich.

Šafařík⁸³. Zmiana ta wykluczała niekonsekwencje i wieloznaczności ortograficzne, gdyż wcześniej (aż do 1849) pisano m.in.: *í* jako *j*, a *j* jako *g* oraz *y*, z kolei *g* jako *ǵ*, *v* jako *w*, a *š* jako *ss* (wewnątrz wyrazów pisanych gotyckim pismem, łamanym tzw. frakturą lub szwabachą)⁸⁴.

Te doświadczenia i dorobek odrodzeniowy zauważalny jest w *Słowniku naukowym Riegera*, a następnie także w *Słowniku naukowym Otty*⁸⁵, które są oparte na odrodzeniowej kodyfikacji i normie językowej, twórczo wzbogaconych i rozwiniętych po 1848 r. Jak wspomniano wcześniej, był to punkt zwrotny nie tylko w czeskich dziejach, lecz także w historii języka czeskiego⁸⁶. Reasumując, możemy powiedzieć, że do podstawowych ustaleń kodyfikatorów drugiej połowy XIX w., które swe odbicie znalazły także w OSN, należy zaliczyć⁸⁷:

- 1) stopniowe porzucenie starszej o epokę ortografii braci czeskich [*pravopis bratrský*] na rzecz pisowni nowoczeskiej, co wyeliminowało dwuznaczności w zapisie głosek języka;
- 2) typograficzną zmianę kroju pisma – gotyką szwabachę zastąpiono renesansową antykwą, w wyniku czego zaprzestano zapisu ligaturowego (dwuznakowego) na rzecz pojedynczych grafemów (*š* zamiast *ſſ*), długość samogłosek zaczęto oznaczać znakiem diakrytycznym (*í* zamiast *i*), literą *g* przestano oznaczać głoskę *j* (np. *gegi* → *její*);
- 3) zaniechanie pisowni *y* po *c* (*cyzý* → *cízí*), a w zależności od tradycji etymologicznych lub morfologicznych (fleksyjnych) wprowadzenie dwójakiej pisowni *i/y* po *s* lub *z* (*psi/psy*)⁸⁸;
- 4) w wyrazach rodzimych zastąpienie litery *w* literą *v*, która przestała oznaczać głoskę *u* w nagłosie (*vſta* → *ústa*)⁸⁹;
- 5) zgodnie z wymową dyftongu [ou] zaprzestanie oznaczania znakiem *au*;

⁸³ Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slováky, *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826).

⁸⁴ V. ŠMILAUER: *Nauka o českém jazyku*. Praha 1980, s. 243–249; *Encyklopedický slovník češtiny*. Red. P. KARLÍK, M. NEKULA, J. PLEŠKALOVÁ. Praha 2002; A. LAMPRECHT, D. ŠLOSAR, J. BAUER: *Historická mluvnice češtiny*. Praha 1986.

⁸⁵ W OSNND posługiwano się już prawie współczesnym językiem czeskim – tzw. nowocześnie czeszczyzną [*moderní čeština*], o czym będzie mowa później.

⁸⁶ W latach 50. XIX w. następuje prężny rozwój gospodarczy Królestwa Czeskiego połączony z jednoczesnymi przemianami polityczno-społecznymi i rozkwitem życia kulturalnego. Literacka czeszczyzna śmiało wkracza do urzędów i szkół, przestaje być tylko językiem elity intelektualnej; rośnie świadomość językowa ówczesnego proletariatu oraz ludności wiejskiej – społeczeństwo czeskie przoduje w monarchii austro-węgierskiej pod względem umiejętności czytania i pisania. Powstają liczne instytucje kultury, rozkwita czeska literatura i publicystyka.

⁸⁷ D. TKACZEWSKI: *Kodyfikacja ortografii czeskiego języka narodowego*. W: *Język wobec przemian kultury*. Red. E. TOKARZ. Katowice 1997, s. 107–117.

⁸⁸ V. HANKA: *Pravopis český*. Praha 1817.

⁸⁹ J. F. ŠUMAVSKÝ: *Německo-český slovník*. Praha 1846.

- 6) fakt, że starszą interpunkcję, opartą na zasadzie pauz, stopniowo wypiera (np. w literaturze naukowej) interpunkcja syntaktyczna, z konsekwentnym oddzielaniem przydawek apozycyjnych i konstrukcji z imiesłowami.

W odrodzeniowym wzbogacaniu słownictwa da się zauważyć kilka jednoznacznych zasad słowotwórczych, jak np. produktywne sufiksy (nazwy miejsc: *-ina*, nazwy cech: *-ost*), które także służyły kalkowaniu łacińskich i niemieckich nazw różnych dziedzin (*-pis*, *-sloví*, *-věda*, *-zpyt*)⁹⁰ oraz tworzeniu klasycznych złożzeń terminologicznych (*-graphia*, *-logia*). Raczej nietrafioną wydaje się J. Jungmanna próba zastąpienia internacjonalizmów czeskimi ekwiwalentami (np.: *estetika/citnictví*, *filosofický/libomudrecký*, *logický/rozumnický*), co wynikało z utrwalonego puryzmu barokowego. Niemniej jednak dorobek leksykalny czeskich odrodzeniowców narodowych okazał się bezcenny, stanowiąc materiał hasłowy przydatny w redakcji *Słownika naukowego Riegera* i nieco późniejszego OSN. Nie sposób wyobrazić sobie realizacji tych encyklopedii bez odrodzeniowego dorobku leksykalnego i znakomitych źródeł terminologicznych J. Jungmanna⁹¹, Antonína Marka⁹² czy nieocenionego Jana Svatopluka Presla (i jego brata), który wypracował i uporządkował nowoczesną czeską terminologię techniczną, chemiczną, a przede wszystkim przyrodniczą⁹³ – botaniczną i zoologiczną, opartą na źródłach słowiańskich⁹⁴, prowadząc benedyktyńskie wręcz badania starych herbarzy i rozległe analizy dialektologiczne oraz zapożyczając nazwy z innych języków. Warto w tym miejscu wspomnieć także o wkładzie innych filologów odrodzeniowych w tworzenie narodowej terminologii specjalistycznej: w dziedzinie medycyny i antropologii – Antonín Jungmann, fizyki i geometrii – Josef Vojtěch Sedláček; estetyki, filozofii i historii – F. Palacký, fizjologii – J.E. Purkyně⁹⁵.

Prężny rozwój czeskiego życia gospodarczego i społecznego sprawił, że potrzebne okazało się szczyście, zmodernizowanie i dostosowanie leksyki do potrzeb jej użytkowników. Znalazło to swe odbicie w zasobie haseł RSN, a następnie ugruntowanie w OSN. Utworzono nowe nazwy i terminy; w tym wypadku bardzo funkcjonalne w procesie tworzenia nowych czeskich terminów okazało się kalkowanie ekwiwalentów, zwłaszcza z języka niemieckiego, w zakresie

⁹⁰ Np.: *přírodopis, přírodosloví, přírodozpyt, přírodověda*.

⁹¹ J. JUNGMAUN: *Slovesnost aneb Sbirka příkladů s krátkým pojednáním o slohu*. Praha 1820.

⁹² A. MAREK: *Logika nebo Umnice*. Praha 1820.

⁹³ Dzieła autorskie lub czeskie przekłady, które stworzył J.S. PRESL wraz z bratem K.B. PRESLEM: *Flora čechica*. Praha 1819; *Mantissa I. ad Floram Čechicam*, Praha 1822; G. CUVIER: *Rozprava o převratech kůry zemní a o proměnách v živočistvu jimi způsobených*. Praha 1834; *Lučba čili chemie zkusná*. Praha 1828–1835; *Obšírné prstonárodní pojednání o řemeslech a umělostech čili Technologia všeobecná a obzvláštní*. Praha 1836–1837; *Nerostopis čili Mineralogie*. Praha 1837; *Wšeobecný rostlinopis*. Praha 1846; *Počátkové rostlinosloví*. Praha 1848.

⁹⁴ Z języka polskiego np.: *hvozdk* (XI/992) ('goździk'), *modřín* (XVII/494) ('modrzew').

⁹⁵ D. ŠLOSÁR, R. VEČERKA, J. DVOŘÁK, P. MALČÍK: *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti...*, s. 111.

handlu i rzemiosła, finansów i bankowości⁹⁶, techniki i mechaniki⁹⁷, muzyki⁹⁸, nauk humanistycznych i teologii⁹⁹, wychowania fizycznego i sportu¹⁰⁰. Nie brak tu dobrych i trafionych pomysłów¹⁰¹, ale znaleźć można także propozycje nieudane i efemerydy, które się nie przyjęły¹⁰². Warto też wspomnieć, że w procesie tworzenia się nowoczesnej czeskiej leksyki ścierały się przez lata różne opinie, komplikujące niejednokrotnie postęp w tej dziedzinie. Tak było w wypadku sufiksów przymiotnikowych -ný lub -ní¹⁰³ czy staroczeskiego przyrostka -telný określającego bierną możliwość (np.: *nenahraditelný*, *volitelný*, *vzdělavatelný*), podobnie przyrostka -cí określającego przeznaczenie rzeczy lub przydatność do czegoś [stůl *metací* (XXIV/303), *psací stroje* (XX/899–903), *šicí stroj* (XXIV/597–604)]¹⁰⁴. W połowie XIX w. modny i produktywny stał się kontrowersyjny sufiks -ový zastępujący niejednokrotnie lepszy człon -ní (współcześnie różnica znaczeniowa: *strojní výroba*, ale *strojový park*, *závodní stroj*, ale *závodová doprava* itp.)¹⁰⁵. Wraz z rozwojem technicznym i gospodarczym wykształciły się także nowe przyrostki rzeczownikowe zakończone na -č, np. *drtič*, *měřič*, *vařič* (lub rozbudowane -eč, -ovač: *svařeč*, *planovač*) na oznaczenie wykonawców czynności i środków, tworzone od form czasowników różnych koniugacji (z wyjątkiem

⁹⁶ Np.: *obnos* (z niem. *Betrag*), *provoz/provod* (*Betrieb*) ; *spořitelna* (XXIII/904–905) (*Spar-kasse*), *banka* (III/235–255), *záložna* (XXII/408–412) itp.

⁹⁷ Np.: *cívka* [*Spinne*] (V/417), *vypínač* [*Ausschalter*] (XXVII/45), *žárovka* [*Glühlampe*] (III/235–255).

⁹⁸ W okresie baroku czeską nomenklaturę muzyczną z zapożyczeniami z łaciny i języka włoskiego wprowadził J.J. Ryba. Nieco później J.N. Škroup zaproponował w czasopiśmie „Muzejník” [„Muzealnik”] swoją terminologię muzyczną.

⁹⁹ W tej dziedzinie niezwykle twórczy był Josef Durdík.

¹⁰⁰ Miroslav Tyrš, twórca czeskiego „Sokoła”, wraz z komisją filologiczną w latach 1862–1872 opracował nowoczesny, zracjonalizowany inwentarz nazw ćwiczeń gimnastycznych (rzeczowniki czasownikowe) i sprzętów oraz komend, które dobrze służą do dziś. Wówczas stanowiło to rewolucję terminologiczną, np.: *klek*, *sed*, *stoj*, *toč*, *výpon*, *výdrž*, *jednoruč*, *jednonož*, *ležmo*, *klečmo*, *smožmo*, *stojmo*, *upažiti*, *rozažiti*, *zapažiti*, *předpažiti*. (F. CUKŘÍN: *Vývoj spisovné češtiny*. Praha 1985, s. 100–101).

¹⁰¹ Nazwisko czeskiego lekarza i językoznawcy społecznika F.C. Kampelíka stało się źródłem nazwy *kampelička*, małych wiejskich banków (kas spółdzielczych), które działają do dziś.

¹⁰² František Bartoš w swej *Gramatyce języka czeskiego* [*Mluvnice jazyka českého*] z 1876 r. zaproponował czeskie ekwiwalenty klasycznych łacińskich terminów gramatycznych, np.: *pozitiv* = → *položitel*, *komparativ* = → *svrovnatel*, *superlativ* = → *svrchovatel*, *supinum* = → *způsob dostižný*, *přechodník* = → *přestupník*.

¹⁰³ Sufiks -ný propagowali zwolennicy dialektów wschodnich (np. P.J. Šafařík), inni zaś próbowali wskazywać różnice znaczeniowe tych dwóch przyrostków (np. *srdečný/srdeční*). W rezultacie przyjęto twardy sufiks dla wyrazów utworzonych od słów obcych (np.: *formální*, *ideální*, *materiální*, *museální*), miękki zaś niekonsekwentnie dla słów obcego i swojskiego pochodzenia, często jako „stylistyczną wizytówkę” autora.

¹⁰⁴ Badania statystyczne (korpusowe) czeskiej leksyki tego typu wskazują, że ponad 75% takich przymiotników zastosowano w nazwach maszyn, urządzeń i sprzętów oraz części do nich.

¹⁰⁵ F. CUKŘÍN: *Vývoj spisovné češtiny...*, s. 102.

koniugacji II na -ne). W czasach współczesnych są one bardzo popularne. Do tworzenia nazw praktyk gospodarczych „odkurzono” zanikający staroczeski sufiks -ba [np. *četba*, *dražba* (VII/943), *lečba*, *orba* (XVIII/838–839), *sadba* (XXII/476–477)] oraz zaczęto częściej stosować rzeczowniki rdzenne [*dojem* (VII/766), *sklon* (XXIII/275), *výkon*, *zájem* (XXVIII/389–390), itp.]. Niektóre staroczeskie słowa odżyły po latach [*doba* (VII/702), *dráha* (VII/908–909), *chorý*, *ladný*, *touha*, *tvar* (XXV/951), *vazba* (XXVI/474–475)]¹⁰⁶, „zadomowiły się” także na dobre słowiańskie leksemy zaczerpnięte z dwóch fałszyfikatów – *Rękopisu królowodworskiego* i *Rękopisu zielonogórskiego* (*blanka*, *hrot*, *jarý*, *nýti*)¹⁰⁷.

Ówczesny czeski język literacki zapożyczał leksykę zarówno z dialektów terytorialnych (morawizmy: np. *dědina*, i słowacyzmy: np. *sklepení*, *zboj*, *znak*), jak i z języków obcych. Ciekawe wydają się zapożyczenia z języka polskiego, które w czasach odrodzeniowych do czeszczyzny literackiej wprowadzili na stałe Antonín Jaroslav Puchmajer [*půvab*, *výraz*, *vzor* (XXVIII/90), *zábava*] i J. Jungmann, przyjmując za wzór słownik Samuela Lindego [*dosah*, *dozor* (VII/898), *obřad* (XVIII/567), *přídech*, *výkřik*], a także cała generacja „jungmannowców” [*okres* (XVIII/703–704), *otvor*, *podmět* (XIX/1019), *předmět* (XX/608), *vplyv*, *zjev* (XXVII/631)]¹⁰⁸. Szczególna rola przypadła także językowi rosyjskiemu, który na przełomie XVIII i XIX w. dostarczył wielu nowych wyrazów [np.: *děva* (VII/431–432), *chrabrý*, *jařmo*, *nápěv* (XVII/1016), *přílív* (XX/688)/*odlív* (XVIII/630)/*záliv* (XXVII/407), *šije* (XXIV/606), *šumný*, *topor* (XXV/582), *trud*, *vesna* (XXVI/613–614), *vkus* (XXVI/792), *vojín*, *vzduch* (XXVII/87–89), *závod* (XXVII/481), *zeleň* (XXVII/528), *ženština*, przysłówki: *dlužno*, *nutno*, *smutno*], a potem, zwłaszcza w czasach panslawizmu, stał się modny i wykorzystywany także w poetyckich stylizacjach. Jeszcze do późnych dekad XIX w. trwało kształtowanie się nowoczesnej czeskiej terminologii specjalistycznej, co udokumentował OSN i o czym będzie mowa w kolejnym podrozdziale dotyczącym charakterystyki leksykalnej tej encyklopedii.

Druga połowa XIX w. w Czechach to także okres ścierania się poglądów patriotów, językoznawców (profesjonalistów i amatorów) oraz nauczycieli języka, konserwatystów (M. Hattala, V. Zikmund, J. Šach, F. Šebek) i „postępowców” (K.J. Erben, F. Palacký, J. Gebauer, J. Durdík) na temat modernizacji języka na płaszczyźnie leksykalnej, ortograficznej i gramatycznej. Chodziło mianowicie o to, czy ówczesna czeszczyzna powinna być odbiciem przestarzałego, XVI-wiecznego języka humanistycznego, opartego na literaturze minionych epok (zwłaszcza D.A. Veleslavína), czy też powinna się rozwijać i optymalizować, korzystając z najlepszych tradycji współczesnych dzieł literackich oraz dorobku ludowego (pieśni, baśnie i przysłówia), z uwzględnieniem codziennego

¹⁰⁶ D. ŠLOSÁR, R. VEČERKA, J. DVOŘÁK, P. MALČÍK: *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti...*, s. 108.

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ Ibidem, s. 109.

języka potocznego. Konserwatyści wspierani przez Macierz Czeską tworzyli tzw. (*maticní*) brusy ['osełka, kamień szlifierski']¹⁰⁹, bardzo purystyczne i zachowawcze gramatyki oraz poradniki językowe, w których wytykali innowacje językowe i „funkcjonalne nowości”¹¹⁰, które z kolei ostro krytykowali postępowi i lepiej wykształceni poligloci słowiańscy, dziś uznani za ojców tradycyjnej, ale jednocześnie nowoczesnej, czeszczyzny XX-wiecznej. Zaliczyć do nich należy także zasłużonego Jana Gebauera¹¹¹, twórcę pierwszej epokowej i „urzędowej” gramatyki języka czeskiego – *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví* (1902) [*Zasady uwzględniające czeską ortografię i słowotwórstwo*], która usuwała niedoskonałości starszych kodyfikacji z czasów Odrodzenia Narodowego, czerpiących z innych języków słowiańskich (V.K. Klicpera, V.J. Rosa, F.L. Čelakovský, J. Dobrovský), i wprowadzała pragmatyczną regularność form¹¹². Do tych wzorcowych nauk J. Gebauera, jego postulatów i wyznaczników dotyczących języka literackiego – zwłaszcza ortografii i pisowni – nawiązywali redaktorzy OSN¹¹³.

¹⁰⁹ Powstało ich w owym okresie całkiem sporo, by wymienić najważniejsze: M. HAT-TALA: *Brus jazyka českého: příspěvek k dějinám osvěty vůbec a slovanské i české zvláště*. Praha 1877; F. BAČKOVSKÝ: *Oprávece poklésků mluvnických, neboli, Brus jazyka českého*. Praha 1894.

¹¹⁰ Sprzeciwiali się oni internacjonalizacji ówczesnej czeszczyzny i włączaniu do niej obcojęzycznych, ale szczerzonych nazw i terminów naukowych, stanowczo postulując stosowanie rdzennie czeskich ekwiwalentów, jak np.: *dějepis* (zamiast *historie*), *hvězdářství* (astronomie), *lučba* (chemie), *měřictví* (geometrie), *pravopis* (ortografie) *zeměpis* (geografie). Te dwunazwowe tradycje mają obecnie raczej sentymentalny charakter, niemniej jednak bardziej współczesne przykłady (np. *rozhlás/rádio*, *počítač/komputer*) są dowodem przywiązania Czechów do swych nazw.

¹¹¹ Jan Gebauer (1838–1907) – wybitny czeski bohemista i sławista epoki pozytywizmu, którego dorobek językoznawczy jest ceniony do dziś (zwłaszcza *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví* (1902), pierwowzór współczesnych *Pravidel českého pravopisu*); profesor UK w Pradze (filologia czeska i słowiańska) oraz doktor *honoris causa* UJ w Krakowie (1902). Studiował teologię, filozofię i bohemistykę, potem pracował jako nauczyciel w Pardubicach i Pradze. Był przedstawicielem tzw. młodogramatyków, badających język głównie diachronicznie; wypracował nowoczesny sposób historycznych badań językoznawczych oraz nową gramatykę czeską. Chociaż pierwotnie był zwolennikiem i obrońcą RK i RZ (*Rukopis královédvorský*, *Rukopis zelenohorský*), to wraz z T.G. Masarykiem i J. Gollem obalili mit oryginalności tych „zabytków piśmiennictwa czeskiego”, przeprowadzając szczegółowe badania naukowe i literackie, które podsumował dowcipnie: *Hanka byl šejdíř, který mě stál několik let života*. Jego dorobek naukowy to m.in.: *Poučení o padělaných rukopisích Královédvorském a Zelenohorském* (1880), *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské I, II* (1890), *Krátká mluvnice česká* (1891), *Historická mluvnice jazyka českého* (*Hláskosloví* – 1894, *Tvarosloví*, *Skloňování* – 1896, *Tvarosloví*, *Časování* – 1898, *Skladba* – 1929. Red. F. TRÁVNÍČEK), *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví* (1902), *Slovník staročeský* (1903, 2 części). (V. FORST a kol.: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, sv. I. A–G. Praha 1985; R. VEČERKA: *Biografickobibliografické medailonky českých lingvistů: bohemistů a slavistů*. Brno 2008; J. ČERNÝ, J. HOLEŠ: *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*. Praha 2008; A. NOVÁK: Jan Gebauer. V: *Zvony domova a Myšlenky a spisovatelé*. Praha 1940, s. 93–108; M. GEBAUEROVÁ: *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera*. Kladno 1926).

¹¹² Najważniejszą z nich jest zasada, że w rzeczownikach męskich i nijakich w liczbie mnogiej zanikają końcówki żeńskie. (J. GEBAUER: *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví*. Praha 1913. *Předmluva*, s. 108).

¹¹³ J. Gebauer od samego początku krytycznie oceniał purystyczne brusy, a jego główny postulat głosił: *Co se týká tvarů, tu se držíme přísně toho, co se v jazyku spisovném vyvinulo a ustálo*.

Na język OSN, a później OSNND miały wpływ ustalenia normatywne kodyfikatorów języka z przełomu XIX i XX w. (J. Gebauer), a także nowe wyzwania dla czeszczyzny z czasów pierwszej wojny światowej oraz po niej, co we Wstępie [Úvod] do OSNND¹¹⁴ zanotował – tu brak pewności – albo redaktor naczelny [šéfredaktor] B. Němec, albo redaktor A. Frinta, który opracował transkrypcję fonetyczną. Takie kompleksowe innowacyjne i stabilizacyjne działania na rzecz czeskiego języka literackiego (ale i potocznego) znalazły odbicie w aktywności filologicznej czasopisma „Naše řeč” i skupionego wokół niego grona językoznawców o konserwatywnych i modernizacyjnych poglądach (F. Strejček, F. Bílý, E. Smetánka, J. Vlček). Dopiero Josef Zubatý¹¹⁵ i Václav Ertl zwrócili uwagę na dalszy rozwój czeszczyzny oraz kryzys i konieczność naprawy jej dotychczasowej wersji literackiej¹¹⁶. W swych pracach i wykładach podkreślali konieczność uwzględnienia uzusu oraz tradycji, czego przy-

S pozitivního tohoto stanovíště zamítáme i domnělé opravy a ozdoby, vpravdě však chyby a nešvary, jež v době nedávné někteří teoretické do češtiny knižně nanosili. (J. GEBAUER: Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví...).

¹¹⁴ DŮLEŽITÁ UPOZORNĚNÍ! PRAVOPIS Redakce původního Ottová Slovníku naučného se řídila pravopisem dosti odlišným od pravopisu nyní platného. Tak psala na př. aesthetika místo dnešního esthetika nebo estetika, Aethiopie místo Ethiopie a pod. Pro redakci Slovníku nové doby byl ovšem základem pravopis nynější, upravený Pravidly z roku 1926. Ježto však tento Slovník nové doby je zároveň novým doplňkem velkého Ottavá Slovníku naučného, snažila se redakce najíti kompromisní řešení mezi pravopisem užívaným v původním slovníku a pravopisem nynějším tam, kde vyplývalo z tohoto rozdílu zařazení jednotlivých hesel na jiná místa. Tim se vysvětluje na př. heslo Aeth- viz * Eth. Pro snažší orientaci čtenářů neznalých latiny a řečtiny ponechala redakce dřívější způsob psání dvojhásky ae tam, kde se čte skutečné ae (nikoli e). Proto i v nových heslech jt psáno aérodyamika, aéroplán a pod. HESLA NOVA A ODKAZY NA PŮVODNÍ SLOVNÍK Hesla, která se vyskytují poprvé v novém slovníku a nevyskytovala se vůbec ve slovníku původním, nebo která se ve slovníku původním sice vyskytují, byla však v nové době změněna po stránce pravopisné (na př. *Bojkot, dříve Boycott), jsou označena hvězdičkou. Hesla, která se vyskytují již ve starém slovníku a zůstala i po stránce pravopisné beze změny, neoznačují se hvězdičkou. Tato hesla (bez hvězdičky) nutno tedy zásadně vždy srovnati se stejným heslem původního slovníku, poněvadž nový slovník v tomto případě přináší pouze dodatek nebo rozšíření hesla původního [...]. (OSNND, Úvod, t. I, nienumerowane strony).

¹¹⁵ Josef Zubatý (1855–1931) – wybitny czeski filolog; indolog, tłumacz literatury indyjskiej, slawista (bałtosłowiańskie językoznawstwo porównawcze), bohemista i etymolog; profesor i rektor UK (1919–1920), prezes CzAN [ČAV] (1923–1931) oraz członek zagranicznych akademii nauk (Niemcy, Francja, Anglia, Rosja, Bułgaria, Łotwa, Finlandia, Serbia i Polska). Był także muzykiem, pianistą i przyjacielem A. Dvořáka. Najważniejsze dzieła: *České sloveso*, Praha 1915; *Studie a články I: Výklady etymologické a lexikální*. Red. O. HÚJER, V. MACHEK. T. 1–2. Praha 1945–1949; *Studie a články II: Výklady tvaroslovné, syntaktické a jiné*. Red. V. MACHEK. Praha 1954. (R. VEČERKA: *Biografickobibliografické medailonky českých lingvistů: bohemistů a slavistů...*, s. 188; J. ČERNÝ, J. HOLEŠ: *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky...*).

¹¹⁶ Chodziło tu przede wszystkim o odtworzenie czeskiego języka literackiego na kanwie czeszczyzny elit intelektualnych, a nie tylko „języka ludu” oraz reguł prezentowanych przez purystyczne *matiční brusy*, ale i o stopniowe eliminowanie germanizmów oraz galicyzmów leksykalnych i strukturalnych.

kładem stało się coraz częstsze odchodzenie od starej formy bezokolicznika zakończonego na *-ti* na rzecz nowszej formy (supinowej) na *-t* (*hledati* → *hle-dat*) w ówczesnej literaturze i publicystyce oraz języku potocznym, co pierwotnie uznawano za błąd, a później traktowano to jako dopuszczalny przez normę dublet¹¹⁷.

W wyniku powstania w 1918 r. niepodległej Republiki Czechosłowackiej czeszczyzna zaczęła pełnić nowe funkcje, stając się dominującym językiem urzędowym, do czego wcześniej nie była przygotowana, degradując poniekąd w tej roli język słowacki. Życie polityczne, społeczne, gospodarcze i kulturalne Czechów i Słowaków błyskawicznie wzbogaciło się o nowe dziedziny i praktyczne realizacje, co stało się wielkim wyzwaniem dla obydwu języków. W latach 20. i 30. instytucjonalnie zajmowało się tym (tworzeniem i normalizacją terminologii, modernizacją stylu urzędowo-kancelaryjnego i fachowego, eliminacją germanizmów) czasopismo „Naše úřední čeština”. Ciała ustawodawcze państwa często korzystały z pomocy specjalistów (językoznawców) w redagowaniu brzmienia aktów prawnych w taki sposób, aby spełniały one kryteria literackości i zrozumiałości tekstów. W pierwszych latach młodego państwa czechosłowackiego odczuwalny był brak oryginalnej czeskiej terminologii, co szczególnie zaznaczyło się w takich dziedzinach, jak: wojskowość (organizacja, uzbrojenie, technika)¹¹⁸, komunikacja i łączność (kolejnictwo¹¹⁹, poczta) oraz przemysł i rzemiosło. Wywołało to potrzebę opracowania optymalnej i funkcjonalnej leksyki czeskiej w tym zakresie dzięki: tworzeniu neologizmów oraz zapożyczaniu, szeszczaniu lub kalkowaniu obcych leksemów. Pojawia się nowe słownictwo dotyczące rekreacji i turystyki (np. *cestovní kan-*

¹¹⁷ We współczesnym języku czeskim bezokolicznik [infinitiv lub starocz. *neurčitek*] tworzony jest za pomocą końcówek: *-t* (wzory: *dělat, prosit, krýt, tisknout*) oraz *-ci* (*moci, říci, péci*) zastępowanej często przez *-ct* (*mocet, říct, péct*). Spotykana jest jednak jeszcze przestarzała ultraliteracka (książkowa) końcówka *-ti* (np. *nésti, dělati*). Warto zaznaczyć, że historycznie właściwa dla bezokolicznika jest końcówka *-ti* (*-i*), natomiast zakończenie na *-t* to ślad prasłowiańskiego *supinum*, które zanikło na etapie średniowiecznej czeszczyzny i zostało zastąpione bezokolicznikiem, a dwie końcówki funkcjonowały długo na zasadzie dubletu. W wyniku modernizacji języka w pierwszej połowie XX w. „końcówka supinowa” upowszechniła się w języku pisanym i mówionym, tak więc współcześnie bezokoliczniki zakończone na *-t* są poprawną normą uzasadnioną uzusem, zakończone zaś na *-ti* uznawane są za archaizm lub anachronizm, stanowiąc jednocześnie popularny element stylizacyjny.

¹¹⁸ Komisja złożona z wojskowych i językoznawców już w 1919 r. ustaliła nazwy: stopni, broni, jednostek i oddziałów wojskowych (np. Czescy Legioniści zaproponowali wzorowane na języku rosyjskim nazwy: *kulomet* (XV/348), *nálet* (IV 1/426), *týl*) oraz komend (oparte na tradycjach czeskiego „Sokoła”). W 1924 r. skodyfikowano terminologię lotniczą (np.: *létadlo/letadlo* (XV/935-937, XXVIII/884, *větroň, vrtulník*). (D. ŠLOSÁR, R. VEČERKA, J. DVOŘÁK, P. MALČÍK: *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti...*, s. 125).

¹¹⁹ Tu jeszcze w latach 20-lecia międzywojennego (a nawet później) obowiązywała nieoficjalnie wymiennie stara nomenklatura niemiecka, dawno szeszczona (np. *konduktor* (XIV/676), *mašinfira, zugfira*), oraz nowa czeska (np. *průvodčí/průvodce* (XXI/880), *strojvůdce, vlakvedoucí, výpravčí*), mimo że urzędowo dopuszczalne były tylko nazwy czeskie.

celář (XV/348), skrótowiec ČEDOK¹²⁰) oraz sportu, np. házená (II 2/1055–1056), košíková, kopaná (XVIII/797), odbijená, basketbal (I 1/475), box (I 1/700–701)¹²¹, fotbal, hokej/hockey (II 2/1165–1166), ragby, tenis/lawntenis (VI 2/1050), volejbal. Zaobserwowano wówczas także ciekawe nowe zjawiska, na których temat wypowiadano się na łamach czasopism „Naše řeč” i „Naše úřední čeština”, jak np.: zbytni historycyzm leksykalny, obawy przed zapożyczeniami z języków obcych i niebezpieczeństwo tzw. ukrytych germanizmów¹²², szybki rozwój po pierwszej wojnie światowej nieliterackich warstw języka, szczególnie w wymowie – slangów (np.: wojskowy, studencki, sportowy) i argotyzmów (np. z języka przestępczego, półświatka czy subkultur)¹²³ oraz zauważalne zjawisko ściągania się różnic dialektalnych i tworzenia interdialektów – przodował tu szczególnie dialekt środkowoczeski, który stawał się stopniowo interdialektem ogólnoczeskim [obecná čeština]. Szczególnie krytycznie oceniano, wręcz piętnowano nieuzasadnioną niechęć do czeskiego języka literackiego, negatywną liberalizację, świadome preferowanie ekwiwalentów najniższych stylowo i form niezgodnych z zasadami kodyfikacji i obowiązującą normą językową. Powszechnie zauważalny był także zanik tradycyjnego czesko-niemieckiego bilingwizmu inteligencji, czemu sprzyjał prężny rozwój szkolnictwa¹²⁴. Rozwój wysokonakładowej publicystyki (w tym np. wzorcowe „Lidové noviny” i prasa bulwarowa) oraz radia¹²⁵ sprzyjał propagowaniu znajomości języka literackiego wśród szerokich

¹²⁰ ČEDOK (I 2/1017) skrót nazwy firmy: Československá dopravní kancelář – założone w 1920 r. najstarsze czechosłowackie biuro podróży, działające prężnie nadal.

¹²¹ Co ciekawe, nie przyjął się czeski neologizm *rohování*, który propagowano jako nazwę tej dyscypliny sportu w latach 20., został wyparty przez internacjonalizm *box* i *boxování*.

¹²² D. ŠLOSÁR, R. VEČERKA, J. DVOŘÁK, P. MALČÍK: *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti...*, s. 117.

¹²³ Szczególnym zainteresowaniem socjologów i językoznawców cieszyły się ciekawe zjawiska subkulturowe rozwijające się w Brnie w latach 20. i 30. – brneńska *plotna* (środowisko lumpproletariackich apaszów) oraz ich język – *hantec* – dialekt środowiskowy nizin społecznych (a nawet argot), który powstał na przełomie XIX i XX w. na podłożu gwar hanackich, języka niemieckiego (wiedeńskiego) oraz jidisz. Co ciekawe, po latach zastoju i zwalczania tej „społeczności” i jej socjolektu, na przełomie XX i XXI w. nastał czas renesansu i mody na *hantec*. (D. TKACZEWSKI: „Językowy genius loci” na przykładzie *ostravské* i *brněnské mluvy*. W: *Cywilizacja – przestrzeń – tekst. Słowiańska topografia kulturowa w języku i literaturze*. Red. L. MIODYŃSKI. Katowice 2005, s. 251–271).

¹²⁴ Jednak w literackim i potocznym języku czeskim przełomu wieków i kolejnych lat zachowało się na stałe około 3 000 zapożyczeń niemieckich. (D. ŠLOSÁR, R. VEČERKA, J. DVOŘÁK, P. MALČÍK: *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti...*, s. 124).

¹²⁵ Od 1923 r. w oficjalnej nazwie rozgłośni Československý rozhlas (pierwotnie *Radiojournal*, a od 31.12.1992 – *Český rozhlas*) zastosowano czeski neologizm. Ten zasłużony nadawca publiczny zawsze popularyzował najlepszą czeszczyznę, w regularnie nadawanej audycji *Jazykový koutek ČRo* [Kącik językowy RCzS], w której rad udzielali wybitni czescy językoznawcy (w tym w latach 20. i 30. późniejsi członkowie Praskiego Koła Lingwistycznego [Pražský lingvistický kroužek]) oraz twórcy Praskiej Szkoły Strukturalnej, m.in. Jan Mukařovský i Roman Jakobson, jak również prowadzili publiczne wykłady i dyskusje, wydane w zbiorze *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Red. B. HAVRÁNEK, M. WEINGART. Praha 1932.

mas społecznych. Również bujny rozkwit literatury czeskiej¹²⁶ w latach 20. i 30. był okresem sprzyjającym stabilizacji języka literackiego, jednak coraz częściej w dziełach literackich pojawiały się także pierwiastki gwarowe i argotyczne¹²⁷. Także na płaszczyźnie naukowej dużą wagę przykładano do wzorcowego standardu języka czeskiego i kultury językowej, co znalazło odbicie w działalności publikacyjnej i postulatach Praskiego Koła Lingwistycznego [Pražský lingvistický kroužek] (PKL), głoszących, że norma języka literackiego powinna się opierać na literackiej praktyce ostatnich 50 lat, nie zaś na normie historycznej (często archaicznej i przestarzałej) i języku ludowym¹²⁸. Poza tym wybitni językoznawcy (bohemiści) skupieni wokół PKL opracowali zasady kodyfikacji ówczesnej czeszczyzny literackiej na wielu płaszczyznach: ortograficznej, ortoepicznej, słowotwórczej, fleksyjnej, składniowej, leksykalnej oraz stylistycznej. W zakresie zasad czeskiej ortografii w owym czasie nadal obowiązywały oficjalne zasady ustalone przez J. Gebauera (*Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví*. Praha 1913), uwzględniające dokładne i surowe reguły pisowni (bez wyjątków i dubletów), ale postulujące też nowe rozwiązania (np. szcieszczona pisownia wyrazów obcych). Dopiero w 1941 r., a więc prawie po czterdziestu latach, ukazały się na nowo zredagowane *Pravidla českého pravopisu* J. Gebauera uzupełnione o słownik ortograficzny, w którym uwzględniono różnice iloczasowe głosek w języku literackim i potocznym, podano wiele wersji dubletywnych w pisowni (np.: *bandité/banditi*, *fantasté/fantastové/fantasti*), dopuszczono formy potoczne wymiennie z literackimi (np. zaimek *on* w bierniku *jeho/ho/jej*) i zasugerowano pierwotną (oryginalną) pisownię terminów obcojęzycznych, jednakże z czeską odmianą. Należy też wspomnieć o roli, jaką w praktyce kodyfikacyjnej odegrał František Trávníček, który w artykule pt. *O jazykové správ-*

¹²⁶ Wybitni literaci czescy międzywojnia to m.in.: Josef i Karel Čapkové, Eduar Bass, Karel Poláček, Ivan Olbracht, Marie Majerová, Marie Pujmanová, Vítězslav Nezval, Vladislav Vančura, František Halas, Vladimír Holan, Jaroslav Durych.

¹²⁷ Prekursorem wprowadzenia interdialektu ogólnoczeskiego do literatury czeskiej na przełomie XIX i XX w. był Karel Matěj Čapek-Chod, a nieco później podobne charakterystyczne stylizacje stosowali: Fráňa Šrámek, J. Hašek, K. Čapek, J. Olbracht i M. Pujmanová. Elementy slangowe i argotyczne zauważalne są w twórczości: K. Poláčka, E. Bassa, Rudolfa Těsnohlídka i Františka Hrubína. Jednak niedościgłym mistrzem czeskiego języka artystycznego pozostaje V. Vančura.

¹²⁸ Na I Kongresie Słowistycznym w 1929 r. zredagowano *Obecné zásady pro kulturu jazyka* [Ogólne zasady kultury językowej], które głosiły, że co prawda język literacki rozwija się spontanicznie, niemniej jednak jego stabilizacja powinna opierać się na pewnych regułach normatywnych, które powinny tę stabilizację wspierać. Uważano, że nie mogą jej archaizować, lecz raczej funkcjonalnie i estetycznie uwspółcześniać oraz że nie powinny pogłębiać różnic w budowie gramatycznej między wersją literacką a potoczną (mówioną) języka, nie mogą także usuwać ekwiwalentności gramatycznej i leksykalnej wszystkich form w postaci dubletów, gdyż wskutek takiej praktyki język literacki straciłby swe bogactwo oraz rozpiętość funkcjonalną i stylistyczną. (D. ŠLOSÁR, R. VEČERKA, J. DVOŘÁK, P. MALČÍK: *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti...*, s. 127).

nosti¹²⁹ zdefiniował błąd językowy, omówił zagadnienie poprawności językowej oraz odniósł się do purystycznych propozycji PKL. Oprócz wymienionych działań w pierwszej połowie XX w. padały także efemeryczne i chybione propozycje „racjonalizatorskie i modernizacyjne” w zakresie ortografii, które pozostały bez odzewu. Należały do nich postulaty eliminacji iloczasu samogłosek i usunięcie w czeskim zapisie litery *γ* (F. Jokl, 1902), zapisu wyrazów zapożyczonych tylko zgodnie z czeską ortografią (V. Medous, 1930) czy też „marksistowski pomysł” zupełnej likwidacji wielkich liter (V. Čedík, 1931¹³⁰).

Dużą uwagę w latach międzywojennych poświęcano zasobowi słownemu nowoczesnej czeszczyzny oraz badaniom leksykologicznym i projektom leksykograficznym¹³¹, co zaowocowało w 1935 r. powstaniem cenionego *Podręcznego słownika języka czeskiego* [*Příruční slovník jazyka českého*]¹³² (w zeszytowym wydaniu¹³³, całość) oraz w latach 1934–1937 bardzo popularnego leksykonu czeszczyzny współczesnej, wzbogaconego o dobrze opracowaną część gramatyczną – dwutomowego *Słownika języka czeskiego* [*Slovník jazyka českého*]¹³⁴. W czasie okupacji hitlerowskiej, w wyniku trudności gospodarczych oraz działań niemieckiej cenzury, wszystkie dalsze prace redakcyjne nad dziełami słownikowymi uległy wstrzymaniu lub spowolnieniu, co dotknęło także OSNND. W latach 1939–1945 czeszczyzna została sprowadzona do roli języka pomocniczego w Protektoracie Czech i Moraw i wzbogaciła się między innymi o nowe niemieckie zapożyczenia i kalki oraz frazeologizmy rodem z hitlerowskiej nowomowy¹³⁵.

a. Charakterystyka leksykalna haseł OSN i OSNND

Wcześniejsze bliskie związki polityczne i kulturowe z Europą Zachodnią (Francja, Niemcy, Austria) oraz Odrodzenie Narodowe i idea słowiańskiej wzajemności wśród panslawistycznie nastawionej czeskiej inteligencji sprzyjały roz-

¹²⁹ F. TRÁVNÍČEK: *O jazykové správnosti*. V: *Čtení o jazyce a poezii*. Red. B. HAVRÁNEK, J. MUKAŘOVSKÝ. Praha 1942, s. 105–230.

¹³⁰ ANTAR: *abc dyalektyckého materializmu. metoda spravného mišlení*, zima. praha 1931.

¹³¹ Po rynkowym niepowodzeniu słownika leksykografa samotnika F.Š. Kotta, w 1911 r. przy Czeskiej Akademii Nauk i Sztuk [Česká akademie věd a umění] powstała Pracownia Słownika Czeskiego [Kancelář českého slovníku], która w ciągu 25 lat zebrała i opracowała leksykę (5 mln haseł) stanowiącą trzon *Podręcznego słownika języka czeskiego* [*Příruční slovník jazyka českého*]. (D. ŠLOSÁR, R. VEČERKA, J. DVOŘÁK, P. MALČÍK: *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti...*, s. 129).

¹³² *Příruční slovník jazyka českého*. Red. O. HUJER, E. SMETÁNKA, M. WEINGART, B. HAVRÁNEK, V. ŠMILAUER, A. ZÍSKAL. Praha 1935–1957.

¹³³ 34 (15 + 19) broszury w latach 1935–1936, całość, czyli 9 tomów, w latach 1935–1957.

¹³⁴ P. VÁŠA, F. TRÁVNÍČEK: *Slovník jazyka českého*. Praha 1937.

¹³⁵ Np. niem. *neutralne gleichschalten* (= *usměrnit k jednotnému politickému cíli*) → cz. nacechowane *glajchšaltovat* (= *politický nebo kulturně usměrňovat, usměrnit v duchu fašistické uniformity*), *glajchšaltované strany*; *pracovat na plné obrátky, být plně vytižen* w odniesieniu do człowieka. (SSJČ, sv. I. Praha 1989, s. 543; D. ŠLOSÁR, R. VEČERKA, J. DVOŘÁK, P. MALČÍK: *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti...*, s. 130).

wojowi nowoczesnej czeskiej leksyki, a dzięki słownikowi J. Jungmanna do XIX-wiecznej czeszczyzny włączono wiele nowych leksemów, w tym dialektyzmów i zapożyczeń innoślōwiańskich, nie tylko z blisko spokrewnionych języków zachodniosłowiańskich, lecz także z południowsłowiańskich i ze wschodniosłowiańskich. Niektóre z tych wyrazów zadomowiły się na dobre w ówczesnej czeszczyźnie, inne nie wytrzymały próby czasu. Ten stan czeskiej leksyki i terminologii specjalistycznej drugiej połowy XIX w. i przełomu wieków udokumentował także OSN; a modernistyczny zasób leksykalny, na który miał wpływ rozpad Austro-Węgier, nowy ład polityczno-społeczny i wyzwania cywilizacyjne po pierwszej wojnie światowej, nieco później znalazł odzwierciedlenie także w OSNND.

Zapożyczenia z języków obcych (niesłowiańskich)

Wzajemne sąsiedztwo oraz związki i wpływy polityczne (w tym wojny i podboje), relacje gospodarcze i kulturalne Niemiec i Czech liczą sobie już prawie jedenaście wieków, co znalazło odbicie w dawnej czeszczyźnie. Liczne niemieckie ślady leksykalne dotrwały w języku czeskim także do czasów współczesnych. Czeski zasób leksykalny najwięcej zapożyczeń przejął bez wątpienia właśnie z języka niemieckiego; był to niejednokrotnie transfer wieloetapowy – czeszczyzna przejmowała wyrazy z łaciny przez niemczyznę. Proces zapożyczania słów z języka niemieckiego nasilił się zwłaszcza w XIV w. za panowania cesarza rzymskiego narodu niemieckiego Karola IV (jak mówią historycy: „lepszego króla Czech niż cesarza Niemiec”), gdy tworzyły się zręby czeskiej nomenklatury politycznej, administracyjnej i gospodarczej, a trzy języki (czeski, łaciński i niemiecki) w tych aspektach życia państwowego wzajemnie się przenikały, uzupełniały lub wypierały. Gros współczesnej czeskiej terminologii fachowej z różnych dziedzin życia gospodarczego (rzemiosła, handlu, górnictwa, rolnictwa i transportu) to faktyczne zapożyczenia lub kalki z języka niemieckiego. Czasy panowania Habsburgów i sto pięćdziesiąt lat zastoju („epoka mroku/ciemnoty”), germanizacja i rekatolizacja sprzyjały ugruntowaniu pozycji i dominacji języka niemieckiego na ziemiach czeskich.

W XIX w. wraz z Odrodzeniem Narodowym czeskie germanizmy przeszły pewnego rodzaju stabilizację, po pierwszej wojnie światowej zaś – wobec powstawania „narodowej” leksyki w niepodległym państwie – stopniowy i niewielki regres. Chociaż ilość zapożyczeń niemieckich (i „nazw austriackich”) w XX-wiecznym i we współczesnym języku czeskim jest nadal wielka, to wiele z nich ma obecnie specyficzne nacechowanie stylistyczne wobec ich czeskiego odpowiednika/ekwiwalentu, np.: *akter/aktór* (I/667) ≈ *herec, fabrika/fabrica* (VIII/989) ≈ *továrna* (XXV/619), *špital* (XXIV/750) ≈ *nemocnice* (XVIII/183–184). Wymieńmy te najważniejsze, spotkane jako hasła w OSN: *apetit/appetit* (II/541), *bagr/bagger* (III/69), *barva* (III/392–402), *biskup* (IV/94), *brýle* (IV/818), *cech* (V/260), *cihla* (V/362), *clo* (V/463), *cukr* (V/761), *deka* (VII/175), *fabrika* (VIII/992),

fara (IX/13), flétna (IX/301), halda (X/764), hedvábí (XI/1018–1019), hoblík (XI/417), hřbitov (XI/768–769), kanonýr (XIII/929), kasa (XIV/15), knoflíkářství (XIV/459), kompania (XIV/654), klempířství (XIV/345), mince (XVII/375), mušle (XVII/912), pancír (XIX/141), pudlík (XX/961), pumpa (XX/984), punčování (XX/992), punčochy (XX/301), rytíř (XXII/449), šablona (XXIV/527), šafář (XXIV/528), šlechta (XXIV/663), špenát (XXIV/744), šroub (XXIV/754).

Już podczas pobieżnego przeglądania OSN czytelnik zauważy ogrom zapożyczeń francuskich, co potwierdzają także współczesne słowniki frekwencyjne. Tak widoczny wpływ języka francuskiego na czechą leksykę był wynikiem odwiecznych kontaktów politycznych tych dwóch krajów oraz ich kultur, by wspomnieć ożywione stosunki w XIII–XVI w., od panowania królów czeskich: Wacława II, Jana Luksemburskiego i Karola IV, gdy w starej czeszczyźnie zdomowały się liczne zapożyczenia francuskie, obecne do dziś także w czeskim słowniku OSN, np.¹³⁶: *basa* (III/416), *bota* (IV/455), *čaloun*, *fiola* (IX/254), *friž*, *hazard/hasard* (X/929), *kavalír* (XIV/101), *konšel* (XIV/749), *turnaj* (XXV/937), *turnajník*¹³⁷. Czasy późniejsze (panowanie Habsburgów, epoka kolonializmu, Wielka Rewolucja Francuska, wojny napoleońskie itd.) nie sprzyjały przenikaniu francuskich zapożyczeń do ówczesnej czeszczyzny, dopiero druga połowa XIX w. oraz przełom XIX i XX w. były okresem czerpania francuskich wzorców językowych. Francja symbolizowana przez Paryż oraz *fin de siècle* (IX/248–249) i *belle époque* stała się dla Czechów pewnego rodzaju „krajem rajem” wolności obywatelskich, rodzenia się burżuazji oraz – za sprawą wielkich encyklopedystów – także postępu cywilizacyjnego, a zarazem umysłowego i obyczajowego, rozkwitu nauk i sztuk wszelakich, mody i dobrego smaku. Nie bez znaczenia była renoma francuskiej literatury i malarstwa. Do czeskiej leksyki na stałe weszły leksemy-cytaty francuskiego pochodzenia (lub transfery wieloetapowe) z różnych zakresów tematycznych (artykuły spożywcze, gastronomia, moda, dyplomacja, wojskowość itp.)¹³⁸, np.: *absint/absinth* (I/91–92), *adresa/adressa* (I/233), *aliance* (I/914), *angažmá*, *apartmán*, *atašé*, *baráž*, *baret* (III/315–316), *bajonet* (III/109), *bastard* (III/450), *bižuterie*, *bonbon* (IV/335), *beaujolais* (III/554), *bidet*, *bulvár*, *budoár*, *bujón*, *croissant*, *demarše*, *doména* (VI/802), *enfant terrible*, *flotila* (IX/320), *generál* (IX/1011), *invalida/invalid* (XII/704), *karotka*, *manévr* (XVI/762), *maska* (XVI/938), *masáž*, *mušelín* (XVII/911), *omeleta* (XVIII/762), *oranžáda*, *parfém/parfum* (XIX/224), *patisson*, *periférie* (XIX/479), *renesance*, *rokfór*, *salon* (XXII/556), *satén/satin* (XXII/677), *toaleta*, *vizáž/visage* (XXVI/753), *žaket/jaquette* (XXVII/741), *žampión* (XXVII/755)¹³⁹.

¹³⁶ Nie wszystkie są hasłami w OSN.

¹³⁷ Cytat za: A. PŘIKRYLOVÁ: *Vliv francouzštiny na slovní zásobu českého jazyka v historickém průřezu v budoucnosti*. „Bohemica Posnanensia” 2010, nr 5, s. 369–370.

¹³⁸ Ibidem, s. 370–373.

¹³⁹ W tej grupie znaleźć można także leksemy utworzone od imion osób lub nazw geograficznych, np. *žervé*, *rokfór*, *bordó*.

Królestwo Czeskie – jako kraj głęboko kontynentalny – miało w minionych wiekach, a zwłaszcza czasach Odrodzenia Narodowego, bardzo ograniczone kontakty z Imperium Brytyjskim – Anglią i jej koloniami. Zapożyczenia z języka angielskiego to przede wszystkim terminologia związana z rewolucją przemysłową, żegluga i handlem, przemysłem (włókiennictwem i tkactwem), a nieco później z kulturą fizyczną i ze sportami oraz z nowoczesnymi wówczas technologiami. Należy również wziąć pod uwagę, że w wielu wypadkach angielskie wyrazy (zaczepnięte wcześniej z łaciny) stały się międzynarodowymi terminami fachowymi w wielu dziedzinach, a oprócz tego *Encyclopaedia Britannica* była jednym ze wzorców dla OSN, dlatego też zamieszczono w nim wiele anglicyzmów i rzadziej angloamerykanizmów, np.: *admirál* (I/216), *boxování* (IV/524), *lord* (XVI/342), *manager* (XVI/743), *parlament* (XIX/244), *pudding* (XX/961), *reporter* (XXI/575), *salát* (XXII/531), *šerif/šeriff* (XXII/935), *telefon* (XXV/159–162).

Język włoski (niejednokrotnie wtórnie z łaciny) wniósł do czeszczyzny sięgające zwłaszcza czasów renesansu zapożyczenia leksykalne, dotyczące kultury i sztuki (architektury, malarstwa i dekoratorstwa) oraz szczególnie muzyki. W epoce czeskiego Odrodzenia Narodowego proces ten był minimalny, ale OSN zawiera wiele italizmów, również tych z czasów wcześniejszych, np.: *adagio* (I/157), *altán* (II/8), *arie* (II/701), *balet/ballet* (III/177), *banka* (III/236), *fontana* (IX/352), *fronton* (IX/732), *sonata* (XXIII/675), *tenor* (XXV/219), *viola* (XXVI/740).

Pozostałe języki romańskie (hiszpański, portugalski i rumuński) oraz nordyckie (skandynawskie) i flamandzki nie miały raczej większego wpływu na kształtowanie się czeskiej leksyki w omawianym okresie, poza kilkoma przypadkami o charakterze incydentalnym, co miało uzasadnienie w niezbyt aktywnych kontaktach politycznych, gospodarczych i kulturalnych z tymi krajami. Były to zazwyczaj nazwy własne „specjalności narodowych” (nazwy geograficzne, zabytki, potrawy, tańce, praktyki gospodarcze, odrębność kulturowa i historyczna itp.). W OSN odnotowane są rzadko, gdyż zgodnie z ideą panslawizmu priorytetowo traktowano w nim zagadnienia słowiańskie oraz najbliższych sąsiadów Czech pod rządami Habsburgów; OSNND zawiera ich więcej.

Język węgierski – drugi język oficjalny Austro-Węgier – swe piętno odcisnęła pierwotnie na dialektach słowackich, a potem na kształtującym swe zręby XIX-wiecznym słowackim języku literackim, co również pozostawiło niewielkie ślady w ówczesnej czeszczyźnie (np. *gulaš/guljaš* (X/615–616), *pušta/pushta* (XX/1013), *salaš* (XII/531), co dopiero w czasach czechosłowackich było wyraźniej zauważalne.

Zapożyczenia innosłowiańskie

Z uwagi na panslawistyczny charakter encyklopedii J. Otty omówmy bardziej szczegółowo wpływ na hasła OSN wewnątrzsłowiańskich transferów leksykalnych, które po raz pierwszy zostały odnotowane w słowniku J. Jung-

manna¹⁴⁰. Zaprezentujemy je w specyficznej kolejności, rozpoczynając od śladów z bardziej oddalonych języków południowej i wschodniej Słowiańszczyzny, by następnie przejść do zachodniosłowiańskich, blisko spokrewnionych z czeszczyzną, czyli do języka słowackiego, i zakończyć polszczyzną, a właściwie „polskimi śladami”. Jak przy poprzednich zestawieniach, numeracja w nawiasie oznacza adres hasła w OSN¹⁴¹.

Wprowadzone do odrodzeniowej czeszczyzny zapożyczenia z języków południowosłowiańskich, głównie serbsko-chorwackiego (lub serbskiego i chorwackiego), J. Jungmann oznaczał kwantyfikatorem *Illyr* ('illiryskie') lub rzadziej *srb. i croat*¹⁴². Na nazwach (pożyczkach leksykalnych lub fonetycznych) z tych języków oparł się też w latach 30. twórca nowoczesnej czeskiej terminologii przyrodniczej Jan Svatopluk Presl¹⁴³, któremu pomagał brat Karel Bořivoj Presl¹⁴⁴, co znalazło odbicie w jego dziele *Rostlinář*¹⁴⁵. T.Z. Orłoś wymienia 174 takie wyrazy dotyczące wielu dziedzin (np. biologia i przyroda, rolnictwo, wojskowość) przejęte (zapożyczone) w okresie Odrodzenia Narodowego z języka serbsko-chorwackiego¹⁴⁶, których połowa to obecnie terminy naukowe (w tym 60% botaniczne), by wymienić te nadal funkcjonalne, np.: *chobotnice* (XII/270), *četa* (VI/668–669), *četník* (VI/669), *dinar* (VII/553), *ekavština*, *hajduk/hajduci* (X/753), *husar* (XI/923), *kadarka* (XIII/730), *lastura* (XV/686), *mejdán* (XVII/43),

¹⁴⁰ J. JUNGMAUN: *Slovník česko-německý*. Red. H. MIECZKOWSKA, T.Z. ORŁOŚ. Praha 1835–1839.

¹⁴¹ Inwentarz czeskich zapożyczeń innosłowiańskich został zaczerpnięty z prac: J. MIETŁA: *Terminologia mineralogiczna Jana Svatopluka Presla*. W: *Odrodzenie Narodowe w Czechach i na Słowacji*. Kraków 1999, s. 241–247; T.Z. ORŁOŚ: *Zapożyczenia polskie w słowniku Jungmanna*. Wrocław 1967; EADEM: *Zapożyczenia słowiańskie w czeskiej terminologii botanicznej i zoologicznej*. Kraków 1972; EADEM: *Polonizmy w czeskim języku literackim*. Kraków 1987; EADEM: *Studia bohemijskie*. T. 1. Kraków 1992; EADEM: *Czeskie odrodzenie narodowe i językowe*. Kraków 2000.

¹⁴² W czasach Odrodzenia Narodowego przejęto po kilkadziesiąt takich nazw, z języka chorwackiego i serbskiego 44 wyrazy, z czego współcześnie używa się ponad 20, ze słoweńskiego zaś 15; kilka zanotowano w OSN, np.: *paprika* (XIX/189), *mléc* (XVII/455), *koromáč* (XIV/851) ('konio-płoch'). (T.Z. ORŁOŚ: *Czeskie odrodzenie narodowe i językowe...*, s. 64).

¹⁴³ Jan Svatopluk Presl (1791–1849) – czeski przyrodnik, profesor zoologii i mineralogii na uniwersytecie w Pradze; jeden z najwybitniejszych czeskich przyrodników i jednocześnie terminologów XIX w. Oznaczył i sklasyfikował wiele gatunków nowych roślin i zwierząt. Wspólnie z bratem opublikował przełomowe dzieło ogólnobotaniczne: J.S. PRESL, K.B. PRESL: *O přirozenosti rostlin aneb Rostlinář. Flora Čechica*. T. 1–3. Praha 1820–1825. (E. HOFFMANNOVÁ: J.S. Presl, K.B. Presl. Praha 1973; *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. Red. P. AUGUSTA. Praha 1999, s. 321–322).

¹⁴⁴ Karel Bořivoj Presl (1794–1852) – czeski lekarz i botanik, profesor historii przyrody i technologii; oprócz badań flory w Czechach prowadził także badania botaniczne na Półwyspie Apenińskim i Sycylii. Na cześć jego oraz jego brata J.S. Presla odkryty przez Philippa M. Opiza gatunek roślin należący do rodziny jasnotowatych nazwany został *Preslia*; ponadto od 1914 r. ukazywała się gazeta o nazwie „Preslia”. (E. HOFFMANNOVÁ: J.S. Presl, K.B. Presl...; *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918...*, s. 322–323).

¹⁴⁵ J.S. PRESL, K.B. PRESL: *O přirozenosti rostlin aneb Rostlinář...*

¹⁴⁶ I jak się wydaje, pierwotnie także z języka węgierskiego, np.: *husar*, *hajduk*, *kadarka*.

paprika (XIX/189), *skupština* (XXIII/320), *snacha*, *plískavice* ('delfin', XIX/929), *ulita* ('mušle, skořapka', XXVI/157), *vampýr/vampir* (XXVI/379), *zdravice*, *zora* (XXVII/675). Część z nich wszakże to dziś archaizmy, gdyż ze wspomnianej liczby 174 około 65% wyrazów nadal pozostaje w użyciu¹⁴⁷.

Nieco skromniej reprezentowane są zapożyczenia słoweńskie, włączone do czeszczyzny w czasach Odrodzenia Narodowego. Jak w wypadku języka serbsko-chorwackiego, także tu dużą grupę stanowią terminy botaniczne, które wypierały niejednoznaczne nazwy ludowe pochodzące ze starych (głównie XVI-wiecznych) herbarzy i stawały się czeskimi neologizmami. Po raz pierwszy takie terminy znalazły się w opracowaniu braci Preslów *Květená* (1819), nieco później ponownie wymienił je J.S. Presl w swych dziełach *Rostlinář* (1820–1825), *Všeobecný rostlinopis* (1846). Również można na nie natrafić w słowniku J. Jungmanna oraz w OSN, np.: *havez* (X/986), *hlodáš* (XI/371), *homulice*, *katmanka*, *koromáč* (XIV/851), *krabilice* (XIV/1063), *kukmak*, *lecha* (XV/804), *marhan/marhaník* (XVI/837), *ochmet* (XVIII/679), *okrat* ('kedlubna'), *smilka* (XXIII/510), *talovín* (XXV/61), *tořice*¹⁴⁸. We współczesnej czeszczyźnie zachowały się także 2 zapożyczenia zoologiczne: *čuk* ('výr jižní') i *pilich* (XIX/741) [gatunek jastrzębia], oraz kilkanaście wyrazów o innym charakterze, np.: *dopisnice* [kartka pocztowa], *dražba* (VII/943) [licytacja], *chabitel*, *chabitelka*, *chabit* ('kazitel, kazitelka, kazit'), *ledník* [wyka], *nadpoloviční* [ponad połowę], *pluňka* [lutnia], *prvina* [pierwocina], *prvopis* [oryginał], *slap/slapy* (XXIII/337) [1] wodospad, 2) strumień wody napędzający koło młyńskie], których OSN raczej nie zawiera. Według opinii T.Z. Orłós, na 32 odrodzeniowe zapożyczenia słoweńskie we współczesnej czeszczyźnie aż 19 wyrazów (czyli 60%) przetrwało do dnia dzisiejszego¹⁴⁹.

Śladów bułgarskich i macedońskich J. Jungmann nie odnotował, prawdopodobnie z powodu bardzo luźnych wówczas związków tych języków i kultur z Czechami. W OSN występują one także bardzo rzadko.

Oprócz leksykalnych wpływów południowosłowiańskich do języka czeskiego drugiej połowy XIX w. przeniknęły także wyrazy zapożyczone z języków Słowian wschodnich (szczególnie ukrainizmy), polonizmy (jako transfer wieoloetapowy), a także słowackie i ukraińskie dialektyzmy, głównie za sprawą gwar osadników wołoskich na pograniczu Moraw i Słowacji (tzw. Valašsko [Wołoszczyzna]) oraz Rusi Zakarpackiej. Te elementy dialektalne stały się również panslawistyczną fascynacją literatów czeskich przełomu wieków, a później także pisarzy I Republiki Czechosłowackiej (żeby przypomnieć choćby twórczość J. Olbrachta i jego utwór *Nikola Šuhaj loupežník*). Warto podkreślić, że wiele z tych zapożyczeń z XIX w. i przełomu wieków

¹⁴⁷ T.Z. ORŁÓS: *Studia bohemitystyczne*. T. 1..., s. 100–101.

¹⁴⁸ Ibidem, s. 103–106.

¹⁴⁹ Ibidem, s. 109.

uległo pełnej bohemizacji (w procesie adaptacji do czeskiego systemu fonetycznego), choć znaczna ich część zachowała oryginalną formę fonetyczną (ale w czeskim zapisie literowym), co podkreśla ich obcość lub nacechowanie ekspresywne. T.Z. Orłóś wymienia aż 40 tego typu zapożyczeń, głównie ukrainizmów fonetycznych. Są to przede wszystkim w 20% nazwy botaniczne, a 80% stanowi leksyka dotycząca kultury, obyczajów (ubiór) i tradycji ukraińskich oraz wołoskich, by wymienić funkcjonalne współcześnie: *ataman* (II/94) ('kozacký vůdce/hejtman/načelník'), *bandura* (III/227), *bandurista*, *batka* (III/476) ('otec, ataman')¹⁵⁰, *bračka* (IV/530¹⁵¹) ['wybrakowana owca'], *čajka/čejka*¹⁵²/*čayka/čeyka* (V/854, VI/573) ('druh malé kozácké nebo turecké lodice'), *horilka* ('kořalka'), *kacap* [od ros. *kak cap*, 'przezvisko dla Rosjan z długimi wąsami i brodą']¹⁵³, *kalamajka/kolomyjka* (XIII/767, XIV/586–587) ['taniec ukraiński z galicyjskiej Kołomyji'], *kobzar/kobzař*, *mavka* (XVI/1016) ('druh rusalky'), *mochna/mochňanka/mochnička* (XVII/508) [bot. pięciornik], *mokryš* (XVII/515) [bot. śledzienica], *oboroh* [bróg, słomiana wiata], *opletka* (XVIII/812) ('opletník plotní'), *pohulanka* [zabawa, wydawanie pieniędzy], *polonina/planina* (XX/128, XIX/838) ('horská pastvina v Karpatech'), *povitruľa* ('ježi baba/baba jaga'), *rokovina* ['danina w naturze dla duchownych'], *Sič/Zaporožská Sič* (XXIII/128) ['zasieki', Sicz Zaporoska], *sopilka* ('pastýřská píšťala'), *step* (XXIV/101–102), *šajka* (XXIV/548) ['rodzaj koryta, mała łódka'], *tabun* (XXV/18) ['stado koni'], *tokan* ['duszone mięso'], *vujoš* ['wołoska kurtka, płaszcz, narzutka']¹⁵⁴.

Warto tu zwrócić również uwagę na włączanie do języka czeskiego rusycyzmów i ukrainizmów fonetycznych, co w czasach Odrodzenia Narodowego (J.S. Presl, J. Jungmann, G. Reuss), ale i nieco później, w latach 20. i 30. XX w., znalazło wyraz w twórczości czeskich literatów piszących o Rosji, Związku Radzieckim i Rusi Zakarpackiej (J. Hašek, M. Majerová, J. Drda, I. Olbracht). Na podstawie swych badań T.Z. Orłóś doliczyła się wśród sławizmów aż 83 zapożyczeń fonetycznych z języka rosyjskiego lub ukraińskiego (co stanowi około 9% zapożyczeń z tych języków), należących do 11 grup wyodrębnionych w zależności od występujących w nich grup głoskowych¹⁵⁵:

- 1) rusycyzmy z grupą *tolť* zamiast *l* sonantycznego lub grupy *tlut*: *volčec*, *tolstovka* ['koszuła męska, w jakiej chodził L. Tołstoj'];

¹⁵⁰ W staroczeszczyźnie i gwarach morawskich występuje nazwa *baťa/báťa* oraz jej zdrobnienie *bařka*, o znaczeniu 'brat' lub 'poczciwina'. (T.Z. ORŁOŚ: *Studia bohemistyczne*. T. 1..., s. 111).

¹⁵¹ Roślina *Sherardia* (XXII/934).

¹⁵² Ptak.

¹⁵³ W gwarach laskich na czeskim Śląsku (okolice Frýdlantu) również przezvisko dla innowierców (szczególnie prawosławnych). (T.Z. ORŁOŚ: *Studia bohemistyczne*. T. 1..., s. 113).

¹⁵⁴ Ibidem, s. 111–119.

¹⁵⁵ T.Z. ORŁOŚ: *Rusycyzmy i ukrainizmy fonetyczne w języku czeskim*. „*Slavia Orientalis*” 1984, t. 33., s. 19–28; EADEM: *Sławizmy fonetyczne z kontynuantami prst. „*tort”, „*tplt”, „*tert”, „*telt” w języku czeskim*. „*Slavia*” 1983, č. 52, s. 384–388; EADEM: *Studia bohemistyczne*. T. 1..., s. 158–172.

- 2) rusycyzmy z grupą *tort, tert* zamiast *r* sonantycznego: *korma* (OSN, XIV/845), *kormidlo* (XIV/846), *kormidelník* (XIV/846), *serpucha, versta* (XXVI/593) (*vrstva*), *vertep/vertepec* ['jaskinia, spelunka, wertep'], *vertepnost, vertepný*;
- 3) rusycyzmy oraz ukrainizmy z pełnogłosem *torot, tolot*: *čertoploch* (*čertoplach*), *gorodky* ('ruská hra s tycí a špalíky'), *molodec/moloděc* (arch. *mládec*), *gorod* (X/327–337) (*hrad*), *solod'* ([słódź/słodycz], 'půdní typ vznikly ze solonce'), *solončák* ['gatunek gleby przesycony rozpuszczalnymi solami'], *solonec* (dawniej 'rodzaj słonej ziemi', potem 'sled, slaneček'), *solomit* ['materiał izolacyjny ze słomy'], *tolokněnka* (XXV/512) [*Arbutus*] oraz: *oboroh* ([bróg], *brah*), *polonina* (*planina*);
- 4) rusycyzmy z pełnogłosem *teret* i *torot* < **telt*: *mereštiti se* ([migać się], *mřežit se*), *očered'/čereda/čered'* ([trzoda], *strída/trída*), *perepel* (*křepelka*), *svoloč*;
- 5) rusycyzmy z *o* < *ъ* zamiast z *e*: *babočka/baboška* (III/15) [*rusałka*], *mochna* (XVII/508) (*mech*), *sos/sosák/nasos* ('nástroj k ssaní', arch. *sesadlo*), *sotňa* (XXIII/699) (*setnina*), *středotočka* (*tečka*);
- 6) rusycyzmy z *o* < *e* zamiast *e*: *červoněc* ('ruská a sovětská mince');
- 7) rusycyzmy oraz ukrainizmy z *-a* po miękkiej spółgłosce w wygłosie oraz *a* między miękkimi zamiast *e*: *barža* ('druh ruské nákladní lodi'), *bělanka* (biała bedłka), *čaj/čej* (V/851–853) ([*herbata*], arch. *the*), *jazva*¹⁵⁶ ([*blizna*], *jizva*), *lakušník* (XV/572) [*Hydrocharis morsus ranae*] oraz: *čajka/čejka/čeyka/čayka* (V/854) ('malá kozacká lodice');
- 8) rusycyzmy z *u* po miękkiej spółgłosce z *i*: *juchta/juchtovina* (XIII/655–656) ('tatarská kuže beraní, červené barvy a silné vůně'), *juchovník* [*Anabasis*], *juný/junec* [*junak*, młody byczek], *jurodivý* ('„boží člověk", slabomyslný, posedlý'), *koljuška* (*koliška*), *koruška* [*kora*, *skórka*], *tuleň/teleň* (XXV/857) [*foka*];
- 9) rusycyzmy oraz ukrainizmy z *r* zamiast z *ř*: *barin, barina/barišňa* [iron. wielkopaństwo, towarzystwo], *borec* (IV/374) [*bojownik*], *drema* [*Lychnis*], *odur* [*Alzalea*], *peredvižník* ('ruský realistický malíř z 2. pol. 19. stol.'), *pre-stol* (XX/652) (arch. *trůn/stolec*), *reveň* [*Rheum*], *rezan* (*řezan*), *treska/třeska* (XXV/706–707) [*dorsz*] oraz *horilka* [*gorzałka*];
- 10) rusycyzmy ze spółgłoską *g* zamiast *h*: *gazeta*¹⁵⁷ (*noviny*), *gospodin* (X/345) (*hospodin*), *gosudar* (X/350–351), *gosudarina, gramota* (X/411–413) ('psaný doklad'), *gramotnost* ['umiejętność czytania i pisanía'], *gramotný, graždanin*¹⁵⁸ (X/444), *graždanka*¹⁵⁹ (X/444), *grupirovka* ['tajna grupa w partii'], *gruzovík* ['ciąężarówka'], *gvardějec, gymnastorka* ('vojenská bunda');
- 11) rusycyzmy z *g* w śródgłosie zamiast *h*: *bergamot* (III/798) [*bergamotka*], *balagančík* [*ludowy błazen*], *pogon/pohon* [*pagon*], *pogrom* (XXVIII/1036)

¹⁵⁶ Rzeka w Rosji.

¹⁵⁷ Ten wyraz może być polonizmem, chociaż w *SSJČ* oznaczany bywa jako rusycyzm.

¹⁵⁸ *Graždanin, časopis ruský*, wydawany od r. 1872... (OSN, X/444).

¹⁵⁹ *graždanka* = 'alfabet', 'azbuka'.

([pogrom, atak], *pohroma* [klęska, zguba]), *sajga/sajha* (XXII/522) [antylopa], *sapog, tajga* (XXV/40).

Jak widać, podane wyrazy występują stosunkowo często w *Słowniku naukowym Otty*.

Rozpoczynając prezentację pożyczek zachodniosłowiańskich w języku czeskim doby Odrodzenia Narodowego (*obrozencká čeština*), a tym samym w OSN, warto w tym miejscu wspomnieć także o słowackim wkładzie w XIX-wieczną czeską terminologię botaniczną. Obok Czechów braci Preslów (z których J.S. Presl zwany jest „ojcem czeskiego przyrodoznawstwa”), tworzył ją także słowacki lekarz Gustav Reuss¹⁶⁰, który w 1853 r. opublikował po czesku w Bańskiej Bystrzycy 3-częściowe dzieło pt. *Května Slovenská*¹⁶¹. Zaproponował tam aż 620 wyrazów, lecz jest on autorem tylko 156 z nich (z czego 128 nazw to jego oryginalne propozycje, 3 to zapożyczenia polskie, a 25 – rosyjskie), jednak tylko 11 z nich zachowało się do dziś w czeskiej terminologii botanicznej, tj.: *brložník, dvojtíték* (VIII/264), *hvězdník, kalužník, ladoňka, pakmín, rusohlav, stolístek* (XXIV/158), *strmobýl* (XXIV/256), *večerníc*¹⁶² (XXVI/487), *zlatovlásek* (XXVII/643) i 17 podobnie brzmiących w nomenklaturze słowackiej¹⁶³. Należy zwrócić uwagę, że starania G. Reussa nie zakończyły się pełnym sukcesem, a jego dokonania i propozycje leksykalne budziły i budzą nadal pewne kontrowersje, gdy porównamy je z olbrzymim terminologicznym dorobkiem J.S. Presla, którego był epigonem. Ponad połowa nazw opracowanych i wprowadzonych przez J.S. Presla doskonale sprawdza się w języku czeskim do dziś.

Także polonizmy ogrywiają istotną rolę jako źródło (pierwowzór) czeskiej leksyki okresu przypadającego na przygotowanie (redakcję i publikację) oraz sukces rynkowy i kulturowy OSN. Przez długie lata *Słownik... S.B. Lindego* był wzorcowym dziełem dla czeskich budzicieli narodowych, w wyniku czego polska leksyka i terminologia specjalistyczna zostały zapożyczone lub przekalkowane do ówczesnej czeszczyzny, a wielki czeski filolog J. Jugmann w swoim słowniku przytacza wiele takich wzorcowych nazw/haseł o polskim rodowodzie. Poświęćmy im więcej uwagi i miejsca. Na przełomie XVIII i XIX w. ukazało się kilka polskich opracowań chemicznych¹⁶⁴, które zawierają pierwsze (nie zawsze doskonałe) polskie terminy chemiczne, jednak dopiero wybitnego uczonego epoki oświeceniowej Jędrzeja Śniadeckiego uznaje się za twórcę słownika

¹⁶⁰ T.Z. ORŁOŚ: Udział G. Reussa w kształtowaniu czeskiej terminologii botanicznej. W: EADEM: *Studia bohemiścieczne*. T. 1..., s. 121–127.

¹⁶¹ Pełny, lecz nieco przydługi tytuł: *Května Slovenská [Flora słowacka] čili všech jevnosnubných na Slovensku divorostoucicha mnohozahradních zrostlin podle soustavy de Candolle-ovy připojeným Zrostlinářským Názvoslovím, šlovníkem, Návodem k určité zrostlin podle soustavy Linnéovy*.

¹⁶² *Večernice/večernička*.

¹⁶³ T.Z. ORŁOŚ: *Studia bohemiścieczne*. T. 1..., s. 122.

¹⁶⁴ Np.: *Nauka chymiczna sławnego Jakóba Spielmanna* (Kraków 1791. Tłum. J. KRUMŁOWSKI), *Fizyka najnowszemi odkryciami pomnożona, najoczywistszemi doświadczeniami potwierdzona przez ks. Józefa Hermana Osińskiego* (1801).

nowoczesnego nazewnictwa chemicznego, które opierało się na terminologii francuskiej. W swym dziele *Początki chemii*¹⁶⁵ wprowadził on – kalkując lub tworząc od nowa i systematyzując – ponad 200 terminów, zestawiając je z odpowiednikami łacińskimi. Zastosował stałe człony wyrazowe i sufiksy nazywające określone grupy substancji chemicznych¹⁶⁶. Działania nazewnictwa J. Śniadeckiego kontynuowali liczni naśladowcy (A. Chodkiewicz, I. Fonberg, J.K. Krzyżanowski, F.N. Walter, K.J. Oczapowski), lecz dopiero Akademia Umiejętności w 1900 r. ustaliła i uchwaliła – przy udziale wybitnego językoznawcy Baudouina de Courtenay – obowiązującą obecnie nomenklaturę chemiczną. W Czechach nowoczesne nazewnictwo chemiczne pojawiło się w pierwszej połowie XIX w. za sprawą publikacji J.S. Presla¹⁶⁷, który wzorował się na opracowaniach J. Śniadeckiego i A. Chodkiewicza, dzięki czemu do czeskiej terminologii specjalistycznej i potocznej weszły na stałe takie wyrazy, jak: *dusík* (VIII/226–227) [azot], *kyselina* (XV/503) [kwas], *kyslík* (XV/506) [tlen], *prvek* (XX/882) [pierwiastek], *uhlík* (XXVI/98–101) [węgiel], *vodík* (XXVI/860–861) [wodór] i wiele innych, tworzonych w ściśle określony sposób, np. sufixs -ík kończył nazwy wszystkich pierwiastków (np.: *kyslík*, *solík* [chlor], *chaluzík* [jod]); kwasy, sole i dwutlenki miały w końcówce przyrostki: -natý, -itý, -ný, -ový, -elý, szeszczo polskie nazwy rodzajów kwasów: *kyselina přesyčená/nedosyčená/nasyčená* (XV/503–504)¹⁶⁸. Nie wszystkie propozycje J.S. Presla wytrzymały próbę czasu, gdyż już w słowniku J. Jungmanna znalazły się nowe, międzynarodowe wersje nazw pierwiastków, obowiązujące do dziś, np.: *jod/jód/iód* (XIII/579, VII/711–713) (zamiast *chaluzík*), *chlór* (XII/399–241) (*solík*), *platina* (XIX/856–857) (*platík*), *strontium* (XXIV/268) (*strontík*). Należy podkreślić, że J.S. Presl wprowadził 33 polskie zapożyczenia, J. Jungmann – 14, jednak do czasów współczesnych zachowało się aktywnie (nie jako archaizmy) tylko 18 takich wyrazów (tj. około 37%)¹⁶⁹.

Czeska terminologia naukowa pod wieloma względami wzorowała się na polskim nazewnictwie specjalistycznym – aż 50 zapożyczeń w terminologii

¹⁶⁵ *Początki chemii stosownie do teraźniejszego tej umiejętności stanu dla pożytku uczniów i słuchaczy ułożone i na wzór lekcji akademickich służyć mające Jędrzeja Śniadeckiego, Filozofii i Medycyny Doktora, Chemii i Farmacji w Szkole Głównej Litewskiej zwyczajnego Publicznego Profesora. Wilno 1800.*

¹⁶⁶ Dla soli kwasów zakończenie -an (np. siarczan), dla zasad zazwyczaj -yna (chloryna), niedokwasy (tlenki zasadowe), podkwasy (w zależności od ilości tlenu), kwasy oraz kilkadziesiąt nazw pierwiastków, przez odrzucenie łacińskich końcówek -um, -ium, -us (jod, fosfor, sód, potas) lub dodanie innych końcówek np. -yt (baryt, strontyt), -an (cyrkonian); można tu natrafić też na kalki z francuskiej terminologii chemicznej kwasoród ('Oxygenium'), wodoród ('Hydrogenium'). (M. SARNECKA-KELLER: *Pierwsze polskie podręczniki chemiczne. W: Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej 1959.* Warszawa 1959, s. 166; T.Z. ORŁOŚ: *Studia bohemistyczne. T. 1...*, s. 130).

¹⁶⁷ J.S. Presl napisał następujące książki poświęcone tej tematyce: *Rostlinář* (1818), *Lučba čili chemie zkusná* (1828) oraz *Lučba živokův čili nauka sloučenství živokův a sloučeninách jejich* (1835).

¹⁶⁸ T.Z. ORŁOŚ: *Studia bohemistyczne. T. 1...*, s. 134–135.

¹⁶⁹ Ibidem, s. 147.

chemicznej¹⁷⁰, 180 – w botanicznej i 90 – w zoologicznej. Zaslugi J.S. Presla, a potem J. Jungmanna, korzystającego często ze słownika S.B. Lindego, są w tym zakresie godne podziwu. Nie tylko we wspomnianych wcześniej dziedzinach nastąpił leksykalny postęp w postaci nowoczesnych terminów specjalistycznych i naukowych; również na polu anatomicznym i medycznym języki słowiańskie (serbochorwacki, słoweński, rosyjski i polski) – a właściwie ówczesne słowniki tych języków (m.in. *Słownik... S.B. Lindego*) – stały się źródłem zapożyczeń i szeszczeń. XVIII- i XIX-wieczny język polski wniósł do poodrodzeniowej (i częściowo współczesnej) czeszczyzny – z powodzeniem lub bez niego – następujące terminy i określenia: *bezláda/bezládí* (III/937) (obecnie *ochablost*, XVIII/678), *blanka* ([‘bielmo’] tylko w zoologii), *chryпка* (*chřípka*, XII/392–393 [grypa]), *dvanáctnice* (*dvanactník/dvanácterník*¹⁷¹), *kadlub*¹⁷² (*trup*, XXV/819), *koltoun/koltun* (XIV/608) (arch. ‘kołtun’), *kyška*¹⁷³ (*střevo*, XXIV/236–340), *lechtačka* (*poštěváček*, XX/318), *matinec* (*vaječník*, XXVI/314–315), *matinník* (*křeč dělohy*, XV/106–107), *mezikrok* ([‘rozkrok’], dawniej ‘krocze’, obecnie tylko nazwa gimnastyczna), *ospa* (XVIII/921) (*neštovice*, XVIII/226–227), *položník* (*porodní asistent*), *požárnice* (‘wietrzna ospa’, *plané neštovice*), *tekačka/běhavka* (III/620) (*průjem*, XX/832)¹⁷⁴. Z serbskochorwackich i słoweńskich zapożyczeń medycznych i anatomicznych zaproponowanych przez J.S. Presla wymienić można następujące terminy: *cipla* (‘arteria’, *těpna*, XXV/247–248), *názeba* (*nachlazení/nastuzení*, XVII/1060–1061), *rupice* (‘dírká’, *pór*), *zenice* (XXVII/582) (*oční bulva*), z pożyczek rosyjskich zaś: *bérce* (III/788) [*goleń*], *bolnice* (‘nemocnice v ruském prostředí’), *boltec* (IV/310–311) [*małżowina uszna*], *chrkota* (*chrkání*), *chrkotina* (*chrchel*, XII/390), *lanitva* (*tvář/čelist*), *nozdra/nozdry* (XVIII/493) [*nozdrza*], *vězda* (*oční víčko*), *želvák* (*navní kost*)¹⁷⁵. Liczba innosłowiańskich zapożyczeń terminów medycznych w czasach Odrodzenia Narodowego szacowana jest na 44, z czego w dzisiejszej leksyce specjalistycznej zachowało się tylko 9 (20%)¹⁷⁶.

¹⁷⁰ Wymieńmy te najpopularniejsze, oznaczane przez J.S. Presla lub J. Jungmanna jako polonizmy, jednak niektóre z nich są już obecnie archaizmami (w nawiasie nazwa współczesna): *arsenikový* – *arsenikální*, *benzoan*, *boran* – *biritan*, *dmuchavka*, *mlunoelektryčnost* – *električnost* – *električina* – *električství* (*elektřina*, VIII/500–505), *fosforan* (*fosforečňan*), *hasník* (*dusík*), *hlinan* (*hliník*), *křemík*, *křivule* [‘naczynie destylacyjne’], *mlékan* (*mléčňan*), *nasyčení*, *octan*, *pokost*, *překvas* (*kyseлина*), *přesycen*, *rozbor*, *rozklad*, *roztěk* (*roztok*, XXII/14), *samorodný*, *uhlan* (*uhličitan*), *uhlík*, *vínan*, *vodorod* (*vodík*), *výpadek* (*výsledek*), *výtah* (*výtažek*, XXVII/73), *výzev* (*výpar*), *zásada*, XXVII/458. (Ibidem, s. 136–147).

¹⁷¹ W znaczeniu: ‘moneta’ (VIII/246–247).

¹⁷² W znaczeniu: ‘wydłubany w pniu drzewa pojemnik na coś’ (XIII/736).

¹⁷³ Obecnie: ‘kwaśne (zsiadłe) mleko’ (SC-P/Č-PS, s. 279).

¹⁷⁴ T.Z. ORŁOŚ: *Studia bohemiistyczne*. T. I..., s. 153.

¹⁷⁵ Ibidem, s. 153–157.

¹⁷⁶ Ibidem, s. 157.

„Polskie ślady” w zasobie haseł OSN

Nazwą „polskie ślady” oznaczymy grupę haseł, która w OSN obejmuje dwie kategorie leksemów:

- 1) pierwotne polonizmy funkcjonujące w XIX- i XX-wiecznym języku czeskim,
- 2) hasła przedmiotowe dotyczące ówczesnej Polski i polskich realiów.

Pierwsza grupa leksemów o polskim rodowodzie jest bardzo liczna. Czeski słownik *frekwencyjny*¹⁷⁷ wymienia 10 000 najpopularniejszych (najczęściej używanych) wyrazów w języku czeskim, wśród których sporo jest polonizmów, które do czeszczyzny wprowadził na stałe przez swój słownik J. Jungmann. Tabela 11 prezentuje tę leksykę; zestawiono w niej i uporządkowano pod względem frekwencji czeskie wyrazy (pierwotnie polonizmy) wraz z ich polskimi pierwowzorami. Wiele z nich zostało zanotowanych również w OSN jako samodzielne hasła, aczkolwiek słownik ten, jak przystało na encyklopedię, z metodologicznego założenia pomijał niektóre kategorie wyrazów (czasowniki, przyimotniki, przysłówki).

Tabela 11

Polonizmy używane w języku czeskim w XIX i XX w. według ich frekwencji¹⁷⁸

Wyraz czeski < polski pierwowzór	Adres w OSN tom/strona, (znaczenie w języku obcym), odsyłacz
	Legenda: * polski archaizm – brak hasła # pominięta kategoria leksemów → odsyłacz do hasła
1	2
1. tyśiąc	
<i>lidový</i> < ludowy	#
<i>předmět</i> < przedmiot	XX/608 (lat. <i>objekt</i>)
<i>plyn</i> < płyn	XIX/952–955
<i>věda</i> < wiedza	XXVI/487–488

¹⁷⁷ J. JELÍNEK, J.V. BEČKA, M. TĚŠITELOVÁ: *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*. Praha 1961.

¹⁷⁸ W wykazie tym podano zapożyczenia polskie w języku czeskim, jednak nie zostały w nim uwzględnione różnice znaczeniowe między tymi zapożyczeniami a współczesnymi polskimi ekwiwalentami. Według T.Z. Orłós, w tym zestawieniu aż 15% to aproksymaty (złudne odpowiedniki), czyli wyrazy różniące się pod względem znaczeniowym we współczesnej czeszczyźnie i polszczyźnie, np.: cz. *okres* (pol. ‘powiat’) ≠ pol. *okres*; *plyn* (‘gaz’) ≠ *płyn*; *rozhlas* (‘radio’) ≠ *rozgłos*; *tłak* (‘ciśnienie’) ≠ *tłok*; *žralok* (‘rekin’) ≠ *żarłok*. Czeskie i polskie wyrazy mają także inną wartość stylistyczną, różnią się ponadto niekiedy nacechowaniem stylistycznym, np. czeskie *třímáti* (‘dzierżyć’) to słowo ultraliterackie (książkowe), natomiast polskie *trzymać* nie ma takiej charakterystyki, jest uniwersalne i neutralne stylistycznie. (T.Z. ORŁÓŚ: *Czeskie odrodzenie naukowe i językowe...*, s. 82).

1	2
tlak < tlók	XXV/487-490
příroda < przyroda	XX/702-703 (lat. natura)
dech < dech	VII/163 → dýchání
výraz < wyraz	-
prvek < piewiaszek	XX/882 (řec. element)
bádání < badanie	-
zjev < *zjaw	XXVII/631 → faenomen
postup < postęp	XX/312-313 (cesse)
zdroj < zdroj	-
2. tysiác	
pokrok < *pokrok	XX/31
úvaha < uwaga	-
odvaha < odwaga	-
otvor < otwór	-
vzájemný < wzajemny	-
budova < budowa	IV/852 → stavení
rostlina < roślina	XXI/996-997
ložisko < łóżyisko	XVI/393-395
vzor < wzór (vzorec)	XXVII/90 → model
3. tysiác	
ústava < ustawa	XXVI/224 (něm. Statsverfassung)
baviti < bawić	#
zábava < zabawa	-
navzájem < nawzajem	-
káva < kawa	XIV/99-101
objev < objaw	-
obava < obawa	-
rozbor < rozbiór	XXI/1062 → analýza
uskutečniti < skutecznić	#
výkřik < wykrzyk	-
okres < okres	XVIII/703-704 (něm. Bezirk)
označiti < oznaczyć	#

cd. tab. 11

1	2
hučeti < huczeć	#
plynný < płynny	#
4. tisíc	
popud < popęd	–
horečka < gorączka	XI/572–578
křeslo < krzesło	–
sešit < zeszyt	–
shoda < zgoda	XXII/937 (shodnost → kongruence)
půvab < powab	–
výlučný < wyłączny	#
svěží < świeży	#
záměr < zamiar	–
tkvíti < tkwić	#
rozhlás < rozgłos	–
5. tisíc	
kresliti < kreslić	#
záhada < *zagad	–
vzorný < wzorowy	#
výrok < wyrok	XXVII/50 (přísudek → věta)
náčelník < naczelnik	XVII/964
půvabný < powabny	#
skromný < skromny	#
6. tisíc	
obřad < obrząd	XVIII/567 → ceremonie
dozor < dozór	VII/898
obvod < obwód	XVIII/596 (lat. cirkumferentia)
rostlinný < roślinny	#
rozklad < rozkład	XXI/1069 (r. světla → disperse)
rozprava < rozprawa	–
rozčiliti < rozczulić	#
rozlehlý < rozległy	#
uhlík < węgiel	XXVI/98–101 (a jeho sloučeniny)

1	2
7. tysiác	
označení < znaczenie	–
chov < chów	XII/380 (dobýtká/drůbež)
zbudovati < budować	#
zábavný < zabawny	#
kořálka < gorzałka	XIV/797–798 (palenka)
8. tysiác	
skromnost < skromność	–
ponurý < ponury	#
podrost < podrost	XIX/1031
odveta < odwet	–
nudný < nudny	#
9. tysiác	
okázalý < okazały	#
vzorek < wzorek	XXVII/90–91 → model
potulný < potulny	#
bodry < bodry	#
červen < czerwień	VI/647 (lek. erythén)
slovník < słownik	XXIII/463–464 (ang., fr., pol., rus., srb.)
tłumiti < tłumić	#
odezva < odezwa	–
žralok < żarłok	XXVII/894
podlý < podły	#
vyznačiti < wyznaczyć	#
10. tysiác	
báje < *baja	III/105 → mythus
vavřín < wawrzyn	XXVI/471 → laurus
šelest < szelest	–
mohyla < mogiła	XVII/508 (pol., malor., rus., litev.)
valčík < walczyk	XXVI/329 (fr. valse, něm. Walzer)
ruměnec < rumieniec	–
duma < duma	VIII/164 (1. rada, 2. palma)

cd. tab. 11

1	2
budovatel < *budowca	–
úbor < ubiór	XXVI/3 → květenství, compositae
okázalost < okazalosc	–
ohon < ogon	–
kolovati < kołować	#
vyměr < wymiar	XXVII/36 → definice
povšechný < powszechny	#
třímati < trzymać	#
vahadlo < wahadło	XXVI/305 (balancier u váhy)
podřadný < podrzędny	#
okázale < okazale	#
halas < hałas	X/762 (maď. Kis)
chmura < chmura	–
bol < ból	IV/280 (Bol Ferdinand)
odlehlý < odległy	#
ryk < ryk	–
úsluha < usługa	XIII/736
kadlub < kadłub	–
šelestiti < szeleścić	#
zákrut < zakręt	–
černí < czerni	VI/602 (melanin, Černyj Ljud, město v Rusku)
mluvnice < mównica	XVII/465 → grammatika, jazykozpyt
ropucha < ropucha	XXI/961–962
úryvek < urywek	–
vděk < wdzięk	–
výtisk < wycisk	–
porost < porost	XX/253 → les
věstiti < *wieszczyć	#
obřadný < obrzędny	#
jařmo < jarzmo	–
vážka < ważka	XXVI/477 (řeka, řád hmyzu)
dostupný < dostępny	#

1	2
rozmach < rozmach	–
posupný < posępny	#
jeseň < jesień	XIII/273 (podzim, ves)
zadumati < zadumać	#
dumati < dumać	#
lodyha < łodyga	XVI/252 → stonek
torba < torba	XXV/582
drožka < dorožka	VIII/45
zápletka < *zaplotka	–
blankytný < błękitny	#
stýčny < styczny	#
bryčka < bryczka	IV/816
kadeřník < *kędziornik	–
ochotník < ochotnik	XVIII/679 → dilettant
křemík < krzemyk	XV/120–122 → silicium (lat., něm., ang., fr.)
ruměný < rumiany	#
horování < górowanie	–
jitřenka < jutrzeńka	XIII/568 → dennice
sklepení < sklepienie	–
tklivý < tkliwy	#
želva < żółw	XXVII/798–802 → želvy, testudo
pyl < pył	XX/1033–1035
celovati < całować	#
šumný < szumny	#
tłum < tłum	–
výpadek < wypadek	–
horal < góral	XI/352 (horalé → góralé)
opis < opis	XVIII/89 → kopie
výspa < wyspa	–
blizna < blizna	IV/177 → pestík (roślina)
kelímek < *kielimka	XIV/146
náčelnice < naczelnica	–

cd. tab. 11

1	2
vzájemnost < wzajemność	–
bádati < badać	#
horovati < górować	#
dějový < dziejowy	#
nevolný < niewolny	#
sasanka < sasanka	XXII/653 → anemone, -y (aklinie, polupi)
samouk < samouk	XXII/586 (řec. autodidakt)
pohana < *pogana	–
polonéza < polonez	XX/128 (ital. polacca)
úžeh < *użę	XXVI/274 (sluneční ú. → zažeh)
vodka < wódka	–

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: T.Z. ORŁOŚ: Czeskie odrodzenie naukowe i językowe..., s. 82–84.

Druga grupa leksemów – hasła przedmiotowe dotyczące ówczesnej Polski i polskich realiów – została intuicyjnie dobrana przez autora, a następnie zlokalizowana w OSN jako hasła, co znalazło odbicie w tabeli 12. Należy jednak zauważyć, że *Słownik naukowy Otty*, mimo że był encyklopedią proslowiańską i panslawistyczną, nie uwzględnił w inwentarzu swych haseł kilku nazw „typowo polskich” (np.: *bigos, góral, husaria, Lajkonik, śmigus-dyngus, Wigilia*), symboli kulturowych związanych niejednokrotnie z Galicją – jedną z prowincji Autro-Węgier, wchodzącą wraz z Królestwem Czeskim w skład północnej Przedlitawii, bogatszej części imperium Habsburgów.

Tabela 12

Hasła przedmiotowe dotyczące ówczesnej Polski i polskich realiów podane w OSN

Hasło [zapis fonetyczny] (inny rodzaj gramatyczny) /liczba haseł/	Adres w OSN
	tom/strona (skrócone znaczenie, nazwa w języku obcym), odsyłacz
	Legenda: <u>podkreślona litera</u> inna pisownia – brak hasła → odsyłacz do hasła * aktualizacja danych/biogramu
1	2
1) nazwy geograficzne:	
Baltské moře	III/193–196 (Baltické moře, rus., lot., něm., šv., fin.)
Beskyd	III/886 (ves na M.) → Beskydy → Bezkydy

1	2
Będzin [bendzin]	III/606 (město v ruském Polsku)
Bogumín	IV/246 → Bohumín
Boguszowice	IV/247 (ves ve Slezsku)
Bug /2 hasła/	IV/859 → Buh, Boh, Bóg
Bydhošť	IV/996–997 (pol. Bydgoszcz, něm. Bromber) → XXVIII/154*
Cieszyn [češin]	V/361 → Těšín
Częstochowa [čen-]	V/842–843 (poutní město v piotrkovské guberni v Rusku)
Gdansk (pol. Gdańsk)	IX/975–976 (něm. Dantzig, lat. Gedanum) → XXVIII*
Halič	X/771–789 (město v Haliči, pol. Galicya, něm. Galizien)
Hel	XI/46 (got. Halja, stn. Hellia, bohyně podsvětí a smrti)
Hela (f)	XI/46 (poloostrov v Polsku, město na poloostrovu Hela)
Gniezno	X/227 (pol.) → Hnězdno
Jablunkov	XII/982 (město v rakouském Slezsku)
Karvín	XIV/13 (Karviná, Karvín, Karvinná, pol. Karwina)
Katowice	XIV/85–86 (1. město v Č., 2. Kattowitz, kr. město v prus. Slezsku)
Kocodędz	XIV/480 (ves ve Slezsku) → Chotěbuz 1.
Chotěbuz	XII/369 (Kotzobendz, Chósebuž/ něm. Cottbus/Kottbus)
Kolobřeh	XIV/583 (pol. Kołobrzeg, něm. Kolber/Colber)
Krakov	XV/30–34 (1. něm. sídlo Krokovo v Č., 2. ves v Č., 3. polský Kraków, lat. Cracovia, něm. Krakau, fr. Cracovie)
Kraków Paulina	XV/35 (spisovatelka polská)
Łódź	XV/252–253 (město v piotrkovské gubernie v polském Rusku)
Lužice (f) /2 hasła/	XVI/487–497, (1–5. ves v Č., lat. Lusatia, něm. Lausitz)
Malopolsko	XVI/717 (jižní a j.zap. část Polska, lat. Minor Polonia)
Oświęcim (f)	XVIII/959 (Auschwitz, město v záp. Haliči)
Pilzno	XIX/748 (město v Haliči)
Polesí	XX/91 (rus. Полѣсье, bažinatá a lesnatá krajina v Rusku)
Polsko	XX/132–163 (pol. Polska, rus. Польша, lat. Polonia)
Polák /2 hasła/	XX/61–62 → zool. Fuligula (kachna), 1–7. příjmení
Poláci	XX/35–60 (národ slovanský)
Pomořany (Pomořansko)	XX/197–199 (provincie pruská)
Poznaň (f)	XX/368–370 (pol. Poznań, něm. Posen)
Prusy /2 hasła/	XX/873–878 (1–3. ves v Č, jméno dvou provinci říše Německé)

cd. tab. 12

1	2
Siedmiogród	XXIII/135 (pol. <i>jméno Sedmihradská</i>)
Toruń (f)	XXV/600 (něm. <i>Thorn</i> , kr. město a pevnost v Zap. Prusích)
Velkopolsko	XXVI/255 (krajina obsah. vevodství Poznańské a Kališské)
Warszawa	XXVII/144 → Varšava (hl. město kdysi král. Polska)
Wieliczka (Vělička)	XXVII/220–221 (horní město v Haliči)
Wisła (Visla)	XXVII/261 (1. řeka → Visla, 2. (Weichsel) ves ve Sleszku)
Wrocław	XXVII/307 (pol. <i>jméno města Vratislavě</i>)
Zakopane	XXVII/399 (osada při B. Dunajci na sev. úpatí Vysokých Tater)
Żywiec	XXVII/902 (něm. <i>Saybusch</i> , město v záp. Haliči u řeky Soly)
2) polské postacie	
a) tvůrci kultury i naukowcy	
Bogusławski Wojciech	IV/246–247 (herec a dram. spisovatel polský)
Chopin Fryderyk František	XII/308–309 [šopen] (pianista a hudební skladatel polský)
Kadłubek Vincenc	XIII/736–737 (biskup krakovský a kronikář polský)
Konopnicka Marya/Marja	XIV/719–720 (básnířka a spisovatelka polská)
Koperník Mikoláš/Mikuláš	XIV/769 → Koprník, Copernicus (slavný reformátor hvězdářství)
Matejko Jan	XV/970–971 (polský malíř)
Mieszko (Mieczysław)	XVIII/258 → Měšek (Mieszko I–III) XVII/175–176*
Moniuszko Stanisław	XVII/554–555 (z nejslavnějších skladatelů polských)
Paderewski Jan Ignacy	XIX/13 (slavný pianista a hudební skladatel polský)
Prus Bolesław	XX/848–849 (pseudonym spisovatele pol. A. Głowackého)
Sienkiewicz /2 biogramy/	XXIII/140–141, 1. Karol, 2. Henryk (spisovatel polský)
Skłodowska Marie	XXIII/275 (pol. badatelka v oboru chemickém)
Stańczyk	XXIII/1040 (v stol. XVI dvorský blázen polských králů)
Wypiański Stanisław	XXVII/321–322 (slavný básník a malíř polský)
Zapolska Śnieżka Gabryela	XXVII/436–437 (pol. spisovatelka a herečka)
b) wybitni politycy polskiego pochodzenia, działający w Wiedniu	
Badeni /4 biogramy/	III/50–51, 1. Marcin, 2. Ignacy, 3. Władysław, 4. Kazimierz (hrabě, místodržitel v Haliči) → (1895 jmenován předsedou kabinetu) XXVIII/77–78*
Dunajewski /2 biogramy/	VIII/182, 1. Albin, 2. Julian (rytíř, statník polský, 1880 jmenován ministrem financí) → XXVIII/304*
Gołuchowski /2 hasła/	X/280, 1 a. b. Agenor (hrabě, statník rakouský, 1895 povolán za rak. uh. ministra zahr. záležitostí, jest první Slovan, jemuž svěřeno řízení zahr. politiky rakouské) → XXVII/488*, 2. Józef

1	2
3) polskie realia, zwyczaje itp.	
bigos	–
góral	–
husaria	–
krakowiak	XV/35 (národní tanec polský z okolí Krakova)
Lajkonik	–
Łazienki królewskie	XV/246 (carský palác a park ve Varšavě)
powiat	XX/364 (polsky, okres)
Sobótka (obyč. sobótki)	XXIII/571 (u Poláků slavnost svatojanská) → Kupalo
śmigus-dyngus	–
Wawel	XXVII/156 → Krakov
Wigilia	–

Źródło: Opracowanie własne.

b. Charakterystyka stylistyczna artykułów hasłowych OSN i OSNND

Współczesna polska (uznawana za klasyczną) literatura przedmiotu¹⁷⁹ – oprócz **stylów indywidualnych i typowych** – wymienia sześć „klasycznych” **stylów funkcjonalnych** (lub języków funkcyjnych): 1) potoczny, 2) naukowy, 3) urzędowy, 4) publicystyczny, 5) artystyczny 6) religijny, które zostały wyróżnione na podstawie kryterium celu wypowiedzi i jej funkcji¹⁸⁰. Owe style kształtowane są przez daną rzeczywistość społeczną na różnych etapach rozwoju danego języka. Pojęcie stylów funkcjonalnych wprowadzili lingwiści czescy, jednak niektóre współczesne czeskie materiały źródłowe dotyczące stylistyki¹⁸¹ (w tym

¹⁷⁹ H. KURKOWSKA, S. STANISŁAW: *Stylistyka polska. Zarys*. Warszawa 2001, s. 231–270.

¹⁸⁰ Wszystkie style cechują się tym, że mogą mieć 4 **typy procesu stylistycznego**, czyli sposobu użycia środków językowych, służących porządkowaniu myśli i ich wyrażaniu: 1) **proces opisowy** [popisný postup], 2) **proces narracyjny** [vyprávěčí postup], 3) **proces objaśniający** [výkladový postup], w którym może być wydzielony **proces rozważaniowy** [uvažový postup] oraz 4) **proces informacyjny** [informační postup]. Te procesy w realizacjach językowych mogą przebiegać samodzielnie bądź w kombinacjach. W dziełach o charakterze słownikowym i encyklopedycznym zazwyczaj dominuje proces objaśniający, nierzadko skombinowany z opisowym i rozważaniowym. (*Praktická stylistika pro střední školy*. Red. V. STANĚK. Praha 1994, s. 32–33).

¹⁸¹ Klasyfikacja typów stylów może się opierać na różnych kryteriach. [...] Praska szkoła strukturalistyczna rozwinęła teorię stylów funkcjonalnych, wyodrębnianych ze względu na cel wypowiedzi. Wyróżnienie poszczególnych stylów funkcjonalnych jest konwencjonalne i nieustalone. We wcześniejszej propozycji B. Havránka w ramach języka literackiego (ogólnego) wyróżnione zostały 4 style (w terminologii oryginalnej: języki) funkcjonalne: potoczny, zawodowy, naukowy i poetycki. (EJO, s. 567–568).

czeszczyzny), nieco inaczej niż polskie, traktują typologicznie **styl naukowy**, który nazywany jest **stylem fachowym (specjalistycznym)** [odborný styl] i obejmuje trzy rodzaje¹⁸²:

- a) **styl naukowy** [styl vědecký], określane także jako *styl teoretický odborný* [styl teoretycznie fachowy], odnoszący się do języka publikacji naukowych (w tym encyklopedii), oparty na terminologii fachowej;
- b) **styl roboczy** [styl pracovní], określane też jako styl praktyczno-fachowy [styl praktický odborný], który cechuje wypowiedzi związane z praktyczną działalnością w zakresie gospodarczym, handlowym czy technicznym; cechuje się dużą liczbą terminów fachowych i ustalonymi konstrukcjami zdaniowymi;
- c) **styl popularyzacyjny** [styl popularizační], inaczej styl popularno-fachowy [styl populárně odborný], stanowi szczególną odmianę stylu fachowego, który odnosi się do wypowiedzi prezentujących informacje naukowe szerszej publiczności w celu rozbudzenia zainteresowań poznawczych laików, przybliżając wiedzę naukową szerokiej publiczności¹⁸³.

Funkcjonalny styl fachowy większy nacisk kładzie na staranne wyrażenie treści, dlatego też w wersji pisanej czy mówionej wypowiedź musi być dokładna, jednoznaczna, trafna i rzeczowo właściwa. Ogólnie leksyka stosowana w takich tekstach charakteryzuje się występowaniem terminów o dokładnie określonym znaczeniu, dominuje tu język literacki, wyrazy książkowe (ultraliterackie) i neutralne. Budowa zdań jest zwarta, wyrażenia ścisłe, jedno rozbudowane zdanie o wielostopniowej segmentacji zastępuje kilka prostszych wypowiedzeń; charakterystyczną konstrukcją jest strona bierna, zdania epentetyczne zaznaczone myślnikami lub nawiasami i średnikami. Najczęstszą formą wypowiedzi będzie wykład, opis (charakterystyka), rozważanie i wnioskowanie, a najrzadziej narracja (w wypadku dzieł historycznych¹⁸⁴ i biograficznych). Wymienione cechy dotyczą następujących publikacji: podręczników, poradników, słowników i encyklopedii, dzieł naukowych i fachowych (w tym: artykułu, eseju, rozprawy, traktatu, studium i recenzji).

W wypadku OSN i OSNND mamy do czynienia z naukową formą gatunkową (lub bardzo rzadko popularnonaukową) – artykułem hasłowym. Ponieważ autorami i redaktorami tychże byli nierzadko wybitni naukowcy – teoretycy i praktycy różnych dziedzin wiedzy, ten styl dla dzieła tak prestiżowego

¹⁸² J.V. BEČKA: *Česká stylistika*. Praha 1992; J. CHLOUPEK a kol.: *Stylistika češtiny*. Praha 1990; A. JEDLIČKA a kol.: *Základy české stylistiky*. Praha 1970; J. MISTRÍK: *Stylistika*. Bratislava 1997; *Praktická stylistika pro střední školy...*

¹⁸³ To „czeski odpowiednik” stylu popularnonaukowego; terminy specjalistyczne mają tu raczej ograniczony zasięg i są zazwyczaj w pełni wyjaśniane (*Praktická stylistika pro střední školy...*, s. 22).

¹⁸⁴ Taki charakter ma tekst J. Otty pt. *Některé poznámky o vzniku „Ottova Slovníku Naučného”, a o postupu při jeho vydávání* w ostatnim tomie OSN, który faktycznie zawiera wspomnienia wydawcy na temat 20 lat sukcesów i problemów związanych z wydawaniem jego *Slovníka*.

pod względem naukowym, historycznym i kulturowym wydaje się najbardziej uzasadniony. Jednakże w swym zamyśle ta pierwsza czeska, nowoczesna encyklopedia uniwersalna miała być skierowana do szerokiego grona czytelników i użytkowników, właściwie do wszystkich warstw ówczesnego czeskiego społeczeństwa jako naukowe źródło wiedzy ogólnej. Stąd też duża odpowiedzialność poszczególnych naukowców – autorów i redaktorów, by język OSN (a potem OSNND) miał cechy przystępności i specyficznej umiarkowanej obrazowości, nie był zbyt przeteoretyzowany, hermetyczny i trudny w odbiorze nawet dla dobrze wykształconych czytelników. Wydaje się, że został tu osiągnięty optymalny kompromis i równowaga dotycząca wymogów gatunkowych dzieła tego typu, założeń metodologicznych i potrzeb użytkowników, o czym świadczy fakt olbrzymiego sukcesu wydawniczego tego projektu oraz jego sporej popularności i autorytetu *Słownika naukowego Otty* i *Słownika naukowego Otty nowych czasów* w XX w.

Już pierwszy kontakt z OSN, a następnie uważna analiza zamieszczonych tam artykułów hasłowych jednoznacznie pozwalają zaliczyć tę encyklopedię do dzieł i tekstów napisanych – co oczywiste w tym wypadku – w typowym dla tego typu opracowań stylu naukowym [*vědecký styl*]. Są tu także fragmenty o cechach innych stylów funkcjonalnych: publicystycznego i artystycznego, np. *Przedmowa* [*Předmluva*] do tomu I OSN autorstwa F. Studničky czy *Wstęp* [*Úvod*] B. Němca do OSNND, w których obok łacińskiej sentencji przewodniej dzieła kolejne akapity zawierają nieco patetyczne sformułowania i przenośnie, co ilustrują poniższe przykłady (podkr. – D.T.)¹⁸⁵.

Poklad lidských vědomostí rozhojnil se postupem času a zvláště v našem století tak úžasně, že nelze ho obsáhnouti ani duchu nejmohutnějšímu. I nastává tedy potřeba, aby se jádro všech vědomostí těchto vybralo a upravilo způsobem, který by je pohodlně činil přístupným každému. Jdeť právě o to, aby se vědělo ve všech případech, jakmile se hledá poučení jakékoli, kde se nejrychleji nalezne. Neb, kdo ví, kde může se poučiti, jest již poučen, nebo jak latinsky praví staré tvrzení: »Qui scit, ubi sit scientia, habenti est proximus«. [...] Že jest potřeba takové pokladnice vědomostí lidských, jak by asi Komenský se vyjádřil, dokazuje nejlépe úspěch, jakýž měla pověstná encyklopaedie **francouzská**, obrovská encyklopaedie **německá**, posud jmény Ersch a Gruber provád-

¹⁸⁵ Pełne wersje tych tekstów znajdują się na końcu monografii, w *Aneksie*.

zená, a výtečná encyklopaedie **americká** a mn. j., k nimž se řadí četné tak zvané **slovníky konver-
sační** i s **Českým Slovníkem Naučným**¹⁸⁶.

Pýchou každého národa je jeho všeobecná encyklopedie, jejímž ideálem je, aby byla stručným a výstižným souborem lidského vědění a zdrojem poučení pro každého, kdo ho potřebuje a hledá. Již J.S. Presl, Jungmann a jejich současníci pomýšleli na sepsání a vydání české encyklopedie. [...] Dovedeme nyní mnohem lépe využití energie, kterou máme na naší zemi k dispozici, dovedeme mnohem lépe využití chemických vlastností hmoty, ze které je složena naše zeměkoule. Školy nestačí, aby podaly přehled všeho toho, co ve XX. století bylo vykonáno kulturně, čím obohaceno bylo lidské vědění. Vlastní snaze po vzdělání připadá nyní mnohem větší význam nežli v kterékoli kulturní periodě uplynulých let. Úspěch v životě jednotlivců, ale také v životě celých národu, je podmíněn mírou vzdělání¹⁸⁷.

W jednym fragmencie (tekście zwartym) czytelnik zauważy elementy stylu kancelaryjno-urzędowego (nazywanego także administracyjnym), naukowego i publicystycznego – mowa tu o swego rodzaju „zawiadomieniu” zamieszczonym w ostatnim wojennym tomie OSNND z 1943 r., pisany swoim językiem komunikacji o konieczności przerwania publikacji Słownika z powodu wojennych restrykcji i ograniczeń.

Redakce OSNND předkládá tímto naší veřejnosti další polosvazek dodatků k velkému Ottovu slovníku naučnému, který končí písmenem U. Svazek vznikl v době mimořádných válečných poměrů, redakce se však ze všech sil snažila předložit naší veřejnosti dílo, které by nejen vyhovovalo požadavkům na ně kladeným, ale bylo též věrným zrcadlem doby. Avšak překotný spád událostí pod-
miněný válkou způsobil, že mnohá hesla, která v době zpracování byla aktuální, stala se zastaralými. Rovněž překážky technického rázu brzdily

¹⁸⁶ OSN, Předmluva, nienumerowane strony.

¹⁸⁷ OSNND, Úvod, nienumerowane strony.

v poslední době pravidelné vycházení Dodatků, které je jedním z předpokladů úspěšného vydávání díla. Proto se rozhodlo nakladatelství přerušiti po dobu války vycházení Dodatků a dokončiti je po válce. Redakce děkuje tímto všem svým spolupracovníkům a příznivcům co nejvřeleji za jejich dosavadní činnost a pozornost, kterou věnovali dílu, a pevně doufá, že i po válce mu zachovají svou dosavadní přízeň¹⁸⁸.

Reasumując – język czeski zastosowany w OSN wyraźnie spełnia wymogi funkcjonalnego stylu naukowego (incydentalnie popularnonaukowego), co przejawia się następująco:

1. Jest językiem literackim o charakterze naukowym, w którym widoczne są charakterystyczne cechy ogólne¹⁸⁹:
 - a) **abstrakcyjność** – tekst nasycony jest dużą liczbą szerokiej gamy pojęć natury umysłowej i abstrakcyjnej [np.: *láska* (XV/675–677), *krása* (XV/72), *zodpovědnost* (XXVII/662–663)], wśród których preferowane są rzeczowniki odczasownikowe oraz nazwy o końcówkach *-ost*, *-ání*, *-ení/-ění*, *-í* itp.: [*blbost* (IV/157–158), *svařování* (XXIV/411), *oznobení* (XVIII/1024), *klempířství* (XIV/345)], a charakterystyczne jest, że najczęściej funkcję podmiotu w zdaniach pełnią rzeczowniki o znaczeniu pojęć oderwanych, np. przez zastosowanie kodów nienaturalnych, w tym symbolicznie oznaczających języków formalnych i kodów ikonicznych (rysunek techniczny, fotografia) albo złożonych struktur składniowych czy metafor (jako środków werbalizacji i interpretacji nowej informacji naukowej), których zadaniem i celem jest intelektualizacja tekstu;
 - b) **ściśłość** – są tu leksemy będące nazwami ogólnymi o szerokim zakresie znaczeniowym [np. hasło *hlava* (XI/342–346)], co wymaga informacji dodatkowej o kontekście przedmiotowym, a także obecne tu charakterystyczne terminy nazywające pojęcia specjalistyczne czy fachowe [np.: *zrůdnost hlavy*, *bolesti hlavy*, *h. prava slovanského*, *h. křížová* (XI/342–346)];
 - c) **obiektywizm** – w swych tekstach autorzy (redaktorzy) zakładają faktyczne istnienie świata oraz przekazują wiedzę obiektywną i sprawdzoną empirycznie przez innych badaczy (powołując się na nich), co wyrażają w zdaniach bezosobowych o neutralnym nacechowaniu ekspresywnym, w niektórych wypadkach zaś swoje wątpliwości lub ostrożność naukową sygnalizują za pomocą wyrażień modalnych

¹⁸⁸ OSNND, VI 2, nienumerowane pierwsze strony.

¹⁸⁹ D. ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK: *Wykłady ze stylistyki*. Warszawa 2008, s. 127–130.

i innych konstrukcji dystansujących autora wobec treści przez niego prezentowanych (np.: *zdá se..., je možné..., výzkumy ukázaly..., je možné se domnívat, že...; jak bylo zjištěno..., podle badání...*) czy też w „autorsko wieloznacznym” zaimku *my* (*dle vědeckých zdrojů tvrdíme/upozorňujeme/domníváme se, že...*);

- d) **internacionalność** – w tym wypadku czeska leksyka (zwłaszcza specjalna), zawarta w OSN, ma obce źródła, którymi są najczęściej języki: grecki i łaciński, niemiecki i angielski oraz pochodzenie innoślowiackie, np.: *Anti*, řecká předložka (*δντι*, lat. *ante*, něm. *ent-*) přichází v hojných slovech složených ve významu *p r o t i*, na př. *Antichrist*, *antipathie...* (II/446);
- e) **intelektualizacja** – polega na przewadze pierwiastków rozumowych nad emocjonalnymi; jej przejawem składniowym w wypowiedzi o cechach naukowych jest preferowanie złożonych struktur syntaktycznych ułatwiających proces (tok) rozumowania i dowodzenia, a więc zdań wielokrotnie złożonych (zwłaszcza hipotaksy, w której obrębie podrzędnie złożone człony są znacznie rozbudowane) i zdań pojedynczych rozwiniętych, np.:

Kondor, největší z dravých ptáků, náleží k supům Nového Světa, kteří liší se od supů našich tím, že velké nozdry prorážejí zobáká nejsou rohovitou blanou rozděleny na pravou a levou. Mimo to dráp zadního prstu jest kratší než na 4. prstu. Rod *Sarcorhamphus*, význačný masitým hřebenem na čele a kořenu zobáku, jakož i obojkem vlnovitých per na krku, dělí se na některé zeměpisné druhy: *S. californiamts* žije v Kalifornii, *S. aequatorialis* v Kolumbii a Ecuadoru, *S. gryphus* v Peru a Sev. Chili, *S. magellanicus* v již. Chile a Patagonii. Nejproslulejší druh k-a v chilských a peruánských Andech jest veliký pták (délka těla 102 cm, křídel 115 cm, rozkřídlen 275 cm) barvy černé s tma-voocelovým leskem, obojkem bílým; letky mají bílý okraj, lysý krk barvy masové; samec má na hlavě masitý hřeben. Napadá ovce i telata nebo čerstvé padlá zvířata, nikoli však člověka. *Bše.*

OSN, XIV/675

- f) **logiczność** – przejawia się mikrostrukturze, budowie hasła i segmentacji jego tekstu, w myśl zasady „od ogółu do szczegółu” (system podhaseł i kolejnych akapitów, wyraźny podział na tekst główny

i poboczny); w tym wypadku ważną rolę odgrywa również sposób przekładania myśli na wypowiedź zdaniową – przeważają tu optymalne do realizacji tego celu, podkreślające uporządkowany tok wywodu zdania wielokrotnie złożone i zdania pojedyncze rozwinięte, z hierarchicznym systemem spójników i innych metatekstowych wyrazów relacyjnych, porządkujących wypowiedź naukową (np.: *také, jakož i, to zaleží na..., v souvislosti s ..., z důvodu, jelikož, však/avšak, za první, za druhé, viz*);

2. OSN wraz z OSNND realizują funkcje szczegółowe:

- a) **funkcję poznawczą** – służą do zdobywania nowej i zazwyczaj empirycznie sprawdzonej wiedzy, dzięki czemu czytelnik może się zapoznać z omawianymi kwestiami oraz poszerzyć swą wiedzę i horyzonty myślowe;
- b) **funkcję komunikacyjną** – przekazują nową wiedzę naukową członkom danej społeczności – w tym wypadku Czechom i czeskim elitom – oraz wielonarodowemu społeczeństwu Królestwa Czeskiego i innym „okolicznym” narodom, zwłaszcza słowiańskim;
- c) **funkcję kumulacyjną** – kumulują wiedzę i przekazują ją z pokolenia na pokolenie; OSNND jest „nowocześniejszą kontynuacją” OSN – prezentuje najnowsze wówczas informacje naukowe lub poszerza i aktualizuje dotychczasowy zasób tychże, a współcześnie jest skarbnicą wiedzy o ówczesnym, nie tylko słowiańskim, świecie i szeroko rozumianej epoce.

ZAKOŃCZENIE

Podsumowanie i wnioski

Ottův slovník naučný (1888–1908) i jego kontynuacja *Ottův slovník naučný nové doby* (1930–1943) to dzieła wzorcowe i znaczące nie tylko dla czeskiej nauki i kultury, lecz także dla szeroko pojętej slawistyki z przełomu XIX i XX w. Są one niezwykle kompendium wiedzy o narodach słowiańskich oraz ich dorobku cywilizacyjnym u progu rodzenia się nowoczesnej świadomości narodowej oraz państwowości, ugruntowanej na wspaniałej tradycji historycznej. To także wysoko ceniony skarb wiedzy uniwersalnej oraz wzorzec językowy dla Czechów wielu pokoleń.

Niniejsza monografia – z uwagi na skromny zasób czeskich materiałów źródłowych (opracowań teoretycznych) traktujących o OSN i OSNND oraz ze względu na tematyczny charakter badań – stanowi prawdopodobnie pierwsze polskie opracowanie dotyczące tego historycznego dzieła encyklopedycznego. Jest to próba zebrania i podsumowania, a następnie prezentacji polskiemu czytelnikowi dotychczasowego stanu wiedzy, ogólnych zagadnień teoretycznych i własnych badań autora, które oscylowały wokół problematyki leksyko-graficznej (skupiając się na makro- i mikrostrukturze dzieła). Jest to zarazem próba opisu idei, koncepcji, osób twórców, realizacji i recepcji dzieła, jak również charakterystyki jego języka. Warto podkreślić, że jest to punkt widzenia bohemy, który nie jest Czechem, co swoiście wpływa na sposób interpretacji i prezentacji omawianych zagadnień. Należy więc zdawać sobie sprawę z faktu, że ze wspomnianych przyczyn (a więc w sposób uzasadniony) niektóre zagadnienia zostały tu bardziej rozbudowane i szerzej zaprezentowane, inne zaś omówiono skrótowo. Wieloletnia „bohemyjska przygoda” z OSN i OSNND – jako czytelnika/użytkownika oraz jako badacza i analityka – jest dla autora monografii bez wątpienia inspiracją i wyzwaniem na przyszłość. Dalsze, bardziej szczegółowe badania dzieła powinny przynieść kolejne bogatsze opracowanie monograficzne, oddające optymalnie naukową wartość, niepowtarzalny charakter kulturowy i w końcu zwykły „czytelniczy urok” tej największej jak dotychczas czeskiej encyklopedii.

Bez wątplenia, OSN (wraz OSNND, jego suplementowym dopełnieniem) – ze względu na swoją imponującą objętość i interdyscyplinarność zagadnień z nim związanych – zasługuje na bardziej rozbudowaną, wieloaspektową i kompleksową analizę slawistyczną. Wymagałoby to utworzenia zespołu składającego się z badaczy wielu specjalności: slawistów bohemistów (językoznawców i literaturoznawców), kulturoznawców, etnografów i folklorystów, historyków, geografów, biologów, jak również „współczesnych encyklopedystów” – redaktorów i konsultantów naukowych oraz innych fachowców specjalizujących się w starszych dziełach czy redagujących i wydających obecnie publikacje leksykograficzne, zwłaszcza słowniki naukowe i encyklopedie uniwersalne.

Nie ulega wątpliwości, że encyklopedia ta dla polskich badaczy historii i kultury oraz dociekliwych czytelników (w tym coraz szerszego grona czechofilów) może stać się znakomitą źródłem wiedzy o dawnych Czechach, ich historii i kulturze, a także o innych Słowianach oraz dziejach Austrii i sentymentalnie traktowanej po dziś dzień (również przez Polaków) monarchii austro-węgierskiej, Galicji czy „magicznej Pragi”. Taka szeroka i wieloaspektowa prezentacja naukowa OSN i OSNND pozwoliłaby zainteresowanym Polakom zrozumieć jego historyczne znaczenie i kulturotwórczą rolę, dostrzec obecny w nim czeski „sentymet patriotyczny” oraz po prostu odczuć czar tego niepowtarzalnego dzieła. Wszystkie te przymioty *Słownika naukowego Otty* potwierdza bez wątplenia honorowe miejsce, jakie – w wersji drukowanej lub cyfrowej – zajmuje on w każdej czeskiej bibliotece naukowej i szkolnej lub też dziedziczonym z pokolenia na pokolenie domowym księgozbiornie większości czeskich rodzin.

* * *

Przejdźmy do konkluzji, które z jednej strony będą stanowiły podsumowanie naszych rozważań, a z drugiej dotyczyć będą następujących zagadnień: *Słownik naukowy Otty* w kontekście czeskiej tradycji leksykograficznej; znaczenie OSN jako encyklopedii uniwersalnej i narodowej; historia jego powstania i związku z innymi czeskimi dziełami encyklopedycznymi; charakterystyka leksykograficzna (makro- i mikrostruktura) oraz specyfika językowa i stylistyczna.

Słownik naukowy Otty to w rzeczywistości encyklopedia uniwersalna (powszechna). W czeskiej tradycji encyklopedycznej (podobnie jak w Niemczech i we Francji) słownikiem [*slovník*] lub leksykonem [*lexikón*] zwane są wielotomowe wydawnictwa encyklopedyczne o charakterze uniwersalnym, tzw. słowniki naukowe [*slovník naučný/vědecký*]. W typowej encyklopedii przedmiotem opisu są elementy świata rzeczywistego, sam opis zaś jest obiektywny i zgodny z ustaleniami określonych dyscyplin naukowych.

Czeskie tradycje encyklopedyczne i podręcznikowe sięgają średniowiecza (czasów Karola IV) – powstania Praskiej Szkoły Wyższej [Pražské vysoké

učení] (1348) i grupy skupionych wokół niej autorów, tworzących także dzieła słownikowe (Klaret, Pavel Židek, Honorius z Autunu). Przełom nastąpił jednak dopiero w epoce odrodzenia wraz osiągnięciami naukowymi i dydaktycznymi „nauczyciela narodów” – J.A. Komenskiego (Comeniusa), i postulowaną przezeń pansofią. Jednak dopiero 150 lat później nowoczesne czeskie projekty encyklopedyczne, wzorowane na *Wielkiej encyklopedii francuskiej* i niemieckich leksykonach Brockhause, trafiły na podatny grunt. Pomysłodawcami i protektorami opracowania czeskiego słownika naukowego o charakterze narodowej encyklopedii uniwersalnej stali się budziciele narodowi – J. Jungmann i F. Palacký, oraz wybitny przyrodnik leksykograf J.S. Presl. Takim dziełem stał się *Riegrův slovník naučný* [Słownik naukowy Riegera] (znany także pod nazwą *Slovník naučný*), ukazujący się w latach 1860–1874 w wydawnictwie I.L. Kobera, który uważać możemy za pierwszą czeską encyklopedię uniwersalną. Składa się z 11 tomów i 3 tomów suplementowych, w których znajduje się około 80 000 haseł. W 1865 r. uzupełniono go o 7-tomowy ilustrowany *Názorný atlas* [Atlas poglądowy]. RSN stanowi wzorzec dla nieco późniejszego OSN.

Ottův slovník naučný [Słownik naukowy Otty], powstały w latach 1888–1909, oraz jego kontynuacja – *Slovník naukový Otty nových časův* [Ottův slovník naučný nové doby] z lat 1930–1943, można bez wątpienia zaliczyć do najlepszych dzieł światowej encyklopedystyki (w latach 90. XX w. OSN wraz z OSNND zostały ponownie wydane jako fotoreprint książkowy i zdigitalizowana wersja multimedialna). To nie jedyne godne uwagi publikacje encyklopedyczne w Czechach.

W latach 1918–1989 ukazało się kilka czechosłowackich i czeskich encyklopedii uniwersalnych, by wymienić najważniejsze: *Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí* [Słownik naukowy Masaryka. Ludowa encyklopedia wiedzy ogólnej] (1925–1933, 7 tomów, około 100 000 haseł), *Malý slovník naučný* (1925–1929, 2 tomy, 100 000 haseł), *Nový velký ilustrovaný Slovník naučný* (1929–1934, 25 tomów, około 100 000 haseł), *Komenského slovník naučný* (1937–1938, 10 tomów, około 50 000 haseł), *Příruční slovník naučný* (1962–1967, 4 tomy, 42 500 haseł) oraz *Malá československá encyklopedie* (1984–1987, 6 tomów, około 110 000 haseł).

W czasach współczesnych – po 1989 r. – na czeski rynek księgarski trafiło również kilka interesujących dzieł encyklopedycznych, wśród których najważniejsze to: *Ilustrovaná encyklopedie* (1995, 3 tomy, około 45 000 haseł), *Diderot. Všeobecná encyklopedie* (1999, 8 tomów, około 100 000 haseł), *Velký slovník naučný* (1999, 2 tomy, około 100 000 haseł), *Všeobecná encyklopedie Universum* (2001, 10 tomów, 150 000 haseł) oraz OSN i OSNND – fotoreprint słownika wydanego w latach 1888–1908 i 1930–1943 (1996–2002, 28 + 6 tomów, około 240 000 haseł). Czeska encyklopedystyka wykorzystała efekty globalnej rewolucji informatycznej, która obok zdigitalizowanych słowników i encyklopedii zaferowała Wikipedię, nowe źródło wiedzy o niewyobrażalnych możliwościach.

ciach, ale i dużych zagrożeniach wartości, rzetelności i wiarygodności przekazywanych informacji. Czeska Wikipedia jako internetowa „encyklopedia otwarta”, tworzona przez redaktorów amatorów (domena: www.cs.wikipedia.org), powstała w 2002 r. i obecnie stanowi największą „czeską encyklopedię narodową”, gdyż pod koniec 2013 r. osiągnęła pułap około 282 000 artykułów hasłowych (na 726 200 stron skojarzonych w języku czeskim), co w światowym rankingu lokuje ją na 18. miejscu. W czeskiej wersji językowej Wikipedia przekroczyła w ten sposób objętość OSN o 102 000 haseł, a licząc OSN i OSNND – o ponad 40 000.

* * *

Pierwsze wydanie encyklopedii pod tradycyjną nazwą *Ottův slovník naučný* wraz z podtytułem *Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí* [*Ilustrowana encyklopedia wiedzy ogólnej*] ukazało się staraniem Wydawnictwa J. Otto [Nakladatelství J. Otto] w latach 1888–1909 i zaowocowało 28 tomami (w tym 1 suplement pt. *Doplňky*). Kolejnymi szefami biura redakcyjnego OSN byli: J. Malý, T.G. Masaryk, J.J. Kořán, R. Dvořák i P. Sobotka (1898–1908); aktywnie współpracowało z nimi 1 086 ekspertów (redaktorów korespondentów), wybitnych czeskich i słowackich postaci świata nauki i techniki oraz innych dziedzin kultury i sztuki.

Na przełomie XIX i XX w. OSN był – obok publikacji *Encyclopaedia Britannica* – jedynym tak bogatym treściowo projektem encyklopedycznym w Europie. Badania statystyczne podają zaskakujące liczby dotyczące OSN: 27 tomów obejmuje 27 789 stron tekstu (z suplementem 28 912 stron), na których zamieszczono około 180 000 haseł, 4 888 ilustracji i 479 specjalnych kart-załączników. Z dzisiejszego punktu widzenia można stwierdzić, że twórcy OSN szczególną uwagę poświęcili czeskim dziejom narodowym oraz historii i kulturze pozostałych krajów słowiańskich, co odpowiadało potrzebom idei Odrodzenia Narodowego Słowian (nie tylko Czechów) oraz modnym wówczas prądom panslawizmu i austrosławizmu.

W niepodległej już Czechosłowacji powrócono do pomysłu uzupełnionej i poprawionej reedycji OSN; w latach 1930–1943 Wydawnictwo J. Otto [Ottovo nakladatelství] kierowane przez zięcia J. Otty – K.B. Madla, opublikowało *Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky* [*Słownik naukowy Otty nowych czasów. Suplementy*], tomy suplementowe, uzupełniające, czy raczej – kontynuujące, pierwsze wydanie OSN, w których uwzględniono najnowsze wydarzenia historyczne, badania i opinie naukowe oraz dane statystyczne. W tym wydaniu pod redakcją B. Němca większość haseł była nowa, niewiele tekstów z wersji pierwotnej opracowano na nowo, poprawiono lub uzupełniono i zaktualizowano. Zgodnie z pierwotnymi planami wydawniczymi OSNND miał obejmować 8 tomów suplementowych (każdy po dwie księgi/części), które miały ukazywać się

corocznie, jednak historia pokrzyżowała te zamierzenia. W latach 1930–1938 udało się wydać 9 ksiąg; 2 księgi przygotowane przed wojną ukazały się drukiem w 1939 i 1940 r. (w wersji minimalnie cenzurowanej) w warunkach okupowanego już pseudopaństwa – Protektoratu Czech i Moraw, a w 1943 r. wydano „wojenną” 12. księgę, ale natychmiast z nakazu niemieckich władz okupacyjnych projekt przerwano na czas nieokreślony. Niedokończony *Ottův slovník naučný nové doby* obejmuje 8 585 stron druku w 6 tomach (12 ksiąg) i zawiera prawie 60 000 haseł. Po drugiej wojnie światowej, w 1945 r. przystąpiono do kontynuacji dzieła J. Otty, które przerwała niemiecka okupacja. W niewyjaśnionych do dziś okolicznościach gotowe teksty dwóch ostatnich ksiąg – 13. i 14. – uległy rozproszeniu i prawdopodobnie częściowemu zniszczeniu podczas powstania praskiego (1945). Zespół redakcyjny szybko rozpoczął prace mające na celu odtworzenie zaginionych materiałów, jednak skomplikowana sytuacja polityczno-społeczno-gospodarcza powojennej Czechosłowacji nieodwołalnie przerwała i pogrzebała ten prawie 70-letni projekt encyklopedyczny. Na przełomie XX i XXI w. zrodziła się potrzeba ponownego wydania *Słownika naukowego Otty* – w latach 1996–2003 ukazała się kompletna encyklopedia wraz z suplementami (bez tomu VI) pod nieco zmodyfikowanym i rozszerzonym tytułem *Ottova encyklopedie obecných vědomostí* [*Encyklopedia wiedzy ogólnej Otty*], w tradycyjnym, historycznym już układzie i wiernej szacie graficznej, w dwóch wersjach – drukowanej, jako reprint pierwszego wydania, oraz cyfrowej na nośniku CD (publikacja multimedialna, z rozbudowaną wyszukiwarką). W 1997 r. tytuł dzieła *Ottův slovník naučný* został uznany za chroniony znak towarowy nr 204292 i objęty nadzorem czeskiego Urzędu Własności Przemysłowej [*Úřad průmyslového vlastnictví*].

Z typologicznego punktu widzenia wielotomowy *Ottův slovník naučný* oraz jego następca i kontynuator *Ottův slovník naučný nové doby* jest wielkim, jednojęzycznym, alfabetycznym słownikiem naukowym, a właściwie ogólnodefinicyjną opisową encyklopedią powszechną (ogólną), w miarę wyczerpująco wyjaśniającą hasła problemowe i fakty z wielu dziedzin nauki, w tym pojęcia (obiekty) geograficzne, a także prezentującą biogramy i dorobek wybitnych postaci. Zasady doboru i opisu haseł określił T.G. Masaryk, pierwszy naczelny redaktor dzieła, a obowiązywały one (z małymi korektami) także w okresie późniejszym, gdy funkcję tę sprawowali jego następcy. Selekcję siatki haseł powierzono redaktorom odpowiedzialnym za wybrane dziedziny nauki i wiedzy oraz zagadnienia tematyczne. Poszczególne hasła i artykuły hasłowe redagowali sami redaktorzy tematyczni lub redaktorzy korespondenci (eksperti ze świata nauki) zgodnie ze wspomnianymi wcześniej wytycznymi, a autorstwo poszczególnych artykułów sygnowano na końcu inicjałami redaktorów.

Twórcy OSN korzystali z wszelkiej dostępnej wówczas rzetelnej literatury naukowej i faktograficznej, o czym świadczą pisemne wypowiedzi jego inicjatorów i realizatorów: F.J. Studnički (*Przedmowa* [*Předmluva*] do I tomu

Słownika), J. Otty (*Kilka uwag... [Některé poznámky...]*) oraz J. Malego (*Program Narodowej encyklopedii czeskiej [Národní Encyklopedie česká. Program]*). „Dziełami wyjściowymi” były oświeceniowe zagraniczne i czeskie publikacje słownikowo-encyklopedyczne, dorobek naukowy czeskich i jednocześnie słowiańskich budzicieli narodowych (J. Dobrovskiego, J. Jungmanna, J.S. Presla, K.J. Erbena, F.L. Čelakovskiego, F. Palackiego, J.E. Purkyněgo), bezpośrednim zaś źródłem (wzorcem) stał się krytykowany i niedoceniony przez współczesnych mu *Słownik naukowy* F.L. Riegera [*Riegrův slovník naučný*].

W OSN (jak również OSNND) – co wynika z jego specyfiki – hasłowanie ma nieco inny charakter, nie jest ono aż tak rozbudowane informacjami lingwistycznymi jak w słowniku językowym, lecz samo hasło zawiera inne elementy. Hasła zazwyczaj są ograniczone do terminów i pojęć z różnych dziedzin wiedzy, znanych postaci i przedmiotów, nazw geograficznych itd. Praktycznie nie ma tu leksemów jako poszczególnych części mowy ze szczegółowym opisem słowotwórczym ich całych postaci lub kolejnych członów oraz fleksją (paradygmatyką).

W OSN nie ma też przypisów do artykułów hasłowych, używany jest natomiast prosty system odsyłania przez „polecenie” viz [‘patrz’] lub rozstrzelanie druku (dotyczące hasła niższego w hierarchii), a wszystkie dodatkowe informacje uzupełniające (w tym nazwy obcojęzyczne) ujęte są w nawiasy.

Artykuły hasłowe zamieszczone w OSN mają jednolity i bardzo przejrzysty układ, a niewielkie różnice formalne (strukturalne) spowodowane są ich tematyką – większość z nich zawiera w swej strukturze definicję (o czym będzie jeszcze mowa), następnie konkretny opis lub charakterystykę pojęcia, duża część artykułów jest wzbogacona o ilustrację ikoniczną (rysunek, zdjęcie, schemat itp.).

Jak w przeważającej większości tego typu dzieł encyklopedycznych, OSN i OSNND ma optymalny – w tym wypadku alfabetyczny – układ haseł, zgodny z alfabetem czeskim. Typografia artykułu hasłowego jest ujednolicona – hasło otwierające artykuł hasłowy rozpoczyna się od wielkiej litery i pisane jest wytluszczonym drukiem; w dalszej treści hasło – gdy pojawia się w artykule ponownie – zapisywane jest jedynie skrótem (wytluszczona pierwsza litera z kropką); z kolei hasła niższej rangi zaznaczane są rozstrzelonym drukiem. W OSN (podobnie jak w jego poprzedniku – *Słowniku naukowym Riegera*) charakterystyczne było nieodwołalne odejście od ugruntowanej wcześniej w Czechach w tego typu publikacjach szwabachy [švabach] na rzecz nowogotyckiego kroju *antiqua* [antikva], określanego też obecnie nazwą Bookman Old Style.

Artykuły zawierające wszelkie hasła (nazwy) geograficzne oprócz swojej definicji (lub raczej parafinicji) danej nazwy (np. *Katovice: městys v Čechach v hejt. a okr. strakonickém...*), opisu lokalizacji oraz charakterystyki historycznej, gospodarczej, polityczno-społecznej i kulturowej opatrzone są zazwyczaj materiałem ilustracyjnym (ryciną, mapą) oraz szczegółowymi danymi staty-

stycznymi. Artykuły rozwijające hasła biograficzne (biogramy) zbudowane są jednolicie według ustalonego schematu; obok ogólnych danych osobowych (nazwisko i imię/ imiona w oryginalnej lub transliterowanej formie, np. z cyrylicy) zawarto tu zarys biograficzny i inne szczegółowe informacje o postaci oraz niejednokrotnie bibliografię [*Literatura*], źródło tych danych i informacji biograficznych.

Zgodnie z powszechną praktyką, również w OSN wymowa trudnych wyrazów (nazw) podana jest w nawiasie kwadratowym zaraz po hasle (może dotyczyć całości hasła lub tylko fragmentu). W uproszczonej transkrypcji fonetycznej posłużono się czeskim alfabetem, przy kłopotliwych zbitkach głoskowych (zwłaszcza w wypadku wyrazów angielskich i romańskiego pochodzenia) uwzględniono w czeskiej wersji rodzimy iloczas i zmiękczenia głosek oznaczone diakrytem (haczykiem). Słowiańskie nazwiska pochodzenia rosyjskiego lub serbskiego transliterowane są z cyrylicy na alfabet czeski (czasami w nawiasie podano dodatkowy zapis w alfabecie oryginalnym); w polskich nazwiskach i nazwach miejscowych zastosowano także podwójny zapis (nazwisko po polsku, a imię po czesku) oraz odsyłacz do „czeskiego” hasła, jak również zastąpiono typowo polskie litery (w tym oznaczające nosówki) nie zawsze ekwiwalentnymi czeskimi odpowiednikami fonetycznymi (np.: *q* [om], *ę* [em], *ó* [ú], *ł* [l]). Hasła germańskiego pochodzenia nie są transkrybowane (pozostawiono tu tradycyjną pisownię z charakterystycznymi grafemami (litery z tzw. *umlautem*: *ä*, *ö*, *ü* oraz *ß*), co wynika z praktycznego bilingwizmu ówczesnych Czechów i obecności języka niemieckiego w przestrzeni publicznej Królestwa Czeskiego. Dopiero we wstępie do tomu I OSNND z 1930 r. zawarto bogate informacje na temat transkrypcji i transliteracji nazw obcojęzycznych oraz informację prozodyczną dotyczącą oznaczania akcentów (*Výklad transkripce cizích slov* [Objasnienie transkrypcji wyrazów obcych]). Opisano szczegółowo te zasady w odniesieniu do języków (kolejno): francuskiego, angielskiego, włoskiego, holenderskiego i hiszpańskiego. Osobny akapit pt. *Uwaga* [Poznámka] dotyczył języków słowiańskich, a ostatni – transkrypcji wyrazów rosyjskich.

OSN jako typowy słownik specjalistyczny (encyklopedia uniwersalna) nie ma w treści artykułów hasłowych żadnej informacji gramatycznej, tzn. słowotwórczej, fleksyjnej czy składniowej. Komentarz lingwistyczny sprowadza się jedynie do bardzo ograniczonego aspektu leksykalnego – obcojęzycznych ekwiwalentów danego hasła, w tym nazwy oryginalnej.

W OSN kwalifikatory i skróty tworzą bardzo prosty system, jednak ich inwentarz nie jest zebrany w odrębny wykaz. Z kolei w OSNND takie szczegółowe, alfabetyczne zestawienie pt. *Seznam zkratek* [Spis skrótów] znajduje się we wstępie do tomu I z 1930 r. i obejmuje prawie 550 skrótów, wśród których znajdziemy różne kategorie (np.: języki źródłowe, dziedziny nauki i wiedzy, terminy-symbolne prawnicze i administracyjne itp.). Takie skróty, ale w nieco

mniejszym zakresie, są także stosowane w dziele pierwotnym – *Słowniku naukowym Otty*, skąd prawdopodobnie redaktorzy *OSNND* zapożyczyli je, rozbudowując ich zasób.

W *OSN* i *OSNND* napotkamy przede wszystkim definicje równościowe, realne i prototypowe. Definiowane są oczywiście – jak to na ogół jest przyjęte w encyklopedii uniwersalnej – pojęcia (leksemy) realne, materialne, ale i abstrakcyjne. Niektóre z definicji o objętości zazwyczaj kilku wersów stanowią swego rodzaju inicjalny człon artykułu hasłowego, w całości zajmującego od kilku wersów do nawet kilkunastu stron tekstu. Po definicji następuje lapidarna lub bardzo rozbudowana charakterystyka (dokładny opis, realia, dane liczbowe itp.), potem niejednokrotnie pojawia się ilustracja ikoniczna (obrazki, zdjęcia). Hasła abstrakcyjne definiowane są w różny sposób, zazwyczaj typowo słownikowy. Hasła biograficzne stanowią również swoistą realną „definicję konkretnej postaci historycznej”, przyjmując formę odpowiednio strukturowanego biogramu (przebieg życia wraz opisem działalności lub dorobkiem twórczym).

W omawianych *Słownikach J. Otty* ilustracja językowa jest szczątkowa i sprowadza się do podawania synonimów w funkcji odsyłaczy przedmiotowych. Ilustracja ikoniczna to wielokrotnie wyróżniany przez użytkowników atut tej encyklopedii, bardzo nowoczesnej na owe czasy także pod względem edytorskim; znajdziemy tu wyjątkowo dużą liczbę ilustracji obrazowych: rycin/rysunków czarno-białych i barwnych obrazów na kartach-załącznikach, zdjęć, map i planów miast, godeł i herbów oraz wykresów i grafów, tabel i schematów.

Charakteryzując język encyklopedii Jana Otty, nie sposób pominąć kontekstu historycznego oraz uwarunkowań polityczno-społecznych i kulturowych. Czas powstania *OSN* przypadł wszak na ostatni etap i dalsze kulturowe echa czeskiego Odrodzenia Narodowego, najważniejszy chyba moment kształtowania się nowoczesnej czeszczyzny, która wiek później przerodziła się w język nam współczesny. Już *Słownik naukowy Riegera* jako pierwowzór *OSN* korzystał z najnowszych wówczas ustaleń normatywnych języka czeskiego, przeżywającego zwłaszcza w połowie XIX w. swój ponowny rozkwit po prawie dwustu latach zastoju kulturowego – czasach tzw. epoki mroku (ciemnoty) [*doba temna*]. Te wielkie tradycje modernizacyjne i działania stabilizacyjne języka propagowane po 1848 r. uwzględnili także autorzy i redaktorzy *OSN*, a potem *OSNND*, operujący już tzw. nowoczesną czeszczyzną [*moderní čeština*].

Inwentarz haseł *OSN* oddaje również dorobek leksykalny i znakomite źródła terminologiczne z czasów Odrodzenia Narodowego – prace leksykograficzne J. Jungmanna, A. Marka czy nieocenionego J.S. Presla (i jego brata K.B. Presla); Presl uporządkował nowoczesną czeską nomenklaturę techniczną, chemiczną, a przede wszystkim przyrodniczą (botaniczną i zoologiczną), opartą na źródłach słowiańskich, prowadząc badania starych herbarzy i analizy dia-

lektologiczne oraz zapożyczając optymalne nazwy z innych języków. Ważny jest także wkład innych filologów odrodzeniowych, którzy stworzyli narodową terminologię specjalistyczną: A. Jungmanna w dziedzinie medycyny i antropologii, J.V. Sedláčka w zakresie fizyki i geometrii, F. Palackiego – estetyki, filozofii i historii oraz J.E. Purkyněgo w dziedzinie fizjologii.

W drugiej połowie XIX w. zaczęła się stabilizować nowa czeska leksyka specjalistyczna (w tym szczerzone i skalkowane nazwy obce) w wielu dziedzinach życia Królestwa Czeskiego (handel, rzemiosło, finanse i bankowość, technika i mechanika, muzyka, nauki humanistyczne i teologia, wychowanie fizyczne i sport), co znalazło także odbicie w zasobie haseł RSN, a następnie zostało ugruntowane na kartach OSN. W *Słowniku naukowym Otty* (podobnie jak w czeszczyźnie literackiej) pojawia się także leksyka zapożyczona z dialektów terytorialnych (morawizmy) i języka słowackiego (słowacyzmy) oraz z innych języków słowiańskich – w tym wzorcowego niejednokrotnie języka polskiego i modnego w czasach panslawizmu języka rosyjskiego.

Na język OSN (ostatnie tomy), a później OSNND miały wpływ ustalenia normatywne kodyfikatorów języka z przełomu XIX i XX w. (J. Gebauer) oraz nowe wyzwania dla czeszczyzny, jakie przyniosła pierwsza wojna światowa oraz pierwsze lata powojenne niepodległego państwa. W OSNND zauważalny jest kolejny etap rozwoju terminologii współczesnego już języka czeskiego. W pierwszych latach państwa czechosłowackiego odczuwalny był brak oryginalnej czeskiej terminologii w takich dziedzinach, jak: wojskowość, komunikacja i łączność oraz przemysł i rzemiosło, co wymogło i przyspieszyło wypracowanie optymalnej leksyki czeskiej w tym zakresie. W latach 20. i 30. zajmowano się tym instytucjonalnie – tworzone i normalizowano terminologię, modernizowano styl urzędowo-kancelaryjny i fachowy, eliminowano germanizmy (przez tworzenie neologizmów oraz zapożyczanie, szczerzanie lub kalkowanie obcych leksemów). Te nowe wyrazy zanotowano w OSNND.

Na inwentarz leksykalny i siatkę haseł w OSN oraz OSNND wpływ miały języki obce, których oddziaływanie przez zapożyczenia miało długoletnie tradycje i wymierne efekty. Odwieczne sąsiedztwo i niemiecko-czeskie relacje polityczne, gospodarcze, a także kulturalne wpłynęły na dawną czeszczyznę, a dość bogata leksyka niemiecka dotrwała w czeszczyźnie do czasów współczesnych. Język czeski bez wątpienia najwięcej zapożyczeń przejął właśnie z niemieckiego (niejednokrotnie był to transfer wieloetapowy z łaciny przez niemczyznę). W XIX w. wraz z Odrodzeniem Narodowym czeskie germanizmy się ustabilizowały, a po pierwszej wojnie światowej nastąpił ich regres, pozostający w związku z tworzeniem „narodowej” leksyki w niepodległej Czechosłowacji. Choć ilość zapożyczeń niemieckich (i „nazw austriackich”) w XX-wiecznym i współczesnym języku czeskim jest nadal wielka, to wiele z nich ma obecnie specyficzne nacechowanie stylistyczne w porównaniu z ich czeskim odpowiednikiem (ekwiwalentem).

Wpływ języka francuskiego na czeską leksykę był wynikiem wielowiekowych kontaktów politycznych tych dwóch krajów oraz ich kultur – już w starej czeszczyźnie zadomowiły się liczne zapożyczenia francuskie, obecne do dziś w czeskich leksykonach, w tym OSN i OSNND. Do czeskiej leksyki na stałe weszły leksemy-cytaty francuskiego pochodzenia (lub transfery wieloetapowe) z różnych zakresów tematycznych (artykuły spożywcze i gastronomia, moda, dyplomacja, wojskowość itp.). Z uwagi na bardzo ograniczone kontakty Królestwa Czeskiego z imperium brytyjskim – Anglią i jej koloniami, zapożyczenia z języka angielskiego to przede wszystkim terminologia związana z rewolucją przemysłową, żegluga i handlem, z przemysłem (włókiennictwem i tkactwem), a nieco później z kulturą fizyczną i ze sportami oraz z nowoczesnymi wówczas technologiami. Niejednokrotnie angielskie wyrazy (zaczepnięte wcześniej z łaciny) stały się międzynarodowymi terminami fachowymi w wielu dziedzinach, a oprócz tego *Encyclopaedia Britannica* była jednym ze wzorców dla OSN, dlatego też zamieszczono w nim wiele anglicyzmów (i rzadziej angloamerykanizmów). Język włoski wniósł do czeszczyzny (niejednokrotnie wtórnie z łaciny, zwłaszcza w czasach renesansu) zapożyczenia leksykalne dotyczące kultury i sztuki (architektury, malarstwa i dekoratorstwa), a szczególnie muzyki. W epoce czeskiego Odrodzenia Narodowego proces ten był minimalny, ale OSN zawiera wiele italianizmów, również tych z czasów wcześniejszych. Język węgierski, jako drugi język Austro-Węgier, wpływał na dialekty słowackie, a potem w XIX w. na słowacki język literacki, co pozostawiło niewielkie, choć zauważalne ślady w ówczesnej czeszczyźnie (nieco większe – w czasach czechosłowackich).

W hasłach w OSN widoczny jest wpływ wewnątrzsłowiańskich transferów leksykalnych, które pojawiły się po raz pierwszy w słowniku J. Jungmanna, jako wzorcowego dla czeszczyzny odrodzeniowej [*obrozenecká čeština*]. W historii języka czeskiego za „ojca czeskiego przyrodoznawstwa” uważany jest J.S. Presl (i jego brat K.B. Presl); ponad połowa nazw opracowanych i wprowadzonych przez niego przetrwała i funkcjonuje współcześnie, co odnotowuje OSN i OSNND. Zapożyczenia leksykalne lub fonetyczne z języków południowosłowiańskich – głównie z serbsko-chorwackiego (lub serbskiego i chorwackiego), stały się w latach 30. XIX w. podstawą dla Słownika J. Jungmanna oraz twórcy nowoczesnej czeskiej terminologii przyrodniczej J.S. Presla, co znalazło odbicie w jego licznych dziełach przyrodniczych (opracowania, słowniki i atlasy), a także w czeskim zasobie leksykalnym (fachowym) rejestrowanym przez RSN i OSN. W drugiej połowie XIX w. oprócz zapożyczeń leksykalnych z języków południowosłowiańskich do czeszczyzny przeniknęły także wyrazy zapożyczone z języków Słowian wschodnich, szczególnie rusycyzmy i ukrainizmy, a także dialektyzmy z języka osadników wołoskich na pograniczu Moraw i Słowacji oraz w Karpatach. Ta liczna i odnotowana w OSN i OSNND grupa leksyki bywała później często wykorzystywana w celach stylizacyjnych przez czeskich literatów w pierwszej połowie XX w.

Polonizmy ogrywały także istotną rolę w czeskiej leksyce czasów przypadających na przygotowanie (redakcję i publikację) oraz sukces rynkowy i kulturowy OSN, gdyż w pierwszej połowie XIX w. słownik S.B. Lindego był przez długie lata wzorcowym dziełem dla czeskich budzicieli narodowych. J. Jungmann w swym słowniku przytacza wiele takich wzorcowych nazw/hasel o polskim rodowodzie, w wyniku czego polska leksyka i terminologia specjalistyczna została zapożyczona lub przekalkowana do ówczesnej czeszczyzny. Przykładem może być nowoczesne nazewnictwo chemiczne, które pojawiło się w pierwszej połowie XIX w. za sprawą publikacji J.S. Presla, wzorującego się na opracowaniach J. Śniadeckiego i A. Chodkiewicza, dzięki czemu do czeskiej terminologii specjalistycznej nauk ścisłych i przyrodniczych oraz do języka potocznego weszło kilkanaście nazw i wzorcowych sufiksów, charakterystycznych dla danej kategorii terminów. Nie wszystkie propozycje J.S. Presla wytrzymały próbę czasu, zwyciężyły podane przez J. Jungmanna międzynarodowe (ale szczerzone) wersje nazw pierwiastków, obowiązujące nadal i obecne zarówno w OSN, jak i w OSNND.

Mianem „polskich śladów” w niniejszym opracowaniu została oznaczona grupa haseł, która w OSN obejmuje dwie kategorie leksemów: 1) pierwotne polonizmy funkcjonujące w XIX- i XX-wiecznym języku czeskim oraz 2) hasła przedmiotowe dotyczące ówczesnej Polski i polskich realiów. Pierwsza grupa leksemów o polskim rodowodzie jest bardzo liczna, a *Czeski słownik frekwencyjny* wymienia wśród 10 000 najpopularniejszych (najczęściej używanych) wyrazów w języku czeskim sporo polonizmów, które do czeszczyzny wprowadził słownik J. Jungmanna. Wiele z nich zostało odnotowanych również w OSN jako samodzielne hasła. Druga grupa leksemów to hasła przedmiotowe, dotyczące ówczesnej Polski, polskich realiów, postaci, symboli itp., intuicyjnie dobrane przez autora, a następnie zamieszczone jako hasła w OSN. Należy jednak zauważyć, że *Słownik naukowy Otty*, mimo że był encyklopedią proslawiańską i panslawistyczną, nie uwzględnił w inwentarzu haseł kilku „typowo polskich” nazw symboli kulturowych związanych niejednokrotnie z Galicją, znaczącą prowincją Austro-Węgier (np. leksemy: *bigos*, *Lajkonik*, *Wigilia*).

Zarówno OSN, jak i OSNND cechuje się typowo fachową i naukową formą gatunkową – artykułem hasłowym, który można nazwać także słownikowym lub encyklopedycznym. Już pierwszy kontakt z OSN, a następnie uważna analiza zamieszczonych tam artykułów hasłowych pozwalają jednoznacznie zaliczyć tę encyklopedię do dzieł i tekstów napisanych – co oczywiste – w typowym dla tego typu opracowań stylu naukowym [*vědecký styl*]. Natrafimy tu także na fragmenty o cechach innych stylów funkcjonalnych: stylu publicystycznego i artystycznego oraz elementy stylu kancelaryjno-urzędowego (nazywanego także administracyjnym).

Język czeski przyjęty w OSN i OSNND spełnia wymogi funkcjonalnego stylu naukowego, w którym przejawiają się charakterystyczne cechy ogólne: 1) abs-

trakcyjność, 2) ścisłość, 3) obiektywizm, 4) internacjonalność, 5) intelektualizacja, 6) logiczność. Dzięki temu to dzieło encyklopedyczne realizuje funkcje szczegółowe: a) funkcję poznawczą (jest niezbędne do zdobywania nowej i zazwyczaj empirycznie sprawdzonej wiedzy), b) funkcję komunikacyjną (przekazuje nową wiedzę naukową członkom czeskiej społeczności oraz poza tę społeczność), c) funkcję kumulacyjną (kumuluje wiedzę i przechowuje ją dla przyszłych pokoleń).

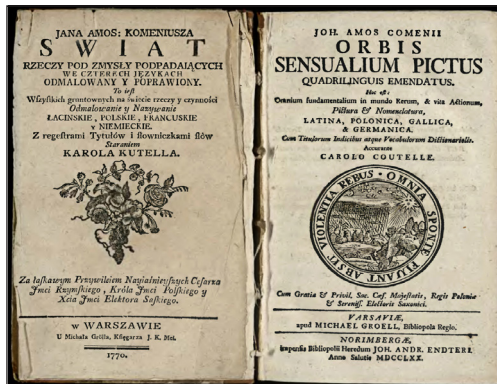
Odnosząc się do ostatniego zdania poprzedniego akapitu, można żywić nadzieję, że „wiedza skumulowana i przechowywana” w *Słowniku naukowym Otty* i *Słowniku naukowym Otty nowych czasów* będzie jeszcze długo przekazywana kolejnym generacjom Czechów, z pokolenia na pokolenie...

Aneks

Początki czeskiej encyklopedystyki po łacinie

Fot. 1. J.A. Komenský

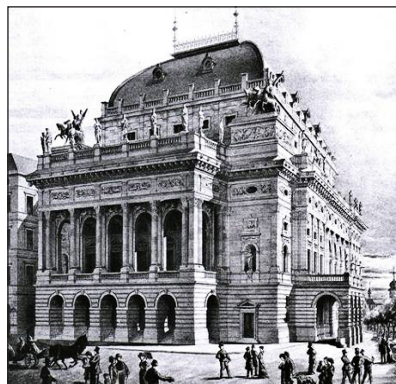

Fot. 2. Orbis (Sensualium) Pictus...

Zasłużone instytucje czeskiego Odrodzenia Narodowego

Fot. 3. Muzeum Narodowe

Fot. 4. Teatr Narodowy

Czeskie Odrodzenie Narodowe – patrioci, twórcy i budziciele

Fot. 5. K.H. Mácha

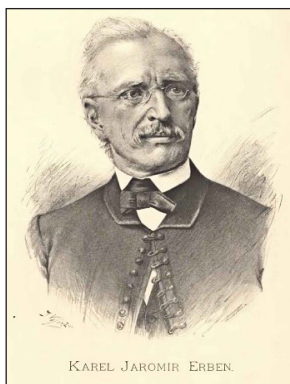
Fot. 6. V. Hanka

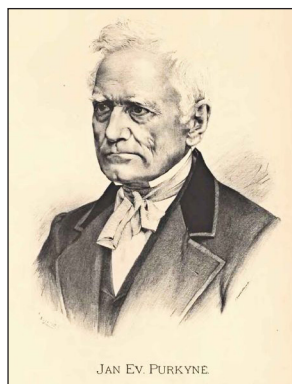
Fot. 7. J.K. Tyl

Fot. 8. F.L. Čelakovský

Fot. 9. K.J. Erben

Fot. 10. J.E. Purkyně

Fot. 11. M.D. Rettigová

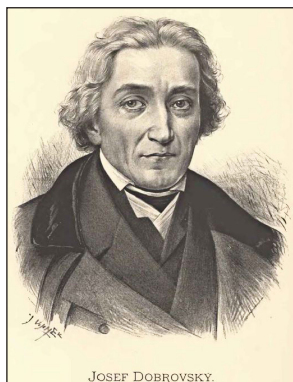
Fot. 12. B. Němcová

Fot. 13. F. Palacký

Fot. 5–13. Wybitne postacie czeskiego Odrodzenia Narodowego (1775–1850) w obrazach J. Vilímka

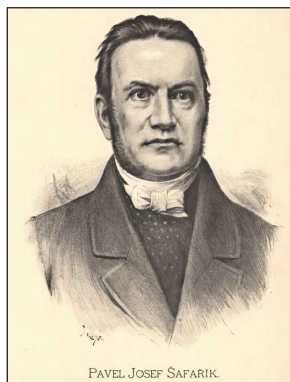
Wybitni czescy językoznawcy i leksykografowie

Fot. 14. J. Dobrovský

Fot. 15. J. Jungmann

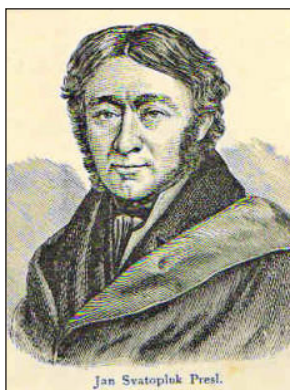
Fot. 16. J.P. Šafařík

Fot. 17. J. Kollár

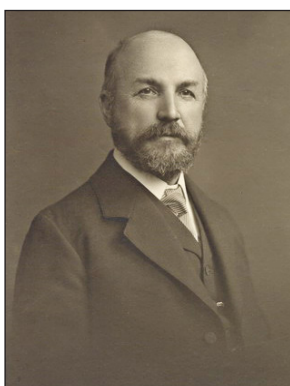
Fot. 18. A. Marek

Fot. 19. J.S. Presl

Fot. 20. J. Gebauer

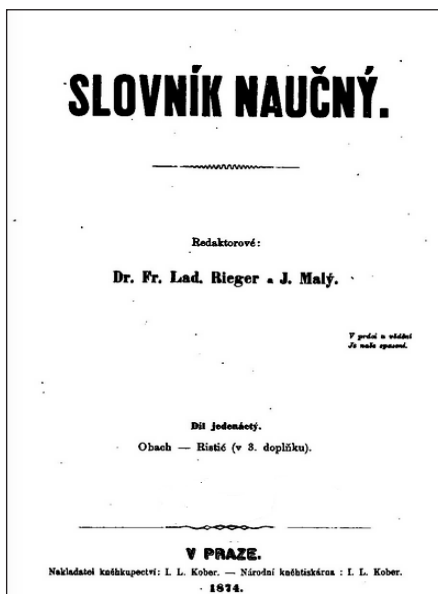
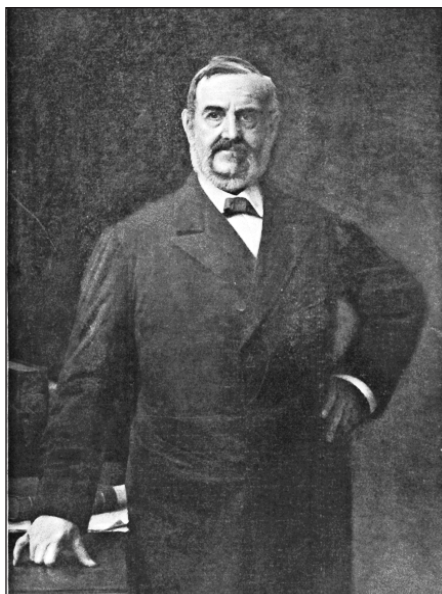
Fot. 21. J. Zubatý

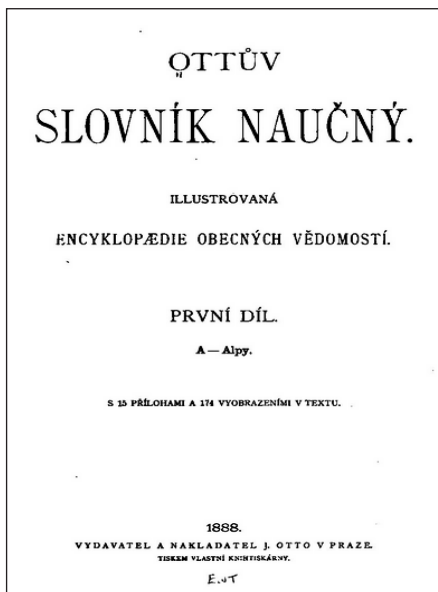
Fot. 22. V. Ertl

Fot. 14–22. Reformatorzy i kodyfikatorzy nowoczesnej czeszczyzny stosowanej w OSN i OSNND

Czescy encyklopedyści przełomu XIX i XX w. (1850–1909)

Fot. 24. Strona tytułowa 11. tomu RSN

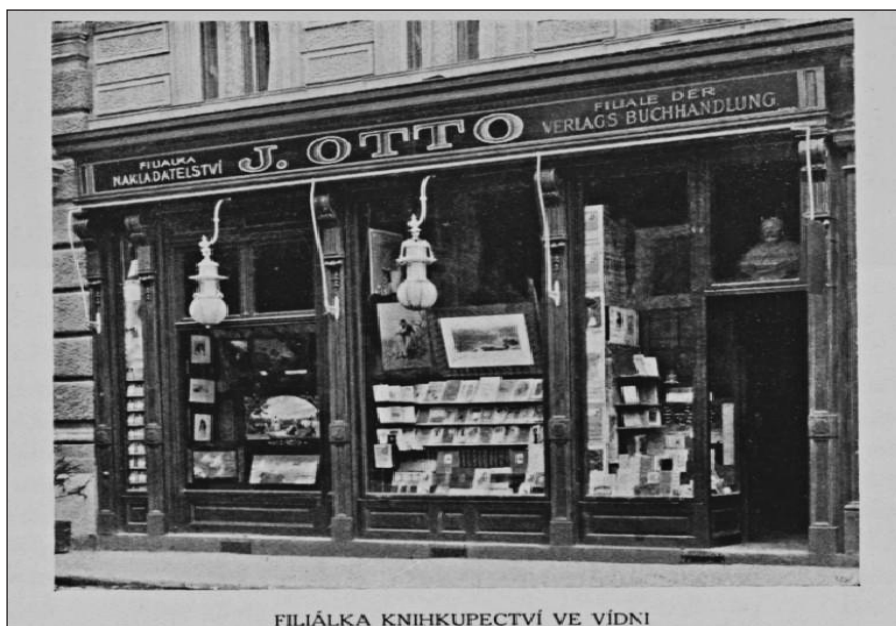
Fot. 25. Jan Otto (początek XX w.)

Fot. 26. Strona tytułowa I tomu OSN

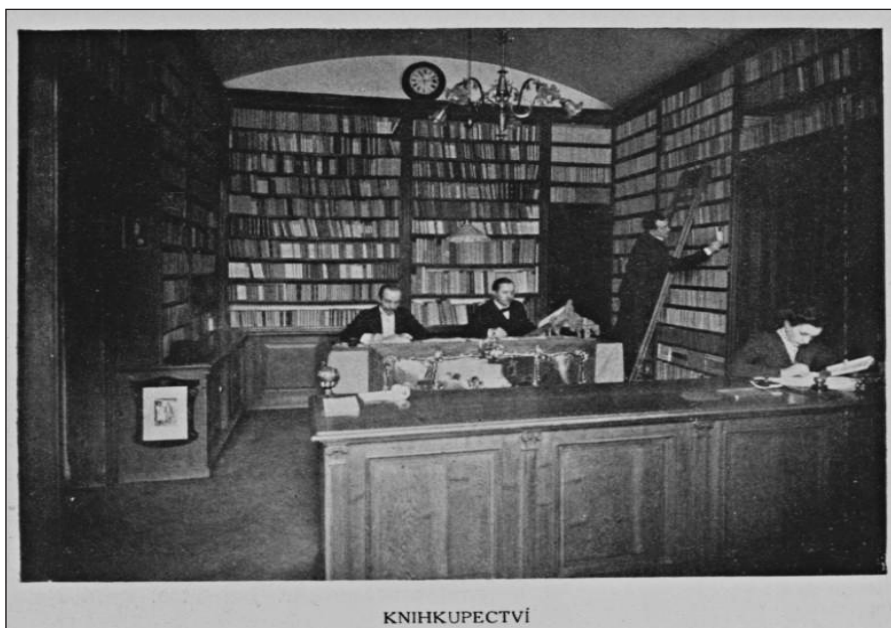
Wydawnictwo i księgarnie Jana Otty

Fot. 27. Siedziba Wydawnictwa Jan Otto

Fot. 28. Wiedeńska filia księgarni Jana Otty

KNIHKUPECTVÍ

Fot. 29. Wnętrze praskiej księgarni Jana Otty

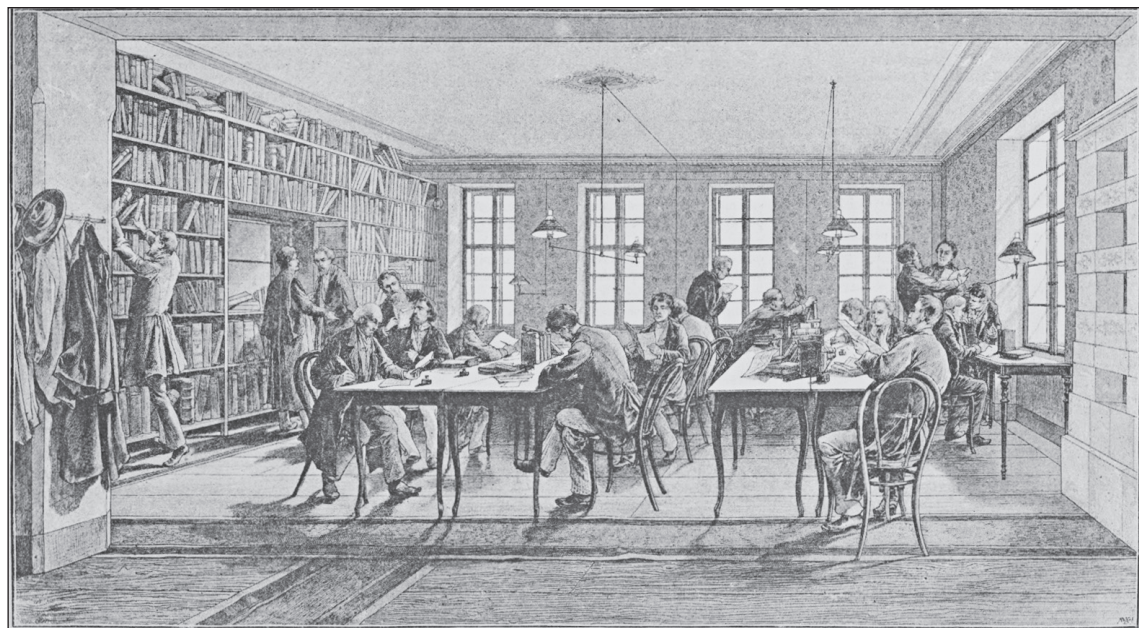
VÝPRAVNA

Fot. 30. Dział wysyłkowy księgarni Jana Otty

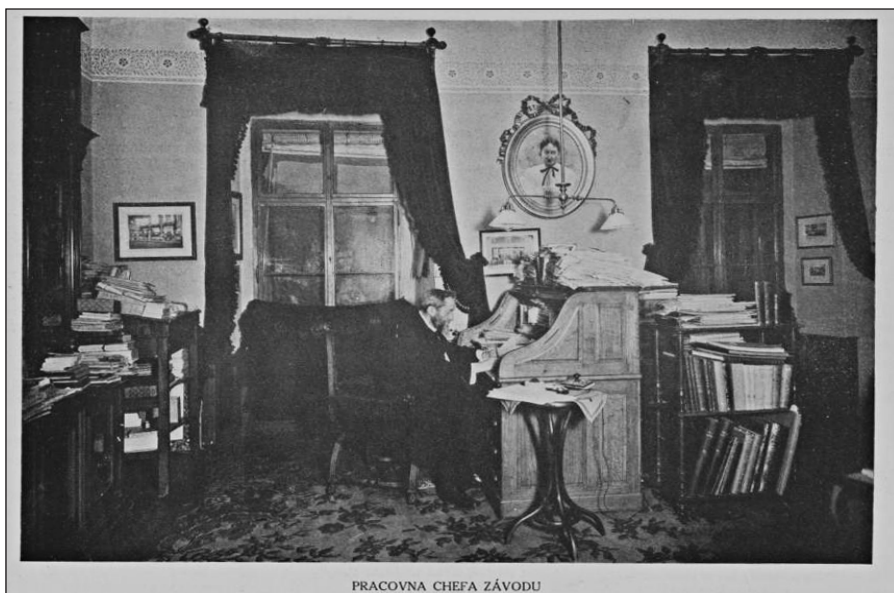

Fot. 31. Praska księgarnia Jana Otty

Ottův slovník naučný (1888–1909) – twórcy i redaktorzy

Fot. 32. Rycina B. Roubalíka przedstawiająca pomieszczenia redakcyjne OSN (1891)

Fot. 33. Gabinet Jana Otty w redakcji OSN

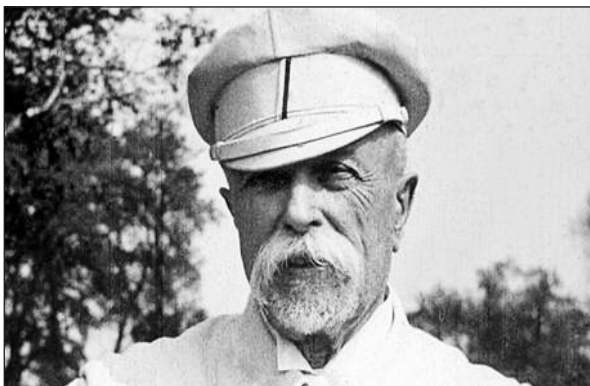
Fot. 34. Narada redakcji OSN z Janem Ottą

Fot. 35. Jan Otto
(lata 80. XIX w.)

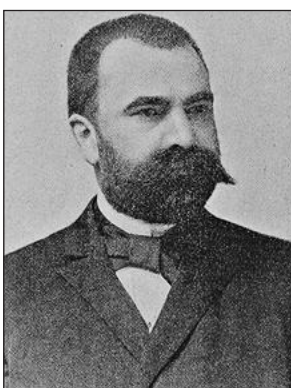
Fot. 36. Oryginalne wydanie OSN
(28 tomów, 1888–1909)

Fot. 37–38. Tomáš Garrigue Masaryk jako redaktor OSN
i prezydent Czechosłowacji (1918–1935)

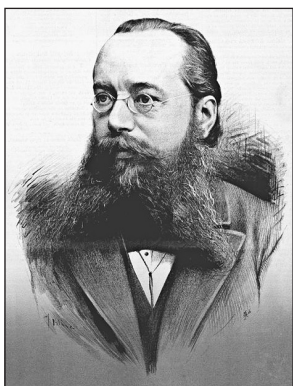
Fot. 39. J. Malý

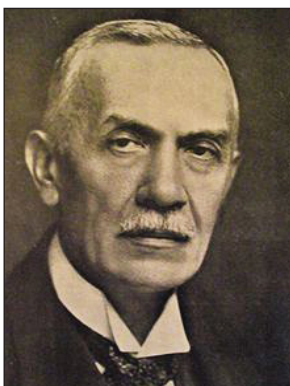
Fot. 40. R. Dvořák

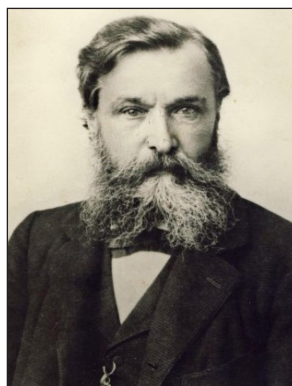
Fot. 41. P. Sobotka

Fot. 42. F. Studnička

Fot. 43. J. Vlček

Fot. 44. S.H. Vajanský

Fot. 45. J. Durdík

Fot. 46. M. Hattala

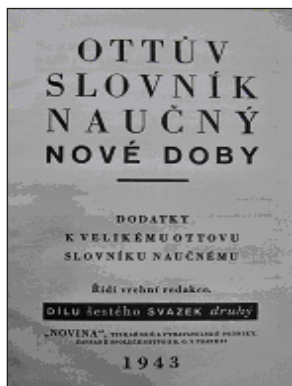

Fot. 47. J. Kvačala

Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky (1930-1943)

Fot. 48-49. K.B. Mádl i B. Němec
główni redaktorzy OSNND (1930-1933)

Fot. 50. Strona tytułowa
cz. 2. t. 6. OSNND

Materiały reklamowe OSN (XIX w.)

Fot. 51. Plakat reklamowy i strona tytułowa zeszytowego wydania OSN

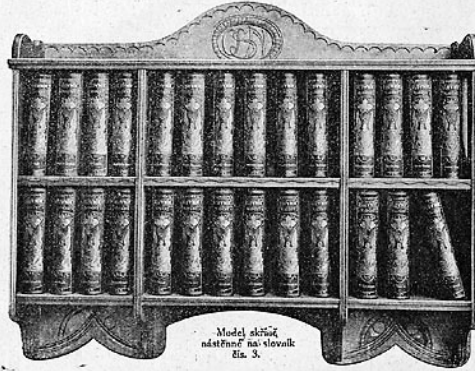
Nejvhodnější a nejužitečnější dary pro každého uvědomělého Čecha!

OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ

Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí.

Úplný o 28 velikých dílech.

5067 vyobrazení v textu a 479 z valné části barevných příloh, obrazů map. Na díle tom pracovalo 1100 vynikajících českých spisovatelů. Každý svazek je o více než 1000 stranách a v celém díle je obsaženo na 150.000 článků. Obsah Ottova Slovníku naučného je nesmírně bohatý; je to takřka celá knihovna, skutečná pokladnice poučení ze všech oborů lidského vědění a je v pravdě nezbytnou pomůckou pro každého českého vzdělance. „Ottův Slovník naučný“ je dílo větší a zevrubnější, než na př. konversační slovníky německé a mnohé jiné cizojazyčné, obsahuje tudíž nejen vše, co obsaženo je v těchto, ale kromě toho i to, co není v nich, a to je správné poučení o všech českých i slovanských. — Vydavatelstvo dokončilo vydání celého „Ottova Slovníku naučného“, obrací se s důvěrou ke všem

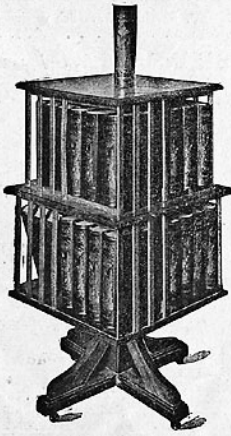
Model skříně
náležející ke slovníku
čís. 3.

Dopíše si o podmínky!

českým vzdělancům se žádostí, aby nepochmeleni jej doporučili nejen jednotlivcům, ale i zejména obecnost a jiným knihovnám, ústavům, úřadům, korporacím, obcím a vůbec všemu vzdělanému čtenářstvu tak, aby dílo, jako je chlubou, stalo se také skutečně tím, čím být má: **MAJETKEM ČESKÉHO NÁRODA!**

Cena úplného „Ottova Slovníku naučného“ o 28 skvostných svazcích dílech je K 544.40.

Podepsané nakladatelství, jakož i kterékoli knihkupectví poskytne při objednání celého díla osobám v pevném postavení úvěr splátkový za pohodlných podmínek pro odběratele, i záleží skutečně jen na zájmu a zálibě, nikoli tak na majetkových poměrech, aby význam a důležitost toto dílo stalo se majetkem každého českého vzdělance.

MODEL č. 5.

Rozměry: Výška 94 cm, šířka 55 cm.

Skříň otáčecí dubová, žlutá K 65.—, dubová, zelená nebo hnědá mořená K 70.—, pravý mahagon K 80.—, Obal (nepřijímá se zpět) K 3.50.

MALÝ OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ

Redaktor Fr. Ad. Šubert. 2466 str. lex. 8° x 1100 obr. v textu a 47 vz. příloh. Pouze dva díly skutečně vázané za K 58.—. Také na splátky!

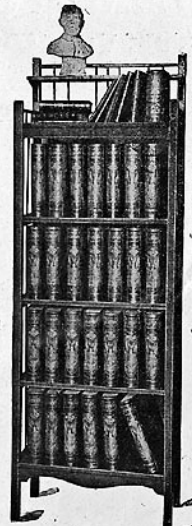
Objednávky na tento slovník přijímá a splátkové podmínky sděluje každé knihkupectví.

K přívratu potřebě každého, kdo denně čte, do kanceláře, knihovny atd., k okamžité informaci a za krásný dar mládeži dospělěji je vhodný

OTTŮV KAPESNÍ SLOVNÍK NAUČNÝ JEDNODÍLNÝ.

Se 3000 vyobr. v textu a 7 barevnými přílohami. 3200 sloupců 8" kapesního formátu s 50.000 hesly. Nejnovější Úplný slovník v jediném svazku (váha pouhých 915 gramů!) ve skutečně malé 16 K. Těs na něž, splátek! Objednávky na tento slovník přijímá a splátkové podmínky sděluje každé knihkupectví.

MODEL č. 2.

Rozměry: 100 cm. výška, 66 cm. šířka, 21 cm. hloubka

Příhrada ke zdi. Dubová, ořechová, stříbrný javor. Barvy: Červená a mahagon, černá, šedá K 45.—, Obal (zpět se nepřijímá) 3.50.

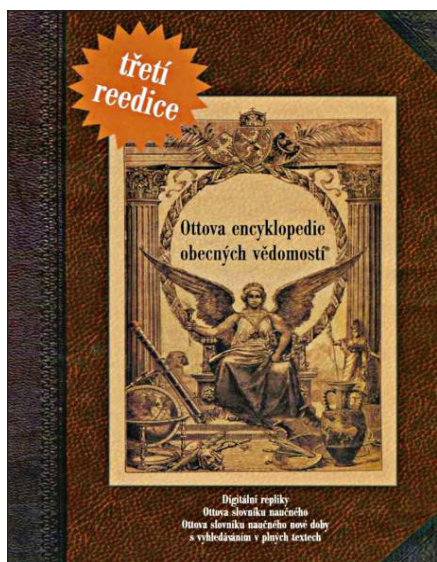
J. OTTO V PRAZE, Karlovo náměstí č. 34

Fot. 53. Ulotka reklamowa różnych wydań OSN

OSN i OSNND - nowa i nowoczesna wersja współczesna

Fot. 54. Fotoreprint pełnego wydania OSN i OSNND z lat 90. XX w.

Fot. 55. Wydanie OSN i OSNND na CD pt. *Ottova encyklopedie obecných vědomostí*

Skany oryginalnych tekstów i odpisy dokumentów

Návěsti

národovcům našim v Cechách, na Moravě, Slezsku a na Slovensku.

Počátkem máje začneme vydávati:

SLOVNÍK NAUČNÝ.

Dílo toto bude se formou a obsahem svým podobati vůbec známým konverzačním, encyklopedickým a univerzálním slovníkům, od nich pak různiti hlavně tím, že bude složeno a zřídeno dle nuytějších potřeb národu Československého, pomějící tebe, čeho mu buď na ten čas potřeba aneb co jen pro jiné národy děláti.

Litlo toto dle nynějších poměrů naší literatury veliké, a však vzhledem na potřebu obecnou předčítat, podaříli jsme se dobrém uvážení věci a prostředkův duševních i materiálních, jichžto k dosažení vytknutého cíle třeba, a nepochybuje, že dílo své zdárně provedeme, bude-li s námi přátel vzdělanců národu našeho. Takové pak obecné účastenství také pravě očekáváme ulespešující drabé krajanů a národovců své, že seč esly naše budou, o to pečovati budeme, aby dílo jim tuto podávané všestrannou cennou svou jich důvěry a účastenství v plně míře hodno bylo.

Vytkauli jsme sobě i učeníým spolupracovníkům našim za dílo sepati slovník, kterýžby mohl čtenáři při mnohých pochybnostech, jakés pilnější čtení sbusta naskytá, radou a pomocí býti, klesající paměť naši podepřiti, nedostatky vědomostí našich doplniti ale i také mezery literatury naší zakryti, příteli věd a slovesnosti časem na venku cizím v každém případě nepřítomnost učeníých znalců jakož i větší bibliotéky nahraditi, studujícímu, učitel, knězi, spisovateli, učenci v každé době rádcem a cestu ukazovatelem býti, sloven národnímu vzdělání vůbec neustále tisícero podpora poskytovat. Máme za to, že se nám pomocí nejvýtečnějších sil literatury české a užitiím nejlepších pramenů naší doby podaří se cíli tomu se přiblížiti. Kdyby se nám to však bylo jen nedokonalé povedlo, neváháme tvrditi, že Slovník náš jen postěhuť vzdělanějším krajanů a každému příteli jazyka i literatury české a slovenské neryhnutelnou podporou bude. On sám o sobě bude malou knihovnou, poskytující o každé nauce aspoň nejpotřebnější poučení — o každém pochybném a neznámém slově nebo předmětu, jakés se při čtení knih a novin domácích i cizích i vzdělanějším snadno namanouti mohou, potřebný výklad.

Náš Slovník náš jen bude i tomu potřebný, kdo jiné slovníky čísl jako n. př. Brockhausův u nás tak sbusta rozšířený již má, — neboť bude spolu úkolem jeho, jich blady napravovati a čehokoli se jim zvlášť vzhledem na naše potřeby nedostává, doplňovati.

Náš slovník bude především

Naučný — teda ne pouze konverzační, kterýžby podával toliko takové blánky, jichžto k vedení hovoru ve společnosti, ku přetrádání novinářských správ ač. potřebí. Budeme se spíše snažiti, aby se každý majetník našeho slovníka s náho skutečnými vědomostmi obohaciti mohl; protož obrátíme zřetel svůj stejnou měrou k naukám reálním, zvlášť přírodním, kteréž v naší době každým dnem větší důležitosti v životě nabývají, nezanebávající ovšem nikterak potřebných vědomostí o literatuře, umění a klasickém studiu, ani naučení historicko-politického a filosofického.

Národní Encyklopedie česká.

Program.

Národní Encyklopedie česká bude dílo zcela samostatné, původní, jejímž ovšem slovník Naučný bude částečně sloužiti za jeden z nejdůležitějších pramenů, avšak nikoli sarkoum měrou, aby jemu nepřirovně vykládal mír anebo byl uvržen jeho úpovědi: domosti.

Článků přes potřeby obřívých (jako na př. Druko = St. N.) nebude v něm, ale co do počtu bude články hojnější a mezi sebou rovněžší.

Obzvláštní péče bude věnována Slovníku, který bude co nejúplněji zastoupeno ve všech specialních oborech svých.

Imenové co do věcí českých (i Moravou a Slezskem) bude věno o všemožnou úplnost, aby nebyla vynechána žádná osoba = nent v československé společnosti neb zajímavá, žádná místo mající obyvatele, žádná hora. metro výška, žádná věsta; aby prováděny byly monografie historické, topografické, země = myslivé, umělecké a l. j.

Těž věci sarkoumky prováděny budou v úplnosti všemož = né v oblasti země - a národopisném, statistickém, tak i historickém a l. j., aby pro ně byl úplný obraz našeho moderního státu.

Z jednotlivých věd bude každá dle jednotného plánu tak opracována, aby všechny články o ní jednající, ugnaty z Encyklo = pedie, tvořily jeden ugnatý systematický celek, pročež každá vědomost bude jen jedinému spolupracovníku, který musí na = před postaviti úplný abecední seznam článků svého oboru, aby v čas potřeby i jiný spolupracovník jej podle toho plánu za = stoupiti mohl.

Články náboženské a církevní ne bykající obstarávali bu = do zvláštní redakce sestavené z předních českých bohoslovců.

Jedna z hlavních prátí redakce obrácena bude k tomu, aby dílo ne ugnat jednotlivých částek svých stalo na plnější čarověho

Snímek rukopisu Jakuba Malého z r. 1884.

PŘEDMLUVA

Qui scit, ubi sit scientia,
habenti est proximus.

Poklad lidských vědomostí rozhojnil se postupem času a zvláště v našem století tak úžasně, že nelze ho obsáhnouti ani duchu nejmohutnějšímu. I nastává tedy potřeba, aby se jádro všech vědomostí těchto vybralo a upravilo způsobem, který by je pohodlně činil přístupným každému. Jdeť právě o to, aby se vědělo ve všech případech, jakmile se hledá poučení jakékoli, kde se nejrychleji nalezne. Neb, kdo ví, kde může se poučiti, jest již poučen, nebo jak latinsky praví staré tvrzení: »Qui scit, ubi sit scientia, habenti est proximus«.

Že jest potřeba takové pokladnice vědomostí lidských, jak by asi Komenský se vyjádřil, dokazuje nejlépe úspěch, jakýž měla pověstná encyklopaedie **francouzská**, obrovská encyklopaedie **německá**, posud jmény Ersch a Gruber provázená, a výtečná encyklopaedie **americká** a mn.j., k nimž se řadí četné tak zvané **slovníky konversační** i s **Českým Slovníkem Naučným**.

Národ, kterýž dovede samostatně si poříditi a všeobecné potřebě podati výbor všech vědomostí lidských, národ takový dokazuje co nejjasněji, že se již zmocnil celého pokladu vědeckého, od staletí nastrádaného, a osvědčuje co nejzřejměji, že patří mezi národy kulturní, na výši moderní vzdělanosti stojící.

Vydávati **Slovník Naučný** neboli **encyklopaedii všech vědomostí lidských** není tedy pouhým podnikem knihkupeckým, nýbrž nejvýznačnějším projevem národní pokročilosti na dráze všeobecné vzdělanosti, národním výrazem dosažené dospělosti kulturní, nejvšeobecnějším činem osvětleného ducha národního.

Proto snaha redakce i nakladatelství k tomu se nese, aby **Ottův Slovník Naučný** stoje na výši naší doby pokročilé podával výsledky vědeckého badání a všestranného tohoto pokroku ve formě lahodné, i širšímu obecenstvu přístupné. Při tom všem přihlíží se především a dostatečnou měrou **k věcem slovanským** vůbec a **k našim českým věcem zvláště**.

Že abecední uspořádání látky rozdrobené na četné, hesly opatřené články nejvíce usnadňuje hledání, jest věcí všeobecně již ode dávna uznanou. Tento pořádek zaveden tedy i ve slovníku našem.

A že v naší době čím dále tím více přicházejí ku platnosti snahy Komenského po názornosti, i této uznané potřebě věnována v naší encyklopaedii **illustrované** pozornost co možná největší. Bude tedy národní dílo toto i výkresy všeho druhu, **diagrammy, obrazy a mapami** hojně opatřeno, jakož se zajisté dostatečně již ukazuje v ukončeném tomto svazku četnými ilustracemi nejrozmanitějšími.

I jsme pevně přesvědčeni, že tímto zřízením staví se **Ottův Slovník Naučný** důstojně po bok všem podobným podnikům jiných národů sebe větších, hlavně pak, že se aspoň rovná nejnovějším německým slovníkům konversačním, jichž se dosud u nás i v rodinách ryze českých hojně odebíralo a bohužel! ještě odebírá.

Aby konečně nová, abecední a illustrovaná encyklopaedie tato, což jest věcí nejdůležitější, byla výtvozem národním v nejvlastnějším toho slova smyslu, o to postaráno jest všeobecným účastenstvím našich spisovatelův a **mnohých učenců slovanských**, kteří u vlastenecké své vřelosti s ochotou nejvyš-

šího uznání hodnou se odhodlali propůjčiti své vědecké vědomosti podniku tomuto. Důkazem toho jest připojený tu seznam všech odborných redaktorů, jakož i spisovatelů, kteří dosud se k dílu našemu přihlásili.

Na tomto prvním svazku viděti tedy zřejmě a dopodrobna, jak spisovatelstvo s nakladatelstvím řeší úkol nanejvýš nesnadný, podati **nový** Slovník Naučný, hovící všem potřebám veškerého národa, zejména pak pokročilejším jeho vrstvám.

Poněvadž tyto potřeby nejsou a nemohou býti všude stejny, není a nemůže ani býti úsudek všech stejným, ba nutno, aby vidělo se jednům býti výkladem dlouhým neb učeným, co jiným právě stačí. Mimo to nesmí se považovati slovník takový za čítanku, v níž se stránka po stránce probírá, nýbrž za sborník větších, menších článků, jež se dle nahodilé potřeby jednotlivě přečtou. Pověděno-li **více** tu neb onde, není na škodu, jako by opak toho zajisté byl na újmu celku. Ostatně přihlíží se pilně k tomu, aby se u všech jednotlivých článků dosáhlo **přiměřené stručnosti a právě souměrnosti**, tohoto ideálu všech slovníků naučných.

Uváží-li se tedy všechny okolnosti, jež při vydávání tohoto díla velikolepého jsou závažnými, shledá se již při tomto začátku, že všem slušným požadavkům hovějí měrou úplnou, tak že lze bezpečně očekávati, že pokračování jeho bude ještě dokonalejší. Kéž by jen tak bylo možná se vysloviti o budoucím stavu odběratelstva!

V Praze dne 15. října 1888.

Jménem vrchní redakce:
Prof. Dr. F.J. Studnička.

Fot. 58. František J. Studnička: *Przedmowa* do 1. tomu OSN (1988). Odpis dokumentu

Některé poznámky o vzniku „Ottova Slovníku Naučného” a o postupu při jeho vydávání

„Ottův Slovník Naučný” po dvacetiletém vycházení právě se ukončuje. Hledíme-li též k době příprav, můžeme právem říci, že vydání tohoto díla zabralo čtvrt století, i nebude zajisté nezajímavé, zejména mladším čtenářům, uvést něco o vzniku a počátcích jeho.

Myšlenkou vydati nový velký slovník konversační zanášel jsem se již ode dávna, mnohem dříve, než k uskutečnění jejímu došlo, a vždy viděl jsem v ní jaksi vyvrcholení své nakladatelské činnosti. Měl jsem také již počátkem let osmdesátých časté porady s některými předními učiteli našimi, kteří myšlenku moji vesměs schvalovali a slibovali mi všemožnou podporu. Bohužel nebylo tehda možno nalézt k řízení tak velkého podniku vhodného redaktora, který by měl vedle náležitého vzdělání vědeckého také — což neméně padalo tu na váhu — dostatek volného času. Z celé řady našich profesorů žádný nemohl se slovníku plně věnovati.

Asi r. 1883 sezval jsem opětně několik přátel k poradě o event. vydání Slovníku Naučného. Ve schůzi vyhledávány schopné síly spolupracovnícké, ba sestavován i program díla, jednání nevedlo však opětně k cíli pro nedostatek vhodného vrchního redaktora.

Úplně bez výsledku porada však přece nezůstala, zpráva o ní dostala se do veřejnosti a měla za následek, že přihlásil se mi za spolupracovníka do redakce zvěčnělý Jakub Malý, ježto prý slyšel, že hodlám vydávati nový slovník naučný.

V Jakubu Malém vyskytla se ovšem osoba schopná, bylť Malý před tím již činný ve starém Slovníku naučném (Riegrově) a jako spoluredaktor jeho získal zajisté mnoho cenných zkušeností. Závadou u něho byl však příliš pokročilý věk, jenž nepřipouštěl, aby se Malý uvázal v řízení redakce sám.

Jakub Malý mne pak v této záležitosti často navštěvoval, stále naléhavěji mne vybízejí k vydávání nové encyklopaedie.

K vyzvání mému vypracoval také J. Malý počátkem r. 1884 program nového díla a návrh organisace redakční kanceláře, což obě v rukopise dosud chovám. Podle programu toho nové dílo mělo se jmenovati „Národní encyklopaedie česká“. Článků mělo býti co nejhojněji, delší stati neměly se připouštěti. Obzvláštní péči bylo věnovati věcem slovanickým, zejména českým. Všech dílů mělo býti šest, přípravné práce měly trvati půl roku.

J. Malý byl též skutečně ode mne přijat ku provádění přípravných prací, v nichž však daleko nepokročil zemřev v březnu r. 1885.

Asi v tu dobu seznámil jsem se s p. prof. Masarykem, který redigoval „Athenaeum“ u mne vydávané. Při častých stycích hovořili jsme též o potřebě nového naučného slovníku. V jedné takové rozmluvě vyslovil p. prof. Masaryk ochotu převzít redakci díla, načež jsme se dohodli ihned, ježto nejen já, ale i četní vynikající professoři byli přesvědčeni, že p. prof. Masaryk má veškeré vlastnosti k vedení tak velkého díla potřebné a že redakce bude v rukou nejlepších.

Dne 22. září 1885 učinil jsem tedy smlouvu s p. prof. Masarykem, jenž zavázal se převzít vrchní redakci „velké české illustrované encyklopaedie“. Po jeho návrhu zřízena také hned redakční kancelář a engažován na přípravné práce zvěčnělý dr. Em. Kovář, jemuž přiděleno k ruce několik mladších sil.

Hlavním úkolem této kanceláře bylo sestaviti seznam hesel. Aby byl co možná nejúplnější, rozpisovány nejen všechny důležitější encyklopaedie jinojazyčné, ale i všechna větší a významnější odborná díla české literatury na zvláštní listky, tak že během asi jednoho roku získalo se nesmírné množství hesel, jež srovnána abecedně tvořila základ hlavních prací pro encyklopaedii.

Přípravné práce trvaly asi rok a po prázdninách r. 1886 sestavena pak vlastní redakční kancelář, jejímiž prvními členy byli pp.: prof. dr. T.G. Masaryk, Primus Sobotka, Vojt. Mayerhofer, dr. Jan Herben, dr. Vojt. Nováček, dr. Jos. Hanuš, dr. Ant. Štolc, H.G. Schauer, prof. K.I. Černý, dr. A. Kraus. P. prof. Masaryk získal v krátké době pro chystané dílo mnohé professory obou našich vysokých škol, vypracoval po-

drobný program encyklopaedie a ustanovil pro každý obor odborného redaktora. Redakce takto ustavená chopila se ihned práce a kromě článků doma pracovaných objednávaly se zároveň též některé větší nebo důležitější články u odborníků mimo redakci.

Mezitím i já sám jsem konal přípravy k důstojné výpravě díla, objednav nejen nové písmo, ale i nové tiskací stroje a pod., zařízení, jež vyžadovala vesměs značného nákladu.

Práce na slovníku pokračovala dosti utěšeně, když z nenadání vyvstala na obzoru bouře, která hrozila celému dílu záhubou. Byl to spor o pravost rukopisů Zel. a Král., v němž p. prof. Masaryk v „Athenaeum“ zaujal rozhodné stanovisko proti rukopisům. Spor ten, s počátku čistě vědecký a věcný, stal se znenáhla tak prudkým a osobním, že p. prof. Masaryk sám uznal za vhodné vzdáti se redakce slovníku, a to přípisem ze 21. února 1887.

Pro chystaný podnik, do něhož zatím investován ohromný náklad, byla to ovšem rána veliká.

Se strany přátel bylo mi razeno v kritické této době, abych s podnikem počkal na dobu příhodnější, to však nebylo možno bez velikých ztrát, jelikož výdaje vzrostly mezitím do veliké výše. Důležité bylo také to, že měl jsem engažovánu mnohočlennou redakci, která pracovala nějaký čas. Rozhodl jsem se tedy pokračovati a obrátil jsem se k doporučení p. prof. Masaryka na p. prof. Hostinského s dotazem, nebyl-li by ochoten redakci encyklopaedie převzít. Pan prof. Hostinský slíbil ochotně, že redakci převezme, podaří-li se mu získati pro dílo i některé pp. professory, kteří dosud prací při slovníku se zdržovali.

Měl jsem odůvodněnou naději, že p. prof. Hostinskému podaří se podmínku tuto, jako nevyhnutelnou pro zdar díla, splniti, a pokud mi známo, vyjednával také p. professor svědomitě — ale bohužel bez úspěchu. Nemoha si zajistiti spolupracovníctví všech pp. profesorů, na nichž mu záleželo, p. prof. Hostinský nepřijal redakce. Nesnáze moje vzrůstaly do takové míry, že již již jsem ochaboval a počal se přáteliti s myšlenkou zanechatí všeho a obětovati všechny ty ohromné výdaje, když tu náhle pronesena byla myšlenka, abych se obrátil sám přímo na některé pány z filosofické fakulty s prosbou, aby mi vhodnou osobu za redaktora navrhli.

V nejvyšší tísní požádal jsem † p. vlád. radu Tomka písemně, aby jako nejstarší člen fakulty poradil se s ostatními členy sboru a aby mi jmenovali sami redaktora, jinak že bych se musil podniku už tak daleko přichystaného vzdáti.

Pan vlád. rada Tomek žádosti mé ochotně vyhověl, ujal se věci a brzy potom vyjednávali se mnou zástupci fakulty filosofické o tom, aby vrchní redakce sestavena byla ze zástupců jak university tak techniky. Přijal jsem návrh ihned a tak sestavena redakce nová, do níž vysláni byli z čes. university p. prof. dr. Fr. J. Studnička za fakultu filosofickou, prof. dr. Jar. Čelakovský za fakultu právnickou, prof. dr. Emer. Maixner za fakultu lékařskou; z české techniky: prof. dr. Ot. Feistmantel a prof. Josef Šolín. Obor theologický zastupovali dr. Klement Borový a dr. Fr. Krásl. Po

návrhu vrchní redakce zvolen pak k řízení redakční kanceláře spisovatel a poslanec p. Jos. J. Kořán.

Všichni pánové převzali se vzácnou ochotou čestnou funkci vrchních redaktorův a již v první schůzi usneseno jednohlasně oznámiti veřejnosti změnu redakce a vyzvati všechny professory čes. university a techniky, jakož i ostatní odborníky ke spolupracovníctví.

K rozeslanému vyzvání docházely pak až na malé výjimky skoro vesměs odpovědi příznivé, tak že zdar podniku byl očividně zabezpečen.

Vrchní redakce, již slovník zdál se býti příliš rozsáhle založen, obmezila poněkud program jeho, tak aby nepřerostl valně rozměry známých konveršních slovníků německých, a redakční kancelář začala pracovati tak intensivně, že již počátkem roku 1888 (22. ledna) mohl býti vydán 1. sešit s hesly „A — Abélard”.

Sešit 1. přijat byl se strany naší veřejnosti neobyčejně vřele a zejména česká žurnalistika uvítala dílo s nevšedním uznáním, tak že celý velký první náklad sešitu v krátkce byl rozebrán a bylo třeba tisknouti náklad druhý, ba i třetí. Z projevů jak časopiseckých tak obecnstva bylo vidno, jak nové dílo přišlo v pravý čas a jak bylo potřebno.

Od svého zahájení „Ottův Slovník Naučný” vycházel již zcela pravidelně až po nynější dobu. V řízení redakční kanceláře vystřídali se za tu dobu pp. Jos. J. Kořán (1887—1892), prof. dr. Rud. Dvořák (1892—1898) a Primus Sobotka (1898—1908). Za tu dobu také vrchní redakce utrpěla citelných ztrát, zemřeliť její členové pp. prof. dr. Klement Borový, prof. dr. Ot. Feistmantel, dvor. rada dr. Fr. Studnička a svět. biskup dr. Fr. Krásl. Také vlastní redakční sbor, v němž vystřídalo se za celou dobu vycházení celkem 52 osob, utrpěl mnoho ztrát jednak úmrtím, jednak přesídlením atd. Spolupracovníků bylo na 1100.

Konče po tolika svízeli a strastech šťastně dílo skoro před čtvrt stoletím započaté vzdávám tímto nejvřelejší díky slovným pp. žijícím členům vrchní redakce: dvor. radovi dru Jaromíru Čelakovskému, prof. dru Emer. Maixnerovi a dvor. radovi Jos. Šolínovi jako zástupcům obou našich vysokých škol za vzácné přispění zejména v dobách nejtěžších, děkuji neméně vřele pp. členům domácí redakce, z nichž někteří od začátku, jiní po dlouhá léta ve svazku redakčním vytrvali, a konečně všem pp. spolupracovníkům, kteří se veliké práce kulturní činně účastnili. Zvláštními díky jsem zavázán za velikou podporu sl. české žurnalistice a českému obecnstvu, jež odbíráním díla tak nákladného zdárně jeho ukončení umožnilo.

J. Otto.

Fot. 59. Jan Otto: *Kilka uwag o powstaniu „Słownika naukowego Ottę” i działaniach przy jego wydawaniu*, t. XXVIII. Odpis dokumentu

Bibliografia i źródła

- AJDUKIEWICZ Kazimierz: *Logika pragmatyczna*. Warszawa, PWN, 1962.
- BALÍK Stanislav: *Několik úvah a informací o přispěvatelích základní řady Ottova slovníku naučného ve středních Čechách*. „Památky středních Čech” 1985, č. 1/1, s. 109–120.
- BARTMIŃSKI Jerzy: *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa*. W: *Konotacja*. Red. J. BARTMIŃSKI. Lublin, UMCS, 1988, s. 169–183.
- BEČKA Josef Václav: *Česká stylistika*. Praha, Academia, 1992.
- BEDNAREK Adam, GROCHOWSKI Maciej: *Zadania z semantyki językoznawczej*. Toruń, UMK, 1993.
- BĚLIČ Jaromír, KAMIŠ Adolf, KUČERA Karel: *Malý staročeský slovník*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1979.
- BOGUSŁAWSKI Andrzej: *Język w słowniku*. Wrocław, Ossolineum, 1988.
- BOHATCOVÁ Mirjam a kol.: *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha, Panorama, 1990.
- BROŽ Ivan: *Dali své jméno značce aneb S kůží na trh*. Brno, MOBA, 2008.
- CHLOUPEK Jan a kol.: *Stylistika češtiny*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1990.
- CHWAŁOWSKI Robert: *Typografia typowej książki*. Gliwice, Helion, 2002.
- CUŘÍN František: *Vývoj spisovné češtiny*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1985.
- CUVIER Georges: *Rozprava o převratech kůry zemní a o proměnách v živočišstvu jimi způsobených*. Přel. P.J. SVATOPLUK. Praha, Wáclaw Špinka, 1834.
- ČEJKA Mirek: *Česká lexikologie a lexikografie*. Brno, MU, 1992.
- ČERMÁK František, BLATNÁ Renata: *Manuál lexikografie*. Jinočany, H&H, 1995.
- ČERMÁK Petr, ROSSI Mario: *Pražský lingvistický kroužek a zapomenuté příspěvky k Ottovu slovníku naučnému nové doby*. „Slovo a slovesnost” 2008, r. 69, č. 1–2, s. 143–157.

- ČERNÝ Jiří, HOLEŠ Jan: *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*. Praha, Libri, 2008.
- DANEŠ František a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha, Academia, 1997.
- DEREK Sayer: *The Coasts of Bohemia*. In: *A Czech History*. Princeton, UPPr., 1998.
- Diderot. *Všeobecná encyklopedie v osmí svazcích*. [kolektiv autorů]. Praha, Diderot, 2002.
- DOROSZEWSKI Witold: *Uwagi i wyjaśnienia wstępne*. W: *Słownik języka polskiego*. T. 1. Red. W. DOROSZEWSKI. Warszawa 1958, s. XXX-XXXI.
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. POLAŃSKI. Wrocław, Ossolineum, 1999.
- ERHART Adolf, VEČERKA Radoslav: *Úvod do etymologie*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1981.
- FILIPEC Josef, ČERMÁK František: *Česká lexikologie*. Praha, Academia, 1986.
- FILIPEC Josef, DANEŠ František: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha, Academia, 1978 i 1994.
- FILIPEC Josef: *Lexikálně semantická výstavba hesla – ústřední otázka lexikografické práce*. „Slovo a slovesnost” 1957, č. 18, s. 129–150.
- FIRT Julius: *Knihy a osudy*. Brno, Atlantis, 1991.
- FLAJŠHANS Václav: *Náš jazyk mateřský. Dějiny jazyka českého a vývoj spisovné slovenštiny*. Praha, Česká grafická unie, 1924.
- FORST Vladimír a kol.: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*. Sv. 1: A–G. Praha, Academia, 1985.
- FRANCUZ Piotr: *Funkcja ilościowych i jakościowych cech w kategoryzacji przedmiotów*. Lublin, TN KUL, 1991.
- GEBAUER Jan: *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví. Předmluva*. Praha, Císařsko královský školní knihosklad, 1904.
- GEBAUEROVÁ Marie: *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera*. Kladno, J. Šnajdr, 1926.
- GROCHOWSKI Maciej: *Konwencje semantyczne a definiowanie wyrażení językowych*. Warszawa, UW, 1993.
- GRUCHAŁA Janusz: *Tomasz G. Masaryk*. Wrocław, Ossolineum, 1996.
- GRUSZCZYŃSKI Włodzimierz: *Informacja gramatyczna w dawnych słownikach języka polskiego*. „Prace Filologiczne” 1982, XXXI, s. 67–85.
- GRUSZCZYŃSKI Włodzimierz: *Informacja gramatyczna w wielkim słowniku języka polskiego*. W: *Wokół słownika współczesnego języka polskiego*. Red. W. LUBAŚ. Wrocław, Ossolineum, 1988, s. 67–85.
- GRUSZCZYŃSKI Włodzimierz: *Słowniki w warsztacie pracy dziennikarza (zarys)*. W: *Polszczyzna w komunikowaniu publicznym*. Red. W. GRUSZCZYŃSKI, J. BRALCZYK, G. MAJKOWSKA. Warszawa, OW ASPRA, 1999, s. 115–151.

- GRUSZCZYŃSKI Włodzimierz: *Wokabularze ryskie na tle XVI- i XVII-wiecznej leksykografii polskiej*. Warszawa, OW ASPRA, 2000.
- GRZEGORCZYKOWA Renata: *Problem derywatów i wyrazów polisemicznych w opisie słownikowym*. W: *Wokół słownika współczesnego języka polskiego*. Red. W. LUBAŚ. Wrocław, Ossolineum, 1988, s. 63–77.
- HALLER Jiří a kol.: *Český slovník věcný a synonymický*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1969–1977.
- HANKA Václav: *Pravopis český podle základu gramatyky Dobrovského*. Praha, B. Haas, 1817.
- HANZAL Josef: *Josef Pekař: život a dílo*. Praha, Karolinum, 2002.
- HAUSER Přemysl: *Nauka o slovní zásobě*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1986.
- HAVRÁNEK Bohuslav: *Studie o spisovném jazyce*. Praha, Nakladatelství ČSAV, 1963.
- HAVRÁNEK Bohuslav: *Vývoj spisovného jazyka českého*. V: *Československá vlastivěda. Řada 2: Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha, Sfinx, 1936, s. 1–144.
- HAVRÁNEK Bohuslav, BĚLIČ Jaromír, JEDLIČKA Alois, KŘÍSTEK Václav, TRÁVNÍČEK František: *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha, Academia, 1989.
- HERMANN Tomáš: *Emanuel Rádl a české dějepisectví*. Praha, UK, 2002.
- HERRMAN Ignát: *O živých, o mrtvých. Kniha drobných vzpomínek*. Díl 3. Praha, Topičova edice, 1940, s. 182.
- HLADKÁ Zdeňka: *Lexikologie*. V: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha, Nakladatelství „Lidové noviny“, 1995.
- HOFFMANNOVÁ Eva: *J.S. Presl, K.B. Presl*. Praha, Melantrich, 1973.
- HOLUB Josef, KOPEČNÝ František: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha, Státní nakladatelství učebnic, 1952.
- HRABOVÁ Libuše, POSPÍCHAL Miroslav a kol.: *Palackého cesta: pohledy na život a činnost Františka Palackého a lidí mu blízkých. Sborník příspěvků k 200. výročí narození Františka Palackého*. Olomouc, UP, 1998.
- HUJER Oldřich, SMETÁNKA Emil, WEINGART Miloš a kol.: *Příruční slovník jazyka českého*. Praha, Státní nakladatelství/Školní nakladatelství/Státní pedagogické nakladatelství, 1935–1957.
- Inny słownik języka polskiego PWN*. Red. M. BAŃKO. Warszawa, PWN, 2000.
- JANCA Jan: *Knihkupectví Otto ve Vídni*. „Zlatá Praha” 1911, roč. 11.
- JEDLIČKA Alois a kol.: *Základy české stylistiky*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1970.
- JELÍNEK Jaroslav, BEČKA Josef, TĚŠITELOVÁ Marie: *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1961.

- JUNGMANN Josef: *Slovesnost aneb Sbírka příkladů s krátkým pojednáním o slohu*. Praha, Josefa Fetteerlowá z Wildenbrunu, 1820.
- JUNGMANN Josef: *Slovník česko-německý*. Praha, Pomocj Českého Museum, 1835–1839.
- KALISTA Zdeněk: *Čechové, kteří tvořili dějiny světa*. Praha, Garamond, 2009.
- KAMIŠ Adolf: *Slovní zasoba české publicistiky 18. století*. Praha, UK, 1974.
- Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Red. J. PLESKALOVÁ, P. KARLÍK, M. KRČMOVÁ, R. VEČERKA. Praha, Academia, 2007.
- Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. Red. P. AUGUSTA. Praha, Libri, 1999.
- KLIMEŠ Lumír: *Slovník cizích slov*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1981.
- KNEIDL Pravoslav: *Z historie evropské knihy. Po stopách knih, knihtisku a knihoven*. Praha, Svoboda, 1989.
- KOLÁŘ František: *Jan Otto – knihtiskař a nakladatel*. „Historický obzor. Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie” 1997, roč. 8, č. 3–4, s. 91–101.
- Komenského slovník naučný*. Red. F. BEDNAŘÍK, A. DOLENSKÝ, J. KARASOVÁ. Praha, Nakladatelství a Vydavatelství KSN, 1937–1938.
- KOPALIŃSKI Władysław: *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Warszawa, WP, 1989.
- KOPEČNÝ František: *Průvodce našimi jmény*. Praha, Academia, 1991.
- KOŘALKA Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytvoření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha, Argo, 1996.
- KOŘALKA Jiří: *František Palacký (1798–1876). Životopis*. Praha, Argo, 1998.
- KORDASOVÁ Veronika: *Charakteristika a význam nakladatelství J. Otto*. [Bakalářská práce]. Brno, FF MU, 2009.
- KORDASOVÁ Veronika: *Trojhvězdí pražských nakladatelských domů zlaté éry české novodobé kultury přelomu 19. a 20. století – charakteristika a význam Ottova, Topičova a Vilímkova nakladatelství*. [Bakalářská práce]. Brno, FF MU, 2008.
- KOSATÍK Pavel: *Čeští demokraté. 50 nejvýznamnějších osobností veřejného života*. Praha, Mladá fronta, 2010.
- KRÁL Václav: *Pomníky české velikosti. T.G. Masaryk a Ottův slovník naučný. V: Odkaz: listy Masarykovy společnosti*. Praha, Masarykova společnost, 2010.
- Kronika českých zemí*. Red. D. KUBÁLEK, H. MÜLLEROVÁ. Praha, Fortuna Print, 2003.
- KUBÍČEK Jan: *Muž práce (F. Topič)*. Praha, Gremium knihkupců a nakladatelů, 1934.
- KURCZ Ida: *Język a psychologia*. Warszawa, WSiP, 1992.
- KURKOWSKA Halina, SKORUPKA Stanisław: *Stylistyka polska. Zarys*. Warszawa, PWN, 2001.
- KWIATKOWSKI Tadeusz: *Wykłady i szkice z logiki ogólnej*. Lublin, Wydawnictwo UMCS, 2002.

- LAMPRECHT Arnošt, ŠLOSAR Dušan, BAUER Jaroslav: *Historická mluvnice češtiny*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1986.
- Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Red. V. FORST. Praha, Academia, 1993.
- Literární zpravodaj nakladatelství J. Otty v Praze*. Nakladatelství J. Otto, Březen, roč. 1, č. 3, Praha 1898.
- Literární zpravodaj nakladatelství J. Otty v Praze*. Nakladatelství J. Otto, Duben, roč. 1, č. 4, Praha 1898.
- LOEWENSTEINOVÁ Šimona: *Filosof a moralista Emanuel Rádl*. Praha, Klub osvobozeného samizdatu, 1994.
- LOTKO Edvard: *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc, UP, 1998.
- MACHEK Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha, Nakladatelství „Lidové noviny“, 1968, 1997.
- Malá československá encyklopedie*. Kolektiv autorů. Praha, Academia, 1984–1987.
- MÁLEK Jan: *Ottův slovník naučný*. „Přibyslavský čtvrtletník. Kultura, historie a příroda Přibyslavska“ 2009, roč. 8, č. 2, s. 12–17.
- MÁLEK Rudolf, PETRÝL Miroslav: *Knihy a Pražané. Pět set let knižní kultury v Praze. Adresář knihoven, nakladatelství a knižních prodejen*. Praha, Orbis, 1964.
- MALIŠ Otakar, MACHOVÁ Svatavá: *Současný český jazyk. Nauka o tvoření slov. Lexikografie*. Praha, UK, 1992.
- Malý slovník naučný*. Red. B. KOČÍ. Praha, Nakladatelství B. Kočí, 1929.
- Mała encyklopedia logiki*. Red. W. MARCISZEWSKI. Wrocław, Ossolineum, 1988.
- MAREK Antonín: *Logika nebo Umnice*. Praha, Vytiskána u Josefy owdoělé Fetterlowé z Wildenbrunu, 1820.
- MARSZAŁEK Leon: *Edytorstwo publikacji naukowych*. Warszawa, PWN, 1986.
- MARTINCOVÁ Olga: *Problematika neologismů v současné spisovné češtině*. Praha, UK, 1983.
- MARUSZEWSKI Tomasz: *Psychologia poznania. Umysł i świat*. Gdańsk, GWP, 2001.
- Masarykův naučný slovník*. Red. E. RÁDL, Z.V. TOBOLKA. Praha, Československý kompas, 1925–1933.
- MIELCZAREK Alfred: *Z zagadnień leksykografii encyklopedycznej*. Warszawa, PWN, 1972.
- MIETŁA Joanna: *Terminologia mieneralogiczna Jana Svatopluka Presla*. W: *Odrodzenie Narodowe w Czechach i na Słowacji*. Red. H. MIECZKOWSKA, T.Z. ORŁOŚ. Kraków, UJ, 1999, s. 241–247.
- MIKOŁAJCZAK-MATYJA Nawoja: *Definiowanie pojęć przez przeciętnych użytkowników języka i przez leksykografów*. Poznań, Sorus, 1998.
- MISTRÍK Jozef: *Štylistika*. Bratislava, Státní pedagogické nakladatelství, 1997.
- MORAVEC Jaroslav: *Pohledy do českých dějin*. Praha, Futura, 2008.

- Nakladatel a vydavatel, jehož nejvýznamnější čin zná každý Čech. „Noviny Vysočiny“* 1999, č. 1, s. 8.
- Národní album: Sbírka podobizen a životopisů českých lidí prací a snahami vynikajících i zasloužilých.* Praha, Nakladatelství Josef R. Vilímek, 1899.
- NĚMEC Igor: *Vývojové postupy české slovní zásoby.* Praha, Academia, 1968.
- NOSOVSKÝ Karel: *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého.* Praha, Nakladatelství K. Nosovský, 1927.
- Nová slova v češtině. Slovník neologismů.* Red. O. MARTINCOVÁ. Praha, Academia, 1998.
- NOVÁK Arne: *Jan Gebauer. V: Zvony domova a Myšlenky a spisovatelé.* Red. A. NOVÁK. Praha–Brno, Novina, 1940, s. 93–108.
- NOVÁK Jan Václav: *Jan Amos Komenský – jeho život a spisy.* Praha, Nakladatelství Dědictví Komenského, 1932.
- Nový velký ilustrovaný Slovník naučný.* Red. A. DOLENSKÝ, A. JAŠA. Berlin–Praha, Gutenberg/N. Nebeský a Beznoska, 1929–1934.
- Nowa encyklopedia powszechna PWN.* Red. B. PETROZOLIN-SKOWROŃSKA. Warszawa, PWN, 1997–1999.
- NOWICKI Witold: *Podstawy terminologii.* Wrocław, Ossolineum, 1986.
- OCZKOWA Barbara: *Wpływy języka czeskiego na kształtowanie się chorwackiej leksyki w okresie iliryzmu.* W: *Odrodzenie Narodowe w Czechach i na Słowacji.* Red. H. MIECZKOWSKA, T.Z. ORŁOŚ. Kraków, UJ, 1999, s. 235–240.
- ORCZYK Józef: *Zarys metodyki pracy umysłowej.* Warszawa, PWN, 1984.
- ORŁOŚ Teresa Zofia: *Czeskie odrodzenie narodowe i językowe.* Kraków, PAN, 2000.
- ORŁOŚ Teresa Zofia: *Polonizmy w czeskim języku literackim.* Kraków, UJ, 1987.
- ORŁOŚ Teresa Zofia: *Rusycyzmy i ukrainizmy fonetyczne w języku czeskim.* „Slavia Orientalis” 1984, rocznik 33, s. 19–28.
- ORŁOŚ Teresa Zofia: *Slawizmy fonetyczne z kontynuantami prst. „*tort”, „*tplt”, „*tert”, „*telt” w języku czeskim.* „Slavia” 1983, č. 52, s. 35–47.
- ORŁOŚ Teresa Zofia: *Studia bohemistyczne.* T. 1. Kraków, Universitas, 1992.
- ORŁOŚ Teresa Zofia: *Zapożyczenia polskie w słowniku Jungmanna.* Wrocław, Ossolineum, 1967.
- ORŁOŚ Teresa Zofia: *Zapożyczenia słowiańskie w czeskiej terminologii botanicznej i zoologicznej.* Kraków, PWN, 1972.
- OSUCHOWSKA Barbara: *Poradnik autora, tłumacza i redaktora.* Warszawa, Inicjał, 2005.
- OTTO Jan: *Některé poznámky o vzniku „Ottova slovníku naučného“ a o postupu při jeho vydávání. V: Ottův slovník naučný.* Praha, Nakladatelství J. Otto, 1908 (nienumerowane strony).
- OTTO Jan: *Seznam knih a časopisů, jež vlastním nákladem vydal Jan Otto, knihkupec c.k. české univerzity v Praze na Karlově náměstí č. 34, 1886–1887.* Praha, Nakladatelství J. Otto, 1888.

- OTTO Jan: *Seznam knih, časopisů, hudebnin a děl uměleckých, kteréž vlastním nákladem vydal J. Otto v Praze, Karlovo nám. 34. 1871–1911*. Praha, Nakladatelství J. Otto, 1911.
- OTTO Jan: *Seznam knih a časopisů, které vlastním nákladem vydal J. Otto, nakladatel, majetník knihtiskárny, kupec České univerzity v Praze, na Karlově náměstí číslo 34 N, 1871–1896*. Praha, Nakladatelství J. Otto, 1892.
- OTTO Jan: *Seznam knih a časopisů vydaných nákladem J. Otty v Praze, které na skladě chová knihkupectví Fr. Řivnáče v Praze na Příkopě*. Praha, Nakladatelství J. Otto, 1886.
- Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky. Sv. I–VI. Praha, Paseka, 1930–1943.
- Ottův slovník naučný. *Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. Sv. I–XXVIII. Praha, Nakladatelství J. Otto, 1988–1909.
- PALA Karel, VŠIANSKÝ Jan: *Slovník českých synonym*. Praha, Nakladatelství „Lidové noviny“, 1994.
- PALACKÝ František: *První návrh o slovníku naučném*. V: *Radhost*. Díl 3. Praha, Nakladatelství B. Tempský, 1873.
- PATOČKA Jan: *Věčnost a dějinnost. Rádlův poměr k pojetím člověka*. Praha, Nakladatelství OIKOYMENH, 2007.
- PETRÁČKOVÁ Věra, KRAUS Jiří: *Akademický slovník cizích slov*. Praha, Academia, 1997.
- PIOTROWSKI Tadeusz: *Z zagadnień leksykografii*. Warszawa, PWN, 1994.
- Praktická stylistika pro střední školy*. Red. V. STANĚK. Praha, Fortuna, 1994.
- PRAŽÁK Albert: *Čtyřicet let Ottova nakladatelství*. „Zlatá Praha“ 1911, r. 11.
- PRESL Jan Svatopluk: *Lučba čili chemie zkusná*. Praha, Wáclaw Špínka, 1835.
- PRESL Jan Svatopluk: *Nerostopis čili Mineralogie*. Praha, Jan Spurný, 1837.
- PRESL Jan Svatopluk: *Počátkové rostlinosloví*. Praha, Kronberger & Řiwnáč, 1848.
- PRESL Jan Svatopluk: *Wšeobecný rostlinopis*. Praha, Kronberger & Řiwnáč, 1846.
- PRESL Jan Svatopluk, PRESL Karel Bořivoj: *Flora česká*. Praha, J.G. Calve, 1819.
- PRESL Jan Svatopluk, PRESL Karel Bořivoj: *O přirozenosti rostlin aneb Rostlinář*. T. 1–3. Praha, B.W. z Berchtoldu a Jan Sw. Presl, 1820–1825.
- PŘIKRYLOVÁ Adéla: *Vliv francouzštiny na slovní zásobu českého jazyka v historickém průřezu v budoucnosti*. „Bohemica Posnanensia“ 2010, nr 5, s. 369–370.
- Příruční slovník jazyka českého*. Red. O. HÚJER, E. SMETÁNKA, M. WEINGART, B. HAVRÁNEK, V. ŠMILAUER, A. ZÍSKAL. Praha, Státní nakladatelství/Školní nakladatelství/Státní pedagogické nakladatelství, 1935–1957.
- Příruční slovník naučný*. Red. V. PROCHÁZKA. Praha, Nakladatelství ČSAV, 1962.
- PŮŽA František: *Kronika přibyslavská*. Přibyslav, KZMP, 2006.
- REJZEK Jiří: *Český etymologický slovník*. Praha, Leda, 2000.
- Riegrův slovník naučný*. Red. F.L. RIEGER, J. MALÝ. Praha, Nakladatelství I.L. Kober, 1860–1874.

RYCHLÍK Jan: *Češi a Slováci ve 20. století*. Praha, Vyšehrad, 2012.

ŠAFÁRIK Pavel Jozef: *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morany a Slowáky, Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Praha, Slovanský národopis, 1846.

SAYER Derek: *The Mirrors of Identity*. In: *The Coasts of Bohemia. A Czech History*. Princeton, Princeton University Press, 1998.

SCHRYVER Gilles de: *Lexicographer's Dreams in the Electronic Dictionary Age*. „International Journal of Lexicography” 2003, vol. 16, issue 2, s. 143–199.

SIATKOWSKI Janusz, BASAJ Mieczysław: *Słownik czesko-polski /Česko-polský slovník*. Warszawa–Praha, WP/Státní pedagogické nakladatelství, 1991.

SKALIČKA Vladimír: *Hesla pro Ottův slovník naučný nové doby*. V: *Souborné dílo. Dodatky, 1964–94. 3. díl*. Red. F. ČERMÁK, J. ČERMÁK, P. ČERMÁK, C. POETA. Praha, Karolinum, 2006, s. 1286–1304.

ŠLOSAR Dušan, VEČERKA Radoslav, DVOŘÁK Jan, MALČÍK Petr: *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Brno, Host, 2009.

Slovanské spisovné jazyky v době obrození. Sborník věnovaný Universitou Karlovou k 200. výročí narození Josefa Jungmanna. Red. A. JEDLIČKA. Praha, UK, 1974.

Slovník české frazeologie a idiomatiky. Red. F. ČERMÁK, J. HRONEK, J. MACHAČ. Praha, Academia, 1983–1994.

Slovník spisovné češtiny (pro školu a veřejnost). Red. J. FILIPEC, F. DANEŠ. Praha, Academia, 1978.

Slovník spisovného jazyka českého. Red. B. HAVRÁNEK a kol. Praha, Academia, 1989.

Słownik języka polskiego PWN. Red. M. SZYMCAK. Warszawa, PWN, 1999.

Słownik wyrazów obcych PWN. Red. E. SOBOL. Warszawa, PWN, 1999.

ŠMILAUER Vladimír: *Nauka o českém jazyku*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1974.

ŠMILAUER Vladimír: *Úvod do toponomastiky*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1966.

Spisová čeština a jazyková kultura. (Pražský lingvistický kroužek). Red. B. HAVRÁNEK, M. WEINGART. Praha, Melantrich, 1932.

ŠRÁMEK Rudolf: *Úvod do obecné onomastiky*. Brno, MU, 1999.

Staročeský slovník. Hl. red. B. HAVRÁNEK. Praha, ÚJČ/Academia, 1968–[1984].

STEJSKALOVÁ Věra: *Jan Otto nakladatel. Čestný občan příbyslavský*. [Broszura]. Havlíčkův Brod, Osvětová beseda Staré Hradky, 1996, s. 32.

STRZELCZYK Jerzy: *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*. Poznań, Rebis, 2007.

ŠUMAVSKÝ Josef Franta: *Německo-český slovník*. Praha, Johann Spurný, 1846.

ŠUP Milan: *Ottův slovník naučný*. Polensko, Klub Za historickou Polnou, 2008.

ŠVEHLA Jaroslav: *Jan Otto. Kus historie české knihy*. Jinočany, H&H, 2002.

- TEŠITELOVÁ Marie, PETR Jan, KRÁLÍK Jan: *Retrográdní slovník současné češtiny*. Praha, Academia, 1986.
- Tezaurus terminologii translatorycznej. Red. J. LUKSZYN. Warszawa, PWN, 1998.
- TKACZEWSKI Dariusz: Český národní korpus – internetowe źródło standaryzacji i weryfikacji języka czeskiego oraz nowoczesne narzędzie dydaktyczne. „Bohemi-styka” (Prace dedykowane XIV Międzynarodowemu Kongresowi Slawistów w Ochrydzie), 2008/nr 1–4, s. 363–378.
- TKACZEWSKI Dariusz: „Językowy genius loci” na przykładzie ostravské i brněnské mluvy. W: *Cywilizacja – przestrzeń – tekst. Słowiańska topografia kulturowa w języku i literaturze*. Red. L. MIODYŃSKI. Katowice, WUŚ, 2005, s. 251–271.
- TKACZEWSKI Dariusz: *Kodyfikacja ortografii czeskiego języka narodowego*. W: *Język wobec przemian kultury*. Red. E. TOKARZ. Katowice, WUŚ, 1997, s. 107–117.
- TOMEŠ Josef a kol.: *Český biografický slovník XX. století*. Praha, Paseka, 1999.
- TRÁVNÍČEK František: *O jazykové správnosti*. V: *Čtení o jazyce a poezii*. Red. B. HAVRÁNEK, J. MUKAŘOVSKÝ. Praha, Družstevní práce, 1942, s. 105–230.
- Uniwersalny słownik języka polskiego PWN. Red. S. DUBISZ. Warszawa, PWN, 2003.
- URBAN Otto: *Česká společnost 1848–1918*. Praha, Svoboda, 1982.
- VÁŠA Pavel, TRÁVNÍČEK František: *Slovník jazyka českého*. Praha, Nakladatelství Fr. Borový, 1937.
- VEBER Václav: *Dějiny Rakouska*. Praha, Nakladatelství „Lidové noviny”, 2010.
- VEČERKA Radoslav: *Biografickobibliografické medailonky českých lingvistů: bohemistů a slavistů*. Brno, MU, 2008, s. 188.
- VELEK Luboš: *Chudí chlapci, kteří se stali milionáři*. „MF Dnes” 2002, roč. 13, č. 203.
- Všeobecná encyklopedie Diderot v osmí svazcích. Kolektiv autorů. Praha, Diderot, 2002.
- Všeobecná encyklopedie Universum. Red. K. ADAMOVÁ. Praha, Odeon, 2000.
- WYGOTSKI Lew S.: *Myślenie i mowa*. Warszawa, PWN, 1989.
- ZACH Aleš: *Book Business in the Czech Lands in 19th and 20th century*. In: *The Czech Bookworld – Tschechische Buchwelt*. Red. J. CÍSAŘ. Praha, Svaz českých knihkupců a nakladatelů, 1998, s. 18–23.
- ZACH Aleš: *Stopami pražských nakladatelských domů. Procházka mizející pamětí českých kulturních dějin*. Praha, Thyrsus, 1996.
- ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK Dorota: *Wykłady ze stylistyki*. Warszawa, PWN, 2008.
- ZGUSTA Ladislav: *Manual of lexikography*. Praha, Academia, 1971.
- ZIEMBIŃSKI Zygmunt: *Logika praktyczna*. Warszawa, PWN, 1987.

- ŻMIGRODZKI Piotr: *Słowo – słownik – rzeczywistość*. Kraków, Lexis, 2008.
- ŻMIGRODZKI Piotr: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*. Katowice, WUŚ, 2009.
- ŽIŽKA Leoš Karel: *Paměti a osudy. Knihkupecké vzpomínky na léta 1871–1884*. Praha, Nakladatelství Jan Kanzelsberger, 1999.

Wykaz źródeł internetowych

- BROŽ Ivan: *Z galerie světových proslulých podnikatelů: Jan Otto*. „MM Průmyslové spektrum” 2005, roč. 5, č. 1. <http://www.mmspektrum.com/clanek/z-galerie-svetovych-proslulych-podnikatelu-jan-otto?>
- BURDÁTŠ Milo: *Ottův slovník naučný*. „Naše rodina” 1999, č. 13. <http://www.antik-kant.cz/poradna/poradce/otto.html>.
- CEJPEK Jiří: *Významné osobnosti knižní kultury. Český nakladatel Jan Otto*. <http://www.senio.cz/index.php?w=art&id=1005&rub=8&s>.
- Čo je encyklopédia. Encyklopedický ústav SAV. <http://www.encyclopaedia.sk>.
- ČTK (Česká tisková kancelář): <http://tech.ihned.cz/c1-25610810-ceska-verze-wikipedie-uz-ma-sto-tisic-clanku>.
- HANUSKOVÁ Gabriela: <http://zpravy.ihned.cz/c1-49469350-wikipedia-slavi-10-let-svuj-potencial-vidi-v-zenach-a-lidech-z-rozvojovych-zemi>.
- HARTMANNOVÁ Dagmar: *Historie československé encyklopedistiky do roku 1945*. „Národní knihovna, knihovnická revue” 2000, roč. 11, č. 1, s. 15–21. <http://knihovna.nkp.cz/Nkkr0001/0001015.html>.
- HARTMANNOVÁ Dagmar: *Historie československé encyklopedistiky 1945–1995*. „Národní knihovna, knihovnická revue” 2000, roč. 11, č. 2–3, s. 80–88. <http://knihovna.nkp.cz/Nkkr0001/0001015.html>.
- Historie SČKN. Svaz českých knihkupců a nakladatelů. <http://www.sckn.cz/content/-historie.php>.
- <http://aip.nkp.cz>.
- [http://archive.org/search.php?query=Ottův slovník naučný](http://archive.org/search.php?query=Ottův+slovník+naučný).
- <http://bibliografie.ujc.cas.cz>.
- <http://cs.wikipedia.org>.
- <http://encyklopedia.pwn.pl>.
- <http://euro.e15.cz/profit/frantisek-topic-nejvyznamnejsi-prazsky-nakladatel-897979>.
- <http://korpus.cz>.
- <http://pl.wikipedia.org>.
- <http://sk.wikipedia.org>.
- <http://ssjc.ujc.cas.cz>.
- <http://www.lib.cas.cz>.
- <http://www.nkp.cz>.
- <http://www.ujc.cas.cz>.

- JELEČEK Leoš, MARTÍNEK Jiří: *Nástin dějin České geografické společnosti*. „Klaudyan: internetový časopis pro historickou geografii a enviromentální dějiny” 2007, roč. 4, č. 2, s. 43. http://www.klaudyan.cz/dwnl/200702/01_jelecek.pdf.
- JIRKŮ Irena: *Bílý dům nad Vltavou*. „Sanguis” 2005, roč. 7, č. 37. http://www.sanguis.cz/clanek.php?id_clanek=515.
- KOMÁREK Michal: *Velká vědy cisterna*. „Reflex” 2005, roč. 16, č. 37, s. 4. <http://www.reflex.cz/Clanek30828.html>.
- KRASNOHORSKÁ Eliška: *Vzpomínka, „Zlatá Praha”* 1911, roč. 28, č. 23. Praha, Nakladatelství J. Otto, s. 268–279. <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=ZlataPraha/28.1910-1911/23/268.png>.
- NACHTMANN Filip: <http://www.mediafax.cz/domaci/3249192-Ceska-Wikipedie-presahla-hranici-200-tisic-clanku-prekonala-i-Ottuv-slovník-naucny>.
- NĚMEC Václav: *Evropa ve druhé polovině 19. století. Rakouská monarchie v druhé polovině 19. století*. <http://www.dejepis.com/index.php?page=000&kap=018&pod=5>.
- PÍSKOVÁ Milada: *Slovenští spoluautoři Ottova slovníku naučného*. „Knížnica” 2011, roč. 12, č. 9, s. 53–55. http://www.snk.sk/swift_data/source/casopis_kniznica/2011/-september/53.pdf.
- POKORNÁ Marie ml. : *Přibyslavské osobnosti v názvech zdejších ulic. Jan Otto*. „Přibyslavský čtvrtletník pro kulturu, historii a ekologii” 2002, roč. 2, č. 3, s. 36. http://www.pribyslav.cz/vismo/dokumenty2.asp?id_org=13569&id=56989.
- ŠŤOVÍČEK Jan: *Libáňsko na Jubilejní výstavě 1891*. „Listy starohradské kroniky” 1991, roč. 14, č. 2. <http://www.jicinsko.cz/lsk/91/lsk912fr.htm>.
- ZZZ. *Nakladatelské časopisy. Na počátku byly nakladatelské věstníky*. <http://www.trigon-knihy.cz/serial/serial1.htm>.

Wykaz źródeł ilustracji zamieszczonych w Aneksie

- Fot. 1.: <http://www.digital-guide.cz/cs/realie/myslitele/jan-amos-komensky>.
- Fot. 2.: <http://dlibra.biblioteka.tarnow.pl/dlibra/docmetadata?id=63&from=publication&>.
- Fot. 3.: http://cs.wikipedia.org/wiki/N%C3%A1rodn%C3%AD_muzeum.
- Fot. 4.: http://i.idnes.cz/09/021/gal/BOS28e83d_Opery_kresba_C.jpg.
- Fot. 5.: http://sk.wikipedia.org/wiki/Karel_Hynek_M%C3%A1cha.
- Fot. 6.: <http://www.celemvzad.cz/fotka.php?nazev=V%Edclav%20Hanka%20%96%20p%F9vodce%20Rukopis%F9&cil=12/images/max280.jpg>.
- Fot. 7.: <http://www.finknezvestice.cz/historie>.
- Fot. 8.: http://pl.wikipedia.org/wiki/Franti%C5%Alek_Ladislav_%C4%8Cela_kovsk%C3%BD.

- Fot. 9.: http://pl.wikipedia.org/wiki/Karel_Jarom%C3%ADr_Erben.
- Fot. 10.: http://cs.wikipedia.org/wiki/Jan_Evangelista_Purkyn%C4%9B.
- Fot. 11.: http://cs.wikipedia.org/wiki/Rettigov%C3%A1#mediaviewer/Soubor:Jan_Vil%C3%ADmek_-_Magdalena_Dobromila_Rettigov%C3%A1.jpg.
- Fot. 12.: http://cs.wikipedia.org/wiki/Bo%C5%BEena_N%C4%9Bmcov%C3%A1#mediaviewer/Soubor:Jan_Vil%C3%ADmek_-_Bo%C5%BEena_N%C4%9Bmcov%C3%A1.jpg.
- Fot. 13.: http://cs.wikipedia.org/wiki/Franti%C5%Alek_Palack%C3%BD.
- Fot. 14.: http://pl.wikipedia.org/wiki/Josef_Dobrovsk%C3%BD.
- Fot. 15.: <http://www.digital-guide.cz/en/realie/scientists-and-scholars/josef-jungmann-1/>.
- Fot. 16.: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jan_Vil%C3%ADmek_-_Pavel_Josef_%C5%A0afa%C5%99%C3%ADk.jpg.
- Fot. 17.: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jan_Vil%C3%ADmek_-_Jan_Koll%C3%A1r.jpg.
- Fot. 18.: <http://www.spisovatele.cz/antonin-marek>.
- Fot. 19.: <http://botany.cz/foto/presl.jpg>.
- Fot. 20.: http://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Gebauer.
- Fot. 21.: http://abicko.avcr.cz/miranda2/export/sitesavcr/data.avcr.cz/abicko/archiv/2005/4/obsah/images/b_2005-04-13_231211.jpg.
- Fot. 22.: http://nase-rec.ujc.cas.cz/userfiles/image/13_03-04/image002.jpg.
- Fot. 23.: <http://czechfolks.com/plus/wp-content/uploads/2012/10/1.-Ladislav-Rieger.png>.
- Fot. 25.: http://cs.wikipedia.org/wiki/Jan_Otto#mediaviewer/Soubor:JanOtto_ZlataPraha_19110224.png.
- Fot. 27.: „Zlatá Praha” 1911, roč. 28, č. 23. Praha, s. 268.
- Fot. 28.: Ibidem, s. 269.
- Fot. 29.: Ibidem.
- Fot. 30.: Ibidem.
- Fot. 31.: Ibidem.
- Fot. 32.: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Redakce_Ottova_slovníku_naucneho_1891_Roubalik.png.
- Fot. 33.: „Zlatá Praha” 1911, roč. 28, č. 23. Praha, s. 268.
- Fot. 34.: Ibidem.
- Fot. 35.: http://simonak.eu/images/obrazky_ostatni_strany/h_k/1_22_1.jpg.
- Fot. 36.: http://cs.wikipedia.org/wiki/Ott%C5%AFv_slovník%C3%ADk_nau%C4%8Dn%C3%BD#mediaviewer/Soubor:Ottuvslovník.jpg.
- Fot. 37.: http://www.muzeumtgmcz.com/Data/images/original/46_217.jpg.
- Fot. 38.: http://i.lidovky.cz/10/103/lngal/ANI36c424_masaryk_12.jpg.
- Fot. 39.: http://cs.wikipedia.org/wiki/Jakub_Mal%C3%BD#mediaviewer/Soubor:Jakub_Maly_Vilimek.jpg.

- Fot. 40.: http://cs.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Dvo%C5%99%C3%A1k#mediaviewer/Soubor:Rudolf_Dvorak_1898.jpg.
- Fot. 41.: http://cs.wikipedia.org/wiki/Primus_Sobotka#mediaviewer/Soubor:Primus_Sobotka_1884_Mara.png.
- Fot. 42.: http://cs.wikipedia.org/wiki/Franti%C5%A1ek_Josef_Studni%C4%8Dka#mediaviewer/Soubor:Frantisek_Josef_Studnicka_Vilimek.jpg.
- Fot. 43.: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jaroslav_Vl%C4%8Dek.JPG.
- Fot. 44.: <http://www.paseka.sk/index.php?&page=katalog&book=87956#>.
- Fot. 45.: http://cs.wikipedia.org/wiki/Josef_Durd%C3%ADk.
- Fot. 46.: <http://www.orava.sk/osobnosti-martin-hattala>.
- Fot. 47.: http://sk.wikipedia.org/wiki/J%C3%A1n_Kva%C4%8Dala.
- Fot. 48.: www.vsup.cz/16%20mdl.pdf.
- Fot. 49.: <http://forum.valka.cz/viewtopic.php/t/78790>.
- Fot. 50.: http://books.google.pl/books?id=RnkaAAAIAAJ&hl=pl&source=gbs_book_other_versions.
- Fot. 51.: http://cs.wikipedia.org/wiki/Ott%C5%AFv_slovn%C3%ADk_nau%C4%8Dn%C3%BD#mediaviewer/Soubor:Inzerce_Ottova_slovn%C3%ADku_nau%C4%8Dn%C3%A9ho_v_Kalend%C3%A1%C5%99i_Zlat%C3%A9_Prahy_1895.jpg.
- Fot. 52.: http://cs.wikipedia.org/wiki/Ott%C5%AFv_slovn%C3%ADk_nau%C4%8Dn%C3%BD#mediaviewer/Soubor:Inzerce_Ottova_slovn%C3%ADku_nau%C4%8Dn%C3%A9ho_v_Kalend%C3%A1%C5%99i_Zlat%C3%A9_Prahy_1895.jpg oraz „Kalendář Zlaté Prahy” 1895, roč. 2, Praha, s. 114.
- Fot. 53.: *Kronika Českých zemí*. Red.: D. KUBÁLEK, H. MÜLLEROVÁ, Praha, Fortuna Print, 2003, s. 557.
- Fot. 54.: <http://www.neaktuality.cz/kultura/jan-otto-vydava-naucny-slovník>.
- Fot. 56.: *Kronika Českých zemí*. Red.: D. KUBÁLEK, H. MÜLLEROVÁ, Praha, Fortuna Print, 2003, s. 501.
- Fot. 57.: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f3/Jakub_Maly_1884_Manuscript1.jpg.

Wykaz zamieszczonych tabel

Tabela 1. Typy, rodzaje i odmiany publikacji naukowych, s. 27.

Tabela 2. Typy encyklopedii w zależności od kryteriów, s. 36.

Tabela 3. Opozycja opisu w słowniku językowym i słowniku encyklopedycznym, s. 40

Tabela 4. Ważniejsze dzieła encyklopedyczne w historii nauki, s. 44–50.

Tabela 5. Najważniejsze czeskie i czechosłowackie encyklopedie uniwersalne wydane do 1989 r., s. 60–61.

Tabela 6. Najważniejsze czeskie encyklopedie uniwersalne wydane po 1989 r., s. 71.

- Tabela 7. Słowiańskie wersje Wikipedii na tle innych wersji językowych, s. 77.
- Tabela 8. Porównanie polskiej i czeskiej Wikipedii. [Stan 2013 rok], s. 78.
- Tabela 9. Chronologiczna kolejność tomów *OSN*, s. 95.
- Tabela 10. Chronologiczna kolejność tomów *OSNND*, s. 98.
- Tabela 11. Polonizmy używane w języku czeskim w XIX i XX w. według ich frekwencji, s. 157–163.
- Tabela 12. Hasła przedmiotowe dotyczące ówczesnej Polski i polskich realiów podane w *OSN*, s. 163–166.

Indeks osobowy*

- Agasse Henri 46
Albert, św. 45
Alembert Le Rond Jean d' 42
Alsted Johann 34, 45
Andronikos z Rodos 44
Arbes Jakub 59, 86
Arouet François-Marie (Voltaire) 223, 42
Augé Claude 48
Augé Paul 48
- Bacon Roger 45, 46
Balbín Bohuslav 135
Ballo Ivan 94
Bartoš František 140
Bass Eduar 145, 146
Bayer František 108
Bayle Pierre 46
Beblavý Ján 94
Bednařík František 67, 210
Bel' Matej 53 (54)
Benda Jiří 59
Beneš Edvard 84, 90
Bernolák Anton 94
Berthelot Marcellin 47
Borový František 59, 215
- Borový Klement 93, 108, 204, 205
Botta Ján 94
Bouda Cyril 59
Breton André François le 42
Brockhaus Friedrich Arnold 42,
46–48, 51, 56, (47, 48, 50, 61, 175,
223, 224, 226)
Brousil Antonín Martin 69
Budislav 89
- Čapek Josef 145
Čapek Karel 145
Čapek-Chod Karel Matěj 145
Čech Svatopluk 59
Čelakovský František Ladislav 9, 55,
58, 109, 141, 186
Čelakovský Jaromír 93, 204
Čermák František 18, 22, 23, 207,
207, 214
Čermák Jan 73, 214
Čermák Petr 82, 208, 214
Černík Oldřich 70
Chambers Ephraim 46
Chmielowski Benedykt 51
Chodkiewicz Aleksander 155, 183

* W indeksie pominięto nazwiska będące hasłami słownikowymi. Gdy nazwisko bez imienia (lub imion) użyte jest w tytule dzieła lub nazwie instytucji (np. wydawnictwa), odnośne strony podane są w nawiasie.

- Chotek Karol hr. 56, 57
 Comenius 55, 67, 116, 175
 Condillac Étienne Bonnot de 42
 Courtenay Baudouin de 155
 Cvitinger Dávid 53
- Daniel Adam z Veleslavína 140
 Diderot Denis 42, 46 (5, 14, 71–73, 175, 208, 215, 224, 228, 233)
 Dobrovský Josef 9, 109, 135, 136, 141, 187
 Dobšinský Pavel 94
 Dolenský Antonín 66, 67, 210, 212
 Drda Jan 152
 Dubček Antonín 70
 Durdík Josef 93, 139, 140, 194
 Durych Jaroslav 145
 Dvořák Antonín 59, 142
 Dvořák Jan 135, 138, 140, 143–146, 214
 Dvořák Rudolf 93, 176, 193, 205
- Efron Ilia Abramovič 48
 Enler Josef 91
 Erben Karel Jaromír 58, 62, 109, 140, 178, 186
 Ersch Johann 47, 168, 201
 Ertl Václav 142, 187
- Febvre Lucien 49
 Feismantel Otakar 93, 204, 205
 Florian Josef 59
 Fonberg Ignacy 155
 Fagner Jaroslav 69
 Franzl Karl 64
 Furetière Antoine 46
- Gašperík Július 94
 Gašparíková Želmíra 94
 Gebauer Jan 58, 136, 140–142, 145, 181, 187, 208, 212
 Gentile Giovanni 48
- Gindely Antonín 62
 Goll Jaroslav 91, 136, 141
 Göllnerová Alžbeta 94
 Grégr Eduard 62
 Gruber Johann 47, 168, 201
- Halas František 145
 Hanka Václav 62, 89, 92, 136, 137, 141, 186, 209
 Harris John 46
 Hašek Jaroslav 145, 152
 Hattala Martin 94, 135, 136, 140, 141
 Havránek Bohuslav 14, 144, 146, 209, 214, 215
 Havránek Jan 99, 136
 Helvétius Claude Adrien (Helwe-cjusz) 42
 Helwecjusz (C.A. Helvétius) 42
 Heyduk Adolf 59, 86
 Hippias(z) z Elidy 41
 Hněvkovský Šebastián 136
 Holan Vladimír 145
 Holbach Paul Henry Thiry d' 42
 Hollý Ján 94
 Honorius z Autunu 54, 175
 Honzl Jindřich 64
 Horáková-Gašparíková Anna 94
 Horálek Karel 69
 Hostinský Otakar 204
 Hronský Josef Cíger 94
 Hrubín František 145
 Hujer Oldřich 142, 146, 209, 214
 Hurban Jozef Miloslav 94
 Hurban Vajanský Svetozár 94
- Izydor, św. 41, 45
- Jakobson Roman 144
 Janáček Leoš 59
 Jasiutowicz Krzysztof 77
 Jaucourt Charles de 42
 Jirásek Alois 59, 86, 99

- Jireček Konstantin 91
 Jochym Paweł 77
 Jungmann Josef 9, 19, 55, 57, 89, 109,
 135, 136, 138, 140, 147, 150–152,
 155–157, 169, 175, 178, 180–183, 187,
 210, 212, 214
 Jůzlová Jana 73

 Kaizl Josef 136
 Kalinčiak Ján 94
 Kalousek Josef 91
 Kampelík František Cyril 139
 Kangxi 46
 Kapella 41, 45
 Karasová Jiřina 67, 210
 Kasjodor 41, 45
 Keprt Josef 66
 Klaret 54, 175
 Klicpera Václav Kliment 141
 Klos Elmar 64
 Kmeť Andrej 53
 Knapp Victor 69
 Kober Ignác Leopold 57, 60, 61, 175,
 214
 Kočí Bedřich 59, 61, 66, 73, 211, 226
 Kolářík Jaroslav 97
 Kollár Ján 53, 187
 Komeniusz 55
 Komenský Jan Amos 19, 45, 67, 68,
 87, 94, 116, 136, 168, 175, 185, 201,
 212, 231
 Kopaliński Władysław 7, 19, 210
 Korabinský Matej Ján 53
 Kořán Josef 93, 176, 205
 Kotarbiński Tadeusz 49, 52
 Kott František Štěpán 146
 Kotyška Václav 93
 Kovács Ondrej 94
 Kramář Karel 136
 Krásl František 93, 204, 205
 Krásnohorská Eliška 59, 83, 217
 Kreibich Karel 64
 Krejčí Jan 62
 Krzyżanowski Julian 155
 Kuzmány Karol 62
 Kvačala Ján 94, 194
 Kvasil Bohumil 70, 211

 Laichter Jan 59
 Larousse Pierre Athanase 47 (42,
 47–50, 109, 226–228)
 Latini Brunetto 45
 Linda Josef 92
 Linde Bogumił Samuel 56, 109, 140,
 154, 156, 183
 Ludovici Carl 46

 Mácha Karel Hynek 57, 186
 Mádl Karel Boromejský 48, 96, 176,
 194
 Maixner Emerich 93, 204, 205
 Majerová Marie 145, 152
 Malovec Miroslav 78
 Malý Jakub Josef Dominik 58, 62, 89,
 90, 109, 176, 193, 200, 203, 214
 Marek Antonín 55, 136, 138, 187, 211
 Masaryk Tomáš Garrigue 9, 63, 64,
 84, 90, 91, 92, 93, 101, 102, 108,
 136, 141, 176, 177, 193, 203, 204,
 208, 210, 232, 233 (5, 14, 19, 53, 61,
 63–65, 175, 210, 211, 227, 229, 230)
 Masaryk Jan 91
 Menclová Dobroslava 94
 Monteskiusz Karol Ludwik 42
 Meyer Joseph 47
 Montesquieu Charles Louis de
 (K.L. Monteskiusz) 42
 Monzie Anatole de 49
 Moréri Louis 45
 Mukařovský Jan 144, 146, 215

 Nejedlý Jan 136
 Nejedlý Vít 99
 Nejedlý Vojtěch 136

- Nejedlý Zdeněk 99
 Němec Bohumil 48, 97, 98, 142, 168, 176, 194
 Neruda Jan 59
 Nezval Vítězslav 64, 145

 Oczapowski Jan 155
 Olbracht Ivan 145, 152
 Olbracht Jan 145, 151
 Orgelbrand Samuel 7, 51, 109
 Osiński Józef Herman 154
 Otto František 82
 Otto Jan 6, 7, 11, 47, 82–89, 91–93, 102, 188, 193, 205, 210, 213, 215–217, 228 (6, 13, 60, 81, 85, 87, 88, 91, 94–97, 100, 109, 114, 142, 167, 169, 176, 177, 189, 198, 202, 207–211, 213, 215–217, 229, 233, 237–240)
 Ottová Kateřina 82
 Ottová (Pospíšilová) Milada 83

 Palacký František 9, 55–58, 61, 62, 87, 102, 109, 116, 135, 138, 140, 175, 178, 181, 186, 210, 213
 Palacký Jan 62, 93
 Palkovič Juraj 136
 Panckoucke Charles 46
 Paulíny Eugen 94
 Pekař Josef 102, 209
 Pelcl Frantisek Martin 135, 136
 Pilát Albert 69
 Plech Ján 53
 Pliniusz Starszy 41, 44
 Podlipská Sofie/Žofie 59, 83
 Podlipský Josef 62
 Poláček Karel 145
 Pospíšil Jan 83, 85
 Pospíšilová (Ottová) Milada 83
 Pravda Václav 89
 Presl Jan Svatopluk 57, 109, 135, 138, 150–152, 154–156, 169, 175, 178, 180, 182, 183, 187, 209, 212, 213
 Presl Karel Bořivoj 135, 138, 150, 151, 154, 180, 182, 209, 213
 Procházka František 135
 Procházka Vladimír 64, 69, 214
 Puchmajer Antonín Jaroslav 136, 140
 Pujmanová Marie 145
 Purkyně Jan Evangelista 55, 62, 109, 138, 178, 181, 186

 Quesnay François 42

 Rádl Emanuel 63, 64, 209, 211 (213)
 Rais Karel Václav 59
 Reuss Gustav 152, 154
 Řezáč František 62
 Rezek Antonín 91
 Rieger František Ladislav 57, 60–62, 65, 84, 89, 178, 188, 199, 214 (58, 60–62, 109, 114, 134, 137, 138, 175, 178, 180, 213)
 Říman Josef 70, 211
 Rizner Ludovít 53, 94
 Rosa Václav Jan 141
 Rousseau Jan Jakub 42

 Sabina Karel 58
 Šafařík Pavel Josef 135, 137, 139, 187, 214
 Šalda František Xaver 93
 Schratt Katharina 103
 Sedláček Josef Vojtěch 138, 181
 Sentiváni Martin 53 66
 Šídl František 69
 Šík Ota 85
 Šimáček František 85
 Skalić de Lika Pavao 34, 41, 45
 Škultéty August Horislav 94
 Sládek Josef Václav 59, 86
 Sládkovič Andrej 94
 Smetana Bedřich 69, 99
 Smetánka Emil 142, 146, 209, 214
 Šmilauer Vladimír 137, 146, 214

- Smrkovský Josef 70
Sobotka Primus 93, 176, 193, 203, 205
Socháň Pavel 94
Šolin Josef 93, 204, 205
Speuzyp 44
Šrámek Fráňa 145
Šrámek Jan 99
Strejček Ferdinand 142
Studnička František Josef 93, 109,
168, 177, 194, 202, 204, 205
Štulc Václav Svatopluk 62
Štúr Ludovít 94, 116
Světlá Karolina 59, 83, 86
Svoboda Ludvík 69
Svoboda František Xaver 59
Svolinský Karel 97

Śniadecki Jędrzej 154, 155, 183

Tablic Bohuslav 53
Teige Karel 64
Těsnohlídek Rudolf 145
Thám Karel Ignác 135
Tobolka Zdeněk Václav 64, 211
Tomasz, św. 45
Tomek Václav Vladivoj 62, 91, 136,
204
Tomsa František Jan 135, 136
Topič František 59, 84, 211, 217 (209,
210)
Trávníček František 141, 145, 146,
209, 215
Třebízský Václav Beneš 59

Turgot Anne Robert Jacques 42
Tyl Josef Kajetan 57, 89, 186
Tyrš Miroslav 88, 139

Uhlár Rudolf 94
Ursíny Michal 94

Václavek Bedřich 64
Valaský Pavel 53
Vančura Josef 108
Vančura Vladislav 145
Váša Pavel 65, 146, 215
Vilímek Jan 186
Vilimek Josef Richard 59, 84, 212
Vítek Antonín 77
Vlček Jaroslav 94, 142, 194
Vodička Felix 69
Vrchlický Jaroslav 59, 86
Vrťátek Antonín 62

Warron Terencjusz 41, 44
Weil Jiří 64
Weingart Miloš 144, 146, 209, 214,
215
Wenig Jaromír 59
Wincenty z Beauvais 45
Wojnowski Jan 50, 52
Wolter (François-Marie
Arouet) 42, 219

Zedler Johann 46
Zubatý Josef 142, 187
Židek Pavel 54, 175

Indeks rzeczowy*

- absolutyzm Bachowski 58
abstrakcyjność 170
Academia (wydawnictwo) 61, 70, 207–209, 210–216
afiks 110
Agrární strana 97
akademický slovník 213
Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste 47
Almanach literacki Otty 88
alolex 22, 23
analogická oprava 136
aparát pojęciowy 5, 11, 12, 17
aproksymat 157
archaizm 30, 33, 135, 143, 151, 155–157, 230
archileksem [*archilexém*] 23
Argo (wydawnictwo) 71, 100, 210
artes liberales 41, 43
artykuł hasłowy 6, 13, 20, 22, 29, 32, 39, 54, 62, 67, 70, 74, 76–78, 91, 94, 98, 103, 105, 107, 108, 110, 113, 114, 119, 130, 166, 168, 176–179, 183
„Atheneum” (czasopismo) 90
Ausgleich 58
Austro-Węgry 58, 61, 83, 85, 90, 101, 147, 149, 163, 182, 183
A-Z encyklopedia popularna PWN 52
back matter 20
Bank Przedsiębiorczości 83
baza danych językowych 21
Bertelsmann 72
„Beseda lidu” (czasopismo) 88, 89
bezokolicznik 79, 113, 143
Bible kralická 136
Biblia Kralicka 136
bibliografia (i źródła) 6, 10, 12, 14, 27, 115, (207–217)
Bibliographisches Institut 42, 47, 109
Biblioteka Narodowa Republiki Czeskiej 62
biografický slovník 32
biogram 9, 13, 32, 52, 61, 70, 74, 75, 94, 98, 99, 102, 103, 106, 115, 121, 126, 133, 163, 165, 177, 179, 180
body of the dictionary 20
Bolszaja sowietskaja encykłopedija 48
Bookman Old Style 13, 27, 107, 114, 178
Britannica & Corp. 49
Britannica Book of the Year 49

* Uwaga: w indeksie uwzględniono tylko tytuły (skrót) słowników i dzieł o charakterze encyklopedycznym

- Brockhaus Enzyklopädie* 50
Brockhaus Enzyklopädie Jahrbuch 50
 brus 87, 135, 141, 142, 228, 230
 budowa artykułu hasłowego 6, 113

 CD 10, 24, 26, 27, 29, 43, 52, 61, 72, 75, 89, 95, 100, 102, 106, 120, 177, 198
 ČEDOK 144
 cesarstwo Austro-Węgierskie 58, 85
 Česká akademie pro vědy, slovesnost a umění 58
 Česká akademie věd a umění 146
 Česká grafická Unie 84, 85, 208
 Česká národní encyklopedie 90, 237
 Česká strana lidová-pokroková/realistická 90
 Československá akademie obchodní 83
 „Československá republika” (czasopismo) 63
 Československé légie 90
 Československo 65, 67
 Československý kompas (wydawnictwo) 61, 63, 64, 211
 Československý rozhlas 144
 Český národní korpus (ČNK) 19, 224
 Český rozhlas 144
Compendium philosophiae 45
Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria 53
Conversations-Lexikon 46, 47, 61, 226
Corpus Aristotelicum 41, 44
cosmic compendium of knowledge 50
 Crowell-Collier Company 49
Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea 53
 czasownik zwrotny 110
 Czechosłowacja 9, 12, 52, 64, 66, 67, 69, 70, 71, 81, 85, 90, 91, 97, 99, 176, 177, 181, 193
 Czechosłowacka Akademia Nauk (ČSAV) 69, 70
 Czechosłowacki kompas (wydawnictwo) 63
 Czechosłowiańska Akademia Handlowa 83
 Czeska Akademia dla Nauki, Literatury i Sztuki 58
czeska encyklopedia narodowa 6, 12, 77, 81, 90
 Czeska Partia Ludowo-Postępowa/Realistyczna) 90
 Czeska Unia Graficzna 84, 85
 Czeski Korpus Narodowy (ČNK) 19
 Czeska Akademia Nauk i Sztuk 146
 czeszczyzna odrodzeniowa 135, 182
 człón definiujący 127, 132

Das Bertelsman Lexikon 73, 47
Das grosse Conversations-Lexicon... 47
De nuptiis Philologiae et Mercurii 41, 45
 definicja 5, 6, 9, 12, 17, 18, 21, 24, 26–28, 32, 34, 35, 37, 43, 46, 66, 91, 113, 119–133, 178, 180, 207
 definicja cząstkowa 127, 128
 definicja deiktyczna 128
 definicja encyklopedyczna 129, 130
 definicja kognitywna 130, 207
 definicja leksykograficzna 129
 definicja logiczna 129
 definicja nominalna 128
 definicja ostensywna 128, 130
 definicja realna 128, 130, 180
 definicja realnoznaczeniowa 126, 130, 132
 definicja równościowa 127, 128, 130, 132, 180
 definicja słownikowa 32, 129, 130
 definicja terminologiczna 130
 definicja zakresowa 126
definiens 127, 132
 definiowanie 6, 17, 26, 113, 121, 124, 125, 128–130, 208, 212
Der Kleine Brockhaus 47

- desygnat 38, 121, 126, 128–130
 dialekt terytorialny 140, 181
 dialektyzm 147, 151, 182
 dictionary making 18
 dictionary research 18
Dictionnaire historique et critique 46
Dictionnaire universel... 46
 Diderot 5, 14, 42, 46, 71–73, 175, 208, 215, 219, 228, 233
Disciplinarum libri IX 41, 44
 doba temna 55, 134, 180
 Dom Wydawniczy OP 72
 Dorling Kindersley (wydawnictwo) 75
 DVD 26, 29, 43, 52, 75
 dvojazyčný slovník 31
 dykcjonarz 33
Dyplom październikowy 58
 dysertacja 27
 dzieło leksykograficzne 8, 11, 17, 25, 51

 EP PWN 52
 E. i J. Gréger (wydawnictwo) 82
 egzemplifikacja 6, 24, 133
EJO 14, 23, 120, 123, 127, 166
 ekwiwalent 7, 10, 13, 21, 22, 24, 31, 33, 57, 74, 89, 120, 121, 138, 139, 141, 144, 147, 157, 179, 181
 elektroniczny tłumacz 29
Elucidarium (Lucidář) [Rozmowa z Bogiem o świecie] 54
 emocjonalność 125
Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti 48
Encyclopaedia Americana 44, 47, 48
Encyclopaedia Beliana 54
Encyclopaedia Britannica 42, 44, 46–49, 101, 109, 149, 176, 182, 225, 228
Encyclopaedia Britannica (bicentenary edition) 49, 64
Encyclopaedia Britannica (Cambridge issue) 48
Encyclopaedia Britannica Inc. 42, 46

Encyclopaedia Judaica 49
Encyclopaedia septem tomis distincta 34, 45
Encyclopaedia universalis 50
Encyclopaediae seu Orbis disciplinarum... epistemon 34, 42, 45
Encyclopédie de la Pléiade 49
Encyclopédie française 49
Encyclopédie méthodique, ou par ordre de matières 46
Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers... 42, 46
 encyklopedia 1, 3, 5–9, 11–14, 17–18, 21, 22, 24–27, 32–58, 60–62, 63–66, 68–78, 81, 82, 85, 87, 89–103, 105–107, 109–114, 119–121, 123, 126–130, 133, 134, 138, 140, 149, 163, 167, 168, 173–177, 179, 180, 183, 200, 208, 211, 212, 216, 217, 223–225, 227, 228, 230, 233
 encyklopedia artykułowa 36
 encyklopedia artykułowa (makropedia) 36, 46–49
Encyklopedia Czechy 75
 encyklopedia hasłowo-artkułowa (mikropedia) 36, 48
Encyklopedia językoznawstwa ogólnego 14, 123, 208
 encyklopedia krajoznawcza 35
 encyklopedia mała 36
Encyklopedia młodzieży czechosłowackiej do użytku szkolnego i domowego 66
 encyklopedia monotematyczna 35
 encyklopedia ogólna 34, 35, 41
 encyklopedia ogólnodefinicyjna 106, 177
 encyklopedia opisowa 106
 encyklopedia podręczna 36
 encyklopedia popularna 36, 223
Encyklopedia popularna PWN 52, 223

- encyklopedia powszechna 7, 32, 34, 36, 37, 41, 46, 49, 51, 71, 72, 76, 82, 89, 106, 107, 109, 110, 120, 174, 177
- Encyklopedia powszechna* 7, 71, 72
- Encyklopedia powszechna PWN* 39, 49, 52, 212
- Encyklopedia Powszechna Ultima Thule* 52
- Encyklopedia PWN* 14, 34, 40, 41, 43, 50, 58, 126, 128, 217
- Encyklopédia Slovenska* 54
- Encyklopedia Słowacji* 54
- encyklopedia specjalistyczna 34, 35, 41, 45
- encyklopedia szkolna 36
- encyklopedia średnia 36
- encyklopedia uniwersalna 26, 32, 34, 37, 47, 49–52, 54, 55, 60–62, 76, 77, 119, 120, 130, 168, 174, 175, 179, 180
- Encyklopedia wiedzy ogólnej Otty* 100, 177
- encyklopedia wielka 36
- encyklopedické heslo* 21
- Encyklopedický dům* (wydawnictwo) 71
- Encyklopedický slovník* 71, 137
- encyklopedický slovník* 28, 32, 39
- Encyklopedický ústav SAV* 54, 216
- Encyklopedie Česko* 75
- Encyklopedie československé mládeže pro školu a dům* 66
- encyklopedystyka 5, 7, 11, 12, 18, 40, 44, 45, 52, 60, 62, 68, 70, 81, 175, 185
- encyklopedyści 42, 43, 79, 148, 174, 188
- Encyklopedičeskij slovar'* 48
- enkýklios paideia* (ἐγκύκλιος παιδεία) 44
- Etnograficzna Wystawa Czechosłowacka (1895) 84
- Etymologiarum seu originum...* 45
- Euromedia Group (wydawnictwo) 73, 74
- Euromedia Group Odeon 71
- Februarpatent* 58
- Field Enterprises i Grollier Educational Corporation 49
- Fischer Lexika 49
- Flores 32
- fonem 18
- fotoreprint 10, 24, 47, 71, 95, 100, 102, 106, 175, 198
- frazem 23, 24, 30
- frazém* 23
- frekvenční slovník* 13
- front matter* 20
- funkcja komunikacyjna 172, 184
- funkcja kumulacyjna 172, 184
- funkcja poznawcza 172, 184
- generace buřičů* 59
- pokolenie buntowników i wicherzycieli 59
- Geograficko-historický a tovarový lexikón Uhorska* 53
- Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn* 53
- glosarium 33
- glosariusz 33
- Górne Węgry 42, 53
- grafem 106, 107, 111, 118, 126, 137, 179
- Grand dictionnaire universel du XIXe siècle* 47, 48
- Grand Larousse encyclopédique* 49, 50
- Grand Larousse universel* 50
- Grande encyclopédie Larousse* 49
- Grosses Brockhaus-Conversations-Lexikon* 47
- Grosses vollständiges Universal Lexikon...* 46
- Gujin dushu jicheng* 46
- hantec* 144
- hasło 6, 11, 14, 20–22, 24, 27, 30, 32, 34, 35, 38, 39, 43, 47, 48, 51, 52, 57, 61, 64–69, 72–75, 77, 83, 90, 91, 93, 94, 98, 99, 100,

- 102, 103, 106–108, 110–115, 117–121,
126, 127, 130, 132–134, 147–150, 157,
163–165, 170, 177–180, 182, 183
hasło encyklopedyczne 21, 38, 43
hasłowanie 6, 20, 106, 110–112, 178
Herrenhaus 83
hesło 18, 21, 97, 142, 169, 208, 214, 225
hiperleksem 23
Historia naturalis... 44
Hlavní redakce *Malé československé
encyklopedie* 70
Homoia 44
homonimia 6, 110, 121, 127
„Horyzonty Literackie” (czaso-
pismo) 84
hyperlexém 23
- ilustracja ikoniczna 130, 133, 134, 180
ilustracja językowa 133, 180
ilustracja ikoniczna / obrazowa 133,
134, 180
Ilustrovaná encyklopedie 71, 175
Imago mundi 32
infinitiv 143
informacja gramatyczna ekspli-
cytna 119
informacja gramatyczna impli-
cytna 119
informační postup 166
Informator Literacki 88
„Informator Urzędowy” (czaso-
pismo) 63
*Institutiones divinarium et secularium
litterarium* 45
Instytut Encyklopedyczny 54, 69
Instytut Języka Czeskiego AN RCz 19
intelektualizacja 170, 171, 184
internacjonalizm 123, 138, 144
internacjonalność 171
- Janua rerum* 32
Jazykový koutek ČSRO 144
- jednojazyčný slovník* 30
jednolitość 125
jednostka języka 20
jednostka leksykalna 18, 19, 22, 121,
123, 124, 129
język funkcyjny 166
język wejściowy 22
język wyjściowy 22
Jiří(ho) správnou 52
Jubilejní zemská výstava (1891) 58, 84
Jubileuszowa Wystawa Krajowa 84
- Kancelář českého slovníku 146
Karlo-Ferdinandova univerzita 58,
90, 135, 233
Kácik jazykový RCzS 144
Kiegyezés kompromis 58
*Kieszonkowy słownik naukowy Otty jed-
nocześnieściowy* 96
*Kieszonkowy słownik naukowy Otty
z suplementem* 96
*Kleineres Brockhaus'sches Conversations-
-Lexikon für den Hausgebrauch* 61
Klub Artystów 84
Kočí Bedřich (wydawnictwo) 59, 61,
66, 221
kolokabilita 23
kolokace 23
kolokacja 23
kolokwializm 79
Komenského slovník naučný 5, 14, 53,
61, 67, 175, 210
kompatibilita 23
kompatybilność 23
kompendium 7, 27, 33, 34, 36, 41, 45,
50, 51, 66, 72, 173, 223
komputerowy korpus językowy 19
komunikat wstępny 27
Komunistická strana Českosloven-
ska 70
Komunistyczna Partia Czechosłowa-
cji 70

- koncepcja opisu 21
koncept 121
 I Kongres Slawistyczny (1929) 145
konverzační lexikon 102
konverzační slovník 102
 korekta analogiczna 136
 korpus słownika 20
kosmiczne kompendium wiedzy 50
krejcarová daň 83
 Królestwo Czeskie 42, 56, 58, 81, 94, 109, 118, 135, 137, 149, 163, 172, 179, 181, 182
 książka pomocnicza 27
KSN 14, 61, 67, 210, 228
 „Květy” (czasopismo) 57
 kwalifikator 6, 17, 20, 33, 113, 120, 127, 179, 227, 230, 232
 kwalifikator chronologiczny 120
 kwalifikator dotyczący religii i mitologii 120
 kwalifikator dotyczący rozrywki i sportu 120
 kwalifikator ekspresywny 120
 kwalifikator frekwencyjny 120
 kwalifikator geograficzno-środowiskowy 120
 kwalifikator geograficzny 120
 kwalifikator profesjonalno-naukowy 120
 kwalifikator socjolektalno-środowiskowy 120
 kwalifikator stylistyczno-środowiskowy 120
 kwalifikator stylistyczny 120
 kwalifikator terminologiczny 120

La grande encyclopédie 47
 Larousse (wydawnictwo) 42, 47, 48, 109
Larousse du XXe siècle 48
Le grand dictionnaire historique... 45
 Legiony Czechosłowackie 90
 leksem 13, 17, 18, 21–24, 38, 107, 108, 110, 113, 119, 123, 130, 132, 133, 140, 143, 147, 148, 157, 163, 170, 178, 180–183
 leksykograf 19, 20, 24, 37, 52, 62, 70, 111, 113, 126, 127, 128, 129, 133, 146, 187, 212
 leksykografia 5, 7, 10, 17, 18, 20, 21, 29, 32–34, 40, 52, 55, 60, 81, 106, 108, 110, 119, 120, 127, 128, 133, 209, 212, 213, 216, 227
 leksykologia 5, 10, 17, 18
 leksykon 7, 12, 13, 20, 24, 32, 33, 36–43, 46–48, 51, 56, 57, 61, 67–69, 72–75, 81, 89, 91, 93, 102, 109, 113, 146, 174, 175, 182, 227
 leksykon konwersacyjny 89, 102
 lemma 22–24
Lex Masaryk 91
lexém 18, 22, 23
Lexicon Technicum... 46
lexikální jednotka 22
lexikografický projekt 19
lexikón 28, 32, 39, 46, 53, 56, 73, 89, 102, 141, 174, 208, 211, 224, 227, 237
Li livres dou trésor 45
 Lidové noviny (czasopismo) 65, 144, 209, 211, 213, 215
 lingwistyka kognitywna 130
 lingwistyka korpusowa 19, 108
 „Literární rozhledy” (czasopismo) 84
 „Literární zpravodaj” (czasopismo) 85, 86, 88, 102, 211
 logiczność 125, 171, 184, 233
 „Lumír” (czasopismo) 59, 86, 88, 89
 lumirowcy 59

 łączliwość leksykalna 23
 Macierz Czeska 57, 141
 Macierz Ludowa 82
 Macierz Słowacka 94
Macropaedia 49
 makropedia 36, 225

- makrostruktura 6, 20, 105, 106, 112
Malá československá encyklopedie 5, 14, 54, 61, 70, 175, 210, 211
Malá ilustrovaná encyklopedie 71
Malý Ottův slovník naučný dvoudílný 96
Malý slovník naučný 5, 14, 61, 66, 175, 211
Mała encyklopedia powszechna PWN 52
Mały słownik naukowy Otty dwuczęściowy 96
Mánes 84, 97, 233
Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí 5, 53, 61, 63, 64, 65, 175
materiały końcowe 20
materiały z konferencji naukowej 27
Matica slovenská 94
Matices česká 57
Matices lidu 82
matiční brus 135, 141, 142
MČE 14
MČSE 70, 223
medalion 87, 94
MediaWiki 78
megastruktura 20
metaleksykografia 18
Micropaedia 49
międzynarodowy prefiks 110
mikropedia 36
mikrostruktura 6, 9, 12, 20, 23, 105, 113, 119, 171, 173, 174, 238
młodocześni 59, 83
mocja 73, 110, 113
monarchia austro-węgierska 90, 99, 109, 137, 174
monografia 8, 11, 12, 15, 21, 26, 27, 34, 37, 52, 53, 62, 107–109, 134, 168, 173
monografia systemowa 27
morawizm 140, 181
morfem 18
mSN 14, 66
MSN 14, 64, 65
„*Musejník*” (czasopismo) 57
Muzeum Artystyczno-Przemysłowe w Pradze 84
Muzeum Etnograficzne w Pradze 84
Muzeum Narodowe w Pradze 57, 66, 92, 185
Nakladatelský dům OP (wydawnictwo) 71, 72
Nakladatelství a vydavatelství KSN (wydawnictwo) 61, 67, 210
Nakladatelství Diderot (wydawnictwo) 71, 72, 208, 215
Nakladatelství J. Otto (wydawnictwo) 6, 13, 60, 85, 96, 176, 209–211, 213, 217
Národní divadlo 58, 83, 88
Národní program na podporu vzdělávání 72
Národní strana 57
Národní strana svobodomyslná 59
Národopisná výstava československá (1895) 58
Národopisné muzeum 84
Narodowa Partia Wolnomyślicieli 59
Narodowy program wspierania wykształcenia 72
naučný/vědecký slovník 29, 39
Názorný atlas [Atlas poglądowy] 61, 175
nazwa ludowa 126, 151
nazwa potoczna 126
Nebeský a Beznoska (wydawnictwo) 61, 66, 212
Nedejme se! 62
neurčitek 143
New Encyclopaedia Britannica (Britannica 3) 49
Nie dajmy się! 62
nomenklator 33
Notitia Hungariae novae historico-geographica [Historické a zemepisné vedomosti o súvekom Uhorsku] 53

- Nouveau Larousse illustré* 48
Nouveau petit Larousse illustré 48
 Novina (wydawnictwo) 97, 98, 212
Nový velký ilustrovaný Slovník naučný 5, 14, 66, 175, 212
Nowa encyklopedia powszechna
 PWN 39, 212
Nowy wielki ilustrowany słownik naukowy 66
 NVISN 14, 66

obecný slovník 30
 obiektywizm 66, 91, 103, 108, 170, 184
 objaśnienie 20, 21, 24, 27, 118, 126, 179
obrozenecká čeština 135, 182
 „Obzor národohospodářský” (časopismo) 88, 89
odborný styl 167
 Odeon (wydawnictwo) 71, 73, 216, 225
 odesłania 6, 106, 111, 130
 odpowiednik 7, 21, 23, 27, 31, 110, 121, 124, 147, 155, 157, 167, 179, 181, 234
 odsyłacz hipertekstowy 20
 OEOV 100, 101
off-line 29, 106, 231
 okres / epoka ciemnoty / mroku 55, 134, 136, 147, 180
Oktoberdiplom 58
on-line 11, 26, 29, 44, 75, 231
on-line reference service 44
open content 50
 operatywność 125
 opis leksykograficzny 20, 21, 105
 opisy pochodne 21
Opus maius, Opus minus, Opus tertium 45
Orbis disciplinarum 32, 34, 42, 45, 225
Order T.G. Masaryka 91
 oryginalne sprawozdanie naukowe 27
 OSN 6, 8–14, 21, 24, 27, 28, 34, 35, 37, 48, 52, 53, 60–63, 64, 68, 77, 81–83, 87, 89, 92–98, 100–103, 105–121, 123, 125–135, 137–151, 153–155, 157, 163, 166–183, 187, 188, 191–193, 195–198, 202, 237–240
 OSNND 6, 8–14, 21, 24, 37, 53, 62, 68, 77, 81, 82, 97–103, 105–111, 113, 115, 117–121, 123, 125, 127, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 137, 139, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 149, 151, 153, 155, 157, 163, 166–170, 172–176, 178–183, 187, 194, 198, 237–240
 „Osvěta” (časopismo) 54, 59, 86, 89
 Ořas 101
Ottova encyklopedie obecných vědomostí 6, 100, 177, 198
 Ottovo nakladatelství (wydawnictwo) 13, 176
Ottův kapesní slovník naučný a doplňky 96
Ottův kapesní slovník naučný jednodílný 96
Ottův literární almanach 88
Ottův slovník naučný 1, 3, 5–8, 11–14, 47, 53, 60, 62, 81, 87, 89, 93–96, 101, 102, 105, 106, 173, 175–177, 191, 201, 202, 205, 210, 211, 213, 215–217, 237, 239
Ottův slovník naučný nové doby (Dodatky) 5, 6–8, 11, 13, 14, 48, 53, 60, 62, 89, 96, 97, 100, 102, 105, 106, 173, 175–177, 194, 213, 214, 237, 239, 240 (89, 97, 176, 194, 213)

Paedia in cyclo 32
Pallas nagy lexikona 53
 Panská sněmovna 83
 panslawizm 55, 96, 107, 140, 149, 176, 181
Pansofia 45
 pansofia 55, 175
 para aspektowa prefiksalna 110
 Partia Agrarna 97
 Partia Narodowa 57

- Partia Staroczeska 57
 Paseka (wydawnictwo) 71, 213, 215
 Patent lutowy 58
pedagogický slovník 29
Penguin Bibliothek 49
pérovky 65
 pleonazm 79
 plotna 144
 płaszczyzna leksykalna 18, 21, 140
 podatek grajcarowy 83
 podręcznik dla szkół wyższych 27
Podręczny slovník naukový 64, 69
 pojem 121, 124
pojem obecný 121, 124
 pojęcie 34, 35, 39–42, 55, 121–125, 129, 130, 133, 166
 pojęcie absolutne 124
 pojęcie abstrakcyjne 122, 130, 133, 180
 pojęcie gatunkowe 122
 pojęcie indywidualne 122
 pojęcie klasyczne 122
 pojęcie konkretne 122
 pojęcie nadrzędne 122, 125
 pojęcie naturalne 122
 pojęcie negatywne 122
 pojęcie ogólne 122
 pojęcie pełne 122
 pojęcie podrzędne 122
 pojęcie pozytywne 122
 pojęcie puste 122
 pojęcie rodzajowe 122
 pojęcie względne 122
Pokus o zhrnutie vedeckosti Uhorska 53
 polisemia 110, 127
 polonizm 150, 151, 153, 154, 156, 157, 183, 212
Polyhistoria 32
Polymatis 32
popisný postup 166
 poprawność 119, 125, 146
populární slovník 29
 Pracownia Słownika Czeskiego 146
 praktyka leksykograficzna 18, 24
 Praska Szkoła Strukturalna 144
 Praska Szkoła Wyższa 54, 174
 Praskie Koło Lingwistyczne 144, 145
pravopisný slovník 31
 Pražské vysoké učení 54
 Pražský lingvistický kroužek 144, 145, 208, 215
přechylování 73
překladový slovník
Příruční slovník naučný 5, 14, 61, 64, 69, 71, 175, 214
 Přítel knihy (wydawnictwo) 66
 proces informacyjny 166
 proces narracyjny 166
 proces objaśniający 166
 proces opisowy 166
 proces rozważaniowy 166
 projekt leksykograficzny 7, 19, 23, 25, 43, 68, 91, 105, 112, 146
 Protektorat Czech i Moraw 12, 68, 81, 97, 146, 177
 prototyp pojęciowy 129, 130
První návrh o slovníku naučném 56, 97, 114, 169, 203, 208, 213, 237
 Przedlitawia 163
 przewodnik encyklopedyczny 32
 przysłówki 110, 113, 140, 157
 PSN 14, 69
 publikacja badawcza 27
 publikacja dla studiów podyplomowych 27
 publikacja dydaktycznonaukowa 27
 publikacja informacyjna 27, 38
 publikacja naukowa 26, 27, 33, 167, 211
 publikacja przeglądowa 27
 publikacja źródeł 27
 purystyczne brusy 141
 quasi-termin 126
Que sais-je 49

- řád T.G. Masaryka 64, 91
 Radio Czechosłowackie [Československý rozhlas] 144
 Radio Czeskie [Český rozhlas] 144
 Radiojournal 144
 Rakousko-uherské vyrovnání 58
 Rasa'il Ichwan as Safa 45
 Redakcja Główna *Małej encyklopedii czechosłowackiej* 70
 Redakcja Wykonawcza *Małej encyklopedii czechosłowackiej* 70
 reguła Titiusa-Bodego 77
 Republika Czechosłowacka 62, 94, 96, 101, 143, 151
 „Republika Czechosłowacka” (czasopismo) 63
retrográdní slovník 29, 30, 215
Rękopis królowodvorski 90, 91, 92, 140
Rękopis zielonogórski 90, 91, 92, 140
rhyming dictionary 31
Riegrův slovník naučný 5, 14, 55, 58, 60, 61, 62, 89, 109, 135, 175, 178, 214
 rodzaje kwalifikatorów 120
 RSN 14, 58, 61, 62, 138, 175, 181, 182, 188, 199
 ruchowcy 59
 rusycyzm 152, 153, 182, 212
 rzeczownik odczasownikowy 110, 170

Sapientia 32
 „Scientific American” (czasopismo) 48
 SC-P/Č-PS 14, 156
 Sejm Panów 83
 sem 23
sém 23
 semem 23
sémém 23
 siatka hasel 21, 60, 106, 108, 113, 177, 181
SJP PWN 7, 14, 26, 34
 składnik początkowy 20
školní slovník 29
 skrót 5, 6, 8, 11, 13, 14, 20, 21, 31, 34, 58, 64, 65, 66, 81, 94, 98, 100, 107, 108, 113, 114, 120, 121, 144, 178, 179, 223, 231
 skrypt centralny 27
 skrypt uczelniany 27
 sławizm 152, 212
Slovenský náučný slovník 54
Slovník pseudonymů a kryptonymů v Československé literatuře 67
Slovník slavianských umelcov všetkých kmeňov 53
Slovník spisovné češtiny (pro školu a veřejnost) 14, 208
Slovník spisovného jazyka českého 14, 209, 214
 Słowacja 53, 54, 56, 93, 94, 101, 116, 150, 151, 182, 212, 225
 słowacyzm 140, 181
 słownik 5, 7–10, 12–14, 21, 17–40, 42–49, 51–58, 60–69, 71, 72, 75, 79, 81, 87, 89, 90–93, 95–98, 100–103, 105–114, 117, 119, 120–122, 126, 127, 129, 130, 133, 134, 135, 137, 138, 140, 145–151, 154–157, 160, 163, 167–169, 174–184, 199, 205, 207–210, 212, 214–217, 223
 słownik „matka” 21
 słownik *a fronte* 29
 słownik *a tergo* 29, 30
 słownik akademicki 29
 słownik aktywny 30
 słownik alfabetyczny 20, 22, 29, 106, 177
 słownik antonimów 30
 słownik archaizmów 30, 33
 słownik biograficzny 26, 32
Słownik czesko-polski / Česko-polský slovník 14, 110, 214
 słownik częstotliwościowy 30
 słownik deskryptywny 29
 słownik diachroniczny 30
 słownik dialektologiczny 30

- słownik drukowany 24, 29, 102
 słownik dwujęzyczny 22, 26, 27, 31
 słownik elektroniczny 20, 24, 25, 26, 29, 44, 75, 108
 słownik encyklopedyczny 32, 39, 40, 42, 46, 47, 48, 49, 102, 103, 129
 słownik etymologiczny 30
 słownik fleksyjny 30
 słownik frazeologiczny 30
 słownik frazeologiczny dwujęzyczny 31
 słownik frekwencyjny 13, 26, 30, 148, 157, 187
 słownik gniazdowy 29
 słownik gwarowy 30
 słownik historyczny 31
 słownik homonimów 31
 słownik ideograficzny 29
 słownik idiolektyczny 31
 słownik jednojęzyczny 30, 106, 177
 słownik języka pisarza 31
Słownik języka polskiego PWN 14, 214
 słownik językowy 26, 28, 30, 32, 37–40, 110, 119, 120, 127, 129, 133
 słownik językoznawczy 27
 słownik kieszonkowy 29, 96
 słownik książkowy 24, 29
 słownik mały 29, 66, 96
 słownik naukowy 7–10, 12, 13, 26, 28, 29, 39, 53, 55–58, 60–69, 72, 90, 91, 93, 95–98, 101, 102, 106–109, 113, 114, 120, 121, 134, 137, 138, 154, 163, 168, 174–178, 180, 181, 183, 184, 199, 205, 211
Słownik naukowy Komenskigo 14, 53, 61, 67
Słownik naukowy Otty 7, 8, 10, 12, 13, 26, 62, 68, 91, 93, 95, 97, 98, 101–103, 108, 121, 134, 137, 154, 163, 168, 174–177, 180, 181, 183, 184
Słownik naukowy Otty nowych czasów 7, 8, 62, 97, 98, 103, 168, 175, 176, 184
Słownik naukowy Riegera 58, 60, 61, 62, 109, 114, 134, 137, 138, 175, 178, 180, 199
 słownik niealfabetyczny 29
 słownik normatywny 30
 słownik off-line 29, 106
 słownik ogólny 27, 30, 113
 słownik ogólny dwujęzyczny 27
 słownik on-line 25, 26, 29
 słownik onomastyczny 27, 31
 słownik opisowy 29
 słownik ortoepiczny 31
 słownik ortofoniczny 31
 słownik ortograficzny 30, 31, 145
 słownik papierowy 24, 75
 słownik paronimów 31
 słownik pasywny 30
 słownik pedagogiczny 26, 29
 słownik pochodny 21
 słownik pojęciowy 29
 słownik poprawnościowy 30, 31
 słownik popularny 29
 słownik preskryptywny 30
 słownik przekładowy 31
Słownik pseudonimów i kryptonimów w czzechosłowackiej literaturze 67
 słownik regionalizmów 31
 słownik rękopiśmienny 24
 słownik rymów 31
 słownik rzeczowy 32, 39
 słownik składniowy 31
 słownik skrótów 31
 słownik slangowy 31
 słownik specjalistyczny 27, 32, 39, 133, 179
 słownik specjalny 32
 słownik synchroniczny 30
 słownik synonimów 31
 słownik szkolny 29
 słownik średni 29
 słownik tematyczny 22, 29, 32
 słownik terminologiczny 32

- słownik wielki 29, 30, 45, 47, 49, 66, 72, 119, 208
- słownik wielojęzyczny 21, 22, 29, 33
- słownik wyrazów bliskoznacznych 31, 33
- słownik wyrazów obcych 7, 14, 30, 21, 98, 210
- Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych* 14, 210
- słownik zawodowy 27
- słownik zdigitalizowany 25, 29, 47, 62
- słowo 18, 20, 21, 25–27, 30, 31, 33, 38–40, 88, 117, 126, 129, 130, 133, 134, 139, 140, 147, 157, 207, 216
- Sokol 84
- source language* 21, 22
- speciální slovník* 32
- Specimen Hungariae literatae vivorum eruditione clarorum natione Hungarorum, Dalmatarum, Croatarum, Slavorum atque Transylvanorum* 53
- Speculum* 32, 45
- Speculum Maius seu Quadruplex* 45
- spieszczenie 110
- Spolek knihkupců a nakladatelů 84
- spor jotistů s ypsilonisty* 136
- spójnik równości 127, 132
- spór jotystów z ypsilonistami 136
- sprawozdanie przeglądowe 27
- sprawozdanie tymczasowe z badań 27
- sprawozdanie z badań 27
- sprawozdanie ze stanu badań 27
- SSČ 14
- SSJČ 14, 28, 35, 126, 146, 153
- Staročeská strana 57
- staroczeši 59
- Stowarzyszenie Księgarzy i Wydawców 84
- štúrowcy 94
- styl artystyczny 59
- styl fachowy 167
- styl funkcjonalny 166, 167, 168, 170, 183
- styl indywidualny 166
- styl naukowy 166, 167, 168, 169, 170, 183
- styl populárně odborný* 167
- styl popularno-fachowy 167
- styl popularnonaukowy 167, 170
- styl popularizační* 167
- styl popularyzacyjny 167
- styl potoczny 166
- styl pracovní* 167
- styl prakticky odborný* 167
- styl praktycznofachowy 167
- styl publicystyczny 166, 168, 169, 183
- styl religijny 166
- styl roboczy 167
- styl specjalistyczny 167
- styl teoreticky odborný* 167
- styl teoretycznie fachowy 167
- styl typowy 166, 168
- styl urzędowy 143, 166, 167, 181
- styl vědecký* 167, 168, 183
- subsystem 17
- sufiks 73, 110, 138, 139, 140, 155, 183
- Summa* 32, 34
- supinum 139, 143
- SWOiZO 14, 32, 33, 34, 96
- system kwalifikatorów 20
- system odsyłaczy 20, 42, 43, 46, 47, 70, 108
- system skrótów 20
- Szkoła Artystyczno-Przemysłowa 96
- sztuki wyzwolone 43, 44
- ściśłość 123, 170, 184
- T.G. Masaryk zasłużył sié dla państwa* 91
- target language* 21, 22
- Teatr Narodowy 56, 58, 59, 83, 185
- tematický slovník* 32
- teoria leksykografii 18, 113
- teoria prototypów 130
- termin 9, 10, 12, 13, 17, 20–21, 22, 23, 26, 32–34, 41, 106, 108, 110, 111, 120,

- 121, 123–126, 128, 130, 133–135, 138,
139, 141, 145, 149, 150, 151, 154–156,
166, 167, 170, 178, 179, 182, 183
- termin empiryczny 123
- termin fachowy 123, 124, 126, 149, 167,
182
- termin kluczowy 123
- termin międzynarodowy 123
- termin naukowy 124, 141, 150
- termin-nazwa 123
- termin obiegowy 124
- termín preskriptivní* 124
- termín pseudopreskriptivní* 124
- termin słownikowy 126
- termin techniczny 124, 125, 138
- termin zawodowy 124
- terminologia 5, 12, 17, 32, 120, 123–125,
130, 135, 138–140, 143, 147, 149, 150,
154, 155, 166, 167, 181–183, 212, 213, 215
- terminologia leksykograficzna 5, 12,
17, 22, 23
- terminologický slovník* 32
- terminologizacja 124
- terminoznawstwo 124
- terminus technicus* 124
- tezaurus 33, 41, 42, 123, 215
- Theatrum vitae humanae* 32
- Tomáš Garrigue Masaryk zasłużył se
o stát 91
- Towarzystwo Artystyczne
„Mánes” 84
- Towarzystwo Gimnastyczne
„Sokół” 84, 139
- Towarzystwo Kulturalne „Umělecká
beseda” 84
- transfer wieloetapowy 147, 148, 181,
182
- transkrypcja fonetyczna 5, 73, 117, 118,
142, 179
- typografia artykułu hasłowego 114,
178
- typy procesu stylistycznego 166
- ÚJČ AV ČR 19
- układ haseł 6, 20, 29, 106–107
- ukrainizm 151–153, 182, 212
- ukrainizm fonetyczny 152, 212
- Umělecko-průmyslová škola 96
- Uměleckoprůmyslové muzeum 84
- Universum* 14, 71, 72, 73–75, 175, 216
- Univerzita Karlo-Ferdinandova 58,
90, 135
- Uniwersalny słownik języka polskiego*
PWN 14, 26, 120, 215
- Uniwersytet Karola-Ferdynanda 58,
90, 135, 136
- Úřad průmyslového vlastnictví 101, 177
- „Úřední oznamovatel” (časopis-
mo) 63
- Urząd Własności Przemysłowej 101,
177
- USJP PWN* 14, 26, 120
- Ústav pro jazyk český AV ČR 19
- uvahový postup* 166
- Užok 48, 100
- V práci a věděni jest naše spasení!* 62
- vademecum* 33, 34
- Valašsko 151
- valence* 23
- věcný slovník* 32, 39, 90, 209
- VEDid* 14, 72, 73
- Velké zrcadlo světa* 54
- Velký slovník naučný* 71, 72, 73, 175
- VEUn* 14
- viz* 35, 112, 118, 125, 132, 133, 142, 172,
178
- všeobecná encyklopedie* 5, 14, 37, 71–74,
169, 175, 208, 215, 216
- Všeobecná encyklopedie Diderot* 5, 14,
71–73, 175, 208, 215
- Všeobecná encyklopedie Diderot v osmí*
svazcích 5, 14, 71–73, 208, 215
- Všeobecná encyklopedie Nové Univer-*
sum 74

- Všeobecná encyklopedie Universum* 5, 14, 41, 71, 73–75, 175, 216
výkladový postup 166
výkladový slovník 18, 30
Výkonna redakce MČSE 70
vyprávěčí postup 166
výslovnostní slovník 31
Vzácné rozmanitosti vybrané z různých vedných odborov 53
 wademekum 33
 walencja 23
Wielka encyklopedia francuska 42, 46, 47, 109, 175
Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana 52, 109
Wielka encyklopedia powszechna PWN 49, 52
Wielka encyklopedia PWN 50, 52
Wielkie zwierciadło świata 54
 wieloznaczność 110, 126, 127, 137
 Wikipedia 5, 11, 12, 44, 50, 54, 75, 76, 77, 78, 79, 102, 175, 176, 216, 217, 237, 239
Wikipedie Otevřená encyklopedie 78
 wokabularz 21, 22, 33, 37, 209
 Wołoszczyzna 151, 233
 Wydawnictwo Diderot 14, 71–73, 175, 208, 215, 228
 Wydawnictwo J. Otto 6, 13, 85, 87, 88, 91, 97, 176, 228
 wyraz 18, 22, 32, 34, 110, 113, 119, 121, 123–125, 127–130, 132, 134, 152, 153, 157, 158
 wyraz hasłowy 22, 23, 26, 29, 37, 38, 107, 113
 wyraz kluczowy 17, 125
 wyrażenie *quasi-przysłówkowe* 110
 wyszukiwarka 11, 25, 44, 75, 100, 101, 177, 233
Yongle dadian 45
 zapis wymowy 6, 26, 113, 117
 zapożyczenie innoślówiańskie 6, 12, 147, 149, 150, 156
 zasada jednomianowości 125
 zasada jednorodności 125
 zasada jednoznaczności 125
 zasada logiczności 125, 171
 zasada międzynarodowości 125
 zasada powszechności 125
 zasada reproduktywności 125
 zasada rodzimości 125, 234
 zasada systematyczności 125
 zasada zwięzłości 125
 zasady doboru materiału językowego 6, 106, 107
 zasady terminologiczne 125
 zasób leksykalny 17, 18, 108, 121, 147, 182
 zdrobnienie 110, 152
 „Zlatá Praha” (czasopismo) 86–89, 209, 213, 217
 złudny odpowiednik 157
 žp (*židovský původ*) 98, 121
 związek frazeologiczny 21, 30, 31, 110, 123, 231
 Živnostenská banka 83

DARIUSZ TKACZEWSKI

Ottův slovník naučný na pozadí české lexikografické tradice:
encyklopedie – tvůrci – jazyk

Shrnutí

Ottův slovník naučný (OSN, 1888–1909) a jeho pokračování – nedokončený *Ottův slovník naučný nové doby* (OSNND, 1930–1943) je jedním z nejvýznamnějších děl nejen české a československé encyklopedické lexikografie, ale také mimořádným lexikografickým počinem moderní encyklopedistiky v evropském měřítku. Téměř pro každého Čecha představuje „matku knih“, sloužící jako zdroj nových a k ověřování vlastních znalostí a vědomostí. Jako spolehlivý zdroj širokého spektra informací o slovanském světě a nejen slovanské Evropě přelomu 19. a 20. století (a také meziválečného období 20. století), jakým se může pochlubit jen nemálo národů, nesmí chybět ani v domácí knihovně slavistů – zejména bohemistů, slovakistů (mnohdy také polonistů). Pro autora předkládané práce to není pouze „národní encyklopedie“ Čechů, nýbrž také cenné lexikografické dílo, dokumentující stav soudobé češtiny, na níž měly vliv slovanské a české národněosvobozené tendence přelomu 18. a 19. století.

Předkládaná práce, věnovaná českým encyklopedickým tradicím a *Ottovu slovníku naučnému*, se skládá z 6 částí: úvodu, 4 kapitol a závěru obsahujícího shrnutí a vyhodnocení dané problematiky. V Úvodu (první kapitola) poskytuje autor přehled pojmového aparátu a lexikografické terminologie, s níž pracuje v dalších částech knihy, prezentuje definici slovníku a encyklopedie (lexikonu) a podrobně charakterizuje encyklopedii jako specifický typ slovníku. V této kapitole také najdeme přehled dějin světové encyklopedistiky se zvláštním zřetelem k přínosu slovanských tvůrců a tabulku klasifikující největší národní encyklopedie. Druhá kapitola s názvem *České a československé encyklopedické práce* podává historický přehled slovníkářské tradice v českých zemích, rozdělený do tří období: 1) encyklopedická produkce do 18. století, 2) moderní česká a československá encyklopedistika 19. a 20. století a 3) současné české encyklopedie. V každé podkapitole seznamuje autor čtenáře s nejvýznamnějšími publikacemi tohoto typu a popisuje také českou Wikipedii, kterou srovnává s polským vydáním této internetové encyklopedie. Autor zde také podává přehled statistických údajů zmíněných slovníků. Třetí kapitola *Ottův slovník naučný jako česká národní encyklopedie* je věnována výhradně tomuto dílu, jeho tvůrcům a dalším zajímavým souvislostem; popisuje počátek a historii tohoto výjimečného encyklopedického počínu, vznik obou zmíněných vydání OSN a OSNND a nelehké osudy OSNND během 2. světové války (Protektorát Čechy a Morava) a bezprostředně po jejím konci. V této části se autor věnuje

také charakteristice významu tohoto díla pro českou kulturu. Čtvrtá kapitola předkládá dané monografie s názvem *Lexikografická a jazyková charakteristika OSN a OSNND* popisuje uvedená díla mj. s ohledem na makro- a mikrostrukturu *Ottova slovníku naučného* a výpůjčky z jiných slovanských jazyků; kapitola rovněž obsahuje informace týkající se stylistické charakteristiky díla nebo historicko-jazykového a sociolingvistického kontextu, majícího vliv na *OSN* a *OSNND*. V *Závěru* autor shrnuje vlastní zjištění. Monografie je doplněna o technický a ilustrační poznámkový aparát: bibliografii, rejstřík, shrnutí v českém a anglickém jazyce a obrazové přílohy (fotografie, skeny a opisy originálních dokumentů).

DARIUSZ TKACZEWSKI

Ottův slovník naučný set against a backdrop
of the Czech tradition of lexicographic studies:
encyclopaedia – authors – language

Summary

Ottův slovník naučný [J. Otto's *Scientific Dictionary*] (OSN, 1888–1909) and its continuation – the unfinished *Ottův slovník naučný nové doby* [J. Otto's *Scientific Dictionary of the New Era*] (OSNND, 1930–1943) is one of the most prominent works of not only Czech and Czechoslovak encyclopaedic lexicography, but also an outstanding lexicographic enterprise of modern European encyclopaedic studies. At the same time, it is also “the mother of all books” or a master book not only for almost every educated Czech who reaches for it while seeking or verifying his or her own knowledge, but also for each Slavist – and especially so for a Czech, Slovak or even Polish philologist. This book is an item which cannot be missing from any reference library, as not many nations can pride themselves on such a multidimensional and reliable source of knowledge about the Slavs and (not only) Slavonic Europe at the turn of the 19th and 20th century and in the interwar period. The author of this study considers it to be not only a “national Czech encyclopaedia”, but also a precious lexicographic work documenting the state of the Czech language of that time which was so deeply influenced by the magnificent Slavic and Czech National Revival at the turn of the 19th and 20th century.

This book, dedicated to Czech encyclopaedic traditions and *Jan Otto's Scientific Dictionary*, consists of six parts: an introduction, 4 substantive parts (or chapters) and an ending which comprises a summary and conclusions. In the first chapter entitled *Prologue* the author mentions the conceptual apparatus and lexicographic terminology which he will use throughout the book, gives definitions of a dictionary and an encyclopaedia (lexicon) and then enlarges in detail on what characterises encyclopaedia as a specific kind of dictionary. In the same chapter one can also find an outline of European encyclopaedic studies with special emphasis laid on Slavonic input, as well as a table which systemises the greatest national encyclopaedias. The second chapter entitled *Czech and Czechoslovak Encyclopaedic Works* forms a historic survey of lexicographic traditions of this kind on Czech soil, dividing it into three eras: 1) encyclopaedic works until the 18th century, 2) modern Czech and Czechoslovak encyclopaedic studies of the 19th and 20th century, 3) contemporary Czech encyclopaedias. In each subchapter the author elaborates on the most significant publications of this kind and gives characteristics of the Czech Wikipedia, comparing it to its Polish equivalents. He also quotes

some statistics concerning these lexicons. The third chapter entitled *Ottův slovník naučný* as a Czech national encyclopaedia is entirely devoted to this particular work, its authors and relevant titbits of knowledge; it describes the principles and history of this momentous encyclopaedic project, its two subsequent editions (*OSN* and *OSNND*) and the difficult time *OSNND* went through during World War II (Protectorate of Bohemia and Moravia) and right after it. Finally, the chapter characterises the importance of the dictionary to Czech intellectual culture. The forth chapter of the monograph entitled *Lexicographic and Linguistic Characteristics of OSN and OSNND* gives a description of the dictionaries with special emphasis put on the macro- and microstructure of *J. Otto's Scientific Dictionary* and Slavic idioms (loanwords from other Slavic languages); here one can also find some information relative to the historical, linguistic and sociolinguistic background which influenced *OSN* and *OSNND*, as well as the stylistic characteristics of the work. The last part, *Summary and Conclusions*, concisely encapsulates the author's research. The monograph ends with supplementary, technical and illustrative annotations: a bibliography, a Czech and English summary and an appendix containing illustrations (photos, scans and duplicates of original documents).

Nejvhodnější a nejužitečnější dary pro každého uvědomělého Čecha!
OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ

Ilustrování encyklopedie obecných vědomostí. Úplný a 28 velkých dílů.

Mnozí vyhledávají Ottův slovník jako dar, který poskytl by každému, kdo chce se seznámit s obecnými vědomostmi. K tomu však není dostatečně uváženo, že Ottův slovník je v roce 1880 již starší a že jeho obsah je již zastaralý. Proto Ottův slovník je nyní nahrazen novým, který obsahuje všechny nové poznatky a je v mnohem větší míře užitečný a zajímavý. Ottův slovník je nyní nahrazen novým, který obsahuje všechny nové poznatky a je v mnohem větší míře užitečný a zajímavý.

Dětiště a v podobě!

Čtení je nezbytné pro každého, kdo chce se seznámit s obecnými vědomostmi. Ottův slovník je nyní nahrazen novým, který obsahuje všechny nové poznatky a je v mnohem větší míře užitečný a zajímavý. Ottův slovník je nyní nahrazen novým, který obsahuje všechny nové poznatky a je v mnohem větší míře užitečný a zajímavý.

MODEL, č. 5.
 Rozměry: 100 x 100 x 100.

MODEL, č. 2.
 Rozměry: 150 x 150 x 150.

J. OTTO V PRAZE, Karlovo náměstí č. 34

Więcej o książce

